

DOLGOZATOK

A M. KIR. FERENCZ JÓZSEF-TUDOMÁNYEGYETEM ARCHAEOLOGIAI INTÉZETÉBŐL

SZERKESZTI BUDAY ÁRPÁD

ARBEITEN

DES ARCHAEOLOGISCHEN INSTITUTS
DER KÖN. UNG. FRANZ-JOSEF UNIVERSITÄT
IN SZEGED (UNGARN)
REDIGIERT VON ÁRPÁD BUDAY

TRAVAUX

DE L'INSTITUT ARCHÉOLOGIQUE
DE L'UNIVERSITÉ FRANÇOIS-JOSEPH
à SZEGED (HONGRIE)
REDIGÉES PAR ÁRPÁD BUDAY

VII

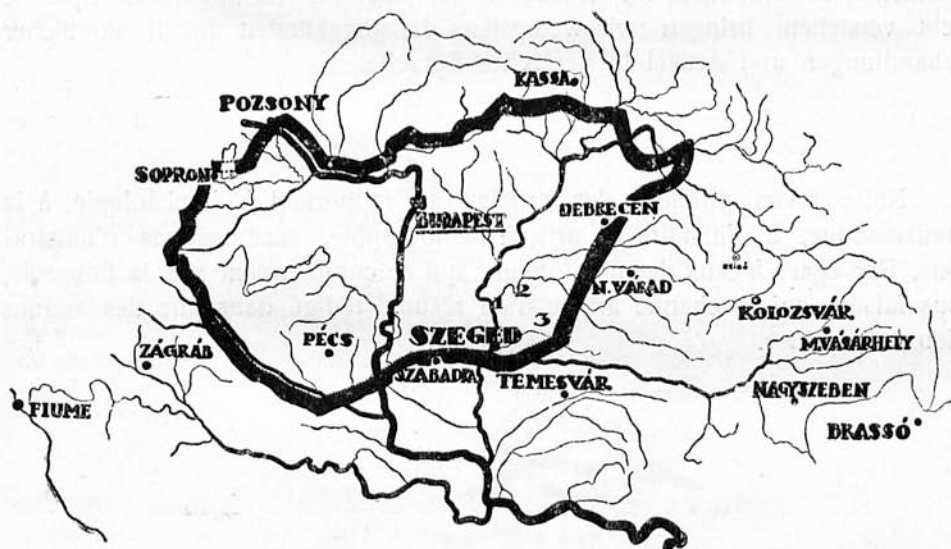
1931

1-2

Karte Ungarns mit den im Hefte vorkommenden Fundorten.

Magyarország térképe az e füzetben említett lelőhelyekkel.

Carte de la Hongrie avec les lieux de trouvailles publiés dans ces numeros.

1 Szentes. 2 Szarvas. 3 Bánkút.

SZEGED 1931.

Verlag des Instituts — AZ INTÉZET KIADÁSA — Edition de l'Institut

PREIS 10 RM — ÁRA 12 PENGŐ — PRIX 12 FRCS SUISSES

A *Dolgozatok* régészeti, érmészeti, művészettörténeti és néprajzi tárgyú cikkeket közöl, lehetőleg bőséges illusztrációkkal. Programja tehát ugyanaz, mint egyetemünk Kolozsvárott léte alatt az Erdélyi Nemzeti Múzeum érem- és régiségtárával közös hasonló című folyóiraté volt.

A szaktársaknak csereviszony létesítését bizalommal ajánljuk fel. Az erre vonatkozó megkeresések az egyetem archaeologiai intézete címére, Szeged, Szukováthy-tér 1. intézendők.

Unsere Zeitschrift bringt Abhandlungen und Artikel archaeologischen, numismatischen, kunstgeschichtlichen und ethnographischen Inhaltes, mit reichlichen Illustrationen. Mit Rücksicht auf jene, die die ungarische Sprache nicht verstehen, bringen wir wenigstens die abgekürzten Inhalt sämtlicher Abhandlungen und Artikel in deutscher Sprache.

Notre revue publiera des articles se rapportant à l'archéologie, à la numismatique, à l'histoire de arts, à l'ethnographie, accompagnés d'illustrations. Par égard à ceux des nos lecteurs, qui ne comprennent pas le hongrois, nous faisons suivre chaque article d'un résumé rédigé dans une des langues mieux répandues.

50369

INHALT — TARTALOM — TABLE DES MATIERS

Dr. Banner János :	<i>A Marosvidék bronzkori zsugorított temetkezéseinek sírmellékletei. (I.—XI. tábla és egy térkép.)</i>	pag.	1 lap.
	Beigaben der bronzezeitlichen Hockergräber aus der Maros-Gegend. (Tafel I.—XI. und eine Karte.)	„ 46	„
— — —	<i>A neolithikum Szarvason. (Egy térképpel.)</i>	„ 61	„ —
	Das Neolithikum in Szarvas. (Mit einer Karte.)	„ 72	„
— — —	<i>A bánkúti lovassír. (XX.—XXIV. tábla és egy térkép.)</i>	„ 187	„
	Das Reitergrab von Bánkut. (Tafel XX.—XXIV. und eine Karte.)	„ 199	„
Dr. Bálint Alajos :	<i>I. Ferdinánd ismeretlen dénár változatai.</i>	„ 227	„
	Die unbekannten Spielarten der Denare Ferdinands I.	„ 230	„
Párducz Mihály :	<i>A nagy magyar Alföld római kori leletei. (XIII.—XIX. tábla és egy térkép.)</i>	„ 74	„
	Römerzeitliche Funde des grossen ungarischen Alföld. (Tafel XIII.—XIX. und eine Karte.)	„ 162	„
Schupiter Elemér :	<i>Neolithikus telepek Szentes környékén. (XII. tábla és egy térkép.)</i>	„ 54	„ —
	Neolithische Ansiedlungen bei Szentes (Tafel XII. und eine Karte.)	„ 59	„
Dr. Cs. Sebestyén Károly :	<i>A szegedi Szent Demeter templom. (XXVI. tábla.)</i>	„ 205	„
	Die Älteste Kirche zu Szeged. (Tafel XXVI.)	„ 212	„

- Dr. Cs. Sebestyén Károly :** *Szegedi tüzelő- és fűtőberendezések a XVIII. században. (XXVII. és XXVIII. tábla.)* --- --- --- pag. 213 lap.
- Szegeder Küchen und Öfen des XVIII. Jahrhunderts. (Tafel XXVII. und XXVIII.) --- --- „ 226 „

MISCELLANEA.

- Dr. Gaál István :** *A háziasítás legkezdetlegesebb fokának bizonyítékai a Tisza-parti ásatásokból.* pag. 232 lap.
- Dr. Greguss Pál :** *Milyen színű lehetett a hun ember haja ? (XXV. tábla.)* . „ 231 „
- Was für eine Haarfarbe hatten die Hunnen. (Tafel XXV.) „ 232 „
- -- — *A tetétleni bronzkincs.* „ 234 „
- Der bronzene Schatz von Tetétlen. „ 234 „

Literatur — IRODALOM — Litterature.

- Dr. Tompa Ferenc :** *O. Menghin : Weltgeschichte der Steinzeit.* „ 235 „

A kiadásért **Dr. Buday Árpád** egyetemi ny. r. tanár, igazgató, felelős.

A MAROSVIDÉK BRONZKORI ZSUGORITOTT TEMETKEZÉSEINEK SIRMELLÉKLETEI.

(Idetartozik a I—XI. tábla.)

A magyarországi zsugorított temetkezésekről szóló dolgozatomban, (Dolgozatok 1927. III. 1—58. ll.) kor szerint csoportosítva az 1927-ig feltárt sírokat, megállapítottam, hogy a bronzkorból alig néhány helyről ismerünk zsugorított temetkezéseket s ezeknek egy része is majdnem minden tudományos következtetés levonására alkalmatlan. Bronzkorinak jeleztem a kumándi, egyik esztergomi, kecskemét-ladánybenei, óbébai, szomolányi, sopronkereszturi, izsáki és ószentiváni sírokat és minden valószínűség szerint az egyeki, szeged-percsorai és sarkadi sírokat.

Ezek közül a kumándi, esztergomi és sarkadi leletek a feljegyzések hiányossága miatt nem jöhetnek tekintetbe, a szeged-percsorai egyetlen sírnak pedig állítólag egy — a bronzkor végére mutató — kés volt a melléklete s így, minthogy csak bemondás alapján lett közölve, hitelesnek nem tekinthetjük. A lelet-statisztika összeállításánál tehát csak a kecskemét-ladánybenei, az óbébai, a szomolányi, a sopronkereszturi, az izsáki, az egyeki és ószentiváni eddig ismertett sírok s az azóta feltárt pitvarosi, szőregi, deszki és újabb ószentiváni sírok anyagára támaszkodhatnánk. Minthogy azonban e sírok anyaga sok tekintetben nagy eltéréseket mutat, egyelőre csak a Maros vidékén előfordult sírok anyagát vesszük figyelembe.

Megkönnyíti ezt a munkát az a körülmény, hogy az ekorbeli leletek a szegedi városi múzeumban és az egyetem archaeologiai intézetének gyűjteményében vannak s így tanulmányozásuk zavartalanul történhetett. A munka lehetővé tételéért *hálás köszönettel tartozom a pitvarosi, szőregi és deszki bronzkori temetők fáradhatatlan felkutatójának: Móra Ferenc városi múzeumi igazgató úrnak, aki a tudomány érdekében az egész publikálatlan anyagot, értékes feljegyzéseivel együtt készséggel bocsátotta rendelkezésemre. Az ő megértése és támogatása nélkül ez a dolgozat nem jelenhetett volna meg.*

Ez alkalommal azokkal a leletekkel kívánok foglalkozni, amelyeknek leletanyagában kétségtelen az összefüggés. Az óbébai, ószentiváni, szőregi és deszki bronzkori temetők földrajzi tekintetben is összefüggének egy-

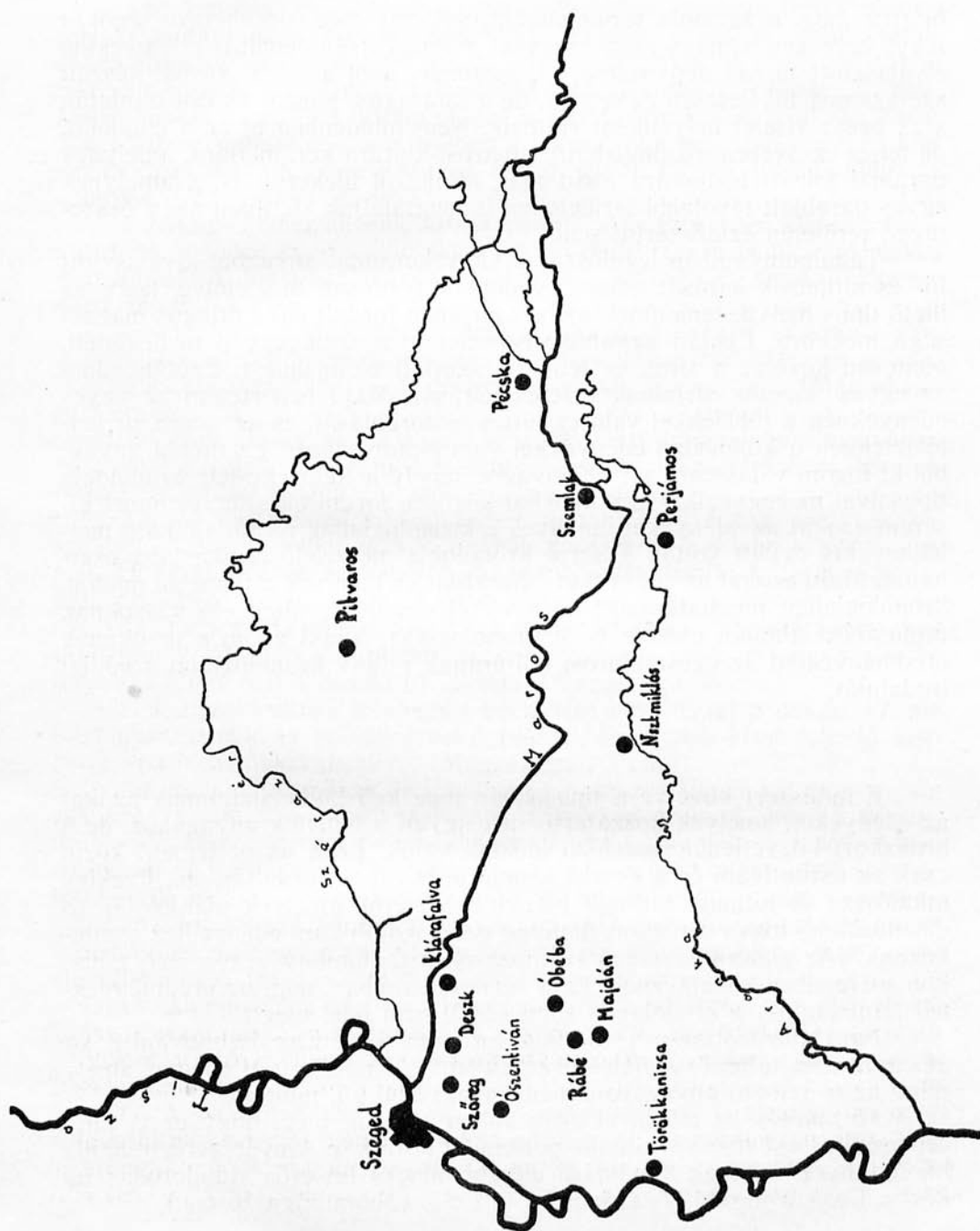
mással s így természetesen az edénytípusokban is a legtöbb egyformaságot mutatják. Ezek a lelőhelyek, a mellékelt térkép tanúsága szerint is, a mai Marostól délre helyezkednek el s kétségtelenül összefüggést mutatnak a Marosmentén felfelé fekvő szemlaki és perjámosi s a Marostól délre fekvő rábé-ankaszigeti telepek anyagával, valamint a Marostól kissé távolabb, északra fekvő pitvarosi temető anyagával. *Minthogy ez a kora-bronzkori kultúra — az eddig elmondottakból kitetszőleg is — leginkább a Maros vidékén fordul elő s a csak e vidéket jellemző egyes edénytípusokkal egészen zárt kultúrkört látszik alkotni, indokoltnak látjuk, hogy megjelölésére, a szakirodalomban a külföldön is külön-külön elnevezett típus megjelölések helyett az egységes s nagyobb területet jelző marosi kultúra elnevezést ajánljuk, amely, mint látni fogjuk időben a Reinecke-féle I. és II. periodusra terjeszkedik ki.*

Ennek a kultúrának eddig öt telepét és öt temetőjét ismerjük, amelyeknek anyaga, különösen a bronz eszközök tekintetében, főleg az öntőmintákkal jól kiegészíti egymást. Bár épen ezen a területen a feltárt telepek közül az ankaszigeti kivételével valamennyi jól van ásatva s a megfigyelések mindenben helytállóak, kronológiai tekintetben csak a Roska Márton által felásott többretegű szemlaki és perjámosi jöhetnek figyelembe, mert úgy a Móra Ferenc által felásott szőregi, mint az e sorok írója által feltárt ószentiváni telep csak egyrétegű volt.

Az alábbi, típusok szerinti anyagbeosztás kizárólag a Reizner János által feltárt óbélai, a Móra Ferenc által feltárt pitvarosi, szőregi és deszki s az e sorok írója által feltárt ószentiváni temetők anyagára támaszkodik, ahol 14, 49, 229, 33, illetőleg 83 sír került napvilágra. A típusok szerinti osztályozáshoz tehát (a melléklet nélküli sírokat is beleszámítva) 408 hitelen feltárt sír szolgáltatta a kerámiai anyagot s azokat a mellékleteket, amelyek az időrendi osztályozást tették lehetővé. Az edények száma, nem számítva az össze nem állíthatókat, 971. Ebből 21 meghatározhatatlan forma, a többit mind be lehetett osztani. Az egyéb mellékletek száma közel 300.

Mielőtt a típusok bemutatására rátérnénk, meg kell jegyeznünk, hogy a szétválasztás és osztályozás igen nehéz feladatok elé állított. A pár száz edény között rendszert felállítani akkor, amikor minden egyes darab, valamilyen formában magán viseli készítőjének egyéni ízlését, nem könnyű feladat. A pusztá kézzel, korong nélkül készített edények teljes szabad teret adtak az alkotó erőnek s talán nem túlozunk vele, ha megállapítjuk, hogy néhány, többször visszatérő, formát kivéve, igen sokszor találkozunk a művészeti készség szabad csapongásával. Amit a bronz tárgyak készítésénél az öntőforma keretek közé szorított s egyes példányokon a tömeggyártás miatt lehetelenné tett, azt a forma nélkül dolgozó kerámia valósággal elősegítette.

Ezzel magyarázható, hogy a bronzkor elejének a marosi kultúrával összeeső korában, a fennmaradt bronz emlékek mindenütt — Alsóausztria, Cseh-, Morvaország és Szilézia területén — ugyanazokat a formákat

örizték meg, a kerámia területenként, sokszor még kisebb távolságokra fekvő helyeken is, nagy különbségeket mutat. Önkéntelenül is a hegyekkel elválasztott falvak népviselete jut eszünkbe, ahol a fából, vasból készült szerszámok tökéletesen egyeznek, de a fafaragás, hímzés és csipkeminták s az egész viselet helyenként változik. Nem mindenben új ez a gondolat, de teljes egészében alkalmazható a marosi-kultúra kerámiájára, amelynek darabjai között bizonyára akad más területről idekerült is, s amelynek egyes darabjait távolabbi területeken is megtaláljuk, de ilyen nagy összefüggő területen ezidőszert sehol.

Tanulmányomban legelőször a nagy kerámiai anyagból kiválasztott fő- és altípusok leírását adom, mindenkor pontosan megjelölve, hogy az illető típus melyik temetőnek melyik sírjában fordult elő s átlagos magassága mekkora. Ezután ugyanígy ismertetem a sírok egyéb mellékleteit, pontosan közölve a sírok és temetők szerinti előfordulást. Ezután adom az egyes temetők sírjainak tüzetes leírását. Majd ismertetem az egyes edényeknek a többiekkel való együttes előfordulását, és az egyéb sírmellékleteknek a különböző edényekkel való előfordulását. Ez utóbbi anyagból ki fogom választani azt az anyagot, amely a Reinecke-féle kronologia típusaival megegyezik, vagy azokkal közösen fordul elő. Figyelemmel kísérem azokat az edényeket, amelyek e kronologailag megállapítható mellékletekkel együtt voltak s így a kronologia megfelelő csoportjába oszthatók. Majd azokat az edényeket választom ki, amelyek a fennebbi módon, kronologailag meghatározott edényekkel együtt kerültek elő s azoknak útmutatása alapján osztom be a kronológiába. Végül adom e munkának eredményeként az egész marosi kultúrának relatív kronológiáját s eddigi irodalmát.

I.

E módszert követve a típusokban meg kell különböztetnünk azokat az edényeket, amelyek hozzátartoznak ugyan a temetők anyagához, de a bronzkort közvetlenül megelőző időkből valók. Ezek az öt temető közül csak az ószentiváni és a deszki temető anyagában fordultak elő. Ezekből mindössze öt főtipust tudtunk megkülönböztetni, amelyek alakjuknál és díszítésüknél fogva a rézkor, illetőleg az aeneolithikum edényeihez csatlakoznak. (Az alább következő számozások a tanulmány végén lévő táblákon sorrendben következnek. Ez a sorrend azonban, mint az eredményeknél látni fogjuk, a kronológiai sorrendnek nem felel meg.)

1 a. Határozottan a neolithikus formákat követi az ószentiváni 8. sír 21 cm magas, talpcsöves, felsőrészeben bütykökkel díszített edénye, amely mind az öt temető anyagában épenúgy egyedül áll, mint az

1 b., amely az előbbivel csak abban egyezik meg, hogy ez is talpcsöves. Talpcsöve alól kihajló peremű. Felsőrésze tányérszerűen hajlik ki. A tányér szélének kiindulása előtt a talpcsövön erős kidudorodás fut körbe. Csak a deszki 35. sírban fordult elő. (Magassága 16 cm.)

2 a. A deszki 26. sír ugyancsak talpcsöves, de már tiszta rézkori formát mutató nagy edénye, amelynek egyenes, kihajlás nélküli szája, csonkakúpszerűen összemenő nyaka van. A nyaknak az öblösödő törzshöz való illeszkedésnél négy szimmetrikusan elhelyezett, fűlszerű kiemelkedés hidalja át az erős bevágódással is jelzett érintkezési felületet. Ezeknek a kiemelkedéseknek megfelelően a legnagyobb hasasodás helyén két-két egymás mellé helyezett bütyök foglal helyet. Egyéb díszítés nincs az edényen. (Magassága 25 cm.)

2 b. Az előbbihez hasonló forma, de talpcsöve erősebben kihajlik. Nyakán több, homorú közepű fülecske van, öblösödő részén pedig csak egyes kidudorodások foglalnak helyet. Előfordult a szőregi 35. sírban. (Magassága 37 cm.)

2 c. Hasonló forma, de rövidebb nyaka és hosszabb talpcsöve van. A csőtalp kezdetén bütykök vannak. Az öblösödésen lévő bütykök erősebben vannak hangsúlyozva. A deszki 42. sírban fordult elő. (Magassága 33.5 cm.)

2 d. Hasonló forma, de a talp és nyak közti arány erősen megváltozott, amit a talphoz viszonyított erős öblösödés még feltűnőbbé tesz. A deszki 69. sírban fordult elő. (Magassága 28 cm.)

2 e. Az eddigieknél sokkal fejlettebb talpcsövű edény, melynek ki szélesedő része, a fejlett rézkori formák mintájára, csaknem rátétnek látszik. Öblösödő részén zezug vonalas bemélyedés díszíti. A deszki 35. sírban fordult elő. (Magassága 31 cm.)

2 f. Talpcsöves edény, amelynek nyaka és talpa csak azért nem mutat szimmetriát, mert a talp lefelé szélesedik, míg a nyak teljesen hengeres formájú. Előfordult a deszki 67. sírban. (Magassága 35 cm.)

3. A tiszai-kultúra félgömbös edényeire emlékeztet a deszki 17. sír félgömbös, profilálás nélküli fenekű edénye, amelynek kissé lehajló alsó része van bütykökkel díszítve. (Magassága 7.5 cm.)

4 a. Rézkori formákra emlékeztetnek a deszki 12. sír két és a 26. sír egy edénye. Ennek a három edénynek méretei és arányai eltérőek ugyan, de formái megegyeznek. Fenekük lapított. Az edény fala a fenéktől pár cm-re éri el legnagyobb öblösödését. Az öblösödésen négy lefelé irányított bütyök helyezkedik el. Innen kezdve felfelé szűkülnek a falak s csonkakúposan futnak össze. Peremük egyenes. A száj alatt pár cm-rel (edényenként változó magasságban) négy kicsi fülecske helyezkedik el szimmetrikus elosztással. (Magassága 8—13 cm.)

4 b. Az előbbihez hasonló, de sokkal zömökebb forma. Az alsó bütyköket vékony párkárv köti össze. A fülek helyett, az edények szája alatt bütyök sor van. Előfordult a deszki 12., 26. és 82. sírban. (Magassága 7.5—9.5 cm.)

4 c. A 4 a.-hoz hasonló forma, de az alsó bütykök laposabbak. A száj alatt csak két fül van s ezek egy határozottan megkülönböztethető vállat hidalnak át. Előfordult a deszki 14. és 26. sírokban. (Magassága 11—12.5 cm.)

4 d. A 4 c.-hez hasonló forma, de az alsó bütykök hiányoznak. Előfordult a deszki 68. és 79. sírokban. Ez utóbbin a fülek magasabban vannak elhelyezve. (Magassága 8 cm.)

4 e. Az előbbihez hasonló alak, de az apró fülecskék csaknem a szájperem alatt foglalnak helyet. Csak a deszki 82. sírban fordult elő. (Magassága 8 cm.)

4 f. Hengeres oldalú, de gömbölyű fenekű forma. A fenék gömbölyödése azonban kisebb sugarú gömbfelület mentén történik. A lefelé nyúló bütykök erősen fejlettek. A felső, erősen kiugró bütyökfülek felett nyakszerű bemélyedés fut körül. A deszki 67. és 69. sírokban fordult elő. (Magassága 10 cm.)

4 g. Az eddigiekhez hasonló forma, de alsó része már a felső fülsor alatt hirtelen kigömbölyödik s ezt a formát egész a fenékig megtartja s így a lefelé álló bütykök aránytalanul magasabbra kerültek. Van egy laposabb és egy gömbölyűbb formája. Előfordult a deszki 33., 69. és 79. sírokban. (Magassága 8·5—11 cm.)

5 a. Kőkori formákra emlékeztető alak. Profilált feneke van. Falai nem kúposan, hanem hengeresen emelkednek felfelé. Szájuk kissé kihajló. Két fajtájuk van. Az egyik alacsonyabb, a másik magasabb. Az előbbin két sor bütyök foglal helyet, az utóbbi egész síma. Az első a deszki 4., a másik a 6. sírban fordult elő. (Magassága 6 cm.)

5 b. Az előbbihez hasonló forma, de a falak kissé kúposan haladnak s a szájperem egyenes. Itt is van két bütyöksorral díszített és van bütyök nélküli példány is. Előfordultak a deszki 4., 12., 26., 35., 42., 68., 69. és 82. sírokban. (Magassága 6·5—8 cm.)

5 c. Kissé profilált fenekű edényke. Legnagyobb öblösödése körülbelül a magasság közepére esik. Pereme egyenes. Oldala a fenéktől az öblösödésig fordított csonkakúpos, onnan hengeres. Egy sor bütyök díszíti a száj alatt. Előfordult az őszentiváni 11. és a deszki 6. és 82. sírban, ez utóbbiban két példányban. (Magassága 6—7·5 cm.)

5 d. Alsórészen fordított csonkakúpos, felsőrészen hengeres forma. A két rész találkozása élesen elválik s határozottan szegletet alkot. A szegleten, amely a legelső harmadban van, négy bütyök foglal helyet. A deszki 26. és az őszentiváni 8. sírban fordult elő. (Magassága 5 cm.)

5 e. Pohárhoz hasonló forma, bütyök nélkül. Csak a deszki 68. sírban fordult elő. (Magassága 11·5 cm.)

5 f. Az 5 b.-hez hasonló forma, de a bütykök nem olyan feltűnőek, a száj pedig az öblösödéshez mérten sokkal szűkebb. Előfordult a szőregi 35. (két pld.), 42. (két pld.) és 79. sírban. (Magassága 6·5—8 cm.)

5 g. Bütyök nélküli, síma edényke. Szája, a többi részhez mérten erősen széles. Feneke gömbölyű. Csak a deszki 42. sírban fordult elő. (Magassága 6 cm.)

5 h. Az 5 e.-hez hasonló síma edény, de öblösödéséhez mérten a száj erősen elszűkül. Alsó része gömbös. Csak a 42. sírban fordult elő. (Magassága 15 cm.)

E felsorolt típusokon csak a bütyök jelenik meg, mint díszítő elem, bekarcolások, vagy mélyedések nincsenek rajtuk.

Az átmeneti idők leírt típusain kívül az előfordult leletek túlnyomó nagy többségének nincs kapcsolata az előző korokkal. A kapcsolatot ez az öt típus adja, amelyek nem vegyültek ugyan össze a többi edényekkel, de ugyanazon temetőkben fordultak elő. Az őszentiváni temetőben ugyanabban a mélységben, a deszkiben a többieknél valamivel mélyebben. Az őszentiváni telepen azonban ugyanabban az egy rétegben, egymással keveredve fordultak elő töredékekben. A kapcsolatot tehát ez is kétségtelenné teszi.

A bronzkor eleje edénytípusokban rendkívül gazdag. A már fennebb is hangoztatott egyéni művészi ízlést figyelmen kívül hagyva, 45 főtypust tudunk megkülönböztetni, amelyeknek nagy része sok példánnyal van képviselve az öt temető anyagában.

6 a. A 6 b. csoporttal egyező, de határozottan két részből álló edényke, amelynek fültövétől lefelé eső része vízszintes, felfelé eső része függőleges irányban van símítva. Az érintkezési pont kissé kivállasodik. Előfordult az őszentiváni 24., a szőregi 23., 78., a deszki 41. és 51. sírokban. (Magasságuk 7·5—9·5 cm.)

6 b. A Maros vidékén lévő telepeken, Perjámoson, Szemplakon, Őszentivánon, sőt a Marostól északra fekvő hódmezővásárhely-batidai leletekben is gyakran fordulnak elő azok a kis kancsóformájú edénykéék, melyeket e kultúra egyik vezető formájának tekinthetünk. Sírokból sokáig nem ismertük, míg végre az őszentiváni 18. sírban előfordult. Azóta számuk megsokszorozódott s ismerjük a szőregi 3., 6., 16., 35., 68., 91., 103., 135., 200. és a deszki 33. sírokból, ez utóbbiból két példányban. Közülük a 3. sír edénykéje bemélyedő vonalakkal van díszítve. A díszítés bemélyedő vonalak és pontok kombinálásából áll, de a geometriai formákig ritkán emelkedik.

E kancsószerű edénykéék az egyéni ízlés szerint sokfélék. Főjellemvonásuk, hogy szájuk többé-kevésbé széles peremmel kihajlik. Határozottan keskenyedő nyakuk van, fenekük sohasem profilált, legjobb esetben gömbölyű, vagy ujbenyomásos, de igen sokszor hegyesedő. Magasságuk 9—10·5 cm. Egy fülük van s ez mindég a szájperemből indul s a nyak alatt, sohasem a legnagyobb öblösödésnél, áthúzással illeszkedik az oldalhoz. A legnagyobb hasasodás mindég az alsó harmadban van.

6 c. Az előbbiekhöz hasonló alak, de feneke erősen csúcsosodik. Edig csak az őszentiváni telepről ismertük, de most a deszki 34. sírban is előfordult. (Magassága 11 cm.)

7 a. A 6 a.-val egyező típus, de két füle van. Ezek a kétfülű típusok különösen jellemzik a marosi-kultúrát s eddig más területről nem ismerjük őket. Előfordult a szőregi 57., 138., a deszki 63., 80. és 82. sírokban. (Magasságuk 7—10 cm.)

7 b. A 6 b. típussal mindenben egyező, de kétfülű edényke. Vannak köztük erősen tölcseresedő és feltűnően gömbölyödő példányok. Előfor-

dultak az ószentiváni 22., 29., 32., a szőregi 42., 77., 127., 157., 167., 175., 178., 180. (két példányban is), a deszki 9. és 23. sírokban. A szőregi 127. és 180. sír edényei díszítettek. (Magasságuk 5—12 cm.)

7 c. Kétfülű edényke. Alsó része erősen gömbös formájú. Rövid nyaka ívelt. Fülei körívesek. A szőregi 162. és 223. sírban fordult elő. (Magassága 9 cm.)

8 a. Kétfülű edénykék. Vastag, elálló füllel. Lapított, vagy gömbölyű fenékekkel. A két fül távolságának felezési pontjában a száj kicsúcsosodik. A gömbölyű alsó és a homorodó felső rész legtöbbször élesen van határolva. Előfordult a deszki 8., 21., 44. és 72. sírokban. (Magassága 6·5—7 cm.)

8 b. Az előbbihez hasonló, de sokkal öblösebb forma, amelynek alsó része teljesen gömbalakú s rajta erősen hemélyedő díszítések vannak. Száj és fülkiképzése az előbbivel azonos. A deszki 81. sírban fordult elő. (Magassága 8 cm.)

9 a. A 6 a. alatt leírt kis formának erősen nagyított alakja, amelynek magassága a 20—25 cm-t is eléri. Arányai is eszerint változnak. Vannak közöttük magasabb, karcsúbb és alacsonyabb szélesebb formák. Egy fülük van. A 6 a. mintájára egészen simák, sem bekarcolt díszítések, sem kiemelkedő vonalak nincsenek rajtuk. Előfordultak a szőregi 10., 16., 87., 108. és az ószentiváni 15. sírban.

9 b. A 9 a.-hoz hasonló alak, de a fül alatt jól megkülönböztethető perem fut körül, amely a füllel ellentett oldalon és e két pont közé eső távolság felezési pontján szögiesen ugrik felfelé. A peremtől lefelé vízszintes, felfelé függőleges simítás nyomai látszanak. Előfordult a szőregi 29., 36., 48., 68., 120., 197., 200. és a deszki 77. sírokban. (Magassága 13—19·5 cm.)

9 c. A 9 b.-hez hasonló, de a peremen a szöges kiugrások helyett bütykök vannak. Előfordult a szőregi 50., 98., 199. és a deszki 41. sírokban. (Magassága 16—22·5 cm.)

9 d. A 9 c.-hez hasonló, de a bütykök nem egyes, hanem határozott mélyedéssel elválasztott kettős perem két külső oldalán nyugodva kötik össze a peremeket. Előfordult az ószentiváni 3. és a szőregi 48. sírokban. (Magassága 19·5—22 cm.)

9 e. A 9 b.-hez hasonló alak, de a perem megszakítás nélkül, egy síkban fut körül. A simítás a perem felett és alatt ennél is ellentétes irányú. Előfordult az ószentiváni 24., 27., a szőregi 27., 103., 117., 126., 135. és a deszki 40. sírokban. (Magassága 11·5—20 cm.)

9 f. A 9 d.-hez hasonló forma, de közvetlenül a perem alatt sűrű pontsor fut körül. Csak a szőregi 91. sírban fordult elő. (Magassága 14·5 cm.)

9 g. A 9 e.-hez hasonló edény, de a fül nem az erősen kihajló száj-peremből indul, hanem közvetlenül a nyak legszűkebb része alól. Simítása ennek is ellentett irányú. Előfordult a szőregi 24., 74. és 201. sírokban. (Magassága 17·5—20 cm.)

9 h. A 9 b.-hez hasonló forma, de csak a két oldalt lévő szöges felfelé ugrás maradt meg a peremen, a füllel szemben helyetfoglaló kiugrás helyett pici fülecske van alkalmazva, amely a fül alatt is megismétlődik. Csak a szőregi 80. sírban fordult elő. (Magassága 18·5 cm.)

10 a. A 9 a.-hoz hasonló, de kétfülű forma. Előfordult az ószentiváni 7., 10., 29., a szőregi 78., 100., 106., 114., 134., 138., 182., 227., a deszki 5., 51. és 60. sírokbán. (Magassága 11·5—18 cm.)

10 b. A 9 b.-hez hasonló, de kétfülű edény. A perem szöges felfelé ugrása természetesen csak két oldalt, a fülek közti távolság felezési pontjában van meg. Egyes példányokon a perem nem a fül alatt, hanem közvetlen a fültövön van. Előfordult az ószentiváni 13., a szőregi 35., 105., 138., 208., 217., a deszki 50. és 74. sírokbán. (Magassága 12—23 cm.)

10 c. A 9 d.-hez hasonló példány, de kétfülű. A kettős perem és a közte lévő bemélyedés vagy a fültöveket köti össze, vagy alattuk fut körbe. Az előbbi esetben csak a két oldalon van bütyök, az utóbbiban a fülek alatt is. Előfordult a szőregi 9., 13., 38. és 53. sírokbán. (Magassága 15—19 cm.)

10 d. A 9 e.-nek kétfülű hasonmása. A száj, a nyak és az öblösödés arányai sok változatot mutatnak a formákban. Előfordult a ószentiváni 28., a szőregi 6., 8., 21., 51., 65., 86., 102., 137., 140., 148. és 225. sírokbán. (Magassága 14—25 cm.)

10 e. A szokottnál kisebb formák. Nagyság tekintetében a 6. és 10. típusok között foglalnak helyet. Feltűnő az öblösödés erős kiszélesedése s a forma kevésbé tetszetős volta. A 10 d.-nél leírt perem ezeknél is megvan. Előfordult a szőregi 5., 26. és 57. sírokbán. (Magassága 9·5—16 cm.)

10 f. A 10 e.-hez hasonló nagyságú forma, erősen tölcseresedő szájjal, ami a nyakat lényegesen alacsonyabbra szorítja s a formát is megváltoztatja. Előfordult az ószentiváni 19. és a szőregi 56. sírokbán. Mindkettő díszített példány. (Magassága 8—10 cm.)

10 g. A 10. csoport formáihoz hasonló, de egészen kis fülekkel felszerelt kétfülű edény. A fülek töve a rendes fülek magasságában helyezkedik el, felső része azonban alig pár cm-rel magasabban. Arányaik változatosak. Előfordult az ószentiváni 33., a szőregi 20., 23. és 62. sírokbán. A 20. sír edénye díszített. (Magassága 15—24·5 cm.)

10 h. Díszített kétfülű edények. A díszítés, mint a fennebbieknél látjuk, pontokból és vonalakból tevődik össze s a geometrikus formákat csak ritkán éri el. A tipusként közölt díszített edény az öt temető legdíszesebb edénye, amely egyúttal az egyetlen erősen profilált fenekű edény is. A többieknek leginkább lapított fenekük van. Díszített edények előfordultak az ószentiváni 12., 17., 20., a szőregi 7., 11., 44., 58., 64., 66., 99., 129., 145., 146., 178., 194., 206., 221., 224. és a deszki 37. sírokbán. (Magassága 12—20 cm.)

10 i. Kétfülű edények. Valamennyi díszített, de díszítésük az előbbiektől eltérően nem bemélyedő vonalakból, hanem kiemelkedő bordákból

áll. Előfordultak a szőregi 1., 46., 127. és 229. sírokban. (Magassága 12–19·5 cm.)

10 j. Az előbbivel egyező forma. Legjobban hasonlít a 10 b.-hez, de a két fülnél és a két fül közé eső rész közepén csúcsosan kiemelkedő rátétrésszel van díszítve, amelynek peremén bemélyedő pontok helyezkednek el. A deszki 52. sírban fordult elő. (Magassága 16 cm.)

10 k. Ugyanolyan alak. A fülek közti rész közepén, az öblösödés felett egy pont körül, két domború félkör helyezkedik el, amelyeknek szárai lefelé nyúló kiemelkedő egyenesekben folytatódnak. Ilyen egyenes indul a ponttól is és valamennyi párhuzamos. A deszki 36. sírban fordult elő. (Magassága 16 cm.)

11 a. Vannak az egyfülű edények közt olyanok, amelyeknek alakja a mai köcsögformákra emlékeztet. Ezeket a 9. csoport formáitól a vastagabb nyak és az ennek arányában kevésbé kihajló szájerem különbözteti meg. A fül ezek egyrészénél is a szájeremből indul és az öblösödés felett illeszkedik az oldalhoz. Ebbe az alapsoportba azok tartoznak, amelyeknek alsó részén a simításnak semmi nyoma sem látszik, felső részük azonban függőleges irányban van simítva. Előfordult a szőregi 122. és 140. sírokban. (Magassága 13·5–18 cm.)

11 b. A 11 a.-hoz hasonló forma, de a fül nem a szájeremből, hanem a vastagodó nyakrészből indul. Csak a szőregi 193. sírban fordult elő. (Magassága 25 cm.)

11 c. A 11 b.-hez hasonló forma, de fületövétől a 9 d.-hez hasonló ket-tős perem indul, amelynek két külső részét két oldalt és a füllel ellentett oldalon egy-egy piramisszerű bütyök köti össze. A fültöve is a két peremet hidalja át. Csak a szőregi 111. sírban fordult elő. (Magassága 16 cm.)

11 d. A 11 a.-hoz hasonló alak, de az alsórésze vízszintes, a felső függőleges irányban simított. A két ellentett irányban simított felület érintkezési vonalán perem fut körül. Csak a szőregi 14. sírban fordult elő. (Magassága 10·5 cm.)

12 a. Az eddigi formáktól elütő öblös alak. Erősen profilált feneke van s körülbelül kétötöd magasságban erősen kiöblösödik. Egyötöd magasságban kissé kivállasodik. A váll felett négy, többé-kevésbé szimmetrikus elhelyezésű fül foglal helyet, amelynek felső része a kissé kihajló szájerem alatt illeszkedik a nyakhoz. Csak a szőregi 184. sírban fordult elő. (Magassága 19·5 cm.)

12 b. A 12 a.-hoz hasonló forma, de csak két füle van. Kivállasodása nem annyira szembetűnő. Csak a szőregi 179. sírban fordult elő. (Magassága 22 cm.)

13 a. Egyfülű, csuporformájú edény. A 11. csoport kisebbített alakja. Kidolgozásának finomsága kiemeli a többi közül: előfordult az ószentiváni 31. és a pitvarosi 33. sírban. (Magassága 12–13 cm.)

13 b. Csupor alakú edény. szélesebb szájjal. Füle sohasem emelkedik az edény pereménél magasabbra. Kivitele az előbbinél sokkal durvább.

Előfordult a szőregi 10., 14., 154., 217. és az ószentiváni 2. sírokban. (Magassága 5·5—8·5 cm.)

13 c. A 13 a.-hoz hasonló forma, de kétfülű. Arányaiban sok a változatosság. Vannak magasabb és zömökebb formák. Előfordult a szőregi 1., 225., a pitvarosi 12., 18., 26. (három példányban is), 36. és 43. sírokban. (Magassága 6—8·5 cm.)

13 d. Durva kivitelű, kétfülű alak. Arányaiban több változat van. Előfordult a pitvarosi 4., 5. (három példányban), 30., 31. és 38. sírokban. A 4. sír edényének fülei közt pontsorból álló díszítés foglal helyet. (Magassága 7—12 cm.)

14 a. A 8. csoport kis edényeire emlékeztetnek azok a nagyobb méretű edények, amelyeknek szája a két fül közötti távolság közepén, mindkét oldalon csúcsosan ugrik ki. Ez a kiugrás az egész felsőrésznek rhombikus külsőt kölcsönöz. Ezeknek a típusoknak az alakja mindég tetszetős, arányos beosztású. Ebbe az alcsoportba azok tartoznak, amelyeknek profilált fenéke van. Legnagyobb öblösödése a fül alatt foglal helyet. A fenéktől két-három cm-re hirtelen kiugrással kezdődik az öblösödés. A csúcsos kiugrás erősen előtérbe nyomul. Előfordult a szőregi 12., 181. és 186. sírokban. Valamennyi díszített. (Magassága 13·5—15 cm.)

14 b. Az előbbihez hasonló forma, de a fenék feletti kiugráson szimmetrikusan elhelyezkedő, lefelé irányított bütykök, vagy kidudorodások foglalnak helyet. Előfordult a szőregi 79., 112., 177. és 190. sírokban. Valamennyi díszített. (Magassága 15—23 cm.)

14 c. Az előbbihez hasonló, de a profilált fenék helyett erősen kiemelkedő talpon áll az edény. Előfordult a szőregi 143., 164. és a deszki 20. sírban. Valamennyi díszített. (Magassága 14·5—16 cm.)

14 d. A 14 c.-hez hasonló, de alsórésze turbánszerű csavarodással van díszítve. Előfordult a szőregi 41., 133., 147., a deszki 8. és 10. sírokban. Valamennyi díszített. (Magassága 13—18 cm.)

14 e. A 14. csoportban ismertetett edényekkel csak a száj formájában egyezik meg. Alsórésze gömbös forma, amely lapított fenékén áll. A gömb felsőrésze kissé megnyúlik s éles vonalban érintkezik a csonkakúpos felsőrésszel. A fül az eddigiek mintájára indul, de a gömbös alsórészhez illeszkedik. Előfordult a szőregi 121. és 123. sírokban. Az előbbi díszített. (Magassága 14 cm.)

14 f. A 14 a.-hoz hasonló forma, de alsó része gömbölyűbb s a fültől lefelé eső részen három párhuzamosan körbefutó borda helyezkedik el. Ezek közül a felsőn pontok, a középsőn függőleges vonalak helyezkednek el, az alsó ellenben díszítetlen. A deszki 62. sírban fordult elő. (Magassága 13 cm.)

14 g. A 14 a.-hoz hasonló forma, de alsó része nem hornyolt. Fülei felső részén egy-egy felfelé álló hozzátét emelkedik. Csak a deszki 48. sírban fordult elő. (Magassága 13 cm.)

14 h. A 14 f.-hez hasonló, de talpa van. A deszki 49. sírban fordult elő. (Magassága 15 cm.)

14 i. A 14 f.-hez hasonló, de a nyak nem annyira szögesen illeszkedik a gömbölyű alsó részhez, hanem homorú körívben megy lefelé. A deszki 81. sírban fordult elő. (Magassága 14·5 cm.)

14 j. A 14 a.-hoz hasonló alak, de igen rövid, de határozott nyaka van, fülei pedig jóval az öblösödés felett illeszkednek az oldalakhoz s ezzel egészen különös formát adnak az edénynek. Előfordult a deszki 65. és 83. sírban. (Magassága 15 cm.)

15 a. A 14 e. csoportjához kapcsolódik gömbös alsórésze révén. Felső része amazénál aránytalanul rövidebb s egészen rövid fordított csonkakúp alkotja. A száj különálló karéjokból áll, amelyek erősívű bevágódásokkal vannak egymástól elválasztva. A fülek az ansa lunatak módjára készültek s valószínűnek látszik, hogy a fülek bevágása adta a száj karéjos kiképzésének gondolatát. A fenék profiláltabb a 14 e. típusú edényeknek fenekénél. Előfordult a szőregi 95., 115., 116., 165., 215. és a deszki 22., 32., 43. és 71. sírokban. Valamennyi díszített; a 32. sír példánya nagyon töredékes. (Magassága 13·5—17 cm.)

15 b. A 15 a.-hoz hasonló, de peremes feneke van. Csak a szőregi 183. sírban fordult elő, díszített példányban. (Magassága 12 cm.)

16 a. A 14. csoport edényeire emlékeztetnek azok az edények, amelyeknek kerek szájpereceből magasan kiemelkedő közepén homorú fülei vannak. Alsórészük a c. alcsoportjának mintája szerint készült. Előfordult a szőregi 89. és a deszki 7. sírban. Mindkettő díszített. (Magassága 13 cm.)

16 b. A 16 a. alatti formára emlékeztet, de a kerek szájpereceből sarkosan ugrik ki az ansa lunata fül. A kiöblösödés felett éles gerinc húzódik körül. Csak a deszki 19. sírban fordult elő, díszített példányban. (Magassága 14 cm.)

16 c. Széles karéjos száíú, ansa lunata fülű, magastalpú edény, amelynek legnagyobb öblösödése szögesen ugrik ki és szimmetrikus elhelyezkedésű ívekkel van díszítve. Csak a szőregi 160. sírban fordul elő, díszített példányban. (Magassága 10 cm.)

17 a. Egyfűlű edény. Lapított fenekű. Füle a szájpereceből indul, annál magasabbra nem emelkedik, de erősen hátrafelé nyúlik. A fűltő a legnagyobb öblösödésnél illeszkedik az oldalhoz. A szájperece nem hajlik ki. Van olyan példány is, amelynek magasabb nyaka van s a fűltő nem az öblösödésnél, hanem a felett illeszkedik az oldalhoz. Előfordult a szőregi 125. és 177. sírokban. (Magassága 4·5—6·5 cm.)

17 b. Magasan kiemelkedő egyfűlű edény. Lapított feneke van. Legnagyobb öblösödése a hasirész közepén van. Erősen elkülönülő nyaki rész köti össze a szájjal. Ez a rész ott, ahol a fül van, egészen függőleges, a többi részen kissé tölcésesedik. A szájperece kissé kihajló. A fülek egyiknél laposabbak, másiknál gömbölyűbbek. Előfordult a szőregi 83., 96. és 101. sírokban. (Magassága 8·5—9 cm.)

17 c. Alsórésze a 17 b.-hez hasonló, felsőrésze azonban tökéletes csonkakúp. Kimondott nyaki része nincs. Szája vagy egyszerű megvasta-

godással (1), vagy enyhe kihajlással (2) van kiképezve. A fül felőli rész is kúpos. Előfordult a szőregi 107. (két példányban), 124., 147., 170. és a deszki 30. sírban. Valamennyi díszített. (Magassága 6—10·5 cm.)

17 d. A 17 a.-hoz hasonló, de kimagaslófülű példány. Előfordult a szőregi 82. és 125. sírokban. Az utóbbi díszített. (Magassága 9 cm.)

17 e. A 17 b.-hez hasonló forma, de hengeres felső résszel, vastagodó szájperemmel. Előfordult a szőregi 72., 101., 130., 156. és a deszki 24. és 61. sírban. A szőregi utolsó három és a deszki utolsó díszített. (Magassága 6·5—10 cm.)

17 f. A 16. csoport edényeire emlékeztet, főleg a finom kivitelével, de a kimagasló fül nem ansa lunata. Van egyszerűen lapított fenekű (1) és talpas példány (2). Előfordult a deszki 3., 10. és 29. sírokban. Valamennyi díszített példány. (Magassága 9·5—13 cm.)

17 g. Magasfülű, gömbösfenekű edény. Az alsórész gömbalakú, felső hengeres, vagy alig észrevehetően kúpos. Szájuk kissé kihajló. Előfordultak a szőregi 28., 30. (három példány), 41., 75. (két példány, egyik díszített), 85., 124., 130., 143., 144., 155., 164., 181., a deszki 3., 10., 11., 43., 62. és 75. sírokban. (Magassága 5·5—7 cm.)

17 h. Különböző formájú, de szegletesen kiképzett egyfülű edények. Előfordultak a szőregi 123., 133., 160., 165., 223. és a deszki 24. sírokban. (Magassága 5—9 cm.)

17 i. Egyenes, hengeres oldalú, különálló alsórész nélküli, peremes fenekű díszített edény. Csak a szőregi 132. sírban fordult elő. (Magassága 6 cm.)

17 j. Kisalakú ansa lunata fülű, edény, amelynek kiemelkedő füle, ívesen illeszkedik az egyenesvonalú szájperemhez. Csak a szőregi 214. sírban fordult elő. (Magassága 8·5 cm.)

17 k. La Tène formára emlékeztető edény. Alsórésze gömbös, kissé lapított fenékkal. Hosszú felsőrésze a közép táján ívesen hajlik meg. Egyenes pereme kissé kihajló. Csak a szőregi 173. sírban fordult elő. (Magassága 11 cm.)

17 l. Gömbös alsórészű, töleséres szájú, egyenes peremű, hátraálló fülű edény. Előfordult a szőregi 211., 214. és a deszki 71. sírban, díszített példányban. (Magassága 4·5—5·5 cm.)

17 m. Magasan felálló fülű edény. Alja turbánszerű. Az ószentiváni telepen gyakori. Csak a deszki 49. sírban fordult elő. (Magassága 6 cm.)

18 a. Egyfülű edény. Semmi tagoltság nincs rajta. Majdnem egészen hengeres forma. Szájpereme egyenes. Füle a száj alól indul s az egész magasság kétharmadában illeszkedik az oldalhoz. Az óbébai út építésénél, csontváz mellett találták, azon a területen, ahol később Reizner János a temetőt feltárta. Más helyen nem fordult elő. (Magassága 9 cm.)

18 b. Felső részén hengeres, lefelé ívesen keskenyedő kisfülű edény. Füle nem emelkedik ki a szájperem síkjából. Az edényhez mértén a fül igen kicsi. Közvetlenül a szájperemből indul. Előfordult az ószentiváni 23.,

a szőregi 8. és 19. sírokban. Az utóbbi díszített. (Magassága 8·5—11·5 cm.)

18 c. Egyfülű edény, kihajló, néha erősen kihajló peremmel s jól megkülönböztethető nyaki résszel. A fül a szájperemből indul ugyan, de az előbbinél jóval nagyobb s a nyakirészt mindég áthidalja. Előfordult az ószentiváni 26., a szőregi 53. és 212. sírokban. (Magassága 7·5—9·5 cm.)

18 d. Lapított fenekű, alsórészén gömbös edény. Legnagyobb öblösödése az alsó rész közepére esik. Erősen behúzódó nyakirésze van, amelytől felfelé tölcésesen szélesedik ki s kihajlás nélküli szájperemmel végződik. Füle a szájperem alól kb. egy cm-rel indul s a nyakat áthidalva, még az öblösödés fölött illeszkedik az oldalhoz. Csak a szőregi 32. sírban fordult elő. (Magassága 10 cm.)

18 e. A 18 c.-hez hasonló forma, de sokkal erősebb öblösödéssel és az öblösödés méreteit néha túl is haladó kihajló szájjal. Előfordult a szőregi 36., 73., 197., 198., 208. és 228. sírokban. Az utóbbi négy közül a három első díszített. (Magassága 6·5—11 cm.)

18 f. A 18 c.-hez hasonló forma, de hosszabban elnyúló íves nyakkal. Némelyiknél a fültől felfelé eső rész függőleges irányban van simítva. Előfordult az ószentiváni temető egyik jelképes gyermek (9) sírjában és a szőregi 9. és 122. sírokban. (Magassága 8·5—11 cm.)

18 g. A 18 d.-hez hasonló forma, de alsó része erősen elnyúlik s a fenék profilálása szembetűnőbb. A tölcésesedés nem olyan tökéletes, mint amazon. A fül a szájperemből indul s kissé felülemelkedik a szájperem síkján. Az ószentiváni 4. és a szőregi 17. sírban fordult elő. (Magassága 11·5 cm.)

18 h. Erősen öblösödő forma, amely inkább a 9. csoport edényeinek zömökebb alakjának tekinthető. Szájpereme erősen kihajlik ugyan, de a kihajlás az öblösödés mértékét el nem éri. Egy füle a 9 g. mintájára van elhelyezve. A fültől erős váll fut körül. Előfordult a pitvarosi 36. (sokkal durvább, de szerkezetileg egyező formában), a szőregi 179. és 184. sírokban. Ez utóbbi díszített. (Magassága 12—15 cm.)

18 i. Profilált fenekű, durva, simítatlan alsórészű, kissé kihajló peremű, hosszúkás edény. A fültől felfelé eső rész simított. A fül jóval a szájperem alól indul, de még a legnagyobb öblösödés felett illeszkedik az oldalhoz. Csak a szőregi 179. sírban fordult elő. (Magassága 14·5 cm.)

18 j. Az előbbihez hasonló edény, de a kidolgozatlan alsó és a simított felső rész közt ujjbenyomásos párkány helyezkedik el. Előfordult a szőregi 176. és 184. sírban. (Magassága 14·5—15 cm.)

18 k. Alsórészén csak kissé öblösödő, felső részén erősen tölcésesedő, de nem nagyon kihajló szájú edény. A tölcésesedés nem mindegyik példányon egyforma mértékű. Előfordult a szőregi 2. és 39. sírokban. (Magassága 6·5—8·5 cm.)

18 l. A 18 b.-hez hasonló, de szélesebb forma, amelynek a füle a 18 j. mintájára illeszkedik az oldalhoz. Csak a szőregi 215. sírban fordult elő. (Magassága 13 cm.)

18 m. A 18 a.-hoz hasonló hengeres edény, de kihajló peremmel és a peremből induló füllel. Csak az ószentiváni 31. sírban fordult elő. (Magassága 9 cm.)

19 a. Kétfülű edény. A 10. csoport típusainak szélesebb és alacsonyabb formája. Öblös alsórésszel, enyhén ívelő nyakkal, kissé kihajló szájperemmel. Füllei nem emelkednek ki a száj síkjából. Előfordult a szőregi 109., 148., 149., 150., 171. és 226. sírokban. A 149. sír edénye díszített. (Magassága 9—12·5 cm.)

19 b. Az előbbihez hasonló, de nyúltabb forma. Főleg az arányokban különbözik. Előfordult az ószentiváni 16., a szőregi 77., 166., 174. és 228. sírokban díszítetlen, a szőregi 67., 88., 93., 110., 136., 141. és 161. sírokban díszített példányokban. (Magassága 7·5—12 cm.)

19 c. A szájperem síkjából erősen kiemelkedő fülű edény. A forma a 16. csoport formáira emlékeztet. Van közöttük lapított fenekű, vállas (1), lapított fenekű váll nélkül (2), és profilált fenekű nyakas edény (3). Előfordult az ószentiváni 25., a szőregi 52., 118., 168. és a deszki 25. sírokban. A szőregi 52. sír edényét kivéve, valamennyi díszített. (Magassága 9—12 cm.)

19 d. Fodrosszájú, kétfülű edény. A fül maga nem emelkedik a szájperem felé, de a száj kinyúló része erősen felfelé ugrik. Előfordult a szőregi 114. és 172. sírokban. (Magassága 8—9·5 cm.)

19 e. Kétfülű edény. Alsórésze fordított csonkakúp alakú, felsőrésze magasabb csonkakúp szelvény, de oldalai kissé homorúak. A két rész érintkezési vonala kiemelkedik. A szájperem egyenes. A két fül innen indul és az osztóvonalon illeszkedik az oldalakhoz. Csak a szőregi 85. sírban fordult elő. (Magassága 15 cm.)

19 f. A 14. csoport edényeihez hasonló, de nem szegletes forma. Füllei a száj síkjából kiemelkednek s felső részükön megtörnek. Oldalról nézve az ansa lunatakra emlékeztetnek. Egyetlen díszített példányban fordult elő a deszki 78. sírban. (Magassága 10·5 cm.)

20 a. Fületlen edény. Profilált fenékkal, öblösödő alsórésszel, amelyen rendszerint két átfúrt bütyök foglal helyet. A perem szélesen kihajló s a bütyöknek megfelelő részen két-két lyukkal van átfúrva. Az edényekhez két-két lyukkal átfúrt fedők is tartoznak, amelyeknek formájában nagyobb változatosság állapítható meg. Előfordult az ószentiváni 3., 7., 18., 22., 23., 30., 33., a szőregi 20., 26., 38., 46., 64., 74., 84., 102., 109., 126., 135., 138., 154., 221., a deszki 53., 60. és 74. sírokban. Ezek közül a ószentiváni 22., a szőregi 26., 109., 126., 138. és 221. sírok edényei díszítettek. Az ószentiváni 3., 30., 33., a szőregi 26., 46., a deszki 53. és 74. sírokban találtakhoz fedő is volt. Vannak formák, amelyekről a bütykök hiányoznak s felsőrészük szélesebb. (Magassága 4·5—9·5 cm.)

20 b. A 20 a. alatti edényekhez való fedő. Peremén két-két lyuk van. Fogantyúja vagy egyenesen nyúlik felfelé, mint a 20 a. példányainál látható, vagy símán, vagy laposan, vagy korongosan végződik. Van közöttük egészen lapos korong alakú is, fogantyúval. Előfordult az ószentiváni 3.,

22., 30., 33., a pitvarosi 37., a szőregi 26., 46., 221., a deszki 53., 60. és 74. sírokban. Ezek közül a szőregi 221. és az ószentiváni 22. sír fedője díszített. (Magassága 3·5–6·5 cm.)

21. A 20 a–2-höz hasonló fületlen edény, de sem bütyök nincs az oldalán, sem szájpereeme nincs átlukasztva. Előfordult az ószentiváni 14., 17., 18., 22., a szőregi 5., 11., 29., 40., 42., 58., 62., 66., 110., 117., 137., 149., 212. és a deszki 30. sírban. Az ószentiváni 17., 22., a szőregi 42., 110. és a deszki 30. sír edényei díszítettek. (Magassága 4·5–9 cm.)

22 a. Tál. Profilált fenékkal, kihajló, esetleg kevésbé kihajló szájpereemmel. Az ezután ismertetendőktől főleg abban különbözik, hogy csak egy füle van. Előfordult a pitvarosi 24., a szőregi 38., 72. és 126. sírokban. (Magassága 8–14·5 cm.)

22 b. Többfülű tál. Profilált fenékkal. Az edény oldalai a fenéktől felfelé fokozatosan szélesednek. Legnagyobb kiugrás, a pitvarosiak kivételével, mindég a fültő tájékán van, de vállat itt sem alkot (1). A pitvarosiaknál az öblösödés a fül alatt van (2). Ennek az edénynek a magassága a 10–12 cm-t mindég meghaladja. Ez tehát a magasabb forma. Előfordult az ószentiváni 2., 10., 23., 24., a pitvarosi 3., 7., 22., 36., a szőregi 27., 53., 62., 91., 120., 122., 135., 136., 196., 203., 226. és a deszki 50. sírokban. (Magassága 9–16 cm.)

22 c. Az előbbihez hasonlóan váll nélkül alakított edény, de magassága a 10 cm-t sohasem haladja meg. Előfordult az ószentiváni 30., a szőregi 7., 21., 23., 26., 46., 52., 80., 81., 115., 168., 171., 212., 218., a deszki 33. és 52. sírokban. (A szőregi 115. sírból való tál annyiban különbözik a többitől, hogy két füle nem a peremből indul, a másik kettő igen. 22 c–1.) (Magassága 7–12·5 cm.)

22 d. Az előbbihez hasonló tál, de a fültőnél élesen elkülönülő váll foglal helyet. Van alacsonyabb (1) és magasabb (2) alak. Az alacsonyabb alak előfordult az óbébai 14., az ószentiváni 22., a pitvarosi 12., 19., 25., a szőregi 87. és 100. sírokban. A magasabb a pitvarosi 15., 17., a szőregi 1., 5., 8., 20., 24., 29., 58., 65., 118., 127., 137., 138., 145., 148., 150., 172. és 208. sírokban. A pitvarosi edények válla sokkal jobban kiugrik, s a szájpereemnél jóval kifjebb áll (3). (Magassága 6·5–17·5 cm.)

22 e. Tálak, kihajló perem nélkül. Vannak köztük olyanok, amelyeknek fülei az eddigiekkel egyezők (1), de egy pitvarosi és egy deszki tál kinyúló füle (2), különbözik ezektől. Előfordultak az ószentiváni 31., a pitvarosi 34., a szőregi 16., 109., 110. és a deszki 34. és 36. sírokban. (Magassága 7–16·5 cm.)

22 f. A kihajló peremű tálak kisebbített alakú hasonmása. Méreteik nagyon különböznek, de mindég lényegesen kisebbek az eddig ismertetteknél. Előfordultak az ószentiváni szimbolikus gyermeksírbán, a 4., 18., 27., a pitvarosi 2., a szőregi 39., 161. és 174. sírokban. (Magassága 4–7·5 cm.)

22 g. A 22 b. és c. alatt ismertetett váll nélküli formákra emlékeztető, de sokkal magasabb és kisebb kerületű alakok. Van köztük kihajló (1) és

nemkihajló (2) peremű. Előfordult a pitvarosi 18., 28., a szőregi 35., 48., 68., 228. és az óbébai 13. sírban. (Magassága 9·5—15 cm.)

22 *h.* Feltűnően erős öblösödésű, kettős csonkakúpból összetett alak. Pereme alig észrevehetően hajlik ki. Előfordult a pitvarosi 10., 37. és 43. sírokban. (Magassága 10·5—12 cm.)

22 *i.* Felfelé álló szájú, erősen nyakasodó tál, az eddigieknél erőteljesebb füllel. Erősen hangsúlyozott vállal. Az alak egészen más, mint az eddigiek. Előfordult a pitvarosi 16. és 25. sírokban. (Magassága 7·5—13 cm.)

22 *j.* Fül nélküli, magasnyakú, kihajló peremű tál. A nyak és törzs érintkezésénél erős váll fut körül. A pitvarosi 49. sírban fordult elő. Váll nélküli példánya, pontokkal díszítve a deszki 37. sírban volt. (Magassága 17—22·5 cm.)

22 *k.* A fennebb ismertettekhez hasonló tál. Az alsó részén olyan vonalak futnak körül, amelyek a korongos edények belsejében láthatók. A váll nagyon élesen válik el. A fül nem a peremből indul s nem is ér le a vállasodásig. A fül felett a perem kissé kicsúcsosodik. A szőregi 113. és a deszki 83. sírban fordult elő. (Magassága 8—14 cm.)

22 *l.* Az eddigiekkel egyező tál, de vállán függőleges vonalakkal álló körbefutó díszítése van. Előfordult az ószentiváni 33., a szőregi 86. és 149. sírokban.

22 *m.* Az eddigiekkel egyező alakú tál, de a perem és a váll közti részt a fülekközti távolság különböző pontjain 2—3 lefelé futó borda díszíti (1). Alakja változó. Hol jobban, hol kevésbé vállasodó, hol alacsonyabb, hol magasabb. Előfordult az ószentiváni 14., 26., 28., a szőregi 2., 9., 10., 11., 13., 19., 36., 66., 74., 102. (e példánynak kis talpa van), 111., 117., 129., 224. és 225. sírokban. Másik alakján (2) a bordák rovátkoltak s a fülek töve a 22 *l.* mintájára van díszítve. Csak a deszki 77. sírban fordult elő. (Magassága 5·5—19 cm.)

22 *n.* Finomabb kivitelű díszített tálak. A magasabb forma (1) kissé emlékeztet a 22 *j.* formájára, de olyan füle van, mint a 22 *k.*-nak. Az alacsonyabb (2) a váll alatti részén is díszített, a hengerestől alig eltérő felső részén pedig borda dísz van. Előfordult a szőregi 190., a deszki 22., 24., 25. és 62. sírokban. (Magassága 6—10 cm.)

22 *o.* Tál, erősen kiemelkedő ansa lunata füllel. A fül kiemelkedése a perem fokozatos emelkedése után, rendszerint ívesen történik. Valamennyinek határozott válla van. A fülek kiemelkedése különböző méretű. Előfordult a szőregi 44., 95., 125., 143., 164., 171., a deszki 10., 11. és 43. sírokban. (Magassága 6·5—13 cm.)

22 *p.* Az előbbiekhöz hasonló, de csöszzerű, lent kihajló peremű talpa van. Csak a szőregi 76. sírban fordult elő, díszített példányban. (Magassága 11 cm.)

22 *q.* A 22 *l.*-hez hasonló tál. Van egyfülű és többfülű példány. A függőleges vonalak helyett ujjbenyomásos díszítés fut körül, amely az egyik

példányon kiemelkedő perembe, a másikon egyenesen az edény falába mélyed. Előfordult a szőregi 17. és 77. sírokban. (Magassága 8—10 cm.)

23 *a. b.* Tál. Szájpereme nem kerek, hanem sokszögletű. A szöglet egyiknél határozottabb, másiknál körívéssé tompul. Füle mindkét végével jóval a perem alatt illeszkedik az oldalhoz, még akkor is, ha az edénynek nem kihajló pereme van. A kihajló perem felsőrésze (a) és az egyenes (b) perem szélei és belső oldala díszített. Előfordult a szőregi 28., 186. és 188. sírokban. (Magassága 6—14·5 cm.)

24 *a. b.* Egyfülű tálak. A fülek vagy közvetlenül a perem széléből (a), vagy a perem alatt pár cm-rel indulnak (b). Peremük egyenes, felfelé álló. Az egész forma tagolatlan és megközelítően félgömbös. Különösen kitűnik ez azoknál a példányoknál, amelyeknek csak kissé lapított feneke van. Az *a.* csoport példányai közt egy kezdetlegesebb és egy fejlettebb, gondosabb kidolgozású jól megkülönböztethető. (24 *a.* 1.) Méretei különbözőek. Előfordult az ószentiváni 16., a szőregi 121., 162. és 214. sírokban. (Magassága 9—11 cm.)

24 *c.* Félgömbös forma, de alsó részén bütykök vannak. A deszki 32. sírban fordult elő. (Magassága 4·5 cm.)

25 *a. b.* A 22 o.-ra emlékeztető tálak, de nem határozott ansa lunata, csak erősen kiemelkedő füllel. Van köztük a 22 o. mintájára vállas (a) példány és van olyan, amelynek fordított csonkakúpos alsórésze van. Ez utóbbiakon körbefutó bemélyedések vannak s a fül az ansa lunata módjára középen kissé ívelt. Előfordult a szőregi 161., a deszki 8. és 29. sírokban. (Magassága 5·5—8 cm.)

25 *c.* Magasfülű, egyszerűen lapított fenekű tál. Formája a merettyűre emlékeztet. Csak a deszki 48. sírban fordult elő. (Magassága 5 cm.)

26 *a.* Fordított csonkakúp alakú tál. Feneke lapított. Füle nincs. Előfordult a szőregi 211. és a pítvarosi 1. sírban. (Magassága 4—8 cm.)

26 *b.* Az előbbihez hasonló egyfülű forma. A fül a peremből indul s nem emelkedik ki annak síkjából. Előfordult a szőregi 176. sírban. (Magassága 4 cm.)

26 *c.* A 26 *a.*-hoz hasonló forma, de több füle van, amelyek a perem alatt helyezkednek el. Az alak szabálytalan. A szőregi 184. és a deszki 68. sírban fordult elő. (Magassága 7·5 cm.)

26 *d.* Többfülű hasonló forma, de a fülek a peremen helyezkednek el. Előfordult a szőregi 193. sírban. (Magassága 6 cm.)

26 *e.* A 26 *a.*-hoz hasonló forma, de erősen kimagasló füllel. Előfordult a szőregi 101. sírban. (Magassága 4 cm.)

27. Kis tál, kihajló peremmel, ebből induló füllel s erősen kiképzett vállal. Előfordult a szőregi 89. és 147. sírokban. (Magassága 3·5 cm.)

28. Kisméretű tál. Kihajló peremmel, három füllel. Félgömbös forma, kissé belapított fenékkal. Csak a szőregi 37. sírban fordult elő. (Magassága 10 cm.)

29. Kisméretű tál. Alakja különböző, de mindegyiknek belsejében

rajz van. Előfordult az ószentiváni 9., a szőregi 57. és 64. sírokban. (Magasságuk 4—6 cm.)

30. Fazékformájú füles edény. Erősen kinyúló talpa van, amely belől üres. Csak a pitvarosi 42. sírban fordult elő. (Magassága 7 cm.)

31. Fazékformájú edény, áttört talppal. Az edény fenekéből négy különálló láb indul, amelyek alól egymással össze vannak kötve s így teljesen az áttört talpcső benyomását keltik. Fülei a perem alól indulnak. Előfordult az óbébai 9. és a pitvarosi 26. sírokban. (Magassága 16—18 cm.)

32. Az előbbihez hasonló talpú edény. Felső része erős öblösödés után nyakban összeszűkül s kissé kihajló pereme van. Csak a szőregi 193. sírban fordult elő. (Magassága 10 cm.)

33. Tömör talpú edény. Felső része az előbbihez hasonlít, de kicsi fülei vannak. A két fül a kihajló perem alatt a kiugró vállon helyezkedik el. Alsórészét az öblösödésen keresztülfutó bordák díszítik. Előfordult a szőregi 176. és 184. sírokban. (Magassága 11—12 cm.)

34. A 31. formájára emlékeztető öblös fazék. Profilált feneke van. Fülek nincsenek rajta, de azon a helyen, ahol az alsó- és felsőrészt elválasztó vállasodás körülfut, kis bütykök helyezkednek el. Szájpereme kihajló. Csak a pitvarosi 30. sírban fordult elő. (Magassága 18 cm.)

35 a. Kis edény. Alsórésze lapos, fordított csonkakúpos. Ehez hengeres középső és ugyancsak lapos csonkakúpos felsőrész járul. A nyak ismét fordított csonkakúpos, de lényegesen magasabb, mint az alsó. Szájpereme kihajló. Valamennyi érintkezési vonal szögesen válik el. Előfordult a szőregi 139. sírban s a 20 a. mintájára átlukasztott széllel és fedővel a 151. sírban. Ez utóbbi díszített. (Magassága 6 cm.)

35 b. Az előbbire emlékeztető szegletes forma, de két füle és talpcsöves alsórésze van. Csak a deszki 25. sírban fordult elő, díszített példányban. (Magassága 7 cm.)

36. Kis edény. Profilált fenékkal, erősen öblösödő alsórésszel. Felső része csonkakúpos, rövid nyakú, kissé kihajló peremű. Füle jóval a perem alatt illeszkedik az edény oldalához. Kevésbé öblös formában is előfordult. Előfordult a szőregi 179. és 184. sírokban. (Magassága 10·5—16·5 cm.)

37. A 21. csoport edényeire emlékeztető forma, de a legnagyobb öblösödésén két kicsi fül helyezkedik el. Csak a szőregi 13. sírban fordult elő. (Magassága 8 cm.)

38. Rövid talpcsövé, legnagyobb öblösödésén erősen kiélesedő, kissé kihajló peremű forma. Füle nincs. Alsórésze a 16 c.-re emlékeztet. Csak a szőregi 160. sírban fordult elő. (Magassága 7 cm.)

39. Gyermejáték nagyságú edény. Csak a deszki 37. és 52. sírokban fordult elő. (Magassága 3—4 cm.)

40. A 14 e.-hez hasonló gömbös alsórészű, de rövidnyakú füles edény. Előfordult a szőregi 121. és 215. és a deszki 83. sírokban. (Magassága 7·5—11·5 cm.)

41 a. Nagyméretű edény. Neolithformára emlékeztető gabonás edény típus. Egyenes pereme alatt bütykös fülei vannak. Csak a deszki 1. sírban fordult elő. (Magassága 39 cm.)

41 b. Gömbösformájú nagy edény. Lapított fenékkal, felfelé álló nyakkal. A nyak alatt kiálló bütykök vannak. Tetején a 22 e—2.-vel azonos borító tál. Csak a deszki 18. sírban fordult elő. Magassága 37 cm.)

41 c. Díszes nagy edény. Alsórésze durva. Ezt a durva részt egy kiemelkedő, ujbenyomásokkal díszített perem választja el a felette lévő, bemélyedő széles vonalakkal díszített felsőrésztől, amely a legnagyobb öblösödésig megy. Az öblösödés feletti rész alsó részén hegyes dudorodások vannak, széles, bemélyedő vonalakkal körítve. Szájpereme erősen kihajló. Csak a szőregi 169. sírban fordult elő. (Magassága 36 cm.)

42 a. Mészbetétes edényke a szőregi 188. sírból.

42 b. Betétes tálacska a szőregi 223. sírból.

42 c. Bronzbetétes edényke a szőregi 211. sírból. A bronzbetét a képen köríveknek látszó díszítési elemeket borítja.

42 d. Mészbetétes egyfülű edény a deszki 66. sírból.

43. Erősen tölcséres szájú, többé-kevésbbé gömbös alsórészű, díszített kétfülű edényke, a szőregi 76. sírból.

44. Alacsony, széles, kihajlóperemű edény, amelynek legöblösebb részéhez pici fülecske támaszkodik. Előfordult az őszentiváni 15. és a szőregi 203. sírokból. (Magassága 6—8 cm.)

45. Feltűnően durva, fordított csonkakúp alakú edény, lapos fogantyúszerű füllel. A deszki 42. sírban fordult elő. (Magassága 7 cm.)

II.

Az edényeken kívül a sírok nagy részében egyéb mellékletek is voltak. És pedig csont, kagyló, kő, bronz és arany tárgyak, amelyek, mint ékszerek, eszközök vagy fegyverek kerültek a sírokba. Ezeknek a száma megközelíti a 300-t. A különböző formák közt több, mint 67-féle tárgyat találtunk, amelyek hitelesen feltárt sírokból valók. Nem lehet azonban itt figyelmen kívül hagyni azokat az apró tárgyakat sem, amelyek a különböző temetők területéről bolygatott földből, elpusztított sírokból kerültek a szórványos leletek közé. E tekintetben különösen figyelmet érdemelnek az óbébai leletek.

A nyakban, karon vagy ágyékon viselt ékszerek közül megemlítenünk:

1. Metszőfogakból készült fűzerek, vagy egyes példányok. Előfordultak a szőregi 53., 64., 68., 72., 114., 141., 217. és 220. sírokból.

2. Szemfogakból készült csengődíszek. Előfordultak az őszentiváni 26., 27., a pitvarosi 34., 42., a szőregi 7., 57., 64., 68., 72., 114., 123., 130., 217. és 220. sírokból.

3. Zápfogakból készült csüngődíszek. Csak az egyik gyökerük van átfúrva. Előfordult a szőregi 53. és 114. sírokból.

4. Nagyobb fogakból készült csüngődísz. Előfordult az őszentiváni 26., 30., a szőregi 29. és 204. sírokban.

5. Farkasfog. Előfordult az őszentiváni 19. és a szőregi 217. sírokban.

6. Sertésagyar, laposra csiszolva, két végén lyukkal. Előfordult az óbébai 2 a. és a szőregi 26. sírokban. Az óbébainak közepe táján, az alsóperemen két lyuk van, amelybe két arany függő volt illesztve.

7. Disznóagyar. Felfüggesztés céljából tövén át van lyukasztva. Előfordult az óbébai 1 a., 11. és a szőregi 53. sírban.

8. Dentálium kagyló. Előfordult az őszentiváni 3., 25., a szőregi 9., 64., 72., 81., 114., 138., 162., 217., 226., 227. és a deszki 37. sírokban. Az őszentiváni 3. sírban lapos és kerek gyöngyökkel vegyesen nagyobb mennyiségben volt a csontváz nyakán. Nagyobb mennyiségben volt a szőregi 162. sírban is.

9. Pectunculus kagyló. Felső részén lyukasztva. Előfordult az óbébai 2 a., 4., 11., a pitvarosi 7. (kétszeresen lyukasztva), a szőregi 57., 114., 162. és 227. sírokban.

10. Cerithium kagyló. Felső részén lyukasztva. Előfordult a pitvarosi 7. és 43. sírokban.

11. Édesvízi kagyló. Lyukasztva. Előfordult a szőregi 162. sírban. Több sírból is ismerjük Őszentivánról, de nem lehetett megállapítani, hogy sír melléklet volt-e, vagy az elföldelésnél véletlenül került-e a sírba.

12. Columbella rustica. Előfordult az óbébai 1 a., 2 a., 11., az őszentiváni 22., a szőregi 1., 21., 46., 72., 110., 141., 162. és 168. sírokban.

13. Kőnyakék. (Amulett.) Hosszú, lapos, erekkel átfutott szürke kőből, egy lyukkal. Előfordult az őszentiváni 17. sírban.

14. Gömbszelvény formájú kő. Íves belsőrésszel. Két szélén egy-egy lyukkal. Előfordult az óbébai 2 a. sírban.

15. Márvány henger, hosszában közepén átfúrva. Csak a deszki 14. sírban fordult elő, ott is a csontváz derekán volt.

16. Kagylóból készült gyöngysor. Hengeresre csiszolt kis kagyló darabokból készült különböző nagyságban. Találták úgy a nyak, mint a kar környékén. Az őszentiváni temető kivételével mindenütt megvolt. Előfordult az óbébai 4., a pitvarosi 7., 9., 31., 43., a szőregi 7., 13., 17., 21., 53., 64., 72., 114., 126., 138., 162., 217., a deszki 14., 17., 42. és 67. sírokban.

17. Szegletes agyaggyöngy. Négy sarka van. Előfordult az őszentiváni 25., 26., 32., a szőregi 7., 17., 42., 53., 64., 114., 162. és 167. sírokban.

18. Lapos agyaggyöngyök. Átmetszetük két, alapjával összefordított csonkakúpot mutat. Az óbébai 2 a., 4., a pitvarosi 9., 24., 27., 31., 37., 40. és 43. sírokban fordult elő.

19. Nagyobb kagyló gyöngy. Hosszú, hengeres forma. A 15. alatt leírt márványhengernek kisebbített alakja. Előfordult a szőregi 140. sírban és az őszentiváni telep egyik munkások által felbontott sírjában.

20. Kagylóból készült korong, közepén átfúrva. Csak a deszki 17. sírban fordult elő.

21. Kagylókarpercec. Nagyméretű tridachnából készült. Csak a szőregi 1. sírból ismerjük, de előfordult az ószentiváni telep fennebb hivatkozott sírjában is, ahol a csontváz mindkét karján négy-négy példány volt.

22. Borostyángyöngy. Kisebb szemekből álló nyakdísz formájában. A szőregi 2., 211. és a deszki 14. sírokban fordult elő.

23. Csont lunula. Kissé ívesen hajló alsórésszel, amelynek domborodó részéből egy felfelé irányított hosszabb szár nyúlik ki. Ennek a szárnak a végén mindég lyuk van. Az ívesedő alsórész nem mindég szimmetrikus. Ép példány alig van köztük. Feltűnő, hogy egy-egy sírban több is van, bár ezt valamennyire megmagyarázza az a körülmény, hogy a 162. sírban a bronz lunulából is több volt egy sírban. Csak három sírban fordult elő. És pedig a szőregi 7., 29. és 72. sírokban.

24. Bemélyedésekkel díszített csontcső. Minden valószínűség szerint azt a célt szolgálta, mint a kagylóból készült henger. A nyak környékén fordult elő némelyik sírban több példányban is. Csak a szőregi temető anyagában fordult elő, az 53., 138., 162. és 217. sírban.

25. Emberi térdkalács, közepén a baltanyéllyukára emlékeztető átfúrással. Előfordult az ószentiváni 24., a szőregi 40. és 53. sírokban. Az utóbbiban három példány is volt, amelyek közül kettő a leírt módon, egy pedig kisebb átmérőjű lyukkal volt átfúrva.

26. Nyakdísz columbella csigából és vékony bronzcsőből kombinálva. Előfordult a pitvarosi 16. és a szőregi 151. sírokban. Bronztekercsből és lemezből készült cső, szegletes gyönggyel kombinálva előfordult az ószentiváni 32. sírban is.

27. Lyukas csontkorong. Egészen lapos, de az átfúrása a térdkalácsra emlékeztet. Előfordult a szőregi 114. és 162. sírokban.

28. Lemezből készült bronzcső. Mint nyakdísz előfordult az ószentiváni imént hivatkozott 32. sírban.

29. Kettős bronzcső. Egy darab lemezből készült, amelynek hosszabbik szélét csőszerűen közvetlen egymás mellé összehajtották. A több tagból álló dísz, nem egymás végébe volt illesztve, hanem hossz tengelyével egymás mellé. Előfordult az óbébai 2 a., 4., 12. és a pitvarosi 5. sírokban.

30. Bronztekercsből készült cső. A tekercs fordulatai erősen egymáshoz simulnak s így tökéletesen zárt csövet alkotnak. Mint fennebb láttuk, más fajta díszítésekkel kombináltan is találták sírokban. Előfordult az ószentiváni 25., 32., a szőregi 42., 141. és 162. sírokban.

31. Szegletes bronzlemez, keskenyedő felső részén átfúrva. Csak a szőregi 162. sírban fordult elő.

31 a. Az előbbihez hasonló, de csontból van. Előfordult a szőregi 7. sírban.

32. Függődísz bronzból. Két összenőtt lóherelevél formájára emlékeztet. Felső része kiszélesedik és szegletesen végződik. Ez a szegletes rész át is van lyukasztva. Csak a szőregi 162. sírban fordult elő.

33. Bronz lunula. Ismert forma, különböző mértékben szétnyíló végekkel. Az ószentiváni 32., a szőregi 2. és 162. sírokban fordult elő,

34. Hosszúkás bronzlemez, amelynek keskeny végei csőszerűen vannak felgöngyölítve. Hosszúsága csaknem háromszorosa a szélességének. Előfordult a szőregi 141., 162. és 221. sírokban.

35. Bronzpityke, két szimmetrikusan elhelyezett lyukkal. Egyik ószentiváni sír tanúsága szerint valami szövetdarabra lehetett felvarrva. Ebben a sírban a homlokot takarta. Feltűnő nagy számban találták a szőregi 162. sírban. Előfordult az ószentiváni 22., a szőregi 7., 21., 44., 109., 114., 141., 162., 189., 221., a deszki 36. és 74. sírokban.

36. Bronz akasztó. Piskótaalakú felsőrésszel, amelynek vége a felerősítés céljából többször át van lyukasztva. Alsórésze négylevelű lóhere levelére emlékeztet, amelynek geometriai közepéből egy felfelé álló horog áll ki. Csak a szőregi 55. sírban fordult elő.

37. Csont akasztó. Különböző alakú. Egyik az előbb ismertetett bronzformára emlékeztet, de felsőrésze téglalap alakú. Végén két lyuk van. Alsórészt öt körív alkotja, amelyek koncentrikus körökkel vannak díszítve. E díszítő elemek központjából emelkedik ki a horog. A másik trapézforma, felsőrészén négy lyukkal. A trapéz alsórészén emelkedik ki a horog. Előfordult a szőregi 97. és 156. sírokban.

38. Bronzkarpercec. Egyszerű bronz drótból. Két vége nem ér össze. Előfordult az óbébai 2 a. és a szőregi 7. sírokban.

39. Bronzkarpercec. Két-négy csavarodással. Előfordult az óbébai 2 a., 4., az ószentiváni 32., a pitvarosi 5., 7., 11., 27., 47., 49., a szőregi 11., 77., 109. és 211. sírokban.

40. Soktekercsű spirális bronzkarpercec. Mindkét karra téve előfordult a szőregi 2. és a városi múzeumban lévő in situ felvett 23. sírokban.

41. Egyes bronzkarpercec, vastagabb bronzból, egymásra szaladó végekkel. Előfordult a szőregi 190. sírban.

42. Bronzgyűrű, két lapos spirálissal. Előfordult a deszki 24. sírban.

43. Pápaszem spirális. Előfordult a pitvarosi 9., a szőregi 7. és 221. sírokban. Volt még a szőregi telep szőrványos anyagában és töredékes állapotban az ószentiváni 12. gyermeksírban.

44. Bronztorques. Síma bronzból készült. Két vége kis karikát alkotva behajlik. Előfordult az óbébai 4., a szőregi 1. és 220. sírokban.

45. Bronztű, vékony sodronyból. Egyik vége hegyes, a másik símán, lyuk nélkül végződik. Előfordult a pitvarosi 5., az óbébai 2 a., a deszki 62., 81. és a szőregi 2. sírokban.

46. Bronztű. Vége be van hajlítva. A teste hajlított. Előfordult az óbébai 5., az ószentiváni 26., a pitvarosi 47., a szőregi 109. és 221. sírokban.

47. Ciprusi tű. Előfordult az ószentiváni 25., a szőregi 1., 42., 77. és 220. sírokban.

48. Nagyméretű bronztű. Felső harmadában meg van hajlítva. Alsó vége a kétoldalas fibulák mintájára van alakítva. A csontváz nyakánál volt. Csak a szőregi temetőben fordult elő és pedig a 95., 188., 211. és 215. sírokban.

49. Az előbbihez hasonló hajlított bronztű, de gombos feje van. Csak a szőregi 55. sírban fordult elő.

50. Az előbbihez hasonló bronztű, de feje el van lapítva. Csak a deszki 24. sírban fordult elő.

51. Csonttű, kiszélesedő, átlukasztott felsőrésszel. Előfordult az óbébai 2 a., 4., 11., az ószentiváni 26., a pitvarosi 19., 28., 30., 41., 42., a szőregi 53., 64., 162., 217., a deszki 37. és 53. sírokbán.

52. Ismeretlen rendeltetésű kerek csont, homorú belső oldallal, lenyúló kerek résszel. Előfordult a szőregi 53. sírban és az ószentiváni telepen.

53. Csontár. Előfordult a szőregi 114. sírban és a telepeken.

54. Bronztör. Nagyjából háromszöges forma, de nyélbeillő vége kissé körívesen hajlik. A körív a nyélbeerősítés céljából több helyen át van lyukasztva. A pitvarosi 5., a szőregi 40., 67. és 137. sírokbán talált török teljesen háromszögesek, a deszki 2. és 34. sír törének töve köríves. Méreteik különböznek.

55. Lapos bronzrudacska. Vékony véső formája van. Csak a szőregi 53. sírban fordult elő.

56. Bronzcsákány. Foka erősen megnyúlva símul a nyélhez. Csak a deszki 2. sírban fordult elő.

57. Bronzfokos. Lapos fokkal, nyélcsővel. Csak a szőregi 190. sírban fordult elő.

58. Folyami kavics. A csontváz kezében volt. Munkálásnak nyoma sincs rajta. Előfordult az ószentiváni 28. és a szőregi 114. sírokbán.

59. Csiszolt kődarab. Előfordult a szőregi 40. és a deszki 14. sírban és a pitvarosi temető szórványos anyagában.

60. Nyéllyukas kőbalta. Erős éllel. Csak a szőregi 40. sírban fordult elő.

61. Nyéllyukas kőbalta. Az ellentettélű rézcsákányokra emlékeztető hátsórésszel. Csak a szőregi 114. sírban fordult elő, de a pitvarosi temető szórványos anyagában agancsból készült példányt is találtak.

62. Négyyszög alakú kődarab. Vége hegyes. A nem hegyes végén erős bevágás van. Csak a deszki 2. sírban fordult elő.

63. Kovafűrész. Csontváz kezében fordult elő az ószentiváni 28. sírban.

64. Kis kovapenge. Előfordult a szőregi 29., 220. és a deszki 17. sírban.

65. Arany lapocskák. Elliptikus idomúak, szélükön körbefutó, két-soros poncolással. Az ellipszis végeinél a poncolás háromszöget alkot. Mindkét végükön két-két lyuk van. Az óbébai temető, munkások által feltárt részén fordultak elő.

66. Arany sodrony karikák. Gyűrű és karperec formájában feldolgozva. Előfordultak az óbébai 4., 5. sírban és a pitvarosi temető szórványos anyagában,

67. Arany függő. Szívalakú, vastagodó szárral. Előfordult az óbébai 2 a. sírban agyarba akasztva, a pitvarosi szórványos anyagban, a 27. és 31. sírban és a szőregi 40. sírban.

III.

A Marosi-kultúra kerámiai anyagának és a többi mellékleteknek tüzetes ismertetése után, a könnyebb áttekinthetés kedvéért, szükségesnek látszik az egyes sírmezők sírjainak beható ismertetése. Az ismertetést abban a sorrendben adjuk, hogy az ásatások folyamán időrendben előkerültek. Megjegyezni kívánjuk, hogy a sírok száma, mindenkor az ásatási naplók számával egyezik. A sír száma után következő számok az edény típusok számait mutatják. A többi mellékletek utáni számok a típusoknak a táblákon is feltüntetett számait jelzik.

A) Óbéba.

1. Vadkanagyar (7) és columbella rustica (12).
2. Átlyukasztott agyar (6) aranyfüggőkkel (67), columbella rustica (12), lyukasszélű köfélgömb (14), agyaggyöngy (18), kettős bronzcső (29), egyes bronzkarperec (38), többes bronzkarperec (39), bronztű (45), csonttű (51).
3. Melléklete nem maradt.
4. Pectunculus-kagyló (9), kagylógyöngy (16), agyaggyöngy (18), kettős bronzcső (29), többes bronzkarperec (39), bronztorques (44), csonttű (51) és arany karika (66).
5. Tört edény darabok. Hajlított bronztű (46) és aranykarika (66).
6. Edénytöredékek.
7. Melléklete nem maradt.
8. Melléklete nem maradt.
9. 31.
10. Melléklete nem maradt.
11. Vadkanagyar (7), pectunculus-kagyló (9), columbella rustica (12) és csonttű (51).
12. Edénytöredékek. Kettős bronzcső (29).
13. 22 g.
14. 22 d.

Meg kell jegyeznünk, hogy a temető területéről sok szórványos anyag is került elő, amelyek kétségtelenül sírokból származnak. Ezek közt karperecek, torquesek, aranykarikák, aranylaposkák (65) és edények is fordulnak elő. Ilyen edény az összes temetőkben egyedülálló 18 a.

B) Ószentiván.

1. Edénytöredékek.
2. Táltöredék. 13 b., 22 b., dentalium-fűzér (8), apró agyaggyöngyökkel keverten (18).

3. 9 d., 20 a., 20 b., dentalium (8).
4. 18 g., 22 f.
5. Középkori edények.
6. Melléklet nélkül.
7. 10 a., 20 a.
8. 1 a., 5. d.
9. Szimbolikus sír: 18 f., 29.
10. 10 a., 22 b., edénytöredék.
11. 5 c.
12. 10 h., farkasfog (5), spirálistöredék (43).
13. 10 b.
14. 21., 22 m.
15. 9 a., 44.
16. 19 b., 24 b.
17. 10 h., 21., átfűrt kőamulett (13).
18. 6 b., 20 b., 21., 22 f.
19. 10 f., farkasfog (5).
20. 10 h.
21. Melléklet nélkül.
22. 7 b., 20 a., 20 b., 21., 22 d., columbella rustica (12) és bronzpitykék (35).
23. 18 b., 20 a., 22 b.
24. 6 a., 9 e., 22 b., emberi térdkalács (25.)
25. 19 c., dentalium (8), szegletes agyaggyöngy (17), bronztekeresből készült cső (30), ciprusi tű (47).
26. 18 c., 22 m., lyukasztott szemfog (2), nagyobb lyukasztott fog (4), szegletes agyaggyöngy (17), hajlított bronztű (46) és csonttű (51).
27. 9 e., 22 f., lyukasztott szemfogak (2).
28. 10 d., 22 m., kavics (58) és pattintott kőfűrész (63).
29. 7 b., 10 a., egyes bronzkarperec (38).
30. 20 a., 20 b., 22 c., nagyobb lyukasztott fogak (4).
31. 13 a., 18 m., 22 e.
32. 7 b., szegletes agyaggyöngyök (17), bronztekeresből készült cső és bronzcső egy darabban (28), bronzlunula (33) és többes bronzkarperec (39).
33. 10 g., 20 a., 20 b., 22 l.

C) *Pitvaros.*

1. 26 a.
2. 22 f.
3. 22 b.
4. 13 d.
5. 13 d. (három példány), kettős bronzcső (29) mint fűzér, többes bronzkarperec (39) és bronztör (54 d).
6. Népvándorláskori

7. 22 b., pectunculus-kagyló (9), cerithium-kagyló (10), kagylógyöngy (16), többes bronzkarperec (39).
8. Bolygatott.
9. Kagylóból készült gyöngy (16), lapos agyaggyöngy (18) és pápasze-mes spirális (43).
10. 22 h.
11. Többes bronzkarperec (39).
12. 13 c., 22 d.
13. Bolygatott.
14. Népvándorláskori.
15. 22 d.
16. 22 i., bronztekercsből készült cső, columbella rusticaval (26).
17. 22 d.
18. 13 c., 22 g.
19. 22 d., csonttű (51).
20. Bolygatott.
21. Gyermekek.
22. 22 b.
23. Bolygatott.
24. 22 a., lapos agyaggyöngy (18).
25. 22 d., 22 i.
26. 13 c. (három példányban), 31.
27. Lapos agyaggyöngy (18), többes bronzkarperec (39) és aranyfüggő (67).
28. 22 g., csonttű (51).
29. Bolygatott.
30. 13 d., 34., csonttű (51).
31. 13 d., kagylógyöngy (16), lapos agyaggyöngy (18) és aranyfüggő (67).
32. Népvándorláskori.
33. 13 a.
34. 22 e., szemfogakból készült csüngő (2).
35. Gyermekek.
36. 13 c., 18 h., 22 b.
37. 20 b., 22 h., lapos agyaggyöngy (18).
38. 13 d.
39. Melléklet nélkül.
40. Lapos agyaggyöngy (18).
41. Csonttű (51).
42. Edénytöredék 30., lyukasztott szemfogak (2), csonttű (51).
43. 13 c., 22 h., cerithium kagyló (10), kagylógyöngy (16) és lapos agyaggyöngy (18).
44. Melléklet nélkül.
45. Melléklet nélkül.
46. Népvándorláskori.

47. Hajlított bronztű (46.)
48. Népvándorlaskori.
49. 22 j., többes bronzkarperec (39).

D) Szőreg.

1. 10 i., 13 c., 22 d., columbella rustica (12), tridachna karperec (21), bronztorques (44), ciprusi tű (47).
2. 18 k., 22 m., borostyángvöngy (22), bronzlunula (33), spirális karperec (40) és bronztű (45).
3. 6 b. és három tört edény.
4. Melléklet nélkül.
5. 10 e., 21., 22 d.
6. 6 b., 10 d.
7. 10 h., 22 c., szemfogakból készült fűzér (2), kagylógyöngy fűzér (16), szegletes agyaggyöngy (17), öt csontlunula (23), négyszegletes átfúrt csont (31 a), bronzpitykék (35), bronzkarperec (38), pápaszem spirális (43).
8. 10 d., 18 b., 22 d.
9. 10 c., 18 f., 22 m., dentálum fűzér (8).
10. 9 a., 13 b., 22 m.
11. 10 h., 21., 22 m., kétszer csavart bronzkarperec (39).
12. 14 a.
13. 10 c., 22 m., 37., kagylógyöngyök (16).
14. 11 d., 13 b.
15. Melléklet nélkül.
16. 6 b., 9 a., 22 e.
17. 18 g., 22 q., kagylógyöngy (16) és szegletes gyöngyök (17).
18. Melléklet nélkül.
19. 18 b., 22 m.
20. 10 g., 20 a., 22 d.
21. 10 d., 22 c., columbella rustica (12), kagylógyöngyök (16) és bronzpitykék (35).
22. Gyermekek.
23. 6 a., 10 g., 22 c., — sokszorosán csavart bronzkarperec (40).
24. 9 g., 22 d.
25. Feldúlt.
26. 10 e., 20 a., 20 b., 22 c., kétszerlyukasztott agyar (6).
27. 9 e., 22 b., egyes bronzkarperec (38).
28. 17 g., 23 a.
29. 9 b., 21., 22 d., lyukasztott nagy fogak (4), csontlunulák (23) és kova penge (64).
30. 17 g. (három példányban).
31. Melléklet nélkül.
32. 18 d.
33. Melléklet nélkül.

34. Gyermekek.
35. 6 b., 10 b., 22 g.
36. 9 b., 18 e., 22 m.
37. 28.
38. 10 c., 20 a., 22 a.
39. 18 k., 22 f.
40. 21., emberi térdkalács (25), bronztör (54 c), símitókő (59), nyéllyukas kőbalta (60) és aranyfüggő (67).
41. 14 d., 17 g.
42. 7 b., 21., szegletes agyaggyöngyök (17), bronztekeresből készült cső (30) és ciprusi tű (47).
43. Üres.
44. 10 h., 22 o., bronzpitykék (35).
45. Melléklet nélkül.
46. 10 i., 20 a., 20 b., 22 c., *columbella rustica* (12).
47. Gyermekek.
48. 9 b., 9 d., 22 g.
49. Bolygatott.
50. 9 c.
51. 10 d.
52. 19 c., 22 c.
53. 10 c., 18 c., 22 b., lyukasztott metszőfog (1), lyukasztott zápfogak (3), három vadkanagyar (7), kagylógyöngyök (16), szegletes agyaggyöngyök (17), rovátkolt csontcső (24), három átfúrt emberi térdkalács (25), csonttű (51), ismeretlen rendeltetésű félgömbszerű csonttárgy (52), bronzrudacska (55).
54. Melléklet nélkül.
55. Bronzakasztó (36) és hajlított gombosvégű bronztü (49).
56. 10 f.
57. 7 a., 10 e., 29., lyukasztott szemfogak (2) és *pectunculus*-kagyló (9).
58. 10 h., 21., 22 d.
59. Bolygatott.
60. Bolygatott.
61. Melléklet nélkül.
62. 10 g., 21., 22 b.
63. Melléklet nélkül.
64. 10 h., 20 a., 29., lyukasztott szemfogakból készült fűzér (1), lyukasztott metszőfogakból készült fűzér (2), *dentalium* fűzér (8), kagylógyöngyök (16), szegletes agyaggyöngyök (17) és csonttű (51).
65. Edénytöredék. 10 d., 22 d.
66. 10 h., 21., 22 m.
67. 19 b., bronztör (54 a.).
68. 6 b., 9 b., 22 g., lyukasztott metsző- és szemfogak (1—2).
69. Tört edények.
70. Edénytöredékek.

71. Melléklet nélkül.
72. 17 e., 22 a., lyukasztott metsző- és szemfogak (1—2), dentalium (8), columbella rustica (12), kagylógyöngyök (16) és csontlunula (23).
73. 18 e.
74. 9 g., 20 a., 22 m.
75. 17 g. (két példányban).
76. 22 p., 43.
77. 7 b., 19 b., 22 q., egyes bronzkarperec (38) és ciprusi tű (47).
78. 6 a., 10 a.
79. 14 b.
80. 9 h., 22 c.
81. 22 c., dentalium (8).
82. 17 d.
83. 17 b.
84. 20 a.
85. Edénytöredék; 17 g., 19 e.
86. 10 d., 22 l.
87. 9 a., 22 d.
88. 19 b.
89. 16 a., 27.
90. Feldúlt gyermeksír.
91. 6 b., 9 f., 22 b.
92. Melléklet nélkül.
93. 19 b.
94. Melléklet nélkül.
95. 15 a., 22 o., hajlított nagytű (48).
96. 17 b.
97. Csontakasztó (37).
98. 9 c.
99. 10 h.
100. 10 a., 22 d.
101. 17 b., 17 e., 26 e.
102. 10 d., 20 a., 22 m.
103. 6 b., 9 e.
104. Tört edények.
105. 10 b.
106. 10 a.
107. 17 c. (két példányban).
108. 9 a.
109. 19 a., 20 a., 22 e., bronzpityke (35), többes bronzkarperec (39), hajlított bronztű (46).
110. 19 b., 21., 22 e., columbella rustica (12).
111. 11 c., 22 m.
112. 14 b.
113. 22 k.

114. 10 a., 19 d., metsző-, szem- és zápfogak (1—3), dentalium (8), pectunculus-kagyló (9), kagylógyöngyök (16), agyaggyöngyök (17), lapos csontkarika (27), bronzpitykék (35), csontár (53), folyami kavics (58), nyéllyukas széleshátú balta (61).
115. 15 a., 22 c—1.
116. 15 a.
117. 9 e., 21., 22 m.
118. 19 c., 22 d.
119. Gyermekek.
120. 9 b., 22 b.
121. 14 e., 24 b., 40.
122. 11 a., 18 f., 22 b.
123. 14 e., 17 h., lyukasztott szemfog (2).
124. 17 c., 17 g.
125. 17 a., 17 d., 22 o.
126. 9 e., 20 a., 22 a., kagylógyöngy (16).
127. 7 b., 10 i., 22 d.
128. Melléklet nélkül.
129. 10 h., 22 m.
130. 17 e., 17 g., lyukasztott szemfog (2).
131. Melléklet nélkül.
132. 17 i.
133. 14 d., 17 h.
134. 10 a.
135. 6 b., 9 e., 20 a., 22 b.
136. 19 b., 22 b.
137. 10 d., 21., 22 d., bronztör (54 b.).
138. 7 a., 10 b., 10 a., 20 a., 22 d., dentalium (8), kagylógyöngyök (16) és faragott csontcső (24).
139. 35 a.
140. 10 d., 11 a., hosszúkás kagylógyöngy (19).
141. Tört edény. 19 b., metszőfogakból készült függő (1), columbella rustica (12), bronztekercsből készült cső (30), hajlítotszélű bronzlemez (34) és bronzpitykék (35).
142. Melléklet nélkül.
143. 14 c., 17 g., 22 o.
144. 17 g.
145. 10 h., 22 d.
146. 10 h.
147. 14 d., 17 c., 27.
148. 10 d., 19 a., 22 d.
149. 19 a., 21., 22 l.
150. 19 a., 22 d.
151. 35 a., bronztekercsből készült cső, columbella rusticával kombinálva (26).

152. Melléklet nélkül.
153. Edénybe temetett gyermekcsontváz.
154. 13 b., 20 a. és edénytöredék.
155. 17 g.
156. 17 e., csontakasztó (37).
157. 7 b.
158. Melléklet nélkül.
159. Melléklet nélkül.
160. Tört edény; 16 c., 17 h., 38.
161. 19 b., 22 f., 25 b.
162. 7 c., 24 a—1., dentalium (8), pectunculus-kagyló (9), unio-kagyló (11), columbella rustica (12), kagylógyöngyök (16), szegletes agyaggyöngyök (17), faragott csontcső (24), lapos csontkarika (27), bronztekercsből készült cső (30), felfüggeszthető szegletes bronzlemez (31), bronzcsüngő (32), hét darab bronzlunula (33), felhajtottszélű bronzlemez (34), bronzpitykék (35) és csonttű (51).
163. Feldúlt.
164. 14 c., 17 g., 22 o.
165. 15 a., 17 h.
166. 19 b.
167. 7 b., szegletes agyaggyöngy (17).
168. Edénytöredék. 19 c., 22 c., columbella rustica (12).
169. 41 c., amelyben egy gyermekcsontváz volt eltemetve.
170. 17 c.
171. 19 a., 22 c.
172. 19 d., 22 d.
173. 17 k.
174. 19 b., 22 f.
175. 7 b.
176. Tört edény, amely valószínűleg a 12. csoporthoz tartozott. 18 j., 26 b., 33. *Ebben a sírban égetett temetkezés volt.*
177. 14 b., 17 a., 22 o.
178. 7 b., 10 h.
179. 12 b., 18 h., 18 i., 36. *Ebben a sírban égetett temetkezés volt.*
180. 7 b. (két példányban).
181. 14 a., 17 g.
182. Tört edény. 10 a.
183. 15 b.
184. 12 a., 18 h., 18 j., 26 c., 33., 36. *Ebben a sírban égetett temetkezés volt.*
185. Melléklet nélkül.
186. 14 a., 23 b.
187. Melléklet nélkül.
188. 23 b., 42 a., hajlított nagyméretű bronztű (48).
189. Bronzpitykék (35).
190. 14 b., 22 n., nyélnyúlványos fokos (57), vastag bronzkarperec (41).

191. Bolygatott.
192. Bolygatott.
193. 11 b., 26 d., 32.
194. 10 h.
195. Gyermeksír tört edénnyel.
196. 22 b.
197. 9 b., 18 e.
198. Tört edény. 18 e.
199. 9 c.
200. 6 b., 9 b.
201. 9 g.
202. Melléklet nélkül.
203. 22 b., 44.
204. Lyukasztott nagy fogak (4).
205. Bolygatott.
206. 10 h.
207. Bolygatott.
208. 10 b., 18 e., 22 d.
209. Bolygatott.
210. Népvándorláskori.
211. Tört edény. 17 l., 26 a., 42 c., borostyángyöngy (22), többes bronzkarperec (39), nagyméretű, hajlított bronztű (48).
212. 18 c., 21., 22 c.
213. Gyermekek.
214. 17 j., 17 l., 24 a.
215. 15 a., 18 l., 40., nagyméretű hajlított bronztű (48).
216. Bolygatott.
217. 10 b., 13 d., metsző- és szemfogak (1—2), farkasfog (5), dentalium (8), kagylógyöngyök (16), faragott csontcső (24) és csonttű (51).
218. 22 c.
219. Bolygatott.
220. Lyukasztott metsző- és szemfogak (1—2), bronztorques (44), ciprusi tű (47) és kovapenge (64).
221. 10 h., 20 a., 20 b., hajlítottszerű bronzlemez (34), bronzpitykék (35), bronzspirális (43), hajlított bronztű (46).
222. Üres.
223. 7 c., 17 h., 42 b.
224. 10 h., 22 m.
225. 10 d., 13 c., 22 m.
226. 19 a., 22 b., dentalium (8).
227. 10 a., dentalium (8), pectunculus-kagyló (9).
228. 18 e., 19 b., 22 g.
229. 10 i.

E) *Deszk.*

1. 41 a.; gyermek csontváz volt benne.
2. Bronztör (54 e.), bronz balta (56), hegyezett szegletes kő (62).
3. 17 f., 17 g.
4. 5 a., 5 b.
5. 10 a., bronztű (45).
6. 5 a., 5 c.
7. 16 a.
8. 8 a., 14 d., 25 b.
9. 7 b.
10. 14 d., 17 f., 17 g., 22 o.
11. 17 g., 22 o.
12. Tört edény. 4 a. (két példány), 4 b., 5 b.
13. Melléklet nélkül.
14. 4 c., márványgyöngy (15), kagylógyöngy (16), simítókö (59), borostyángyöngy (22).
15. Melléklet nélkül.
16. Melléklet nélkül.
17. 3., kagylógyöngyök (16), kagylóból készült korong (20), kovapenge (64).
18. 41 b.
19. 16 b.
20. 14 c.
21. 8 a.
22. 15 a., 22 n.
23. 7 b.
24. 17 e., 17 h., 22 n., spirális bronzgyűrű (42), laposfejű bronztű (50).
25. 19 c., 22 n., 35 b.
26. 2 a., 4 a., 4 b., 4 c., 5 b., 5 d.
27. Melléklet nélkül.
28. Tört edény.
29. 17 f., 25 a., edénytöredékek.
30. Edénytöredékek. 17 c., 21.
31. Melléklet nélkül.
32. 15 a., 24 c.
33. 4 g., 6 b., 22 c.
34. Edénytöredék. 6 c., 22 e., bronztör (54).
35. 1 b., 2 b., 2 e., 5 b., 5 f. (két példányban).
36. 10 k., 22 e., bronzpitykék (35).
37. 10 h., 22 j., 39., dentalium (8), csonttű (51).
38. Bolygatott.
39. Bolygatott.
40. 9 e.

41. 6 a., 9 c.
42. 2 c., 5 b., 5 f. (két példányban), 5 g., 5 h.
43. 15 a., 17 g., 22 o.
44. 8 a.
45. Bolygatott.
46. Bolygatott.
47. Bolygatott.
48. 14 g., 25 c.
49. 14 h., 17 m.
50. 10 b., 22 b.
51. 6 a., 10 a.
52. 10 j., 22 c., 37.
53. 20 a., 20 b., csontár (53).
54. Gyermekek.
55. Bolygatott.
56. Bolygatott.
57. Fiatalabbkorú.
58. Nyújtott csontváz.
59. Polygatott.
60. 10 a., 20 a., 20 b.
61. 17 e.
62. 14 f., 17 g., 22 n., bronztü (45).
63. 7 a.
64. Melléklet nélkül.
65. 14 j.
66. 42 d.
67. 2 f., 4 f., kagylógyöngyök (16).
68. 4 d., 5 b. (két példány), 5 e., 26 c.
69. 2 d., 4 f., 4 g.
70. Népvándorláskori.
71. 15 a., 17 l.
72. 8 a.
73. Bolygatott.
74. 10 b., 20 a., 20 b., bronzpitykék (35).
75. 17 g.
76. Bolygatott.
77. 9 b., 22 m—2.
78. 19 f.
79. 4 d., 4 g., 5 f.
80. 7 a.
81. 8 b., 14 i., bronztü (45).
82. 4 b., 4 d., 5 b., 5 c. (két példány), 7 a.
83. 14 j., 22 k., 40.

IV.

Ennyiben óhajtottuk a marosi-kultúra sírokból előkerült emlékeit ismertetni. Ezzel azonban még nem értük el célunkat. Nem lesz érdektelen megvizsgálni, hogy a típusonként ismertetett edények, milyen más típusú edényekkel együtt fordultak elő a különböző sírokból. Természetesen azt is figyelemmel fogjuk kísérni, hogy az előfordulás hányszor történt, mert esetlegességekből, vagy elszigetelt jelenségekből helyes következtetéseket nem tudunk levonni. Az anyag ismeretében a feldolgozás és főleg az osztályozás folyamán alakult ugyan ki valamelyes kép a relativ kronológiát illetően, de, minthogy kezdettől fogva a helyes munkamenetet csak úgy tudtuk elképzelni, hogy ne a magunk gondolata, hanem a rendelkezésre álló anyag vezessen bennünket, még a legeltérőbbnek látszó előfordulást sem ejtjük el felsorolásunkban.

1 a. csak az 5 d.-vel.

1 b. a 2 b., 2 e., 5 b., 5 f.-fel.

2 a. a 4 a., 4 c., 5 b., 5 d.-vel.

2 b. az 1 b., 2 e., 5 b., 5 f.-fel.

2 c. az 5 b., 5 f., 5 g., 5 h., 45.-tel.

2 d. a 4 f., 4 g., 5 b.-vel.

2 e. az 1 b., 2 b., 5 b., 5 f.-fel.

2 f. a 4 f.-fel.

3. egy sírban egyedül.

4 a. a 2 a., 4 c., 5 b.-vel és egy sírban egyedül.

4 b. a 4 e., 4 f., 5 b., 5 c.-vel.

4 c. a 2 a., 4 a., 5 b., 5 d.-vel.

4 d. a 4 g., 5 b., 5 e., 5 f., 26 c.-vel.

4 e. a 4 b., 5 b., 5 c.-vel.

4 f. a 2 d., 2 f., 4 b., 4 g., 5 b., 5 c.-vel.

4 g. a 2 d., 4 d., 4 f., 5 b., 5 f.-fel.

5 a. az 5 b., 5 c.-vel.

5 b. az 1 b., 2 a., 2 b., 2 c., 2 d., 2 e., 4 a., 4 b., 4 c., 4 d., 4 e., 4 f., 4 g., 5 a., 5 c., 5 d., 5 e., 5 f. (háromszor), 5 g., 5 h., 26 c., 45.-tel.

5 c. a 4 b., 4 e., 4 f., 5 a., 5 b.-vel.

5 d. az 1 a., 2 a., 4 c., 5 b.-vel.

5 e. a 4 d., 5 b., 26 c.-vel.

5 f. az 1 b., 2 b., 2 c., 2 e., 4 d., 4 g., 5 b. (háromszor), 5 g., 5 h., 45.-tel.

5 g. a 2 c., 5 b., 5 f., 5 h., 45.-tel.

5 h. a 2 c., 5 b., 5 f., 5 g., 45.-tel.

Már most érdekes lesz megjegyezni, hogy ezek a típusok, amelyeket a leírás során a bronzkort közvetlenül megelőző időkből származóknak jeleztem, sohasem keveredtek össze a többi típusokkal s az ószentiváni temetőben a két legkeletibb sírban, Deszken pedig a többi síroknál mélyebben fordultak elő. Az ószentiváni telepen, ahol egyébként csak egy kultúrréteg volt, az egyik hulladékgyűjtőben az e tipushoz tartozó töredék-

keket vastag hamuréteg választotta el a mélyebben fekvő durva, neolith-kori edénytöredékektől, ami az időrendet ezen a helyen kétségtelenné tette.

- 6 a. a 9 c., 9 e., 10 a. (kétszer), 22 b.-vel.
- 6 b. a 9 a., 9 b. (kétszer), 9 e. (kétszer), 9 f., 10 b., 10 d., 18 c., 20 a. (kétszer), 20 b., 21., 22 b. (kétszer), 22 c., 22 e., 22 f., 22 g. (kétszer), 29.-cel.
- 6 c. a 22 e.-vel.
- 7 a. a 10 a., 10 b., 10 e., 20 a., 22 d., 29.-cel és két sírban egyedül.
- 7 b. hat sírban egyedül, azonkívül egy sírban két példányban, továbbá a 10 a., 10 h., 10 i., 19 b., 20 b., 21. (kétszer), 22 d. (kétszer), 22 q., 24 a. (24 a—1.).
- 7 c. a 17 h., 24 a., 42 b.-vel.
- 8 a. a 14 d., 25 b.-vel és ezenkívül három sírban egyedül.
- 8 b. a 14 i.-vel.
- 9 a. a 6 b., 13 b., 22 d., 22 e., 22 m., 44.-gyel és egyedül.
- 9 b. a 6 b. (kétszer), 9 d., 18 e. (kétszer), 21., 22 b. (kétszer), 22 d., 22 g. (kétszer), 22 m.-mel (kétszer).
- 9 c. három sírban egyedül és a 6 a.-val.
- 9 d. a 9 b., 20 a., 20 b., 22 g.-vel.
- 9 e. a 6 a., 6 b. (kétszer), 20 a. (kétszer), 21., 22 a., 22 b. (háromszor), 22 f., 22 m.-mel és egy sírban egyedül.
- 9 f. a 6 b., 22 b.-vel.
- 9 g. a 20 a., 22 d., 22 m.-mel.
- 9 h. a 22 c.-vel.
- 10 a. négy sírban egyedül, azonkívül a 6 a. (kétszer), 7 a., 7 b., 10 b., 19 d., 20 a. (kétszer), 20 b., 22 b. (háromszor), 22 d.-vel (kétszer).
- 10 b. két sírban egyedül, ezenkívül a 6 b., 7 a., 10 a., 13 b., 18 e., 20 a. (kétszer), 22 b., 22 d. (kétszer), 22 g.-vel.
- 10 c. a 18 c., 18 f., 20 a., 22 a., 22 b., 22 m. (kétszer), 37.-tel.
- 10 d. egy sírban egyedül, továbbá a 6 b., 11 a., 18 b., 19 a., 20 a., 21., 22 c., 22 d. (négyyszer), 22 l., 22 m.-mel (háromszor).
- 10 e. a 7 a., 20 a., 20 b., 21., 22 c., 22 d., 29.-cel.
- 10 f. két sírban egyedül.
- 10 g. a 20 a., 20 b., 21., 22 b., 22 d., 22 l.
- 10 h. hat sírban egyedül, továbbá a 7 b., 20 a., 20 b., 21. (négyyszer), 22 c., 22 d. (kétszer), 22 j., 22 m. (négyyszer), 22 o., 29., 39.-cel.
- 10 i. a 7 b., 13 c., 20 a., 20 b., 22 c., 22 d. (kétszer) és egy sírban egyedül.
- 10 j. a 22 c., 39.-cel.
- 10 k. a 22 c.-vel.
- 11 a. a 10 d., 18 f., 22 b.-vel.
- 11 b. a 26 d., 32.-vel.
- 11 c. a 22 m.-mel.
- 11 d. a 13 b., 13 c., 22 m.-mel.
- 12 a. a 18 h., 18 j., 26 c., 33., 36.-tal.

- 12 b. a 18 h., 18 i., 36.-tal.
13 a. egy sírban egyedül, ezenkívül 18 m., 22 e.-vel.
13 b. a 9 a., 10 b., 11 d., 20 a., 22 b., 22 m.-mel.
13 c. a 10 d., 10 i., 18 h., 22 b., 22 d. (kétszer), 22 g., 22 h., 22 m., 31.-gyel.
13 d. négy sírban egyedül, ezek közül kettőben három példányban; ezenkívül a 34.-gyel.
14 a. egy sírban egyedül, ezenkívül a 23 b.-vel.
14 b. két sírban egyedül és a 17 a., 22 n.-nel.
14 c. egy sírban egyedül, továbbá a 17 g. (kétszer), 22 o.-val (kétszer).
14 d. a 8 a., 17 c., 17 f., 17 g. (kétszer), 17 h., 22 o., 25 b., 27.-tel.
14 e. a 17 h., 24 b., 40.-nel.
14 f. a 17 g., 22 o.-val.
14 g. a 25 c.-vel.
14 h. a 17 m.-mel.
14 i. a 8 b.-vel.
14 j. egy sírban egyedül, ezenkívül a 22 k., 40.-nel.
15 a. egy sírban egyedül, továbbá a 17 g., 17 h., 17 l., 18 l., 22 c. (22 c.—1.), 22 n., 22 o. (kétszer), 24 c., 40.-nel.
15 b. egy sírban egyedül.
16 a. egy sírban egyedül, továbbá a 27.-tel.
16 b. egy sírban egyedül.
16 c. a 17 h., 38.-cal.
17 a. a 17 d., 14 b., 22 o.-val.
17 b. három sírban egyedül, ezenkívül a 17 e., 26 e.-vel.
17 c. két sírban egyedül, az egyikben két példányban, továbbá a 14 d., 17 g., 27.-tel.
17 d. egy sírban egyedül, továbbá a 17 a., 22 o.-val.
17 e. két sírban egyedül, azonkívül a 17 b., 17 g., 17 h., 22 a., 22 n., 26 c.-vel.
17 f. a 14 d., 17 g. (kétszer), 22 o., 25 a.-val.
17 g. hat sírban egyedül, de ezek közül egyben három, egyben pedig két példányban; azonkívül a 14 c. (kétszer), 14 d. (kétszer), 14 f., 15 a., 17 c., 17 e., 17 f. (kétszer), 19 e., 22 n., 22 o. (négyyszer), 23 a.-val.
17 h. a 7 c., 14 d., 14 e., 15 a., 16 c., 17 e., 22 n., 38., 42 b.-vel.
17 i. egy sírban egyedül.
17 j. a 17 l., 24 a., 40.-nel.
17 k. egy sírban egyedül.
17 l. a 15 a., 17 j., 24 a., 40., 42 c.-vel.
17 m. a 14 h.-val.
18 a. egy sírban egyedül.
18 b. a 10 d., 20 a., 22 b., 22 d., 22 m.-mel.
18 c. a 6 b., 10 c., 20 a., 21. (kétszer), 22 b., 22 c., 22 f., 22 m., 29.-cel.
18 d. egy sírban egyedül.
18 e. két sírban egyedül, továbbá a 9 b. (kétszer), 10 b., 19 b., 22 d., 22 g., 22 m.-mel.
18 f. a 10 c., 11 a., 22 b., 22 m.-mel,

- 18 g. a 22 f., 22 q.-val.
 18 h. a 12 a., 12 b., 13 c., 18 i., 18 j., 22 b., 26 c., 33., 36. (kétszer)
 18 i. a 12 b., 18 h., 36.-tal.
 18 j. a 12 a., 18 h., 26 b., 26 c., 33. (kétszer), 36.-tal.
 18 k. a 22 f., 22 m.-mel.
 18 l. a 15 a., 40.-nel.
 18 m. a 13 a., 22 e.-vel.
 19 a. a 10 d., 19 b., 20 a., 21., 22 b. (kétszer), 22 c., 22 d. (kétszer), 22 e., 22 l.-lel.
 19 b. négy sírban egyedül, továbbá a 7 b., 18 e., 19 a., 21., 22 b., 22 e., 22 f. (kétszer), 22 g., 22 q., 24 b., 25 b.-vel.
 19 c. egy sírban egyedül, azonkívül a 22 c. (kétszer), 22 d., 22 n., 35 b.-vel.
 19 d. a 10 a., 22 d.-vel.
 19 e. a 17 g.-vel.
 19 f. egy sírban egyedül.
 20 a. a 6 b. (kétszer), 7 a., 9 d., 9 e. (kétszer), 9 g., 10 a. (kétszer), 10 b. (kétszer), 10 c., 10 d., 10 e., 10 g., 10 h., 10 i., 13 b., 18 b., 18 c., 19 a., 20 b. (hatszor), 21., 22 a. (kétszer), 22 b. (kétszer), 22 c., 22 d. (kétszer), 22 e., 22 f., 22 l., 22 m. (kétszer), 29.-cel és két sírban egyedül.
 20 b. egy sírban egyedül, ezenkívül a 6 b., 7 b., 9 d., 10 a., 10 e., 10 g., 10 h., 10 i., 20 a. (hatszor), 21., 22 c. (háromszor), 22 d., 22 f., 22 h.-val.
 21. egy sírban egyedül, továbbá a 6 b., 7 b. (kétszer), 9 b., 9 e., 10 d., 10 e., 10 g., 10 h. (négyszer), 18 c. (kétszer), 19 a., 19 b., 20 a., 20 b., 22 b., 22 c., 22 d. (háromszor), 22 e. (kétszer), 22 f., 22 l., 22 m. (négyszer), 29.-cel.
 22 a. egy sírban egyedül, azonkívül a 9 e., 10 c., 17 e., 20 a.-val (kétszer).
 22 b. egy sírban egyedül, továbbá a 6 a., 6 b. (kétszer), 9 b. (kétszer), 9 e. (háromszor), 9 f., 10 a. (háromszor), 10 b., 10 c., 10 g., 11 a., 13 b., 13 c., 18 b., 18 c., 18 f., 18 h., 19 a. (kétszer), 19 b., 20 a. (kétszer), 21., 44.-gyel.
 22 c. egy sírban egyedül, azonkívül a 6 b., 9 h., 10 d., 10 e., 10 h., 10 i., 10 j., 10 k., 15 a. (22 c.—1.), 18 c., 19 a., 19 c. (kétszer), 20 a., 20 b. (háromszor), 21., 39.-cel.
 22 d. három sírban egyedül, továbbá a 7 a., 7 b. (kétszer), 9 a., 9 b., 9 g., 10 a. (kétszer), 10 b. (kétszer), 10 d. (négyszer), 10 e., 10 g., 10 h. (kétszer), 10 i. (kétszer), 13 c. (kétszer), 18 b., 18 e., 19 a. (kétszer), 19 c., 19 d., 20 a. (kétszer), 20 b., 21. (háromszor), 22 i.-vel.
 22 e. egy sírban egyedül, ezenkívül a 6 b., 6 c., 9 a., 13 a., 18 m., 19 a., 19 b., 20 a., 21. (kétszer).
 22 f. egy sírban egyedül és a 6 b., 9 e., 18 c., 18 g., 18 k., 19 b. (kétszer), 20 a., 20 b., 21., 25 b., 29.-cel.
 22 g. két sírban egyedül, továbbá a 6 b. (kétszer), 9 b. (kétszer), 9 d., 10 b., 13 c., 18 e., 19 b.-vel.
 22 h. egy sírban egyedül, ezenkívül a 13 c., 20 b.-vel.
 22 i. egy sírban egyedül és a 22 d.-vel.

- 22 j. egy sírban egyedül, továbbá 10 h., 39.-cel.
22 k. egy sírban egyedül, majd a 14 j., 40.-nel.
22 l. a 10 d., 10 g., 19 a., 20 a., 21.-gyel.
22 m. 9 a., 9 b. (kétszer), 9 e., 9 g., 10 c. (kétszer), 10 d. (háromszor), 10 h. (négyszer), 11 c., 13 b., 18 b., 18 c., 18 e., 18 f., 18 k., 20 a. (kétszer), 21. (négyszer), 37.-tel.
22 n. a 14 b., 14 f., 15 a., 17 e., 17 g., 17 h., 19 c., 35 b.-vel.
22 o. a 10 h., 14 c. (kétszer), 14 d., 15 a. (kétszer), 17 a., 17 f., 17 d., 17 g. (négyszer).
22 p. a 43.-mal.
22 q. a 7 b., 18 g., 19 b.
23 a. a 17 g.-vel.
23 b. a 14 a.-val.
24 a. a 7 b. (a 24 a—1.), 7 c., 17 j., 17 l., 40.-nel.
24 b. a 14 e., 19 b.-vel.
24 c. a 15 a.-val.
25 a. a 17 f.-fel.
25 b. a 8 a., 14 d., 19 b., 22 f.-fel.
25 c. a 14 g.-vel.
26 a. egy sírban egyedül, továbbá a 17 l., 42 c.-vel.
26 b. a 18 j., 33.-mal.
26 c. a 4 d., 5 b., 5 e., 12 a., 18 h., 18 j., 33., 36.-tal.
26 d. a 11 b., 32.-vel.
26 e. a 17 b., 17 e.-vel.
27. a 14 d., 16 a., 17 c.-vel.
28. egy sírban egyedül.
29. a 6 b., 7 a., 10 e., 10 h., 18 c., 20 a., 21., 22 f.-fel.
30. egy sírban egyedül.
31. a 13 c. három példányával egy sírban.
32. a 11 b., 26 d.-vel.
33. a 12 a., 18 h., 18 j., 26 b., 26 c., 36.-tal.
34. a 13 d.-vel.
35 a. két sírban egyedül.
35 b. a 19 c., 22 n.-nel.
36. a 12 b., 12 a., 18 h. (kétszer), 18 i., 18 j., 26 c., 33.-mal.
37. a 10 c., 22 m.-mel.
38. a 16 c., 17 h.-val.
39. a 10 h., 10 j., 22 c., 22 j.-vel.
40. a 14 e., 15 a., 17 j., 17 l., 22 k., 24 a.-val.
41 a. egy sírban egyedül.
41 b. egy sírban egyedül.
41 c. egy sírban egyedül.
42 a. egy sírban egyedül.
42 b. a 7 c., 17 h.-val.
42 c. a 17 l., 26 a.-val.

- 42 d. egy sírban egyedül.
 43. a 22 p.-vel.
 44. a 9 a., 22 b.-vel.
 45. a 2 c., 5 b., 5 f., 5 g., 5 h.-val.

V.

Meg kell vizsgálnunk még azt is, hogy a jellegzetes eszközök és ékszerek, melyik edénytípusokkal fordulnak elő leginkább. Ebben a tekintetben csak a csontlunula (23), a lemezből készült bronzcső (28), a kettős bronzcső (29), a bronztekercsből készült cső (30), a bronzfüggődísz (32), bronzlunula (33), a hajlított szélű bronz lemez (34), a bronzpityke (35), a bronzakasztó (36), a csontakasztó (37), a bronz karperecek (38–41), a spirálissal díszített gyűrű (42), a pápaszem spirális (43), a bronz torques (44), a hajlított bronztű (46), a ciprusi tű (47), a nagyméretű bronztű (48), a gombos végű bronztű (49), a laposfejű bronztű (50), a csonttű (51), a bronztör (54), a bronzcsákány (56), a bronzfokos (57), a nyéllyukas kőbalta (60), az ívelt fokú balta (61) és az arany függők (67) jöhetnek tekintetbe.

A csontlunula (23) a szőregi 7. sírban a 10 h. és 22 c., a 29. sírban a 9 b., 21. és 22 d., a 72. sírban a 17 e. és 22 a.-val.

A lemezből készült bronzcső (28) az ószentiváni 32. sírban a 7 b.-vel.

A kettős bronzcső (29) a pitvarosi 5. sírban a 13 d.-vel, az óbébai sírokbán edény nélkül.

A bronz tekercsből készült cső (30) a szőregi 42. sírban a 7 b., 21., a 141. sírban a 19 b., a 162. sírban a 7 c. és 24 a.—1., az ószentiváni 25. sírban a 19 c.-vel.

A bronz függődísz (32) a szőregi 162. sírban a 7 c.-vel és 24 a.—1.-gyel.

A bronzlunula (33) az ószentiváni 32. sírban a 7 b., a szőregi 2. sírban a 18 k. és 22 m., a 162. sírban a 7 c. és 24 a.—1.-gyel.

A hajlított szélű bronzlemez (34) a szőregi 141. sírban a 19 b., a 162. sírban a 7 c. és 24 a.—1.; a 221. sírban a 10 h., 20 a. és 20 b.-vel.

A bronzpityke (35) az ószentiváni 22. sírban a 7 b., 20 a., 20 b., 21. és 22 d., a szőregi 7. sírban a 10 h., 22 c., a 21. sírban a 10 d. és 22 c., a 44. sírban a 10 h. és 22 o., a 109. sírban a 19 a., 20 a. és 22 e., a 114. sírban a 10 a. és 19 d., a 141. sírban a 19 b., a 162. sírban a 7 c. és 24 a.—1., a 189. sírban egyedül, a 221. sírban a 10 h., 20 a. és 20 b.-vel, a deszki 36. sírban a 10 k. és 22 e., a 74. sírban a 10 b. és 20 a., 20 b.-vel.

A bronzakasztó (36) és a gombosfejű hajlított bronztű (49) a szőregi 55. sírban edény nélkül.

A csontakasztó (37) a szőregi 97. sírban edény nélkül, a 156. sírban a 17 e.-vel.

Az egyes bronzkarperec (38) az ószentiváni 29. sírban a 7 b. és 10 a., a szőregi 27. sírban a 9 e. és 22 b., a 77. sírban a 7 b., 19 b. és 22 q.-val.

A többes bronzkarperec (39) az ószentiváni 32. sírban a 7 b., a szőregi 11. sírban a 10 h., 21. és 22 m., a 109. sírban a 19 a., 20 a. és 22 e., a 211. sírban a 17 l., 26 a. és 42 c. (de itt úgy az edények, mint a nagyméretű bronztű későbbi periodusra mutat, így ezeket nem is tekinthetjük az első periodus emlékeinek), a pitvarosi 5. sírban a 13 d., a 7. sírban a 22 b., a 11., 27. és 47. sírban edény nélkül, a 49. sírban a 22 j.-vel, az óbébai temetőben edények nélkül.

A spirális bronz karperec (40) a szőregi 2. sírban a 18 k. és 22 m., az in situ felvett 23. sírban a 6 a., 10 g., 22 c.-vel.

A vastagabb bronzkarperec (41) a szőregi 190. sírban a 14 b. és 22 n.-nel.

A spirálissal díszített gyűrű (42) a deszki 24. sírban a 17 e., 17 h. és 22 n.-nel.

A pápaszemes spirális (43) a pitvarosi 9. sírban edény nélkül, a szőregi 7. sírban a 10 h. és 22 c., a 221. sírban a 10 h., 20 a. és 20 b.-vel.

A bronz torques (44) az óbébai 4. sírban edény nélkül, a szőregi 1. sírban a 10 i., 13 c. és 22 d., a 220. sírban edény nélkül.

A hajlított bronztű (46) az ószentiváni 26. sírban a 18 c. és 22 m., a pitvarosi 47. sírban edény nélkül, a szőregi 109. sírban a 19 a., 20 a. és 22 e., a 221. sírban a 10 h., 20 a. és 20 b.-vel.

A ciprusi tű (47) az ószentiváni 25. sírban a 19 c., a szőregi 1. sírban a 10 i., 13 c. és 22 d., a 42. sírban a 7 b. és 21., a 77. sírban a 7 b., 19 b. és 22 q.-val, a 220. sírban edény nélkül.

A nagyméretű hajlított tű (48) a szőregi 95. sírban a 15. és 22 o., a 188. sírban a 23 b., 42 a., a 211. sírban a 17 l., 26 a. és 42 c., a 215. sírban 15 a., 18 l., 40.-nel.

A laposfejű bronztű (50) a deszki 24. sírban a 17 e., 17 h. és 22 n.-nel.

A csonttű (51) az óbébai 2 a., 4. és 11. sírokban edények nélkül, az ószentiváni 26. sírban a 18 c. és 22 m., a pitvarosi 19. sírban a 22 d., a 28. sírban a 22 g., a 30. sírban a 13 d. és 34., a 41. sírban edény nélkül, a 42. sírban a 30., a szőregi 53. sírban a 10 c., 18 c. és 22 b., a 64. sírban a 10 h., 20 a. és 29., a 162. sírban a 7 c. és 24 a —1., a 217. sírban a 10 b. és 13 d.-vel, a deszki 37. sírban a 10 h., 22 j. és 39.-cel.

A bronztör (54) a pitvarosi 5. sírban a 13 d., a szőregi 40. sírban a 21., a 67. sírban a 19 b., a 137. sírban a 10 d., 21. és 22 d., a deszki 2. sírban edény nélkül, a 34. sírban a 6 c. és 22 e.-vel.

A bronzcsákány (56) a deszki 2. sírban edény nélkül.

A bronzfokos (57) a szőregi 190. sírban a 14 b. és 22 n.-nel.

A nyéllyukas balta (60) a szőregi 40. sírban a 21.-gyel.

Az ívelt hátú balta (61) a szőregi 114. sírban a 10 a. és 19 d.-vel.

Az aranyfüggők (67) a pitvarosi 27. sírban edény nélkül, a 31. sírban a 13 d., a szőregi 40. sírban a 21.-gyel.

VI.

Az itt felsorolt sírmellékleteket a Reinecke-féle kronologia kereteibe osztva azt találjuk, hogy a bronz függődísz (32), a bronz lunula (33), a bronz pityke (35), a bronz karperecek (38—40), a bronz torques (44) és a bronztör az I. periodusba tartoznak. Ezekkel együtt fordulnak elő a temetőkben a csont lunula (23), a lemezből készült bronzcső (28), a kettős bronzcső (29), a tekercsből készült bronzcső (30), a hajlított szélű bronzlemez (34), a hajlított bronztű (46), a ciprusi tű (47) és a csonttű (51). A pápaszemes spirálist a többi melléklet szintén ide utalja.

A II. periodust a vastagabb bronzkarperec (41), a spirálissal díszített gyűrű (42), és a bronzfokos képviselik (57), az egyik bronztörrel együtt (54). Ide kell beosztani az együttes előfordulás miatt a bronzsáskányt (56), a laposfejű bronztűt (50) és a nagyméretű bronztűt is (48).

Az I. periodus fennebb felsorolt tárgyai a különböző sírokban a következő edénytípusokkal fordultak elő: 6 a., 6 c., 7 b., 9 b., 9 e., 10 a., 10 b., 10 c., 10 d., 10 g., 10 h., 10 i., 10 k., 13 b., 13 c., 13 d., 17 e. (de a 22 a.-val), 18 c., 18 k., 19 a., 19 b., 19 c., 19 d., 20 a., 20 b., 21., 22 a., 22 b., 22 c., 22 d., 22 e., 22 g., 22 j., 22 m., 22 o. (de a 10 h.-val), 22 q., 24 a—l., 29., 34., 39.-cel. Ezek viszont egyéb mellékletek nélkül több sírban a 6 b., 7 a., 9 a., 9 c., 9 d., 9 f., 9 g., 9 h., 10 e., 10 j., 11 a., 11 b., 11 c., 11 d., 13 a., 18 b., 18 e., 18 f., 18 g., 18 h., 18 m., 22 f., 22 h., 22 i., 22 l., 26 d., 28., 31., 32., 37., 44.-gyel együtt voltak, így ezeket az első periodusba kellene utalni. Látszólag nehézséget okoz itt az a körülmény, hogy a második csoportban előfordult edények közül is néhányval a 17 e., 18 h., 22 n., 22 o., 24 b., 25 b. és 35 b. típus is előfordul, sőt egy esetben az I. periodusba tartozó bronzpitykék csupán csak ilyen edényekkel és pedig a 7 c., 26 a. és 42 c.-vel vannak együtt. Ennek a magyarázatát lejjebb fogjuk röviden megadni, de már most meg kell jegyeznünk, hogy a felsorolt edények már forma szerint is különböznek az előbbiektől.

A II. periodus ismertetett tárgyai a 14 b., 15 a., 17 e., 17 h., 17 l., 22 n., 22 o., 26 a., 42 a., 42 c. típusokkal, ezek viszont a 7 c., 14 a., 14 c., 14 d., 14 e., 14 f., 16 c., 17 a., 17 b., 17 d., 17 f., 17 g., 17 j., 18 l., 19 c., 24 a., 24 c., 26 e., 27., 35 b., 38., 40., 42 b., illetőleg a 8 a., 14 h., 14 j., 16 a., 17 c., 17 l., 17 m., 22 k., 23 a., 23 b., 24 b., 25 a., 25 b. és 27.-tel fordultak elő egy sírban.

Kétségtelen, hogy itt is vannak zavaró körülmények és pedig abban, hogy a 10 h., 19 c., 22 a., 22 c. típusok a második periodus edénytípusaival együtt is előfordulnak. Összekeveredés van tehát mindkét periodus edényei közül a 10 h., 17 e., 18 h., 19 c., 22 a., 22 c., 22 n., 22 o., 24 b., 25 b. és 35 b. típusoknál. Ez csak azzal magyarázható, hogy a kétségtelenül korábbi edények tovább éltek, épen úgy, mint néhány egyéb melléklet s a későbbi időben együtt kerültek a sírba. Erre a jelenségre minden praehistorikus korban rá lehet mutatni s így semmi más erőltetett magyarázatra szükség nincs.

Figyelmet érdemel még az a néhány edény, amelyek az eddig periodusok szerint elkülönített anyaggal együttesen nem fordultak elő, de alakjuknál fogva ezek közé osztandók. Ezek az edények vagy egyedül, vagy csak egymással keveredve fordultak elő a sírokban. Ezek a 10 f., 18 a., 18 d., 30., 41 a., 41 b., továbbá a 8 b., 14 g., 14 i., 15 b., 16 b., 17 i., 17 k., 19 f., 22 p., 25 c., 35 a., 41 c., 42 d. és 43. típusok. A már beosztott edényekhez való hasonlóságuk miatt, előbbieket az I., utóbbiakat a II. periodusba sorolhatjuk.

De vannak még olyan edényeink, amelyek egyik periodus anyagával csak két esetben, egy másikéval egy esetben érintkeznek s egyébként egészen különváltan fordultak elő. Ezek a 12 a., 12 b., 18 h., 18 i., 18 j., 26 b., 26 c., 33. és 36. A két zavaró előfordulás a 18 h.-nak a 22 b. és 13 a.-val való együttléte. Itt is a már fennebb megállapított tényre hivatkozunk, azzal a kiegészítéssel, hogy ezek az utóbbi típusok még akkor is élnek, amikor a temetkezési rítus megváltozott s a zsugorítást az égetés váltotta fel. Ezek az edények ugyanis égetett temetkezésből valók. Jobban zavar a 26 c.-nek a 4 d., 5 b. és 5 c.-vel való előfordulása. Ez azonban, minthogy a 26 c.-nek határozott karaktere nincs, könnyen érthető. De ha még ezt is figyelembe vesszük, a 18 h., 26 b. és 26 c.-t nem tekinthetjük kizárólag e legkésőbbi csoport tagjának.

VII.

Már a típusok felsorolásánál rámutattam arra, hogy az 1 a., 1 b., 2 a., 2 b., 2 c., 2 d., 2 e., 2 f., 3., 4 a., 4 b., 4 c., 4 d., 4 e., 4 f., 4 g., 5 a., 5 b., 5 c., 5 d., 5 e., 5 f., 5 g., 5 h. típusú edények csak egymással keverednek. Egyetlen kivétel van csupán, ahol a 45.-tel együtt fordultak elő. Viszont ez, más edényekkel egyetlen egyszer sem keveredett. Ezeket az edényeket az ismertetésnél kifejtett okoknál fogva, a bronzkort közvetlenül megelőző időbe kell tennünk. Arra az időre, amelyben még sok kőkori reminiscencia él. Figyelmet érdemel, hogy ezek a típusok csak az ószentiváni és a deszki temetőben fordultak elő. Az ószentiváni telepen előfordult töredékek stratigrafikailag is igazolják a neolithikumhoz való csatlakozást. Deszken pedig külön rézkori temető volt, ahol semmi keveredésnek nyoma sem volt. Hiányzik tehát ennél a két temetőnél a rézkor, ami könnyen megérthető, mert a többi temetőkből sincs meg. De ezekben a kőkori reminiscenciák is hiányoznak.

A fentebb kifejtett okoknál fogva a Reinecke-féle I. periodusba tartoznak: a 6 a., 6 b., 6 c., 7 a., 7 b., 9 a., 9 b., 9 c., 9 d., 9 e., 9 f., 9 g., 9 h., 10 a., 10 b., 10 c., 10 d., 10 e., 10 f., 10 g., 10 h., 10 i., 10 j., 10 k., 11 a., 11 b., 11 c., 11 d., 13 a., 13 b., 13 c., 13 d., 18 a., 18 b., 18 c., 18 d., 18 e., 18 f., 18 g., 18 h., 18 k., 18 m., 19 a., 19 b., 19 c., 19 d., 20 a., 20 b., 21., 22 a., 22 b., 22 c., 22 d., 22 e., 22 f., 22 g., 22 h., 22 i., 22 j., 22 l., 22 m., 22 q., 24 a—1., 26 b., 26 c., 26 d., 28., 29., 30., 31., 32., 34., 37., 39., 41 a., 41 b., és 44. típusok.

A Reinecke-féle II. periodusba tartoznak: a 7 c., 8 a., 8 b., 14 a., 14 b.,

14 c., 14 d., 14 e., 14 f., 14 g., 14 h., 14 i., 14 j., 15 a., 15 b., 16 a., 16 b., 16 c., 17 a., 17 b., 17 c., 17 d., 17 e., 17 f., 17 g., 17 h., 17 i., 17 j., 17 k., 17 l., 17 m., 18 l., 19 e., 19 f., 22 n., 22 o., 22 p., 23 a., 23 b., 24 a., 24 b., 24 c., 25 a., 25 b., 25 c., 26 a., 26 e., 27., 35 a., 35 b., 38., 40., 41 c., 42 a., 42 b., 42 c., 42 d. és 43.

E periódus későbbi idejében égetett temetkezésekkel lépnek fel a 12 a., 12 b., 18 i., 18 j., 33. és 36. típusok.

Ezek alapján megállapítható, hogy az óbébai temető az I., a rábéli telep az I., az őszentiváni temető a bronzkort megelőző időre és az I., a telep ezeken túl még a II., a pitvarosi temető az I., a szőregi temető az I. és II., a telep ugyanerre az időre, sőt részben későbbre is, a deszki temető a bronzkort megelőző időre, az I. és II., a perjámosi telep az I. és a II. kezdetére, a Szemplaki az I. és II. periodusra tehető.

VIII.

E kor anyagával foglalkozó irodalom:

Reizner János: A rábéli leletekről. Arch. Ért. 1891. 46—47. ll.

Reizner János: Rábéli ásatások, térrajzzal, képes táblával és hat ábrával. Arch. Ért. 1891. 206—210. ll.

Reizner János: Szeged vidéki leletekről. Arch. Ért. 1891. 356—357. ll.

Reizner János: Szeged városi múzeum gyarapodása. (Törökkanizsai leletek.) Arch. Ért. 1892. 90—91. ll.

Milleker Bódog: Törökkanizsai leletekről. Arch. Ért. 1893. 444. l.

Milleker Bódog: Délmagyarország régiség leletei. 1897. I. kt. Ebben: Törökkanizsa, 48—51. ll.; Perjámos, 89. l. (itt idézve a Tört. és Rég. Társ. Ért. V. 83., 150. és Arch. Ért. IX. 83. l.); Klárafalva, 70. l. (itt idézve a Tört. és Rég. Társ. Ért. IV. 192.); Óbéba, 15—17. ll.; Szentiván, 48. l. (idézve a Tört. és Rég. Társ. Ért. III. 161.); Majdán, 76. l. (idézve a Tört. és Rég. Társ. Ért. V. 195. l.).

Dömötör László: A pécskai őstelepről származó öntőmintákról. Arch. Ért. 1902. 271—274. ll.

Haller Imre: A pécskai sáncokról. Arch. Ért. 1904. 235—236. ll.

Reizner János: Lebői, öthalmi és óbébai ásatások. Arch. Ért. 1904. 76—88. ll.

Kühn Lajos: Bronzkori telepekről Nagyszentmiklóson. Arch. Ért. 356—359. ll.

Tömörkény István: Ásatás a rábéli Anka-szigeten. Arch. Ért. 1908. 287. l.

Roska Márton: Ásatás a perjámosi Sánchalmon. Földr. Közl. 1911. 16—43. ll.

Roska Márton: Ásatás a Pécska-szemlakai határban lévő Nagysáncon. Dolgozatok. 1912. 1—58. ll., a francia kivonat 59—73. ll.

Roska Márton: Ásatás a perjámosi Sánchalmon. Múz. és Kvt. Ért. 1913. 81—122. ll.

Tömörkény István: Adatok az Alföld régészeti térképéhez. Múz. és Kvt. Ért. 1913. 240—248. ll. Ebben a gyálai rétről, Majdánról, Ószent-

ivánról, Rábéről, Törökkanizsáról, Újszentivánról származó leletek közt több van e korból való.

Roska Márton: Ásatás a perjámosi Sánchalmon. M. és Kvt. Ért. 1914. 73—104. ll.

Banner János: Az ószentiváni ásatások. Dolgozatok. 1928. 148—237. ll. A német kivonat 238—243. ll.

Banner János: Eine Variation der Hackenkreutzgefässe. W. P. Z. 1928. 20—26. ll.

Banner János: Az ószentiváni bronzkori telep és temető. Dolgozatok. 1929. 52—78. ll. A német kivonat 79—81. ll.

Gordon Childe: The Danube in Prehistory. Oxford. 1929. 203—295. ll., vonatkozó részei.

Dr. Banner János.

BEIGABEN DER BRONZEZEITLICHEN HOCKERGRÄBER AUS DER MAROS-GEEND.

(Hieher gehören die Tafeln I—XI.)

In meiner Arbeit über Hockergräber Ungarns (Arbeiten — Dolgozatok III. S. 59—122.) welche bis 1927 aufgedeckt wurden, hatte ich festgestellt, dass uns kaum von einigen Orten bronzzeitliche Hockergräber bekannt sind, welche aber zu jeder wissenschaftlichen Folgerung fast ungeeignet sind. Für bronzzeitlich bezeichnete ich die Gräber von Kumánd, Esztergom, Kecskemét-Ladánybene, Óbéba, Sopronkeresztur, Izsák, Ószentiván, ferner wahrscheinlicher Weise die Gräber von Egyek, Szeged-Percsora und Sarkad.

Darunter können aber wegen mangelhafter Aufzeichnungen die Funde von Kumánd, Esztergom und Sarkad nicht in Betracht kommen; ferner hatte das einzige Grab von Szeged-Percsora angeblich ein bronzzeitliches Messer als Beilage, kann aber wegen nur mündlicher Mitteilung nicht als glaubwürdig betrachtet werden. Somit dürfte ich mich nur auf den Stoff der bisher bekannten Gräber von Kecskemét-Ladánybene, Óbéba, Szomolány, Sopronkeresztur, Izsák, Egyek und Ószentiván, ferner auf die seither aufgedeckten Gräber von Pitvaros, Szöreg, Deszk und Ószentiván stützen. Nur aber weil die Stoffe dieser Gräber in vieler Hinsicht grosse Abweichungen zeigen, werde ich vorläufig nur die Gräber von der Maros-Gegend in Betracht nehmen.

Diese meine Arbeit ist dadurch erleichtert, dass diese Funde sich im Museum der Stadt Szeged und in der Sammlung des Archaeologischen Instituts der Universität befinden, somit ihr Studium ungehindert geschehen

konnte. In erster Reihe bin ich dem unermüdlichen Forscher der bronzezeitlichen Friedhöfe von Pitvaros, Szöreg und Deszk, des Herrn Direktor des städtischen Museums Ferenc Móra zu grossem Dank verpflichtet, welcher im Interesse der Wissenschaft seinen ganzen nicht publizierten Stoff, samt seinen wertvollen Aufzeichnungen bereitwillig mir zur Verfügung stellte, ohne welche Stütze diese Arbeit gar nicht hätte erscheinen können.

Hiermit will ich mich mit jenen Funden befassen, deren Zusammenhang evident ist. Die bronzezeitlichen Friedhöfe von Óbéba, Ószentiván, Szöreg und Deszk sind auch in geographischer Hinsicht mit einander im Zusammenhang und so zeigen sie natürlich auch hinsichtlich der Gefässtypen die meiste Gleichförmigkeit. Diese Fundorte befinden sich auch nach der Zeugenschaft der beigelegten Karte südlich vom Marosfluss und zeigen einen zweifellosen Zusammenhang mit den längs der Maros aufwärts gelegenen Ansiedelungen von Szemlak und Perjámos, ferner den südlich von der Maros gelegenen von Rábé-Ankasziget und den etwas weiter nördlich gelegenen von Pitvaros. *Weil diese bronzezeitliche Kultur nun meistens in der Maros Gegend vorkommt und mit ihren einzelnen nur für diese Gegend charakteristischen Gefässtypen einen ganz geschlossenen Kulturkreis zu bilden scheint, halte ich es für angezeigt, zu ihrer Bezeichnung statt den auch im Auslande in der Fachliteratur gebrauchten Typen-Bezeichnungen die einheitliche und sich auf ein grösseres Territorium beziehende Benennung: Maros-Kultur zu empfehlen, welche sich zeitlich auf die Reinecke'sche I. und II. Perioden erstreckt.*

Aus dieser Kultur kennen wir bis jetzt — ausser der sporadischen Funde — fünf Ansiedelungen und fünf Friedhöfe, die sich in Bezug auf ihren Stoff besonders hinsichtlich der bronzenen Geräte der Gussmodellen ganz gut ergänzen. Obwohl die in diesem Territorium aufgedeckten Ansiedelungen, jene vom Ankasziget ausgenommen, sämtlich gut gegraben und die Beobachtungen ganz stichhaltig sind, können in chronologischer Hinsicht nur die von H. Márton Roska aufgedeckten mehrschichtigen Ansiedelungen von Szemlak und Perjámos beachtet werden, den sowohl die von Ferenc Móra aufgedeckte Ansiedelung von Szöreg, als auch jene von Verfasser dieser Zeilen aufgedeckte von Ószentiván waren nur einschichtig.

Die weiter unten folgende, nach Typen erfolgte Stoffeinteilung stützt sich auf den Stoff des durch János Reizner aufgedeckten Friedhofes von Óbéba, auf den durch Ferenc Móra aufgedeckten Friedhöfe von Pitvaros, Szöreg und Deszk, ferner auf den des durch Verfasser dieser Zeilen aufgedeckten Friedhofes von Ószentiván, wo 14, 49, 229, 33 und 83 Gräber zum Vorschein gekommen sind. Zur typengemässen Klassifizierung (auch die Gräber ohne Beigaben mitgerechnet), lieferten also 408 autenthisch aufgedeckte Gräber den keramischen Stoff und jene Beilagen, welche die chronologische Klassifizierung ermöglichten. Die Zahl der Gefässe, die nicht zusammenstellbare nicht mit gerechnet, beläuft sich auf 971, wovon 21 unbestimmbar sind, die übrigen kannten wir aber alle einteilen. Die Zahl der anderwertigen Beilagen beläuft sich auf mehr als 300.

Vor allem muss ich bemerken, dass die Absonderung und Klassifizierung mich vor eine schwierige Aufgabe stellte. Den unter hunderten von Gefässen ein System aufzustellen, wo jedes Stück in irgend einer Form den Stempel des eigenen Geschmacks des Verfertigers an sich trägt, ist wirklich nicht leicht.

Die mit blosser Hand, ohne Scheibe verfertigten Gefässe liessen volle Freiheit der schaffenden Kraft, und ohne Übertreibung dürfte ich behaupten, dass einige mehrmals erscheinende Formen ausgenommen, wir öfters der freien Äusserung der künstlichen Fertigkeit begegnen. Was bei der Verfertigung der bronzenen Gegenstände die Gussform einschränkte und bei einzelnen Exemplaren die massenhafte Fabrikation unmöglich machte, das hatte die ohne Form arbeitende Keramik wahrlich befördert.

So ist es erklärlich, dass im Anfang der Bronzezeit, welche mit der Maros-Kultur zusammenfällt, die bronzenen Gegenstände überall, auch in Niederösterreich, Böhmen, Mähren, und Schlesien dieselbe Form bewahrt haben, die Keramik hingegen von Territorium zu Territorium, öfters auch in näher gelegenen Orten bedeutende Verschiedenheiten aufweist. Dies erinnert mich unwillkürlich an die Volkstracht, der nur durch Berge von einander getrennten Dörfer, wo die aus Holz und Eisen verfertigten Werkzeuge ganz gleichförmig sind, aber die Holzschnitzerei, Stickerei und Spitzenmuster, sogar die ganze Tracht von Ort zu Ort von einander verschieden sind. Dieser Gedanke ist keineswegs neu, ist aber ganz auf die Keramik der Maros-Kultur anwendbar, unter denen wohl auch von anderen Territorien stammende Stücke vorkommen, oder deren einzelne Stücke auf andere entferntere Territorien gelangen dürften.

In meiner Arbeit schildere ich erstens die aus dem grossen keramischen Stoff ausgewählten Haupt- und Untertypen, in dem ich pünktlich bezeichne, in welchem Grabe und welchem Friedhofe der betreffende Typus vorgekommen ist. Nachher schildere ich ebenso auch die übrigen Beilagen. Dann werde ich sämtliche Gräber beschreiben, woher ich immer auf die Nummer der beiden Material hinweise. Dann schildere ich das Vorkommen einzelner Gefässe mit den übrigen und auch das Vorkommen anderer Beilagen mit Verschiedenen Gefässen. Aus letzterem Stoffe werde ich jenen Stoff ausscheiden, welcher mit den Typen der Reinecke'schen Chronologie übereinstimmt oder mit diesen zusammen vorkommt. Ich will jene Gefässe beobachten, welche mit diesen chronologisch bestimmbar Beilagen zusammen waren und so in die entsprechende chronologische Gruppe einteilbar sind. Dann werde ich jene Gefässe auswählen, welche in obiger Weise mit chronologisch bestimmten Gefässen zum Vorschein gekommen sind, nach welchen dieselben chronologisch gruppiert werden können. Endlich werde ich als Resultat meiner Arbeit die relative Chronologie der ganzen Maros-Kultur mitteilen. Zu Ende bleibt die bisher erschienene Literatur der Maros-Kultur.

Dieser Gedanke bestimmt zugleich auch die Einteilung unserer ganzen Studie, welche wir unserer bisherigen Gewohnheit gemäss auch im

deutschen Text ganz mitteilen wolten. Das Manuskript der betreffenden deutschen Übersetzung steht uns auch zur Verfügung, aber leider gestatten uns die ungünstigen materiellen Verhältnisse unserer periodischen Schrift deren Mitteilung nicht. Da aber in ungarischen Text sehr viele Zahlen vorkommen, so können den Gang der Studie auf Grund der weiter unten folgenden und Abschnitt-mässigen Schilderung auch diejenigen befolgen, die der ungarischen Sprache unkundig sind.

I. In diesem Abschnitt schildere ich sämtliche Gefäss-Typen, aber nicht in chronologischer Reihe. Die Nummern representieren die Ordnungszahlen der in den Tafeln befindlichen Figuren. Bei jedem einzelnen Typus sind die Fundorte und die Ordnungszahlen der Gräber angegeben, und zwar also: „előfordult a szőregi 68., 96. és 118. sírokban“ = „Vorgekommen in den Gräbern 68., 96. und 118. bei Szőreg“. Oder: „előfordult a deszki 26., ószentiváni 12., pitvarosi 28. és óbébai 7. sírokban“. = „Vorgekommen in den Gräbern 26. bei Deszk, 12. bei Ószentiván, 28. bei Pitvaros und 7. bei Óbéba“. Am Ende der Schilderung der einzelnen Typen bezeichnen die eingeklammerten Nummern die Höhe des Gefässes in cm. Nämlich: „Höhe 16—24 cm.“

II. Ausser den Gefässen befanden sich in den Gräbern auch Gegenstände aus Bein, Muschel, Stein, Bronz und Gold, und zwar 67 Typen. Diese Typen schildere ich in der Reihenfolge der Numerierung der Tafeln. Diese Numerierung ist auch hier nicht chronologisch. Die Bezeichnung des Fundortes und Numerierung der Gräber geschieht auch so im I. Abschnitt. Hier beschreibe ich folgende Typen:

1. Schneidezähne. 2. Stockzähne. 3. Augenzähne. 4. Grössere Zähne. 5. Wolfzähne. 6. Schweinehauer, platt geschliffen. 7. Schweinehauer, zum Aufhängen durchbohrt. 8. Dentalium. 9. Pectunculus. 10. Cerithium. 11. Unio. 12. Columbella rustica. 13. Steinhalsschmuck (Amulett). 14. Kugelsegmentförmiger Stein, mit bogenartigen Innern. 15. Marmor-Cylinder. 16. Perlen, aus kleinen cylindrisch geschliffenen Muscheln. 17. Eckige Tonperlen. 18. Flache Tonperlen. 19. Grössere Muschelperle. 20. Scheibe aus Muschel. 21. Muschel-Armband. 22. Bernstein-Perlen. 23. Lunula aus Bein. 24. Beinröhre, mit Eintiefungen geziert. 25. Durchbohrte menschliche Knie-scheibe. 26. Halsschmuck aus Columbella rustica und dünner Bronzeröhre kombiniert. 27. Durchbohrte Beinscheibe. 28. Aus Platte verfertigte Bronzeröhre. 29. Doppelte Bronzeröhre als Halsschmuck. 30. Aus Bronzerollen verfertigte Röhre. 31. Eckige Bronzeplatte, am verschmälerten Oberteile durchbohrt. 31a. Desgleiche aus Bein. 32. Kleblattförmiges bronzenes Ziergehänge. 33. Lunula aus Bronz. 34. Längliche Bronzplatte, deren schmale Enden röhrenartig aufgerollt ist. 35. Bronzene Knöpfe. 36. Bronze Hänger. 37. Desgleichen aus Bein. 38. Bronzenes Armband aus einfachem Bronzdraht. 39. Bronzenes Armband, mit 2—4 Windungen. 40. Bronzenes Spiralarmband. 41. Einfaches Bronzearmband aus dickeren Bronz. 42. Bronze-Ring, mit zwei flachen Spiralen. 43. Brillenspirale. 44. Bronze-Torques. 45. Bronze-Nadel. 46. Bronze-Nadel, deren Ende eingebogen ist. 47. Cyprus-

Nadel. 48. Grosse, gebogene Bronze-Nadel. 49. Gebogene Bronze-Nadel mit Knopf. 50. Bronze-Nadel, mit plattem Kopfe. 51. Beinnadel. 52. Rundes Bein, mit unbekannter Bestimmung. 53. Beinpfrieme. 54. Bronze-Dolch. 55. Meisselförmige kleine Bronze-Stange. 56. Bronze-Beil. 57. Bronze-Axt. 58. Fluss-Kiesel. 59. Geschliffener Stein. 60. Steinbeil, mit Stielloch. 61. Steinbeil, deren Rücken an die doppelschneidigen Kupferzähne erinnert. 62. Viereckiges Steinstück. 63. Feuerstein-Säge. 64. Feuerstein-Klinge. 65. Gold Plättchen. 66. Ringeln aus Golddraht. 67. Goldenes Gehänge.

III. Dieser Abschnitt enthält die Beschreibung der einzelnen Gräber der Gräberfelder. Die Ordnungszahlen sind die Nummer der Grabungsjournale. Die auf diese Nummern folgenden Nummern bezeichnen die Gefässtypen, diejenigen in Klammern die übrigen Beilagen. Wo sich nur Text befindet, dort haben wir entweder mit aufgewühlten Gräbern, mit solchen ohne Beilagen, oder mit solchen aus der Völkerwanderungszeit zu tun.

IV. In diesem Abschnitt wird die pünktliche Statistik der Fundorte jener Gefässe in der Reihenfolge der Tafeln. I.—VIII. mitgeteilt, welche im ersten Abschnitt geschildert wurden. Bei jedem Gefässe wird ausgewiesen, wie oft dasselbe mit den übrigen Typen vorgekommen ist. Nämlich: „1. Csak az 5 d.-vel“. = „1. Nur mit 5 d.“ Oder „3. egy sírban egyedül“. = „3. in einem Grabe allein“. Oder: „6 a. 9 c. (háromszor), 10 d. (kétszer), 22 b. (négyszer), 20 b. (hatszor), 24 a. (ötször)“. = „6 a. Vorgekommen mit 9 c. (dreimal), 10 d. (zweimal), 22 b. (viermal), 20 b. (sechsmal), 24 a. (fünfmal). Diese Zusammenstellung hat uns einige Mischungen ausgenommen, ein sehr gutes Bild von der Gleichzeitigkeit der Gefässe gegeben.

V. Nun müsste ich auch noch erörtern, mit welchen Gefässtypen die charakteristischsten Geräte und Schmuckgegenstände am meisten vorkommen. In dieser Hinsicht können nur die beinerne Lunula (23), die aus Platte verfertigte bronzene Röhre (28), die doppelte bronzene Röhre (29), die aus Bronzerolle verfertigte Röhre (30), das bronzene Ziergehänge (32), die Bronze-Lunula (33), die Bronze-Platte, mit eingebogenem Rande (34), der bronzene Knopf (35), der bronzene Hänger (36), der beinerne Hänger (37), die bronzenen Armbänder (38—40), der mit Spiralen gezierte Ring (42), die Augenglas-Spirale (43), die Bronze-Torques (44), die gebogene Bronze-Nadel (46), die Cyprus-Nadel (47), die grosse Bronze-Nadel (48), die Bronze-Nadel mit knöpfigem Ende (49), die Bronze-Nadel mit plattem Kopf (50), die Beinnadel (51), der Bronze Dolch (54), der Bronze-Beil (56), das Bronze-Axt (57), das Steinbeil mit Stielloch (60), das Beil, mit gebogenem Helm (61), und die goldenen Ohrgehänge (61) in Betracht kommen.

Hier berufe ich mich wieder auf die Tafeln und die in der Schilderung befindlichen Ordnungszahlen in dem ich den Gegenstand, den Fundort, die Grab-Nummer und die Typen-Nummer mitteile. Und zwar also: „Bronztorques (44), az óbébai 4. sírban edény nélkül, a szőregi 1. sírban a 10 i., 13 c. és 22 d., a 220. sírban edény nélkül“. = „Die bronzene Torques (44) in Óbéba im Grabe 4. ohne Gefässe, in Szőreg im Grabe 1. mit

10 i., 13 c. und 22 d., im Grabe 220. ohne Gefässe“. Diese Kombination hat die relative Chronologie der Gefässe klargestellt.

VI. Wenn wir die hier aufgezählten Gräberbeilagen nach Reinecke chronologisch ordnen, so finden wir, dass das bronzene Ziergehänge (32), die Bronze-Lunula (33), die Bronze-Knöpfe (35), die Bronze-Armbänder (38—40), die Bronze-Torques (44) und der Bronze-Dolch (54) zur I. Periode gehören. Mit diesen kommen in den Friedhöfen die Bein-Lunula (23), die aus Platte verfertigte Bronze-Röhre (28), die doppelte Bronze-Röhre (29), die aus Rolle verfertigte Bronze-Röhre (30), die Bronze-Platte mit eingebogenem Rand (34), die gebogene Bronze-Nadel (46), die Cyprus-Nadel (47) und die Bein-Nadel (51) vor. Laut den übrigen Beilagen gehört auch die Brillen-Spirale hieher.

Die II. Periode representieren das dickere Bronze-Armband (41), der mit Spirale gezierte Ring (42), der eine Bronze-Dolch (54) und der Bronze-Axt (57). In diese Gruppe gehören vermöge ihres Mitvorkommens auch das Bronze-Beil (56), die plattköpfige Bronze-Nadel (50) und die grosse gebogene Nadel (48).

Die oben angeführten Gegenstände der I. Periode sind in den verschiedenen Gräbern mit folgenden Gefäss Typen vorgekommen: 6 a., 6 c., 7 b., 9 b., 9 e., 10 a., 10 b., 10 c., 10 d., 10 g., 10 h., 10 i., 10 k., 13 b., 13 c., 13 d., 17 e. (aber mit 22 a.), 18 c., 18 k., 19 a., 19 b., 19 c., 19 d., 20 a., 20 b., 21., 22 a., 22 b., 22 c., 22 d., 22 e., 22 g., 22 j., 22 m., 22 o. (aber mit 10 h.), 22 q., 24 a—1., 29., 34., 39. Diese wieder waren ohne anderen Beigaben in mehreren Gräbern zusammen mit: 6 b., 7 a., 9 a., 9 c., 9 d., 9 f., 9 g., 9 h., 10 e., 10 j., 11 a., 11 b., 11 c., 11 d., 13 a., 18 b., 18 e., 18 f., 18 g., 18 h., 18 m., 22 f., 22 h., 22 i., 22 l., 26 d., 28., 31., 32., 37. und 44., somit diese in die I. Periode einzuteilen müssen. Scheinbar verursacht hier einige Schwierigkeit jener Umstand, dass mit einigen Gefässen der zweiten Gruppe auch die Typen 17 e., 18 h., 22 n., 22 o., 24 b., 25 b. und 35 b. vorgekommen sind, sogar in einem Falle kommen nur solche, und zwar 7 c., 26 a., 42 c. mit den Bronze-Knöpfen vor. Aber diese Gefässe sind schon auch nach der Form von den vorigen verschieden.

Die geschilderten Gegenstände der II. Periode waren mit den 14 b., 15 a., 17 e., 17 h., 17 l., 22 n., 22 o., 26 a., 42 a. und 42 c. Typen, diese wieder mit 7 c., 14 a., 14 c., 14 e., 14 d., 14 f., 16 c., 17 a., 17 b., 17 d., 17 f., 17 g., 17 j., 18 l., 19 e., 24 a., 24 c., 26 e., 27., 35 b., 38., 40. und 42 b., das heisst mit 8 a., 14 h., 14 j., 16 a., 17 c., 17 l., 17 m., 22 k., 23 a., 23 b., 24 b., 25 a., 25 b. und 27. in einem Grabe.

Auch hier gibt es störende Umstände, und zwar: das Vorkommen von 10 h., 19 c., 22 a. und 22 c.

Also sind die Typen 10 h., 17 e., 18 h., 19 c., 22 a., 22 c., 22 n., 22 o., 24 b., 25 b. und 35 b. vermischt. Dies ist nur so erklärlich, dass die unzweifelhaft früheren Gefässe weiter lebten und mit den späteren zugleich in das Grab kamen. Diese Erscheinung wiederholt sich in allen Epochen, somit jede andere Erklärung überflüssig ist.

Beachtenswert sind noch jene Gefässe, welche mit dem nach Perioden abgesonderten Stoffe zwar nicht zusammen vorgekommen sind, aber ihrer Form nach zu diesen gezählt werden müssen. Diese Gefässe befanden sich in den Gräbern nur allein, oder nur mit einander. Diese Gefässe sind folgende Typen: 10 f., 18 a., 18 d., 30., 41 a., 41 b., ferner 8 b., 14 g., 14 i., 15 b., 16 b., 17 i., 17 k., 19 f., 22 p., 25 c., 35 a., 41 c., 42 d., 43., welche wir also in die I. resp. II. Periode einteilen können.

Wir haben aber auch noch solche Gefässe, welche sich nur in zwei Fällen mit dem Stoffe einer, und einmal mit einem anderen Periode berühren und ganz abgesondert vorgekommen sind. Diese sind: 12 a., 12 b., 18 h., 18 i., 18 j., 26 b., 26 c., 33. und 36. Das zweimalige störende Vorkommen ist das von 18 h. mit 22 b. und 13 a. Auch hier berufen wir uns nur auf die schon oben festgestellte Tatsache, mit der Ergänzung, dass letzterer Typus auch dann noch existierte, als der Beerdigungsritus sich änderte und das Leichenverbrennen an die Stelle des Hockens trat. Diese Gefässe rühren nämlich aus Brandgräbern.

Etwas störender ist das Vorkommen von 26 c. mit 5 b., 5 e. und 4 d., was aber leicht erklärlich ist, da 26 c. keinen entschiedenen Charakter hat. Die Typen 18 h., 26 b. und 26 c. können wir auch nicht ausschliesslich als Glieder der spätesten Gruppe betrachten.

VII. Schon gelegentlich der Aufzählung der Typen hatten wir darauf hingewiesen, dass die 1 a., 1 b., 2 a., 2 b., 2 c., 2 d., 2 e., 2 f., 3., 4 a., 4 b., 4 c., 4 d., 4 e., 4 f., 4 g., 5 a., 5 b., 5 c., 5 d., 5 e., 5 f., 5 g., 5 h. Gefäss-Typen sich höchstens mit einander vermischt, aber mit den übrigen niemals. Es gibt nur eine einzige Ausnahme, wo sie mit 45. vorgekommen sind, welche aber sich mit anderen Typen nie mischte. Diese können wir auch nicht als bronzezeitlich betrachten, sondern als von unmittelbar früheren Zeit herührend, wo noch die Erinnerung an die Steinzeit rege war. Diese Typen sind nur in den Friedhöfen von Ószentiván und Deszk vorgekommen.

Aus oben erklärten Gründen gehören in Reinecke'sche I. Periode die Typen: 6 a., 6 b., 6 c., 7 a., 7 b., 9 a., 9 b., 9 c., 9 d., 9 e., 9 f., 9 g., 9 h., 10 a., 10 b., 10 c., 10 d., 10 e., 10 f., 10 g., 10 h., 10 i., 10 j., 10 k., 11 a., 11 b., 11 c., 11 d., 13 a., 13 b., 13 c., 13 d., 18 a., 18 b., 18 c., 18 d., 18 e., 18 f., 18 g., 18 h., 18 k., 18 m., 19 a., 19 b., 19 c., 19 d., 20 a., 20 b., 21., 22 a., 22 b., 22 c., 22 d., 22 e., 22 f., 22 g., 22 h., 22 i., 22 j., 22 l., 22 m., 22 q., 24 a—l., 26 b., 26 c., 26 d., 28., 29., 30., 31., 32., 34., 37., 39., 41 a., 41 b. und 44.

In die Reinecke'schen II. Periode gehören die Typen: 7 c., 8 a., 8 b., 14 a., 14 b., 14 c., 14 d., 14 e., 14 f., 14 g., 14 h., 14 i., 14 j., 15 a., 15 b., 16 a., 16 b., 16 c., 17 a., 17 b., 17 c., 17 d., 17 e., 17 f., 17 g., 17 h., 17 i., 17 j., 17 k., 17 l., 17 m., 18 l., 19 e., 19 f., 22 n., 22 o., 22 p., 23 a., 23 b., 24 a., 24 b., 24 c., 25 a., 25 b., 25 c., 26 a., 26 e., 27., 35 a., 35 b., 38., 40., 41 c., 42 a., 42 b., 42 c., 42 d. und 43.

Am Ende dieser Periode treten mit Leichenverbrennungen die Typen 12 a., 12 b., 18 i., 18 j., 33. und 36. auf.

Somit dürften wir feststellen, dass der Friedhof von Óbéba in die I. Periode, der Friedhof von Ószentiván in die dem Bronzealter unmittelbar vorangehende Zeit und in die I. Periode, der Friedhof von Pityaros in die I. Periode, jener von Szöreg in die I. und II. Periode, endlich jener von Deszk in die dem Bronzealter unmittelbar vorangehende Zeit und in die I. und II. Periode zu setzten sind.

Die Ansiedelung von Ószentiván können wir in dem Bronzealter unmittelbar vorangehende Zeit und in die I. und II. Periode, jene von Szöreg in die I. und II. Periode, jene von Deszk in die dem Bronzealter unmittelbar vorangehende Zeit und in die I. und II. Periode, jene von Perjámos in die I. Periode, und jene von Szemlak in I. und II. Periode setzten.

VIII. Die bis jetzt publizierte Literatur der Maros-Kultur.

J. Banner.

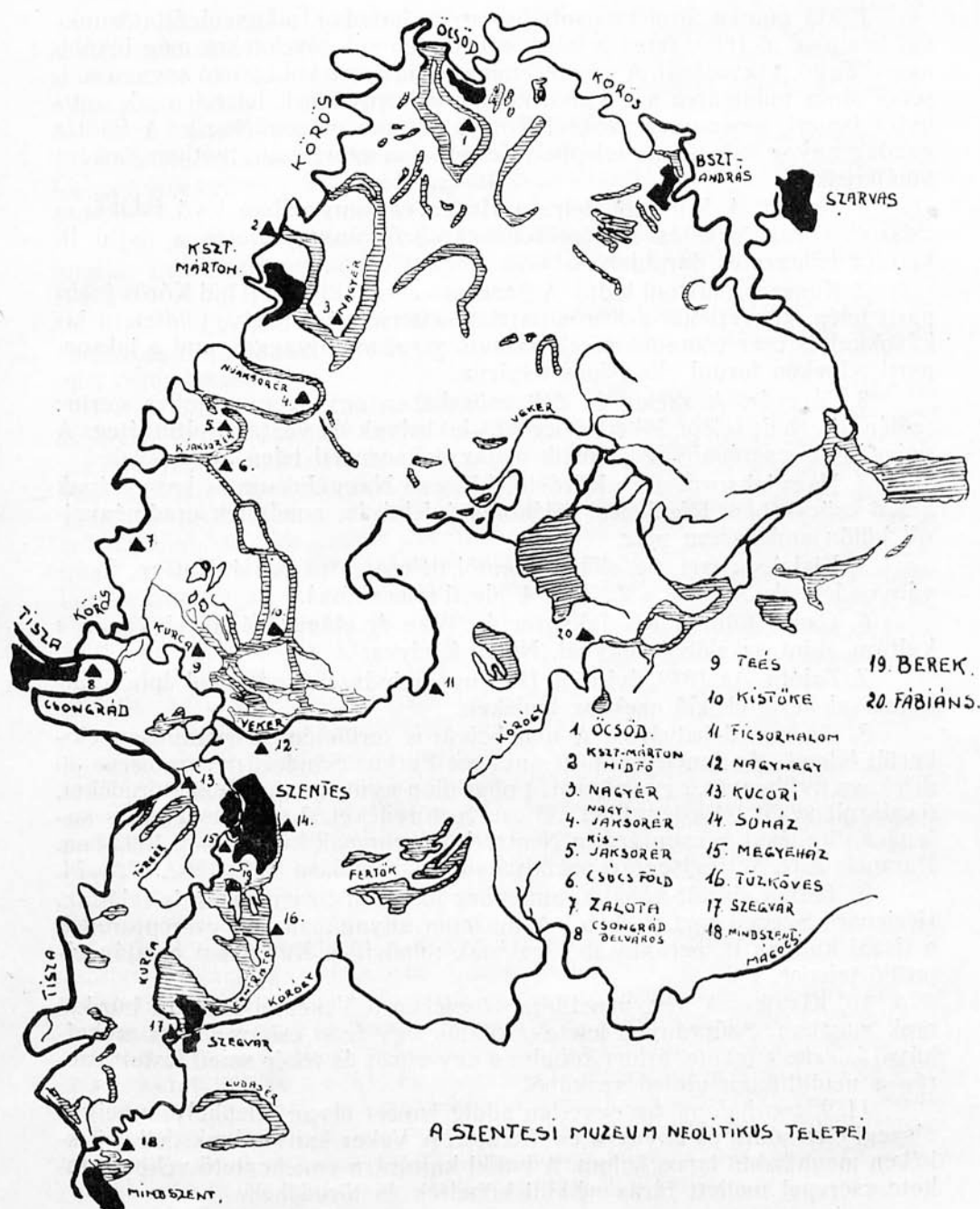
NEOLITHIKUS TELEPEK SZENTES KÖRNYÉKÉN.

(Ide tartozik a XII. tábla)

Az a geográfiai egység, amelyet a Kőrös a szarvasi nagy holt-kanyartól a torkolatig, a Tisza Mindszentig, a Kurca egész hosszában s a beléje szakadó jólképzett medrű erek, köztük a Veker, Mágocs és Korógy jelölnek, adja azt a föld-darabot, amely a szentesi múzeumnak legfőbb és leginkább átvizsgált területe. E mintegy 250.000 kat. hold nagyságú részt a közigazgatási beosztás három vármegye — Csongrád, Szolnok és Békés — között osztja meg, úgy azonban, hogy a zöme Csongrádhoz tartozik, a megmaradó pedig szinte egyforma terjedelemben az utóbbi két vármegye között oszlik meg.

Tájföldrajzi szempontból bírálva el területünket, nyomban feltűnik annak egysége és ideális tagoltsága. Három bővizű folyó, négy jólképzett medrű ér mellett számtalan apró, időszakos vízfolyás, több állandó tó és sok mocsár között a szelíd lankájú földhátak, gerincvonulatok és berkekben gazdag szigetek ideális terepet szolgáltatottak a neolithikus élet számára. Ha pedig tekintetbe vesszük még azt is, hogy a folyók mindannyian más-más vízgyűjtő területről és különböző időjárású, különböző csapadékviszonyokkal rendelkező vidékről szállították a vizet, — a Tisza északról, a Kőrös a keleti részekről, a Marosból táplálkozó Veker, Korógy és Mágocs a belső erdélyi medencéből, előttünk áll a területnek egykori pontos földrajzi képe.

A terület a neolithkorban már lakott volt s a kultúra nyomai majd minden valamivel partosabb részen, mederszálon kimutathatók. Sajnos azonban a szórványos leletek adatain, vagy alkalmi ásatások feltárásain kívül csak kevés olyan vizsgálatról emlékezhetünk meg, amelyek úgy emberföldrajzi, mint kulturális fejlődés, vagy egyéb szempontból igyekeztek volna megvilágítani a terület neolithikus életét. Az ez irányban való előhaladás ügyét nagy mértékben segítette elő Dr. Tompa Ferenc 1929-ben megjelent A szalagdiszes agyagművesség kultúrája Magyarországon c. művével, amelyben nemcsak műtörténeti, hanem kronológiai megállapításokat is tesz. E mű megjelenése után tette közzé Dr. Banner János a kopáncsi kökénydombi neolithkori telepen végzett ásatásainak eredményét. (Dolgozatok 1930. évf. 49—106. o.) Ez az ásatás is minden tekintetben megerősíti azokat a tudományos eredményeket, amelyek a tiszai kultúra jellemző sajátságainak kimutatásához vezettek.

E két munka által taposott ösvényen haladva, adatszolgáltatásunkkal lehetővé akarjuk tenni a kérdés behatóbb s a részleteket még inkább megvilágító tárgyalását. A szentesi múzeumnak erre vonatkozó anyaga u. i. sehol sincs publikálva s a szakirodalom e környéknek leleteit csak annyira ismeri, amennyire azokról Tompa Ferenc megemlékszik. A fölötté gazdag anyag és számos telephely felsorolása ezért hiánytpótlóan önként kínálkozik.

1. Öcsöd. A Köröstől délre a Horga ér kanyarában lévő földháton csiszolt kőeszközök és cseréptöredékek. Szórványos leletek a tiszai II. kultúra jellegzetes darabjaival.

2. Kunszentmártoni hídfő. A Szentese—szolnoki vasúti híd Körös jobbpartján felén, közvetlenül a Körös partján, kiterjedt telephely, földfeletti lakásokkal és cseréptöredékekkel. Azonos azzal az anyaggal, ami a jaksorparti telpeken fordul elő. Nincs feltárva.

3. Nagyer. A széles ér déli csücskében egy igen erőteljes gerinc szélén kiterjedt telep. Jól felismerhető lakhelyek és vastag kultúrréteg. A szórványos cserépanyag egyezik a nagyjaksorparti telep anyagával.

4. Nagyjaksorpart. A Köröstől kiágazó Nagy-Jaksor és kanyarának keleti csücskében. Részleges, tájékoztató feltárás, amelynek eredményeiről külön emlékszem meg.

5. Kisjaksorpart. Az előbbi teleptől délnyugatra cca 4. Km.-re. Szórványos leletek. Azonos a 2., 3. és 4. alatti telepekével.

6. Csúcs föld. A Kis-Jaksorér és Tőke ér elágazásánál. Ugyanaz a kultúra, mint az előbbi négyenél. Nincs feltárva.

7. Zalota. Az 1879. évi u. n. Bökény—mindszenti gátvonal építése alkalmával kerültek elő ezek az emlékek.

8. Csongrád belváros. A mai belváros területén szórványosan előkerült leletek. Az innen gyűjtött anyagot Farkas Sándor, nevezetesen: 36 drb kova nyílhegyet, egy vakarót, 4 obszidián nyílhegyet, 6 pengetőredéket, 6 csiszolt vésőt, 21 edényfület, 33 cserép töredéket. 2 szarvasagancs kalapács töredéket, 6 csontárat a Nemzeti Múzeumnak küldte meg 1892-ben. Hampel: A N. M. régiségtári osztályának gyarapodása A. É. 1892. 372—74.

9. Teés. Csiszolt kőbalta, amelyhez hasonlót Szatymazon is találtak. (Reizner: Szeged tört. I. 4. o.) A múzeum anyagában sok cseréptöredék a tiszai kultúra II. periódusából valónak minősíti a Kurca bal partján elterülő telepet.

10. Kistőke. A hév. megállója közelében a Vekertől északra húzódó erek zugában. Szórványos leletek, köztük egy igen csinos fejlett technikával készített fekete, átfúrt kőbalta s egy vörös és fehér színű festett cserép a neolithikum utolsó szakából.

11. Ficsorhalom. Az egyetlen eddig ismert olyan telephely, amely a tőszegi életmódra és anyagra emlékeztet. A Veker kanyarának déli csücskében meghúzódnak lapos halom. A bükki kultúrára emlékeztető vékony, fekete cserepei mellett fűrész nélküli kőbalták és töredékek.

12. Nagyhegy. Tűzhely maradványok, őrlőkövek és kőeszközök. A leletek nem egy helyről, hanem a szőlő különböző pontjairól kerültek elő, nevezetesen az északi magas partról, a Veker szélén lévő Mecs-halom környékéről, a Nagyvölgy mentéről, a szeszfőzde mellől és a hév. átvágásából. Igen vegyes anyag tiszavidéki cserepekkel.

13. Kucori. Az egyetlen telephely, amely a Tisza és Kurca szigeten fekszik, közvetlen a böldi rév mellett. Szórványos leletek, kőeszközök és cserepek.

14. Sóház. A Kurca bal partján elhúzódó gerincvonal legmagasabb pontja. Bronzkori anyaggal vegyes neolithikus cserepek a tiszavidéki II-ből.

15. Megyeház. Ugyancsak a Kurca bal partján a vármegyeház, városház és Erzsébet-tér helyén tiszavidéki II. cserepei és kúp-alakú, földbe-vájt veremlakások.

16. Tűzköves. A Kontra tónak az u. n. Sáp földek magas partján az agyagba vájt földalatti kunyhók nyomai, hamuval vegyes föld, sok vas-tag edénytöredék, kagyló és állati csontok, kova eszközök és rengeteg szilánk. Leírja Farkas Sándor, A szegvári kőkori leletekről c. alatt az A. É. 1892. 68—69. o. Három csiszolt baltát, 2 keskeny, hosszú vésőt és nucleusokat, valamint cikk-cakkos díszítésű cserepeket a N. M.-nak küldte meg. Ezek azok a leletek, amelyekre Reinecke is hivatkozik „A neolithkori szalagdíszű keramika magyarországi csoportja” c. értekezésében. (A. É. 1896. 289—294. o.) Egy táblát be is mutat belőlük. Tompa i. m. XL. tábla 4—6. és 8—15. képei is e helyről valók. Egyike a terület legrégibb telephelyének.

17. Szegvár. A Kurca és Korógy összefolyásánál, a Korógyparton, tűzhely maradványok és a tiszavidéki kultúra cseréptöredékei.

18. Mindszent. Közelebről meghatározható hely ismeretlen. Szórványos leletek a tiszavidéki cserepeivel.

19. Berekhát. A Nagyvölgy torkolatánál. Kúp alakú lakások és zsugorított csontvázak. A Farkas S. által küldött kova és obsidián nucleusok, pengetőredékek, csont balta töredék, vésők, hálósúlyok és csiszolókövek a Nemzeti Múzeumba. (Hampel: A régiségtár gyarapodása. A. É. 1896. 179. o. Farkas Sándor: Óskori régiségek Szentes vidékén, A. É. 1889. új. IX. 255. o.)

20. Fábiánsebestyén. Korógyparti telep, már Zsilinszky is megemlíti „Csongrádvármegye története” I. köt. 20. o.

Ha összevetjük a felsorolt telephelyek cserép és eszköz anyagát az-
zal, amelyet Tompa és Banner bemutatnak, néhány jellemző kivételtől el-
tekintve, erre a területre is beigazoltnak kell elfogadjuk azokat a megál-
lításokat, amelyek a bükkí és tiszavidéki kultúra egymásutánjára és eme-
leteikre vonatkoznak. Telepeink között vannak azonban olyanok, — főként
a Nagy- és Kis-jaksorériek — amelyeknek anyagában olyan edénytípusok
fordulnak elő, kidolgozás és díszítési módok jelentkeznek, amelyek sem a
bükkí, sem pedig a tiszavidékiben meg nem találhatók.

Így a Nagy-Jaksorparton, ahol 1930. decemberében néhány napos feltárást végeztem, feltűnő mennyiségben jelentkeztek a vékonyabb megmunkálású, rendszerint pirosra, vagy szürkére égetett, sűrűn csipett cserépek, nemkülönbön apró bemélyített vonalakkal vagy egymást metsző egyenesekkel kitöltött edényfalak. (1—9. ábra.)

A fülek képzésénél előszeretettel használják a bütyköket, amelyek igen gyakran nincsenek átfúrva, vagy tagozódnak, mint a kökénydombi telepen. (Banner VIII—IX. tábla.) A lapos és bemélyített hegyű bütykök azonban mint díszítő elem is megjelennek, de az ilyen edények nagyobb méretűek és vastagabb falúak. Többjén svasztika domborműve fedezhető fel. (10. ábra.)

Meglepően finom kivitelű a 11. ábrán bemutatott fekete edény s szokatlan jelenség a négylevelű lóherére emlékeztető kiképzése a talpának. Csőtálpas, avagy talpszerű alakítással nem találkoztam a telep általam ismert keramikus anyagában, de ezzel szemben sűrűn fordulnak elő benne a 12—13. ábrán bemutatott vastag talpak, amelyeknél a hozzá tartozó edény falai mindenkor le voltak törve. Ugyanilyen gyakori e talpának lábszerű kiképzése is (14. ábrán), amelyeknél a rájuk nehezedő edény, az elvékonyodó nyak tanúsága szerint, nem volt nagy s így hivatásuk is más lehetett, mint a használati rendes edényeknek.

A lábképzés azonban rendes használatú edényeknél is jelentkezik, mint azt a 15. ábránk mutatja, ezek a lábak azonban nem egy elvékonyodott nyak nyúlványai gyanánt jelentkeznek, hanem magából az edény falából bütykösödnék ki és helyezkednek el, úgy, hogy az edényt billenésmentesen alátámaszthassák.

Gyakori az edényfalaknak ötletszerű dudorokkal való telehintése is (16. ábra), de nem azzal a megoldással, mint a kökénydombinál (Banner XXXVI. tábla 4., 12. és 19.), hanem elhúzással, mint a kinyomott festék a palettán.

Banner a kökénydombi anyag ismertetése során jelentősegteljesen emeli ki, hogy „Nagyon vastag edényeken a körülfutó, vastag kiemelkedésekbe nyomott, kör alakú díszítés is előfordul, de ezzel a díszítéssel a képen bemutatott két töredéken kívül (XXII. tábla 10—11.) csak egy nyakas edénytöredéket találtunk“ (Dolgozatok 1930. évf. 93. o.) Ez a díszítési mód a jaksorparti telepen igen gyakran előfordul és mindenkor vastagfalú, nagy edényeken (17., 18., 19. ábra).

A csonteszköz típusok ugyanazok, amelyeket Banner a IV. és V. táblán bemutat, néhány ellaposodó csontsimító töredéktől eltekintve. Kevés kova szilánk, pengetöredék és csiszolt fúratlan baltatöredék mellett egy sajátos cserép bélyegző is került elő, amelynek rendeltetését egyetlen töredék ornamentikája sem igazolta eddig. (20., 21. ábra.)

A hálósúlyok fészkekben, csomónként feküdtek, rendszerint a vastag paticsfalak romjai tövében. Alakjuk változatos. (22., 23., 24. ábra.) Nagy részük átfúrt, de sok közöttük az átfúratlan, vagy csak félig átfúrt.

A telep meglehetősen kiterjedt. Mintegy 120 m. hosszban húzódik a Nagy-Jaksorér kanyarának belső partvonalán. Munkám csak arra szorítkozott, hogy a telep kultúr-rétegének vastagságát megállapítsam s amennyiben lehetséges, egy ház alapjait meghatározzam. Megállapításom szerint különböző korok, hosszabb idő megtelepedéséről a jelen esetben nem beszélhetünk. A televény alatt meghúzódó átlag 80 cm. vastag kultúrrétegben egyenletesen van megoszolva az első pillanatra is megállapítható egyöntetű cserép. Földbevált lakásnak semmi nyoma, hanem a terepen nyugvó, paticsfalu, négyszögletes, cca 3—5 négyszögméter belvilágú putrik nyomai mutatkoztak rendszertelenül, sűrűn egymásmellett.

Schupiter Elemér.

NEOLITHISCHE ANSIEDLUNGEN BEI SZENTES.

(Hieher gehört die XII. Tafel.)

Die südliche Ecke des Zusammenflusses der Tisza und Körös ist das Terrain, welches das Museum von Szentes am meisten durchforschte. Dasselbe war schon im Neolithikum angesiedelt und die Spuren der Kultur sind fast in jedem seiner nur etwas hügeligen Teile wahrnehmbar.

Mit Hilfe der zwei Werke von F. Tompa und J. Banner war es möglich jenen Stoff des Museums von Szentes zu klassifizieren, welcher von den auf der Karte bezeichneten Ansiedlungen herrührte. Unter der Ansiedlungen gibt es aber fünf (die mit 2, 3, 4, 5 und 6 bezeichneten), in deren Stoff solche Gefässtypen vorkommen und solche Ausarbeitungs- und Verzierungsarten erscheinen, welche weder in Stoff der Bükker-Kultur, noch in jenem der Theis-Kultur zu finden sind. Als ich nämlich in Nagy-Jaksorpart im Dezember des Jahres 1930. eine Aufdeckung von einigen Tagen vornahm, fand ich eine grosse Menge von dünn bearbeiteten mit Fingernagel Eindrücken dicht verzierten Gefässscherben, als auch mit kleinen, eingetieften Linien oder sich kreuzenden Geraden ausgefüllten Gefässwände (Abb. 1—9.). Bei der Henkelbildung werden mit Vorliebe die Knoten gebraucht, welche sehr oft nicht gebohrt oder gegliedert sind, wie das auf der Ansiedlung von Kökénydomb der Fall ist (Dolgozatok — Arbeiten 1930. S. 49—106. VIII. und IX. Tafel). Die Knoten mit eingetieften Spitzen kommen auch als Zierelement vor, aber immer nur bei grossen und dickwandigen Gefässen (Abb. 10.).

Fein bearbeitet ist der Boden des in Abb. 11. dargestellten Gefässes. Röhrenfüssen bin ich nicht begegnet aber dafür kommen die dicken Sohlen der Abb. 12. und 13. häufig vor. Ebenso häufig ist die fussartige Ausbildung der Sohlen (Abb. 19.), wobei nach dem dünnen Hals geurteilt das Gefäss nicht gross sein konnte, somit auch seine Bestimmung eine ganz

andere gewesen sein dürfte, als jene der gewöhnlichen Gefässe. Die Fussbildung erscheint auch bei gewöhnlichen Gefässen (Abb. 15.). Häufig ist die einfallmässige Bestreuung der Gefässwand mit Höcker (Abb. 16.), aber nicht wie bei den Gefässen von Kőkenydomb (Dolgozatok — Arbeiten 1930. S. 49—106. XXXVI. Tafel 4., 12. und 19.), sondern wie auf der Palette die aus dem Pinsel ausgedrückte Farbe. Die in dem rundumgehenden Vorsprung eingedrückte kreisförmige Verzierung ist im Verhältnis zum Stoffe von Kőkenydomb sehr häufig (Abb. 17., 18. und 19.).

Die Beingeräte sind teilweise am Ende abgeplattete Glätter. Neben ein wenig Kieselsplitter, Klingenbruchstücken und geschliffenen ungebohrten Beilbruchstücken ein irdener Stempler (Abb. 20—21.). Die Netzscherer sind gewöhnlich im Schutte der dicken Wandflechtwerke, in mannigfaltiger Form, ganz oder halbdurchbohrt und auch ungebohrt (Abb. 22., 23., 24.) vorgekommen. Die Ansiedlung ist ziemlich ausgedehnt, zeigt aber keine Spuren von verschiedenen Altern und einer längeren Zeit. Unter dem Humus sind die auffallend gleichförmigen Scherben gleichmässig verteilt. Keine Spur von in die Erde gegrabenen Wohnungen, aber Reste von auf der Erde liegenden, viereckigen und beiläufig 3—5 m² grossen Hütten mit geflochtenen wänden erscheinen genug dicht, aber ohne System nebeneinander.

E. Schupiter.

A NEOLITHIKUM SZARVASON.

E soroknak egyetlen célja van csupán, és pedig az, hogy tisztázza a Szarvas területéről ismert neolithikus leletek korát és vele kapcsolatban az esetleg különböző korúnak látszó telepeknek egymásutánját. Szükség van erre azért, hogy végre tisztán lássunk a tudomány mai szemüvegén keresztül azon a területen, amely Békésmegyének mind a mai napig legjobban átkutatott területe, ahol több, mint ötven évvel ezelőtt kezdődött meg a kutatás s ahol a leleteknek akkora tömege került elő, amely méltán számíthat a szakemberek érdeklődésére. Megkönnyíti ezt a munkát az a körülmény, hogy a Szarvas területén előkerült neolithikus anyag legjelentősebb része a szegedi múzeum és a szegedi egyetem archaeologiai intézetének birtokában van. Itt található az az anyag, amelyet Krecsmárik Endre szorgos kutatásai hoztak felszínre, de az is, amely Benka Pál evangélikus tanító gyűjteményéből Krecsmárik révén ugyancsak idekerült. De megkönnyíti ezt a munkát az is, hogy Krecsmárik a tudomány egykorú állása szerint közé is tette az anyag egy részének leírását.

Az a leírás, amely az Archaeologiai Értesítő hasábjain¹⁾ látott napvilágot, mindenki számára könnyen hozzáférhető, de az, amely ugyanabban az évben a saját kiadásában jelent meg,²⁾ nem jutott el minden szakemberhez, pedig ez a munka sok tekintetben kiegészíti a másikat. Kiegészíti különösen akkor, ha olvasásánál a csak éppen érintett Benka-féle anyagra támaszkodhatunk. A Benka-féle anyag eredetéről nem ad ugyan tiszta képet, de régebbi közlemények alapján még is meg lehet állapítani, hogy ez az anyag honnan származik.

Hiszem, hogy az anyag és a vonatkozó irodalom alapján sikerülni fog Szarvas neolithikus korát úgy megvilágítani, hogy minden félreértés kiküszöbölhető lesz, amely eddig, erről a rendkívül érdekes területről, az anyag áttekintésének csaknem lehetetlen volta miatt, a szakirodalomba került.

Szarvas, mint neolithikus lelőhely 1876 óta ismert. Ismertté tette Benka Pál gyűjteménye, amely a VIII. kongresszussal kapcsolatban rendezett kiállításon volt látható. Ebben az anyagban csiszoló köveken, kő-

¹⁾ 1915. 11—43. II. A békésszarvasi őstelepek.

²⁾ Óskori nyomok Szarvas területén s a szappanosi neolithkorú telep. Szarvas, 1915. 36. I. 3 táblával. Ebből a munkából meg lehet állapítani a Benka-féle anyag lelőhelyeit, amelyeket az Arch. Ért. 1901. 380—82. lapjain nem említ. A lelőhelyeket Benka Pál azóta elveszett feljegyzései alapján közli.

balta töredékeken, szerpentin vésőn, kovaszilánkokon, nucleusokon, csont nyílhegyeken, hegyesített agancsokon kívül, olyan edények is voltak, amelyek ujjal készített sugárdíszek sorakoztak.³⁾ Az egész anyag a Kőrös kiöntése alkalmával 1876-ban került a Benka gyűjteményébe a mezőtúri határnak a Kőrös mellett fekvő egyik halmából.⁴⁾ Egy része aztán Sipos Soma közvetítésével a gyulai múzeumba jutott.⁵⁾

Ez indíthatta Zsilinszky Mihályt arra, hogy az 1877. évi titkári jelentésben a Szarvas alatti túri határban eszközözendő ásatást sürgesse.⁶⁾ A társulat el is határozta az ásatást, de közben újabb leletekről is érkezett jelentés, amelyek a Kőrös mentén Szent András község felé kerültek elő.⁷⁾

Azokat a leleteket, amelyek a „Halez“ tanya környékén és a Cigányér mellett kerültek elő, Sipos Soma ismertette a Szarvasi Ujság 1877. évi I. számában „Emberi nyomok a történelem előtti időkben Szarvason“ címmel. E leírásból ráknézve az a legfontosabb, hogy az előkerült töredékek közül, a legtöbb darab cífrázatokkal van díszítve s az egyszerű becsipkedéstől az egyenes és kígyózó vonal legkülönfélébb változatait mutatja.⁸⁾

Az ásatások 1879. szept. 28-án Haán Lajos és Zsilinszky Mihály vezetésével végbe is mentek, még pedig a Bolza gróf kertjében, illetőleg az azzal határos egyik mezőtúri halomban. Ennek az ásatásnak eredményeként kőalapács, véső, gyalu, néhány kvarz darab, egy csonttör csontár és csont bőrféjtő került a gyulai múzeumba.⁹⁾

Az ásatás után tartotta meg előadását a vándorgyűlésen Haán Lajos „A szarvasi, túri és szentandrás határban talált régészeti tárgyak ismeretése“ címen, amelyben van szó a túri Kovácsshalomról, a szentandrás partvidékről, de szarvasi leletekről nincs.¹⁰⁾ Az ásatásról és az előadásról megemlékezett az Arch. Ért. is.¹¹⁾ Haán Lajos előadásával a mezőtúri és szentandrás régiségek Szarvason lettek anyakönyvezve s mindenestre részük van abban, hogy a területről ferde képet kapott a szaktudomány. Ezeknek a leleteknek nincs semmi köze Szarvas neolithikumához.¹²⁾

³⁾ Hampel: Catalogue de l'exposition prehistorique . . . stb. Budapest, 1876. 105—106. II.

⁴⁾ Arch. Ért. 1876. X. 161. I.

⁵⁾ Békésmegyei Régészeti és Művelődéstörténeti Társulat Évkönyve. II. 146. és III. 164. I.

⁶⁾ Évk. III. 158. I.

⁷⁾ Évk. IV. 200. I.

⁸⁾ Arch. Ért. 1877. XI. 65. I. Sipos Soma leleteiről úgylátszik állandóan beszámolt a Sz. U. hasábjain. Erre enged következtetni a Történelmi és Régészeti Értesítő (Temesvár), egyik cikkeskéje is, amelyben egy ilyen közlemény alapján a szarvasi téglagyár területén talált őskori kanálról emlékezik meg. 1877. 147. I.

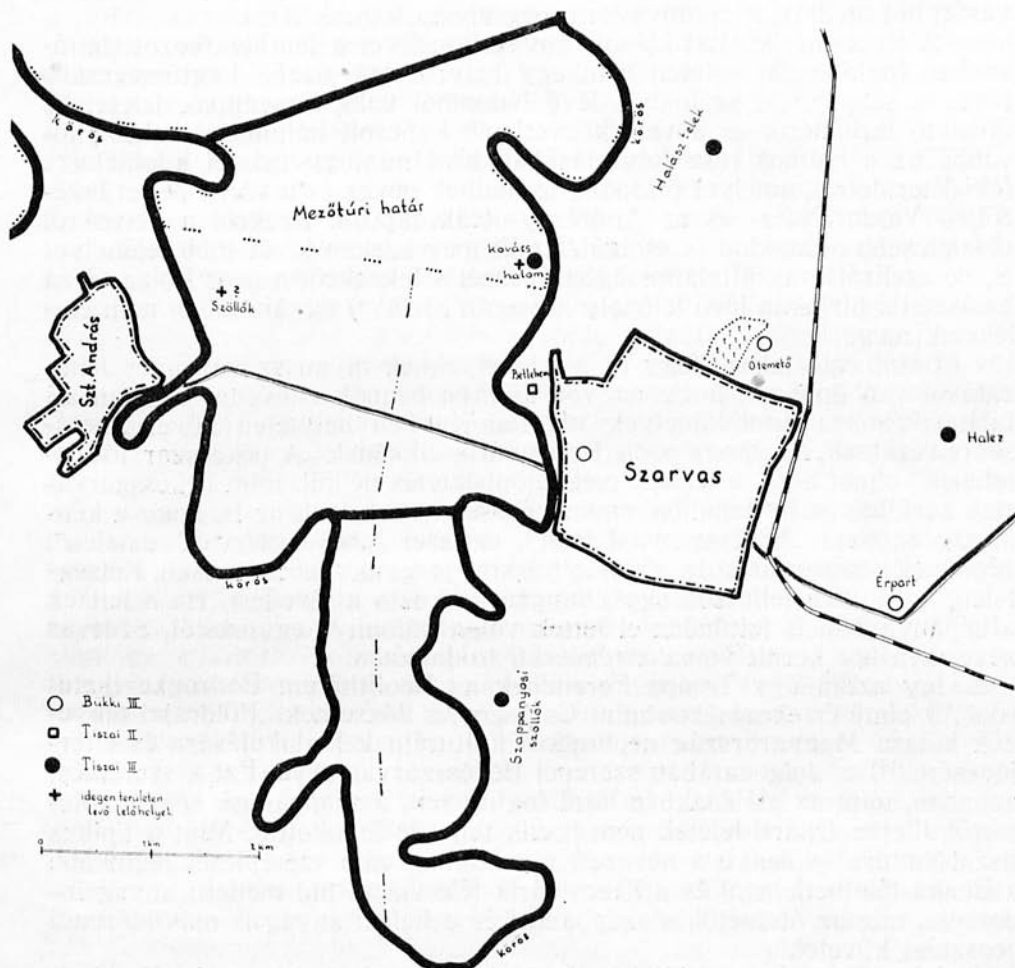
⁹⁾ Évk. V. 178. I.

¹⁰⁾ Évk. V. 62—67. II.

¹¹⁾ 1879. XIII. 328. I.

¹²⁾ Szarvas és Szent-András környékéről Themák Ede és Pokorny László révén több ízben kerültek őskori leletek a Nemzeti Múzeum Régiségtárába. Erről lásd 30—1871., 75—1893. és 85—1896. leltári számokat, továbbá az Arch. Ért. 1893. 452. és 1897. 85. II.

Benka Pál gyűjteménye Krecsmárik szerint azokat a leleteket tartalmazza, amelyek részben a már említett Kovácshalomból, részben a Kőrös melletti Betlehem és a Halez kert melletti Strázsa-halomból kerültek elő.¹³⁾ Nem rendszeres ásatásokból származnak, hanem egyszerű

gyűjtésből, de ennek dacára is tipológiai szempontból értékesek. Bár az anyag rendezetlen és töredékesen maradt ránk, e helyek anyagát mégis el lehet egymástól különíteni. Kétségtelenül megállapítható, hogy míg a

¹³⁾ Óskori nyomok stb. 9. l.

Kovácsshalom anyagában épen úgy, mint a Halesz-kerti anyagban a csipett cserepek dominálnak¹⁴⁾ s ezek közül az első mint nem Szarvas területéről származó amúgy sem érdekel bennünket, a betlehem-i anyag meglehetősen homogén s minden nehézség nélkül beosztható abba a kultúrába, amelyet ma tiszai-kultúrának nevezünk. Ezekre a leletekre, valamint a vasúti híd melletti telep anyagára még vissza fogunk térni.

A Krecsmárik által kiásott anyag, amellyel a fenthivatkozott leírásokban foglalkozik, szintén nem egy helyről származik. Legtömegesebb része a szappanosi szőlőkben lévő halomból való, de vannak leletei az ótemető területéről és a vele közvetlenül kapcsolt halmos részekről, továbbá az e halmos rész folytatásában lévő mintegy másfél kilométerre fekvő területről, amelyet ő érparti területnek nevez és a város belterületéről, a Vajda Péter- és az Andrassy-utcák tájáról. Ezekről a helyekről részletesebb adatokkal is szolgál. Említ még ezeken kívül több lelőhelyet is, de ezekről csak általánosságban beszél s leletekről a gróf Bolza Géza halásztelki birtokán lévő lelőhely anyagán kívül^{14a)} egyáltalában nem emlíkezik meg.

Látni való tehát, hogy itt a lelőhelyeknek olyan szövevényes hálózata van dolgunk, hogy nagyon könnyű bennök eltévedni s olyan általánosításokra jutni, amelyek végeredményben helytelen következtetésekre vezetnek. Minthogy pedig Krecsmárik cikkének „A békésszarvasi őstelepek” címet adta, a leletek megkülönböztetés nélkül, mint békésszarvasiak kerültek az irodalomba, amihez erősen hozzájárult az is, hogy a képanyag egyszer „békésszarvasi lelet”, egyszer „békésszarvasi őstelep”, végül „Békésszarvas környékén lelt őskori tárgyak” felírást viseli. Kétségtelen, hogy itt a felírások egybehangzása okozta a tévedést. Ha a leletek a képanyagban is feltűnően el lettek volna különítve egymástól, Szarvas neve nem így került volna a régészeti irodalomba.

Így aztán úgy Tompa Ferencnek a „Neolithikum Bodrogkeresztúron”,¹⁵⁾ című értekezésében mint Csalogovics Józsefnek „Földrajzi tényezők hatása Magyarország neolithikus kultúráinak kialakulására és elterjedésére”¹⁶⁾ c. dolgozatában szerepel Békésszarvas neve. Ezt a szereplést azonban, mint az alábbiakban látni fogjuk sem a szappanosi, sem az ótemetői, illetve érparti leletek nem teszik teljesen indokolttá. Mint a tipikus tiszai-kultúra lelőhelye a nevezett munkákban való szereplését leginkább a Benka-féle betlehem-i és a Krecsmárik-féle vasúti híd melletti anyag indokolja, míg az ótemetői, a szappanosi és a halezi anyag is más időrendi beosztást követel.

A betlehem-i és vasúti híd melletti lelet anyagában felismerhetők mindazok a jellemző sajátságok, amelyeket a tiszai-kultúrában figyelemmel kísérhetünk. Megvan itt a szalagszerűen egymás mellé sorakozó, bemé-

¹⁴⁾ L. Hampel i. m., 106. l. és Arch. Ért. X. 161. l.

^{14a)} Arch. Ért. 1927. 186. l.

¹⁵⁾ Arch. Ért. 1927. 48. l.

¹⁶⁾ Arch. Ért. 1930. 39. l.

lyedésekkel határolt pontsor (Tomba: 39 t. 3.);¹⁷⁾ az átfúrás nélküli hosszúkás fül, bemélyedő pontokkal (40 : 9.); a vonalakkal kitöltött, határolatlan négyszögekből álló ellentett irányban vonalkázott minta (40 : 3.); a szabálytalanul haladó vonalakkal díszített fedő (41 : 8.); a két vonallal határolt szalag belsejében elhelyezett kettős szaggatott vonal (43 : 10.); a sűrűn egymás mellé sorakozó meandervonal (44 : 10.); az átlukasztott szegletes fül (44 : 4.); a ritkábban sorakozó szabályos meandervonal (42 : 1.); a vonalkázott háromszögekkel kitöltött négyszög (44 : 1.); a keskenyebb és szélesebb meandervonal egymásba olvadása (42 : 2.); a pont köré vont szabályos kör (43 : 9.); a többszörös koncentrikus kördísz (29 : 3.); a szabályos vonalakban haladó pontsor (Banner: 22 t. 5.)¹⁸⁾ sokszor cikk-cakk vonalban haladva; a pontokban végződő bemélyedő egyenes vonalak (25 : 4.); az edény alsó peremén elhelyezett bütyök (27 : 29.); a rovátkolással hosszában és keresztben tagolt szegletes bütyökfül (27 : 10.). A vasúti híd mellől való leletben díszített talpcsövet is találtak.^{18a)} De van egy olyan töredék is, amely különös fekete színével és sajátos bekarcolt díszítésével vonja magára a figyelmet. Ezen is szalagok futnak egymás mellett, még pedig úgy, hogy egy függőleges vonalakkal tagolt szalagra egy egészen üres, arra ismét függőleges vonalakkal tagolt következik, úgy azonban, hogy ez utóbbinak egy részén már vízszintesen haladó vonalak vannak, amelyekhez egy derékszögben haladó szalag illeszkedik.

Ezek az itt ismertetett díszítések természetesen nem egy alkalommal fordulnak elő. Kísérő jelenségei ennek az e korból ismert kaptafarmájú balták, őrlő és zúzókövek. Az edényfestésnek emlékei nincsenek a leletekben, legalább is nem maradtak a gyűjteménybe került anyagban. Ezek a leletek nem ásatásból származnak, hanem gyűjtésből. Feltűnik, hogy nincs közöttük egyetlen olyan darab sem, amelyen a közismert kördíszítések fordulnának elő, amelyek a szappanosi szőlőkből olyan nagy tömegben kerültek elő. Ezek a leletek tehát kétségtelenül a tiszai-kultúrának az emlékei. Sajnos, azon a lelőhelyen, amelyről ezeket Benka Pál összegyűjtötte, soha senki sem végzett rendszeres ásatást s így fogalmunk sincs arról, hogy ezek a telepek, amelyeknek meglévő emlékei teljesen egyöntetű kultúrát mutatnak, valóban egységesek voltak-e, vagy esetleg több rétegűek. Ha ezt nem is lehet eldönteni, ezeknek a leleteknek az alapján kétségtelenül megállapítható, hogy a tiszai-kultúra virágzása idején a szarvasi határ egyes részein igen virágzó élet folyt. Természetesnek kell találnunk azt is, hogy ha a keramikai anyag ennyire nagy egyezést mutat az ország többi területeivel, az egész életnek hasonlóan kellett lennie. Ezekben az emlékekben tehát egy földművelő nép hagyatékait kell felismernünk.

¹⁷⁾ A szalagdíszes anyagművesség kultúrája Magyarországon. A továbbiakban csak a táblákra és azok számaira hivatkozunk.

¹⁸⁾ A kökénydombi neolithkori telep. Dolgozatok. VI. A továbbiakban hivatkozás, mint az előbbi jegyzetben.

^{18a)} Arch. Ért. 1910. 64. l.
Arbeiten — DOLGOZATOK — Travaux, 1931.

A szappanosi telep emlékei azonban már más karaktert mutatnak. Krecsmárik közleményében a 67. ábrán¹⁹⁾ találunk ugyan egy olyan töredéket, amely a tiszai-kultúra jellegzetes cikk-cakk vonalát mutatja. Nem szabad azonban elfelejteni, hogy a telep gyümölcsfa ültetéssel bolygatva volt s a nagy területen szerteszét fekvő cserepek egymással keveredhetek is. De ha mindezt figyelmen kívül hagyjuk is, hangsúlyoznunk kell, hogy az a néhány darab, ami ennek a kultúrának emlékeként keveredett a szappanosi telep anyagába, egyetlen egy nagyobb méretű edénynek a darabja, ami teljesen elűt a telep egyéb anyagától. Ezt az egy darabot tehát nem lehet a szappanosi telep legjellemzőbb darabjának tartanunk. Mi adja meg tehát ennek a telepnek a jellegét?

A legelső, amire a figyelmet fel kell hívunk Krecsmáriknak az a megállapítása, hogy „helyenként fejnagyságú fészkekben, de néhol még tömegesebben feküdtek, úgy, hogy megnehezítették az ásást is a léptenyomon előforduló kagylócsomók (Uniók).“²⁰⁾ Fontosnak találjuk ezt a megállapítást azért, mert ez is bizonyítja, hogy a szappanosi telep lakója elsősorban halász-vadász életet élt, amit a kagylótömegeken kívül a nagyszámú halcsont is igazol. Ha hozzávesszük még azt is, hogy a mintegy 50 négyzetméter területen 200 hálónéhezéket talált, még inkább alá van támasztva ez a megállapításunk.

A kagyló kíséző jelensége ugyan a tiszai-kultúra telepeinek, de soha sem fordul elő olyan tömegesen, mint azokon a telepeken, amelyeket a már említett csipett cserép jellemez. Így nagy tömegekben, néha fél méternyi vastagságban is előfordult a hódmezővásárhely-kopáncsi, hasonló jellegű telepen,²¹⁾ míg az ugyanottani, de a tiszai-kultúrákhoz tartozó kő-kénydombi telepen²²⁾ ilyen tömegekben soha sem fordult elő.

De előfordult az óbessenyői telepen is.²³⁾ Ugyancsak nagy tömegekben feküdt az ószentiváni telepnek azon a részén, amelyen ugyanezek a cserepek fordultak elő.²⁴⁾ De megismétlődött ez a jelenség a nagyjaksorparti²⁵⁾ telepen is, teljesen azonos leletek társaságában épen úgy, mint az endrődi hasonlókorú telepen.²⁶⁾ Kétségtelennek látszik tehát, hogy ez a jelenség, amely a lakosság foglalkozásába nyújt bepillantást, mindenkor a hasonló jellegű kultúrák ismertetőjele.

Szükség van ennek a megállapítására már csak azért is, mert ezzel szemben a szappanosi telepen a földművelő foglalkozásnak jelenségei olyan elenyészően csekély mértékben voltak meg, hogy az azokból levont következtetéseket csak erős kritikával fogadhatjuk.

¹⁹⁾ Arch. Ért. 1915. 27. l.

²⁰⁾ U. ott 13. l.

²¹⁾ Még publikálatlan lelet. Kiásatta a vásárhelyi múzeum. Jelenleg feldolgozás alatt az egyetemi archeológiai intézetben.

²²⁾ Dolgozatok VI. 48—158. ll.

²³⁾ Arch. Ért. 1909. 149. l.

²⁴⁾ Dolgozatok IV. 148—243. és V. 52—81. ll.

²⁵⁾ Dolgozatok, VII. Schupiter Elemér közleménye.

²⁶⁾ A szegedi múzeum publikálatlan anyaga.

Ezekre nézve Kremsmáriknál a következőket találjuk: „Ami a növényi táplálékot illeti, az égett agyagtapasz darabokban sokszor élethű lenyomatait észleltem a gabona szárainak. Egy primitív és erősen törekéses anyagú hálónéhezékben sült búzaszemet véltem felismerni, míg az agyagtapasz roncsok vizsgálatánál árpszemek negatív másolataira következtettem”.²⁷⁾ Bár kétségtelen, hogy ezek a megállapítások az észlelt jelenségeken alapszanak, olyan megdönthetetlen bizonyíték, mint amilyen az égett búzaszemek jelenléte a tiszai-kultúra nem egy telepén, a szappanosi telepen meg nem állapítható s így ha el fogadjuk is azt, hogy e kor emberének táplálkozásában a növényi magvak szerepet játszottak, főfoglalkozásának a földművelést nem tekinthetjük, hanem csak olyan foglalkozásnak, amelyet halász-vadász életmód mellett üzhettek.

A szappanosi telep Kremsmárik megállapítása szerint egy kultúrteget tartalmazott, amit kétségtelenné tesz, a már említett egyetlen edény kivételével előkerült edények díszítéseinek teljes egyöntetűsége. Az edények díszítő elemeként a festés, a mélyített és a kidomborodó díszítés szerepel.

A festés mindég egyszínű, ami a tiszai-kultúra II. periodusában lép fel először. Leginkább a vörös színt használták, de egy esetben a sárga is előfordult. Figyelmet érdemel az a megállapítás, hogy a festéket finom iszapolású agyaggal keverve vékony rétegben kenték rá az edény felületére s aztán égették ki. Ebben az esetben tehát nem pseudofestéssel volna dolgunk. Ennek azonban ellentmond az a megállapítás, hogy ez a festék réteg finoman szétporló hártya alakjában le is vált az edénytöredékekről. Ez a megállapítás mégis inkább a pseudofestés mellett bizonyít, ami jobban is megfelel e töredékek karakterének.

A bemélyedő díszítések közt²⁸⁾ szabálytalan egyenesvonalakon, az egymást keresztező hálószerűen vezetett vonalakon és náddal készült kör benyomásokon kívül, legnagyobb szerepük a körömdíszítéseknek van. Amelyek hol egy körömmel, hol kettővel készültek. Néha teljesen tervszerűtlenül szétszórt egyes darabokkal, néha tervszerű vonalak formájában elhelyezett, összetartozó sorokkal találkozunk, amelyek néha nagy felületeket töltenek be úgy, hogy vonalvezetésük a tiszai-kultúra jellegzetes vonalvezetésére emlékeztet.²⁹⁾ Erre a jelenségre s ezekre a díszítő motívumokra még visszatérünk.

A kidomborodó díszek közt előfordulnak a szabálytalanul elhelyezett többé-kevésbé szabályos alakú bütykök épen úgy, mint a szabálytalan kiemelkedések. Gyakran találkozunk az egymás végtében sorakozó rövid,

²⁷⁾ Arch. Ért. 1915. 13. I. A másik dolgozatában (22. I.) kevésbé óvatosan szól a gabona termelésről, későbbi dolgozataiban pedig (Dolgozatok III. 221—225. II., Arch. Ért. 1927. 185—192. II. és Természettud. Közl. 1927. P. f. 113—116. II.) egészen más alaptól kiindulva vonja le következtetéseit. L. erről bővebben Benda László: A magyar Alföld őstörténete c. könyvének kritikáját. (Dolgozatok VI. 232—233. II.) És Arch. Ért. 1929. 31—32. II.

²⁸⁾ A díszítésekre I. Arch. Ért. 1915. 27. I.

²⁹⁾ Arch. Ért. 1929. 30. I. 14. kép.

párhuzamos szalagdudorokkal, de a hosszabb bordaszerű kiemelkedések sem épen ritkák. Előfordulnak a hosszú kiemelkedésekbe nyomott újdíszítések is, amelyek az egész díszítő elemnek bizonyos láncszerűséget kölcsönöznek. A díszítések közt említi Krecsmárik a kúpszerű kiemelkedéseket is. Ezek azonban, mint az azóta tömegesen előkerült anyag bizonyítja, nem díszítések, hanem edénylábak voltak. Természetes, hogy ezek a díszítő elemek mindenféle kombinációban előfordultak egymással.

Meg kell itt emlékezni arról a domborműví állatábrázolásról, amelynek képét és leírását csak önállóan megjelent munkájában³⁰⁾ közli. Figyelmet érdemel ez a szarvasállat ábrázolás már csak azért is, mert úgy a bukovapusztai,³¹⁾ mint a hódmezővásárhely-kopáncsi hasonlókorú telep anyagában is előfordult. Ez utóbbiban sértetlenül, egy nagyméretű edény, oldalán, ami az egyéb kirívó jelenségek mellett misztikus jelenséget ad az ábrázolásnak.

Az edények méretei nagyon változatosak. Vannak köztük hatalmas, nagyméretű edények töredékei épen úgy, mint egészen kicsinyek is. Ennek megfelelően változik az edények töredékeinek vastagsága és finomsága is. Vannak 2—3 cm vastagságú durva iszapoltású töredékek épen úgy, mint alig pár mm vastagságú igen finoman iszapolt töredékek is. Feltűnő, hogy inkább a durvább töredékek a díszítettek, a finomabbak egészen símák és símitottak. Ebben van az egyik legnagyobb különbség a tiszai-kultúra anyagával szemben.

A talpcsöves edények és a szalagfülek olyanok, mint amilyenek a tiszai-kultúrát jellemzik, de vannak formák amelyek teljesen elütnek amattól.³²⁾ Ezek között kell megemlíteni legelőször is azokat az egyébként félgömb formájú finom kivitelű edényeket, amelyek négylábbon állanak. Ugyancsak ilyenek azok a négyszögletes, áldozati edénykének tartott edények is, amelyeknek itt csak lábtöredékei fordultak elő, de amelyeket más helyekről, hasonló kultúrából tömegesen ismerünk. A félgömbalakú edények néha 8—10 lábbal is előfordulnak.

Ezeket kívül megtaláljuk itt azokat a formákat, amelyeket hiába keresünk a tiszai-kultúra emlékei közt. Ilyenek a tojásdad idomú, befelé hajló peremű bögre, felső harmadában elhelyezett két füllel; ugyanilyen, de kissé öblösebb forma, alsó harmadában elhelyezett vízszintesen álló fülekkel; az erősen profilált fenekű lapos, vagy kissé magasabb peremű tál, amelynek előfutárját a bükki-kultúra I. periodusában találjuk; a behúzott szájú tojásdadalakú edény, amelynek előképe a bükki-kultúra II. periodusában van meg; a gyengén profilált kisméretű tálacska; a hengeres nyakú, öblöshasú edény. Erősen elüt a tiszai-kultúra anyagától a hálós nehezekek típusa, amennyiben hiába keresnők itt a kúpos halászkörtét. Helyette a paradjesom formájú, a gömbös és hengeresalakú példányok nagy tömegével találkozunk. A formakészlet is mutatja, hogy itt egy sa-

³⁰⁾ III. tábla, 15. ábra és 28—29. II.

³¹⁾ Arch. Ért. 1907. 275. I. I. 2. ábra.

³²⁾ Arch. Ért. 1915. 19. I. ábrája.

játszerű kultúrával van dolgunk, amelynek kronológiai elhelyezkedését egyéb leletek határozzák meg.

Meg kell itt emlékeznünk azokról a leletekről, amelyeket ebből a korból ismerünk. Tökéletesen azonos anyagot találunk a szerbkeresztúri telep³³⁾ legalsó rétegében, a bukovapusztai³⁴⁾ leletben, amely a szappanosi lelet módjára teljesen egységes volt, az óbesenyői³⁵⁾ telep második (?) rétegében, a hódmezővásárhely-kopáncsi³⁶⁾ telep egyetlen homogén rétegében, a kecskeméti múzeumban őrzött Tiszaug-tóparti³⁷⁾ leletben, a szegedi múzeumban lévő endrődi leletben,³⁸⁾ a szentes-bereki³⁹⁾ leletben, és a szentes-jaksorparti⁴⁰⁾ leletben. De előfordult az ószentiváni⁴¹⁾ telep egyik gödrében is aeneolitikus cserepek alatt fekvő, steril réteggel elválasztott rétegben.⁴²⁾

Ezek közül kormeghatározás szempontjából az ószentiváni lelet a fontos, amely e cserepeket az aeneolithikumnál előbbi időkre datálja. Ezek szerint tehát a szappanosi leleteket az aeneolithikum elé, vagyis közvetlenül a tiszai-kultúra után következő időre kell tennünk.

Minthogy azonban, mi a tiszai-kultúra és a körömmel díszített cserepekkel jellemzett kultúra közt összefüggéseket látunk, ezt a kultúrát, mint a tiszai-kultúra III. periodusát fogjuk fel, amelyet a tiszai-kultúra II. periodusával kapcsol az egyszínű edényfestés és azok a térkitöltő egyenesek irányában haladó csipett minták, amelyeket a szappanosi leleteken kívül, Bukovapusztán épen úgy megtalálunk, mint Kopáncson. Előfutárját pedig e díszítésnek azokban a bizonytalan vonalvezetésű tiszai cserepekben találjuk, amelyek csaknem minden telepen előfordulnak.⁴³⁾ Ezek ugyanis a díszítési módnak már igen nagy hanyatlását mutatják a tiszai-kultúrában is. Természetes, hogy ez a hanyatlás a most ismertetett III. periodusban is tovább tart s végén a vonalvezetés teljes elvesztése után az ötletszerűen elhelyezett csipett díszekben találkozunk vele. Ezt bizonyítják azok a cserepek is, amelyek az aeneolithikus anyaggal érintkeznek, tehát e periodusnak végső emlékeiként tekintendők. Ebbe a csoportba tartozik a halásztelki telep is.

A harmadik csoport, amelyet szintén Krecsmárik munkássága alapján ismerhettünk meg, az ótemetői, érparti, illetve város belterületéről való szórványos lelet. Az utóbbiból csak egy töredéket ismerünk, de ez is elég

³³⁾ Arch. Ért. 1893. 300—307. II.

³⁴⁾ U. ott 1907. 266—279. II.

³⁵⁾ U. ott 1909. 146—154. és 1911. 147—164. II.

³⁶⁾ Lásd 21. jegyzet.

³⁷⁾ Közlésre kész kézirat Szabó Kálmán dr. tollából.

³⁸⁾ Móra Ferenc ásatása.

³⁹⁾ Arch. Ért. 1889. 253. I.

⁴⁰⁾ Schupiter Elemér cikke a Dolgozatok ugyanezen kötetében.

⁴¹⁾ Arch. Ért. 1929. 24—25. II., 11., 12. kép.

⁴²⁾ Szórványos leletekből még több helyről ismerjük, de ezeknek felsorolását későbbi dolgozat számára tartjuk fenn.

⁴³⁾ Tompa i. m. 39. és 43. tábla, továbbá Banner i. m. 28. tábla.

annak megállapítására, hogy itt épen úgy az eddigiektől eltérő lelettel van dolgunk, mint az ótemetői telepénél. Hogy itt más anyaggal van dolgunk, azt Krecsmárik is észrevette. „A békésszarvas-szappanosi edénytöredékekkel szemben, ezek már más őskori kultúráról tanuskodnak, általában fiatalabbnak tűnnek fel az agyagművességben megnyilvánuló jellemvonásaik révén”.⁴⁴⁾ Mint látni fogjuk, ez a megállapítás annyiban téves, hogy egy látszólag durvább anyagnak nem kell okvetlenül idősebbnek lenni a finomabb kivitelűnél. Ezt mutatja már az eddigi megállapításunk is, amely a szappanosi telepet fiatalabbnak tartja a Benka Pál gyűjtötte betlechemi és a Krecsmárik által megmentett vasúti híd melletti anyagnál.

De nézzük ezeket a leleteket. Meg kell állapítani, hogy az ótemetői és az érparti „edénytöredékek stílusbeli jellege megegyezik”, de megegyezik az az egyetlen darab is, amely a város már említett belterületéről való (23). E megállapítás után kell tehát a nevezett anyagot megvizsgálnunk.

Edénytöredékek csakis az agyagba benyomuló fekete televény rétegben fordultak elő, tehát e telepeket egyrétegűeknek kell tekinteni.

A díszítési típusok ismertetésénél Krecsmárik dolgozatát szósz szerint követem.⁴⁵⁾ E szerint a következő motívumok fordultak itt elő: „Egy edény peremtöredékén (7),⁴⁶⁾ melyről a piros máz meglehetősen lekopott, a perem alatt futó egyenestől nem messze vízszintes irányú cikk-cakkos egyenes halad, melynek egyik végéből lefelé irányuló, változó hosszúságú oldalakkal bíró zezzugos vonal ered; ezen merőleges vonaltól balra három merőleges irányba haladó vonaldísz látható s tőle balra két mélyített vonal által alkotott hegyesszögű idom vehető észre. Egyenes vonalú díszek közé tartozik két párhuzamosból alakult tompaszög (8). Egy másik edénytöredéken egy kúposdísz vesz közre két zezzugos vonal. A mélyített egyenes vonalak hullámvonalakkal kombinálódhatnak. A perem alatt két hullámvonal által alkotott mezőben vonalszerű betűzdelések láthatók (12). Egyenesekkel kombinált görbe vonalú dísz újabb változata az, midőn a körben futó hullámos vonalból cikk-cakkos oldalú háromszög nyúlik le (13). Talptöredéken (14) a fenék széléig haladó két párhuzamos merőleges irányú hullámvonal között hosszirányú vonalkák tagozzák. Jobbra két ferde irányú sorba csoportosuló vonalkák láthatók. Balra vonalkák és két egymásba illeszkedő hegyesszögű vonal szemlélhető. Egy peremtöredéken a perem alatt körülfutó egyenessel párhuzamosan hullámos, mélyített vonal van (15). A peremtől kisebb-nagyobb távolságban három hullámvonal szalagot alkot (16). A szalag vízszintes irányú vonalkákkal lehet tagozva (17). A szalag alatt ferde sorba rendeződő vonalkák vannak (18). Egy másik forma az, midőn a perem alatt két szalag S-idomú hullámvonalat ölt (19). A perem alatt körülfutó két párhuzamos hullámvonal alatt átfúrt kúpos fülecske van s ennek két oldala mellől két merő-

⁴⁴⁾ Arch. Ért. 1915. 38. I.

⁴⁵⁾ U. ott 40—42. II.

⁴⁶⁾ Hivatkozás az Arch. Ért. 1915. 41. lapján lévő képanyag számaira.

leges irányban lefelé futó hullámvonal szemléltethető (20). Egy edényoldal töredéke három párhuzamos, ívelt vonalat mutat (21). Egy talptöredéknél két merőleges irányú, párhuzamos hullámvonal vonul a talp széléig s a talp szélétől nem messze harántirányú hullámvonal részlete látható (22).

Ha már most ezekre a díszített töredékekre analógiákat keresünk, úgy azokat a sátoraljaujhelyi⁴⁷⁾ telep festetlen anyagában találjuk meg, amelyek a bükki-kultúra III. periodusába tartoznak. Ide utalja őket főleg a határozatlan vonalvezetés, amely különböző mintákban mutatkozik.

Mint ebből látható, Szarvas területén nem lehet egységes neolithikus kultúráról beszélni. Az egymástól elég nagy távolságra fekvő lelőhelyek anyaga ezt teljesen kizárja. A felsorolt lelőhelyek azonban kivétel nélkül egy-egy különálló neolithikus kultúra emlékeit őrizték meg, még pedig úgy, hogy azokat más kultúra soha sem zavart meg.⁴⁸⁾

Ezeknek alapján Szarvas legrégibb neolithikus kultúrájának emlékeiként kell tekintenünk az ótemetői, érparti és a város belterületéről származó leleteket, amelyek a bükki-kultúra III. periodusába tartoznak. Ezt követi a bethlehemi és a vasúti híd mellől származó leletek csoportja, amelyek a tiszai-kultúra II. periodusának emlékeit őrzik. Legfiatalabb a szappanosi, a Halez-cigányéri és halásztelki telep, amely a tiszai-kultúra III. periodusába tartozik, amelynek emlékeit ezidőszert a Körösök és az Aranka által határolt területről mintegy 15 lelőhelyről ismerjük.⁴⁹⁾

Dr. Banner János.

⁴⁷⁾ Arch. Ért. 1907. 279—287. és 1912. 244—261. II.

⁴⁸⁾ Hogy az ember és a táj együttesen hogy fejlődött a mai Szarvas megalapítása előtti időkben, arról Krecsmárik régészeti adatai alapján igen jó képet rajzol Mendöl Tibor: Szarvas földrajza c. munkájának IV. fejezete vonatkozó részeiben (32—34. II.). A vonatkozó adatok e más-más foglalkozást jelentő neolithikus kultúrákra is helytállóak. Az összes lelőhelyek magassági adatait is közli; még azokat is, amelyeket Krecsmárik csak épen megemlít.

⁴⁹⁾ E periodus tipológiájával, elterjedésével és származásával az eddig előfordult leletek kimerítő tárgyalása kapcsán legközelebb szándékozom foglalkozni, amikor a hódmezővásárhely-kopáncsi Zsoldos-tanya e korbeli telepének anyagát is tüzetesen fogom ismertetni.

DAS NEOLITHIKUM IN SZARVAS.

Die Stadt Szarvas im Komitat Békés ist schon seit mehr als fünfzig Jahren als ein neolithischer Fundort bekannt. Schon im Stoffe der Ausstellung vom Jahre 1876. befanden sich scheinbar von diesem Territorium stammende Funde, welche aber eigentlich vom benachbarten Mezőtúr herührten. Oft bezeichnete die wissenschaftliche Literatur auch von Szent-andrás herrührende Funde als von Szarvas stammende, weil dieselben von dortigen Einwohnern publiziert wurden. (Auf der beiliegenden Karte sind jene Orte mit Kreuz bezeichnet, welche auf fremden Territorium liegen, deren Stoff aber man gewöhnlich immer mit den Funden von Szarvas zusammen erwähnt.) Namentlich die Schilderungen derselben, welche in den Jahrbüchern der Archäologischen Gesellschaft, vom Komitat Békés (Békésmegyei Régészeti Társulat) und in den alten Bänden des Archaeologischen Berichtes (Archaeologiai Értesítő) erschienen sind, trugen dazu bei von diesem Territorium ein falsches Bild zu gewinnen.

Nun weil wir auf diesem Territorium sogar mehreren neolithischen Kulturen begegnen, welche, wie aus der Karte ersichtlich ist, von einander aus grösseren Entfernung hervorgegangen sind, trachteten wir sogar die verborgensten literarischen Daten zu erforschen und mit dem Stoffe unseres Institutes zu vergleichen, um das Neolithikum dieses sehr interessanten Gebietes klar zu stellen. Ein beweggrund für diese neuere Bearbeitung war auch jener Umstand, dass die Grabungen des Museums von Kecskemét bei Tiszaugtópart, jene des Museums von Szentes bei Nagyjaksorpart und jene des Museums von Hódmezővásárhely bei Kopáncs solche neolithische Stoffe zum Vorschein gebracht hatten, wo wir die charakteristischen Scherben (Tongefässe) der Tisza-Kultur nicht vorfinden. Bevor wir uns also gelegentlich der Schilderung des neuern Grabungsstoffes von der Ausbildung, Verbreitung und Tipologie dieser Kultur ausführliche Rechenschaft geben sollten, finden wir es für notwendig, den Stoff eines schon seit lange bekannten Fundortes, dessen bedeutender Teil eben mit dem Stoffe der angeführten Ansiedlungen identisch ist, in neues Licht zu setzen.

Von den alten Sammlern — ohne jene zu erwähnen, welche auf benachbarten Gebieten arbeiteten — verdienen die Namen Sipos Soma und Benka Pál neben dem im vorigen Jahre verschiedenen Krecsmárik Endre gesetzt zu werden. Die Sammlung beider Männer gestattet uns einen Einblick in die Kultur je eines Gebietes. Die Grabungen des H. Krecsmárik liefern uns den Stoff von vier Fundorten, dessen Publikation im Jahr-

gange 1915. des Archaeologischen Berichtes (Arch. Értésítő) auch im deutschen Auszug erschienen ist.

Der eine Teil des Stoffes der zwei Sammler rührt vom Strázsadomb des sog. „Halez“ Gebietsteil, der andere vom „Betlehem“ genannten Gebietsteil her. Krecsmárik unternahm seine Grabungen in den Weingärten von Szappanos, ferner neben dem alten Friedhofe und am Aderufer. Seine sporadischen Funde aber stammen aus dem Innern der Stadt. Somit ist insgesamt von sechs Fundorten die Rede.

Im Stoffe, welcher aus dem „Betlehem“ Gebietsteil und von der Eisenbahnbrücke herrührt, erblicken wir alle Charakterzüge der II. Periode der Tisza-Kultur, ausgenommen das Färben der Gefässe. Die Einteilung derselben ist also unschwer. (Der Fundort ist auf der Karte mit einem Viereck bezeichnet.)

Die vom alten Friedhof, Aderufer und Innern der Stadt stammenden Funde gehören zur III. Periode der Bükk-Kultur und stimmen am ehesten mit den Funden von Sátorlajuhely überein. Bei dieser Feststellung ist nur auffallend, dass somit das Gebiet Szarvas die südlichste und östlichste Station dieser Kultur wäre. (Die Fundorte sind auf der Karte mit leerem Kreis bezeichnet.)

Die charakteristischen Funde von Szappanos, Halez und Halásztelek sind die mit Nägeln gezierten Gefässe, welche nur einfarbig gefärbt sind, aber die Netzbescherer, die mit Füßen versehenen und viereckigen Gefässe sind zwar ganz vom bekannten Stoff der Tisza-Kultur verschieden aber sind entschieden daraus hervorgegangen aus welchem Grunde wir sie als in die III. Periode dieser Kultur gehörend erachten. (Auf der Karte mit schwarzem Kreis bezeichnet.) Diese Chronologie berichtigt auch die Stratigraphie von Ószentiván.

Derartige Funde sind uns von beiläufig 15 Orten bekannt, welche auf grossen Territorium zerstreut liegen. Im allgemeinen kommen sie zwischen den Körös und Aranka Flüssen vor. Leider geschah die Aufdeckung dieser Fundorte nicht mit erforderlicher Umsicht, aber der Stoff der obenerwähnten neuern Ansiedlungen wird vielleicht, hie und da, auf Grund genau beobachteter Typologie, die nachträgliche stratigraphische Absonderung ermöglichen.

Mit dieser Arbeit wollten wir nur das Neolithikum von Szarvas ins Klare stellen. Die Ausführung der Theorie für die jetzt eingeführte III. Periode der Tisza-Kultur und die ausführliche Schilderung des bisher bekannten Stoffes wird unsere nächste Aufgabe sein. Wir glauben auch bisher beachtenswerte Resultate erzielt zu haben.¹⁾

Dr. J. Banner.

¹ Die bezüglichen litterarischen Hinweisungen siehe in den Anmerkungen des ungarischen Textes.

A NAGY MAGYAR ALFÖLD RÓMAIKORI LELETTEL.

(Ide tartozik a XIII—XIX. tábla.)

A Duna-Tisza közének területe a Kr. u. I—III. század idején aránylagos nyugalom színhelye, legalább annyiban, hogy világtörténeti jelentőségű népmozgalmak nem játszódtak le rajta.

A terület kultúrképének megrajzolásánál nem haladhatunk el közösen a mindenbizonnyal alapvető római hatások számbavétele nélkül.

Nagyjából ez az az idő, amikor a jó császárok uralma alatt a virágzó tartományok elrómaiásodása hatalmas lépésekkel halad előre. A provinciák átveszik a római világ kultúrkincseit, hogy azokat a maguk egyéniségéhez formálva létrehozzák azt a provinciális műveltséget, mely a III. század végén, s főként a IV. század elején a birodalom határain megjelenő barbár népek egyéniségéhez közelebb áll, mint a klasszikus és ezzel e műveltség elemeinek átvételét lényegesen megkönnyítették.

Jóllehet a Duna-Tisza közének területe nem tartozott a római birodalomhoz, helyzete mégis olyan volt, hogy annak minden irányú hatását erősen megérezte. Egyik oldalon Pannonia, a másikon Dacia a szomszédai. Ezért alig tételezhető fel, hogy a kettő között elterülő síkság, mely a közlekedés elé nem állított leküzdhetetlen akadályokat, a provinciális műveltség elemeit fokozottabb mértékben ne vette volna át, különösen egy három századon keresztül tartó aránylag nyugodt korban.

S mégis csodálatos módon a Duna-Tisza köze ebben a tekintetben teljesen kiaknázatlan terület. Aminek magyarázatát talán abban kell keresnünk, hogy a történeti Magyarország területén meginduló régészeti kutatás a két tartomány területén talált emlékekben a római provinciális műveltségnek olyan kincseit mutatta be, amelyek mellett a Duna-Tisza közötti területnek római kori emlékei, legalább a provinciális kultúra szempontjából, alig jöhettek számba.

Egyebekben pedig semmi olyasmit nem tudtak e területen élő törzsek felmutatni, amelyek miatt a terület mélyrehatóbb tanulmányozása az adatgyűjtésnél tartó régészet részéről halaszthatatlannak látszott volna. Különösen, ha meggondoljuk azt is, hogy a világtörténeti jelentőség szempontjából nevezetes germán, hún, avar és honfoglaláskori magyar emlékek feldolgozása elsőbrendű és hálásabb témakörnek bizonyult.

A népvándorlás korával foglalkozó szakembereink előtt a K. u.-i első három század régészeti tekintetben terra incognita. Germán, hún, avar és honfoglaláskori emlékeinket Hampel József egybegyűjtötte ugyan, de a szóban forgó területnek a scytha-kelta kor letiünése és a germán-hún csoport megjelenése közt lévő idejéből származó régészeti emlékeivel irodalmunkban összefoglalóan eddig senkisé foglalkozott.

Itt-ott történtek utalások a K. u.-i három első században itt élő népekre, kikről tudták és tudjuk (ókori források alapján), hogy keletről jöttek e területre még a K. u.-i első század közepe táján s ettől kezdve római, germán és hún hatásokat átvéve csak lassankint szívódtak fel az avar uralom idejéig itt megjelent népekbe.

Hogy művelődéstörténeti jelentőségüket értékelhessük, szükségünk van olyan adatgyűjtő munkára, melynek igénytelen része kíván e dolgot lenni.

Ez az adatgyűjtés minden fáradságot megérő munkája nem lett volna eredményes az anyag birtokában lévő gyűjtemények és múzeumok vezetőségeinek jóindulatú és igazán lekötelező pártfogása nélkül.

Kötelességünknek tartjuk, hogy e helyen is köszönetünket fejezzük ki Balázs Béla orosházi polgári iskolai igazgató, Banner Benedek békéscsabai középiskolai tanár, Csallány Gábor szentesi múzeumi igazgató, Ecsedi István dr. egyetemi m. tanár, debreceni múzeum igazgató, Fettich Nándor dr. egyetemi magántanár, Implon József gyulai múzeumigazgató, Kiss Lajos nyiregyházi múzeumi igazgató, Kürthy Sándor tiszafüredi jegyző, Móra Ferenc szegedi múzeumi igazgató, D. Nagy Sándor hódmezővásárhelyi gimnáziumi igazgató, Pavetics Manó ceglédi múzeum igazgató, Réz Kálmán jászberényi múzeumi igazgató, Schupiter Elemér szentesi múzeumi őr, Sebestyén Károly dr. egyetemi magántanár, Sőregi János dr. debreceni múzeumi őr, Szalay Gyula kiskútfélegyházi múzeumi igazgató, Szabó Kálmán dr. kecskeméti múzeumi igazgató, Tóth Kálmán dr. jászapáti középiskolai tanár és Zoltai Lajos dr. igazgató uraknak, akik anyaggyűjtő munkámban értékes feljegyzéseik rendelkezésemre bocsátásával, támogattak. Köszönettel tartozom Dr. Bálint Alajos tanársegéd úrnak a dolgozathoz mellékelt térkép tervezése és megrajzolásáért.

Külön is ki kell emelnem Fettich Nándor dr. és Móra Ferenc urakat, akik feljegyzéseik rendelkezésemre bocsátásán kívül, hasznos útbaigazításukkal is segítségemre voltak. Fogadják érte hálás köszönetemet.

Az anyagismertetésben a lelőhelyek földrajzi fekvését vettük alapul s az egy vármegyébe tartozó leleteket csoportosítottuk. A Tisza bal partjának déli megyéin kezdtük a felsorolást, innen haladtunk északra. A szabolcsvármegyei leletek ismertetése után a Tisza jobb partját követve a Duna-Tisza közén jutottunk le a Duna vonalához.

Az egyes lelőhelyeknek a térképen megadott számai megegyeznek a szövegben a lelőhelyek elé írt számokkal s ugyancsak egyeznek azokkal

a zárójelbe tett számokkal is, melyeket az összefoglaló részben a lelőhelyek után írtunk.

A szegedi városi múzeum által feltárt lelőhelyeknél előfordul, hogy egyik-másik helynév után A., B. jelzés következik. Ennek magyarázata az, hogy a múzeum egy helység határában több ízben is ásatott, esetleg szomszédos területrészen s az egymásután következő ásatások anyagát különíti el a múzeum katalógusa a fenti jelzéssel.

A gyulai múzeum anyagának tárgyalásánál táblaszámokra hivatkozunk. Ezek nem a szöveghez mellékelt táblák számai, hanem azoké, amelyek az ismertetett anyag a múzeum termeiben ki van állítva.

A szövegben felhasznált munkák, folyóiratok és régiségtári naplók jelzésére a következő rövidítéseket használtuk:

- R. N. = Nemzeti Múzeum régiségtári naplója.
- Sz. R. N. = Szegedi múzeum régiségtári naplója.
- A. É. = Archaeologiai Értesítő.
- B. B. M. = Bács-Bodrogh Vármegye Egyetemes Monográfiája. I. kötet. Zombor. 1896.
- B. B. É = Bács-Bodrogh Vármegyei Történelmi Társulat Évkönyve.
- Tört. Rég. Ért. = Történelmi és Régészeti Értesítő. Temesvár.
- P. P. S. K. = Pest-Pilis-Solt-Kiskun Vármegye I. (Magyarország vármegyéi és városai).
- D. R. = Milleker Bódog: Délmagyarország Régiségleletei a honfoglalás előtti időkből.
- Jelentés = Debrecen város múzeumának kiadványai.

=

Az Alföld római kori leleteit az alábbiakban ismertetjük:

Temes vármegye.

1. Csákova.

A giládi-út mellett fekvő földművesiskola területén, emberi csontvázak s mellettük gyöngyök kerültek elő. (D. R. III. rész. II. f. 209. l.)

2. Csehtalva.

A falu közeléből, néhány jazyg-szarmata kori régiség jutott Böhm Lénárt birtokába. Milleker, a D. R. III. rész. II. f. 209. lapján e leletből a következőket sorolja fel: 1. 3 cm magas, 5 cm átmérőjű bronzpléhéből készült, hengeralakú szelence. 2. 5.8 cm hosszú számszerű fibula. 3. Korongos fibula. Tüje és fedőlapja hiányzik. 4. Ezüsthuzalból készült zárt karika (tipusa olyan, mint a XVIII. 23. képen ábrázolt karikáé). 5. Mint a 4., de csak töredék. 6. Egy bronzdrót darab. 7. Fül nélküli csésze.

3. Csernegyháza.

A temesvár—lippai h. é. vasút indóházának építésekor, csontváz-sírokra bukkantak, melyeknek mellékleteiből a Nemzeti Múzeum nyolc karperec töredéket és 72 kő-, üveg- és agyaggyöngyöt szerzett. A szerzeményről az A. É. 1899. évf. 430. lapján van szó, azonban a lelőhely tévesen „Szerencsház”-nak van nevezve. (D. R. III. rész. II. f. 209. l.)

4. Fehértemplom.

1863-ban, Kuhn Károly földműves, Schiller-utcai házában, pinceásás alkalmával, két emberi csontvázat talált. Mellettük kisméretű tálalakú edények; az egyik mellett színes üveggyöngyök is voltak.

5. Fehértemplom.

Piesz Antal gazda, Vendel-utcai házában, pinceásáskor, öt csontvázat talált. A csontvázak átlagos mélysége 2.3 m volt; irányításuk fejjel kelet felé történt. Két csontváz lábainál, egy-egy gyengén égetett, fületlen agyagedényke állott; egy másik csontváz nyakán vörös, fehér, kék és lila gyöngyökből álló nyakék volt. Előkerült a csontvázak mellől egy bronzsodrony fibula is, melyet azonban a munkások az edényekkel együtt összetörtek.

6. Fehértemplom.

1873-ban, a külső Prinzen völgyben, női csontvázat mosott ki a záporosó. A nyakán különböző színű és alakú üveggyöngyökből álló fűzér találtatott. A csontváznak ugyanezen a részén két korongos bronzfibulát is találtak. Az egyik ketté volt törve; a díszítés vagy lekopott róla, vagy eredetileg sem volt rajta; patinája igen szép. A másik kék és zöld „kocka zománccal” volt díszítve. Az előbbinek átmérője 3.6 cm, az utóbbié 3.4 cm.

Nem sokkal később, az előbbi lelőhelytől északra 4 m-re, 2 m mélységből, újabb csontváz került elő, mely fejjel déli irányba volt fektetve. A feje mellett tálcalakú cserép volt elhelyezve.

7. Fehértemplom.

1881-ben, a Kuhn-féle téglavetőnél, két méter mélyen fekvő, fejjel délnyugatnak irányított csontváz került elő. A melléte talált két bronz karperecet, bronz számszerű fibulát, füles agyagbőgrét és lapos orsókarikát Böhm Lénárt a Tört. és Rég. Ért. 1881. évf. IV. füzet 162—164. lapján ismertette. Az orsókarika, az agyagedény, a fibula, a karperec és a csipetű töredék (?) rajzát is közli ugyanitt, a II. táblán.

1882-ben, ugyanezen a helyen, még két csontváz került elő. Az egyiknek irányítása fejjel délnyugatnak történt; egyedüli melléklete a lábnál elhelyezett füleskorsó. A másik csontváznak irányítása D-É. Melléklete nem volt.

8. Fehértemplom.

1881-ben, Freystädter József, Sütő-utcai háza kertjében, melléklet nélküli, fejjel délnyugatnak fektetett csontvázat talált.

A 4—8. alatt közölt leletek részletesebb leírását lásd D. R. II. 21—25. l.

9. Fehértemplom.

1899. elején, a Pósta-féle telken, a földet szőlő alá forgatták. Ez alkalommal több csontváz került elő; mellékleteikből több tárgy került Böhm Lénárt birtokába. Ezek közül különösen figyelmet érdemel az a lóalakú fibula, melynek leírását Milleker következőképen adja: „Állatfibula bronzból, minők az ország más helyein, kivált Bregetioban, gyakran találtak. Hossza 4, szélessége 3 cm. Lovat ábrázol, mely jobbra lépdel. Az alak csinos, de kidolgozása kissé durva, a reszelés nyomaival. Patinája közepszerű. Sanirban mozgó tüje, a nyomok után ítélve, vasból lehetett, de hiányzik“. (D. R. III. rész. II. f. 214—215. l.) Ugyanilyen lóalakú fibula töredéket talált Böhm, a város belterületén előfordult leletekben is. Érdekes e lelet azért, mert az említett két fibulának valószínűleg analógiája az a hódmezővásárhelyi határból előkerült fibula, melynek formáját a XV. 2. a., b. ábrája mutatja.

A fenti lelőhelyekről való többi leletek leírását lásd D. R. III. rész. II. f. 214—216. lapokon.

10. Detta.

A községi és Buchman-féle téглаégetők az opaticai út déli oldalán terülnek el. E helyen a római korban elszórtan lakások és sírok voltak. E telephelyek környékén, 1903-ban, Antoninus Pius érem került elő. (D. R. III. rész. II. f. 210—212. l.)

11. Dubovác.

A Sólymási-gyűjtemény révén kapott a verseci múzeum, erről a vidékről, 27, részben ép, részben töredékes számszerű fibulát, egy zománcos, korongos fibulát, melyen egy ülő sas és egy kígyó van ábrázolva; egy geometriai rajzú zománcos fibulát, két ép és tizenegy tört állapotban lévő, bronzhuzalból készült karperecet, stb. A többi, kevésbbé jellegzetes tárgy leírását lásd D. R. III. rész. II. f. 214. l-on.

12. Jaszenova.

1883-ban, 1.6 m mélyen, félig elporlott emberi csontvázra bukkantak. Egyedüli melléklete, a lábnál elhelyezett, fületlen agyagbögre. (D. R. II. 35. l.)

13. Károlyfalva.

1881-ben, az Alibunárra vezető országút mellett, tűzhelyeket és csontvázas sírokat találtak. Ez utóbbiak mellékleteiként, Milleker bronzékszereket említ. A leletek között császárkori dénárok is fordultak elő.

Ugyancsak a község határában, az előbbi lelőhely szomszédságában, a Dreszl-féle szőlőben, csontvázat tártak fel. Egyik karján két ezüst-, három bronzkarperecet, a másikon egy bronzkarperecet, továbbá 43 nagyobb hengeralakú mész- és 378 kisebb, különböző színű és alakú, pasztagyöngyöt találtak. A gyöngyökről nem tudjuk, hogy a csontváz mely részéről kerültek elő.

1894-ben, a vasúti indóház közelében csontvázat találtak, melynek kézfején színes gyöngyszemekből álló fűzér volt. Ugyanitt egy római kézimalom alsó fele is előkerült. (D. R. II. 36—37. l.)

14. Klopódia.

1841-ben, a klopódiai völgyben embercsontokra, kis agyagedényekre és gyöngyökre akadtak. (D. R. III. rész. II. f. 230. l.)

15. Mercyfalva.

A község területének Szakálháza felé eső részében, színes agyag- és üveggyöngyök kerültek elő; valószínűleg sírmellékletek voltak. (D. R. II. 47. l.)

16. Nagyszredistye.

1895- és 1896-ban, a versec—nagyszredistyei vasút építésekor, korongon készült edények cserepei, egy bronzfibula, 63 üveggyöngy és egy Faustina junior ezüst érem kerültek elő. A fibula csuklós szerkezetű.

A helységtől nyugatra, Fürst Vilmos földbirtokos földjén Kr. u. II. századi telepre bukkantak. Előkerültek itt kézimalom részek, korongon és korong nélkül készített edény töredékek. (D. R. II. 64—65. l.)

A községből, Czimer J. tanító adományaképen, került a szegedi városi múzeumba a következő szórványos anyag: 1. Kerek átmetszetű bronzhuzalból készült, nyitott karika pár. 2. Egy áttört, lapos, lemezes bronzfibula. 3. Különböző színű és alakú gyöngyök. A fibula és a karikák ábráit lásd az A. É. 1899. évf. 188. lapján.

Pasztagyöngyök. (R. N. 109/1896.)

17. Orcyfalva.

Az arad—temesvári vasút építésekor, a vingai nagy bevágásnál 1.6 m mélységben, 4 cm átmérőjű zománcos fibulát és gyűrűt találtak. Ugyan-onnan karperec, két bronzgyűrű s kék zománcú, üveggyöngyökkel kirakott hosszú hajtű is előkerült. (D. R. II. 50—51. l.)

18. Saágh.

Egy sír mellékleteiként kerültek az alábbi tárgyak a délmagyarországi múzeumba: 1. Kéttagú, római bronzfibula, amely számszerű fibulákhoz hasonlít. 2. Nyitott bronzkarperec, mely a végei felé vastagodik.

3. Mint a 2., de három töredékben. 4. Valószínűleg torques töredéke, ezüsthuzalból; egyik végén hurok, a másikon kampó. Reá volt fűzve két baltaalakú csüngődísz. 5. Hat borostyán-, hét üveg- és tizenhat pasztagyöngy.

Ugyanerről a helyről, de nem egy sírból, kerültek elő az alábbi tárgyak: 1. Ezüstitűbula (XIV. 4.). 2. Aláhajtottlábú ezüstitűbula. 3. Ezüstsodronyból készült fülbevaló; az egyik végén hurok, a másikon kampó van. 4. Hat darab vörös üveggyöngy. 5. Kettős csontakúp alakú orsógomb. 6. 10 cm magas, kékesszürke színű, korongonkészült edény. 7. 8 cm magas, durva, szabadkézzel készített edény. (D. R. III. rész. II. f. 248—249. l.).

19. Szakálháza.

1872-ben, a község határában eszközölt vízszabályozási munkálatok alkalmával, sírmaradványként, különféle színes üveggyöngyöket találtak a munkások. A leletről említés tételik a Tört. Rég. Ért. V. köt. 54. lapján. (D. R. II. 61. l.).

20. Temessziget.

A falutól délnyugatra elterülő dombokon, csontvázsírokat találtak, kékesszürke edényekkel és gyöngyökkel. (D. R. III. rész. II. f. 250. l.).

21. Vattina.

A Vattináról Versecre vezető út mentén, közvetlenül Vattina mellett, homokgödörből sír került elő. Mellette 5 cm magas, szürke korsócska és 148 gömbölyű és kockaalakú, fehér, zöldes és kék színű üveg- és pasztagyöngy feküdt.

A helység belterületén ugyancsak homokgödörben egy második sírra bukkantak. A csontok mellett római befolyásról tanúskodó edényt találtak. (D. R. II. 71. l.).

22. Vattina.

A Goikov Zsiva-féle 40. számú sarokház telkén, emberi csontvázat leltek, melynek lábánál kétfülü kékesszürke bögre állott.

23. Versec.

1860-ban, az Adler Vilmos-féle 35. sz. telken, ház építése alkalmával több emberi csontvázat találtak. Valamennyi csontváz fejjel északnak volt fektetve.

Ugyanitt 1878-ban, újabb csontvázat találtak. Mellékletei voltak: 1. Egy calcium-, öt csiszolt almandin-, tizenhét borostyángyöngy. 2. Kerek bronzhuzalból készült, végei felé vastagodó, nyílt karperec. 3. Mint a 2., de töredékes. 4. Fülbevaló; egyik végén hurok, másikon kampó. 5. Fibula töredéke, olyan típusú fibula lehetett, mint aminőt az A. É. 1892. évf. 165. lapjának 14. ábrája mutat be. 6. Lapos huzalból való karika.

24. *Versec.*

1895-ben, a Brandeisz-féle téglavetőtől délre, 70 cm mélységben, egy rakáson több római vasszerszámot találtak. Előkerült itt három ekevas, két balta, egy sarló. Részletes leírásukat lásd D. R. II. 80. l.

25. *Versec.*

Ugyancsak 1895-ben, a Cservenka dülőben, a fentiekhez hasonló vastárgyak kerültek elő, töredékes kerámius anyag kíséretében. Leírásuk a D. R. II. 80—81. lapjain található.

26. *Versec.*

Ugyanez év augusztusában, a Magyar-Délkeleti-Vasút építésekor, csontvázat találtak, melynek mellékletei színes gyöngyök és apró edények voltak.

1886-ban, Versec vidékéről kapott a verseci múzeum két, 5.4 cm átmérőjű, ezüst fülbevalót. A fülbevalók egyik végén hurok, a másikon kampó van. (XVIII. 22.). 1891-ben még öt ilyen típusú fülbevalót szerzett Milleker, valamennyi aranyból való. Típusuk az A. É. 1894. évf. 93. lapján szemléltethető. Az egész verseci anyagról szóló bővebb ismertetés, a D. R. II. 77—83. lapjain jelent meg.

27. *Vöröstemplom.*

A helységtől keletre fekvő, Zoltán-féle téglavetőben, 1898-ban, fejjel délnek, lábbal északnak fordított csontvázat találtak. Mellette egy 20 cm hosszú köpűs vaslándzsacsúcs feküdt, fejénél gyöngyök voltak. A gyöngyök száma kb. 250. A lábak mellől korongon készült, kékszürke, agyagkorsócska került elő, melynek belsejében Gallienus-féle bronzérem volt.

A helység határában, más helyen, még két csontvázsírt találtak. Az egyiknél vörös és zöld üveggyöngyök és bronzsodrony feküdtek. Mindkettő mellett egy-egy bögrét találtak. (D. R. III. rész. II. f. 266. l.).

28. *Németszentpéter.*

Karneol- és pasztagyöngyök. (R. N. 112/1897.).

Torontál vármegye.29. *Antalfalva.*

A község határában, szántás közben, 7 cm magas, korsóalakú fülesbögrét és gyöngyfűzért találtak. A gyöngyök kék üvegből és mészszerű anyagból készültek. Valószínűleg sír mellékletei voltak. (D. R. II. 13. l.).

30. *Borcsa.*

Néhány számszerű fibula. (D. R. III. rész. II. f. 208. l.).

31. *Deszk.*

A. temető: Zsugorított bronzkori csontvázakat tartalmazó temetőben egy jazyg-szarmata sír.

70. sír. 130 cm mélyen fekvő, Dny-Ék. irányítású csontváz. Térdig ép, alsó lábszárai hiányzanak. Az egész csontváz hamugödörben volt. Mellékletek: 1. Kréta-, üveg- és karneolgyöngyök. 2. Vaskés töredéke.

32. *Dolova.*

A helység melletti téglavermek egyikében élénk vörösre égetett füles korsócskát találtak. A korsóban hat hasábalakú almandin-, három calcium- s több kisebb fehér, sárga, kék és vörös üveggyöngy volt. Az egész lelet valószínűleg sír melléklet. (D. R. III. rész. II. f. 212. l.).

33. *Keviszöllös.*

Csontváz sír mellékleteként kis agyagedény és egy gyöngysor került elő.

Később, alapfal ásás közben, két bronzkarperect, egy kis agyagedényt és hasábalakú almandingyöngyöket találtak. (D. R. II. 63. l.).

34. *Kiszombor.*

B. temető: E helyen 1928-ban, Móra Ferenc 416 sírból álló temetőt tárt fel. Legtöbb a gepida és árpádkori sír, legkevesebb a jazyg-szarmata; mindössze 22. Ismertetésük Móra Ferenc jegyzetei alapján történik. A jazyg sírok irányítása egy kivételével D-É.; a 209. sír Dk-Ény. irányítású.

16. sír. Teljesen elporlott csontváz. A sírűregben borostyán- és kőgyöngyök voltak.

23. sír. Elporlott csontváz. Mellékletek: 1. Szürke lapos orsókarika. 2. Krétagyöngyök.

56. sír. Mélysége 100 cm. Az 55. sz. gepida sír alatt feküdt. Mellékletek: 1. A mellcsonton bronzfibula (XIV. 5. a., b.). 2. A medencében zárt bronzkarika (XVII. 15.). 3. Vaskés (XVI. 4.). 4. Négy darab lapított gömbalakú calcedon- és egy csomó üveggyöngy.

72. sír. 60 cm mélyen. Teljesen elporlott csontváz. Mellékletek: 1. Az egész csontvázon elszórtan pasztagyöngyök. 2. A lábak környékén, talán ruhára erősített, ezüstdíszek. Egyik levélalakú (XVIII. 20.), a másik csaknem teljes köralakú, lapos lemez (XIX. 10.). Az elsőnek tengely hossza 2.1 cm, a másodiknak legnagyobb szélessége 3.3 cm. 3. Bronz fülönfüggő (XVIII. 22.). 4. Lapos bronzhuzalból készült karika töredék. 5. Kova darab. 6. Négy nagyobb krétagyöngy (hengeralakúak). 7. Lándzsa köpűjének látszó vasdarab.

73. sír. 160 cm mélyen. Úgy látszik a csontváz mészszerű anyagba volt ágyazva. Mellékletek: 1. A koponyán félkarikaalakú bronzhajdíz.

2. A mellen kis bronzfibula töredéke. 3. Orsógomb (XVI. 17. a., b.). 4. Kerek bronzhuzalból való karperec pár, végeik egymás fölé hajlanak (XVIII. 25.). 5. Kerek bronzhuzalból készült gyűrű (XVIII. 11.). 6. Vékony, kerek-átmetszetű bronzhuzalból készített, nyitott fülönfüggő karika (XVIII. 12.). 7. Acél, kova (XVI. 11.). 8. Vaskés töredéke (XVI. 4.). 9. Két fél bronzpityke (mindkettő félgömbalakú; összeilleszthetők; az egyik felső részén felfüggesztésre szolgáló átlukasztott tag) (XV. 14.). 10. Egy díszes gyöngy, a karon. 11. A lábnál cserépkely. 12. Bronztorques (XIX. 2.).

74. sír. 130 cm mélyen. Teljesen elporlott csontváz. Mellékletek: 1. Levélidomú ezüstcsüngő (XVIII. 20.). 2. A lábnál edény. 3. Deszka összeerősítésére szolgáló vaskampó (XVI. 10.); hossza 15, szélessége 3—4 cm közt ingadozik. 4. Zárt bronzkarika (XVII. 15.). 5. Vaskés nyele, csontlemezzel borítva; hossza 9.4 cm. 6. Balta alakját utánzó, átfúrt kis dísz-tárgy, kőből (XV. 11.). 7. Kréta-, paszta- és borostyángyöngyök.

76. sír. 130 cm mélyen. Mellékletek: 1. A lábnál kis agyagbögre. 2. Bronz töredékek. 3. Egy gyöngy.

77. sír. 140 cm mélyen. Mellékletek: 1. Az áll alatt korongos bronzfibula (XV. 17., de a betétek más formákat alkotnak.). 2. A bal kéz ujjainál bronzgyűrű, vékony kerek bronzhuzalból (XVIII. 12.). 3. A lábánál cserépedény. 4. Az egész testen, de különösen a lábak táján, gyöngyök.

79. sír. 120 cm mélyen. Mellékletek: 1. A mellen kevés gyöngy. 2. Az áll alatt kéttágú bronzfibula (XIII. 4.). 3. A mellen bronzlemez töredékek. 4. A lábnál kis agyagbögre.

80. sír. 160 cm mélyen. A csontváz teljesen szétmállott. A sír melléklet néhány gyöngy és egy 4 cm hosszú hegyes fapálcika.

81. sír. 130 cm mélyen. Bolygatott sír. Mellékletek: 1. Nagyobb vasfibula. 2. A jobb combon vaskés (XVI. 4.). 3. A medencében fehér gyöngyszem. 4. A lábnál kis edény.

82. sír. 120 cm mélyen. A gyöngyök már a sír földjében kezdtek mutatkozni, a fejtől a lábig szétszórva; legtöbb a bokák és térdek között volt. Mellékletek: 1. A lábfejnél agyagtál. 2. A mellen csontkakúpalakú orsógomb (XVI. 17. a., b.). 3. A mellen korongos, zománcos fibula, mezejében állat alakkal. 4. A bal medencében kerek vascsat; pecke hiányzik. 5. Két ezüst fülbevaló (XVIII. 22.). 6. A lábnál 3.5 cm hosszú vasszeg. 7. Vaskés; töredékes. 8. Karneol-, kréta- és pasztagyöngyök.

86. sír. 70 cm mélyen. Mellékletek: 1. A lábnál kis agyagedény. 2. Pasztagyöngyök. 3. Fenőkő.

102. sír. 130 cm mélyen. A medencében kis bronzcsat.

104. sír. 160 cm mélyen. Mellékletek: 1. A lábnál és fejnél sok, közben kevesebb gyöngy. 2. A koponyánál fülönfüggő. 3. A nyak táján két fibula (XIII. 3.).

112. sír. 170 cm mélyen. A csontváz alatt gyékény nyomai látszanak. Mellékletek: 1. A bokánál sok gyöngy. 2. A bal oldalon szürke orsógomb (XVI. 17. a., b.). 3. A jobb kéztőnél gyöngyök. 4. A bal far alatt hét szem

gyöngy. 5. Hét darab rosszezüstből készült, egymásba fonódó, zárt karika (XVII. 6.). Valószínű, hogy e karikák zsineggel az alábbi torquesen lévő hurkokhoz voltak erősítve. 6. 26 cm hosszú, félköralakban hajlított, két sodronyból font, rosszezüst torques (XIX. 7.). 7. Két kúpalakú bronzcsengetyű, vas nyelvvel. Az egyik hiányos (XV. 15. a., b.). 8. A XIX. 6. képen bemutatott bronztárgy a bal kézfejnél. Az előbb ismertetett két csengő két oldalt e tárgy mellett volt. A tárgy hossza 10.5 cm. 9. Átfúrt Cypraea-kagyló a bal kézfejnél. 10. Bronzfibula (XIII. 8. a., b.). 11. Baltaalakú, felfűzhető, kisméretű bronzdísz tárgy. 12. Antoninus Pius, vagy Marcus Aurelius ezüst érme.

119. sír. 120 cm mélyen. Mellékletek: 1. A jobb lábnál kis ezüstkarika. 2. A mell közepén bronzfibula (XIII. 8. a., b.). 3. A jobb kézben ezüst csat (?). 4. A bal felsőlábszár alatt kevés gyöngy. 5. A jobb medencében Caracalla érme. 6. Egyenes hátú, görbeélű vaskés (hossza 13.5, legnagyobb szélessége 2.2 cm). Úgy látszik, a csontváz meszes anyagba volt fektetve.

191. sír. 30 cm mélyen. A fejtől balra egy szem calcedonygyöngy.

209. sír. 130 cm mélyen. Mellékletek: 1. Bronzfibula (XIII. 8. a., b.). 2. A medence alatt bronzcsat, szíjszorító lemezzel (XVIII. 9.). 3. A medencében ezüstlemez töredék. 4. A medencében két drb. kúpos, belől üres, ezüstgomb. 5. Marcus Aurelius érme. 6. Kerek bronzhuzalból készült, nyitott karperec, egymásfelé hajló végekkel (XIX. 5.). 7. Két deszka összefogására szolgáló vaskampó. (XVI. 10.). 8. Vasár töredéke.

213. sír. 150 cm mélyen. A bal mell felső részén vasfibula.

215. sír. 70 cm mélyen. A lábszárnál orsógomb s a sírba dobva kis törött bögre.

385. sír. 50 cm mélyen. Mellékletek: 1. A nyak körül, hét darab bronzpityke (XV. 19. a., b.). 2. A két lábszár között bronzfibula (XIII. 3.).

35. Klárafalva.

B. temető: 1931. július 13—18.-a között, 61 sírt tárt fel Móra Ferenc, özv. Molnár Ignácné földjén. Ebből 18 jazyg-szarmata, a többi hún-avar. A sírok leírását Móra Ferenc jegyzetei alapján közlöm. A 12. sír kivételével valamennyiinek irányítása D-É., a 12.-é Ék-Dny.

10. sír. 100 cm mélyen fekvő női sír. Mellékletek: 1. A jobb kézfejnél orsókarika. 2. A medencében vascsat.

11. sír. 140 cm mélyen. Feldúlt férfi sír. A 9. sz. hún-avar sír ásásakor bolygatták meg.

12. sír. 60 cm mélyen. Mellékletek: 1. Szürke agyagedény a lábfejeknél. 2. Négyzetesátmetszetű bronzkarperec töredéke. 3. Félköralakú vascsat, a szíjszorító lemez egy részével (XVIII. 9.) 4. Két darab, belül üres, kúpalakú vastárgy. Magasságuk 1.8 cm. Négyzetesátmetszetű bronzkarperec töredéke. 6. Vaskés; töredékes (XVI. 4.). 7. Vasfibula. 8. Római P. B. érem, olvashatatlan felírással (II.—III. századi).

14. sír. 100 cm mélyen fekvő női sír. Mellékletek: 1. Két aranyozott íüggödisz. 2. A mellen gyöngyök. 3. Két bronzkarperec. 4. Bronzcsat.

16. sír. 110 cm mélyen fekvő férfi sír. Mellékletek: 1. A medence alatt bronz szíjszorító lemez töredéke. 2. Vascsat, a bal medencében. 3. Jobb kéztőnél vaskés (XVI. 4.).

23. sír. 50 cm mélyen. Mellékletek: 1. A fej alatt ezüst fülbevaló (XVIII. 22.). 2. Az egész csontvázon, de különösen a lábszárakon, elszórtan üveg- és pasztagyöngyök. 3. Az áll alatt elmállott korongos bronzfibula, csavarmentes tűszerkezettel. 4. A jobb kéztő alatt orsókarika (XVI. 12. a., b.). 5. A jobb alkaron két darab, lapos bronzhuzalból készült, nyitott, a végein szélesedő bronzkarperec. A végeken, a szélekkel párhuzamosan, ferdén vésett vonalakból alkotott, cifrázat fut. 6. A far alatt 4.5 cm átmérőjű töredékes vaskarika. 7. A bal kéztő alatt zárt ezüstkarika egy krétagyönggyel. 8. Marcus Aurelius ezüst érme.

26. sír. 60 cm mélyen fekvő női sír. Egyedüli melléklete egy csomó üveggyöngy a mellen.

27. sír. 90 cm mélyen. Feldúlt és kifosztott sír. Mellékletek: három kréta-, egy üveg- és egy fehér kögyöngy.

30. sír. 146 cm mélyen. Minden melléklet nélkül.

32. sír. 110 cm mélyen. Feldúlt és kifosztott sír.

34. sír. 70 cm mélyen. Feldúlt sír. Mellékletek: 1. Borostyángyöngyök. 2. Vascsat; töredékes.

45. sír. 40 cm mélyen. Egyedüli melléklete egy trapézidomú bronzcsat (XVIII. 3.).

47. sír. 60 cm mélyen. Mellékletek: 1. Széthullott vascsat. 2. A jobb térden vaskorong töredéke.

48. sír. 70 cm mélyen fekvő gyermeksír. Mellékletek: 1. A jobb vállon bronzfibula (XIII. 3.). 2. A lábnál kis csésze.

49. sír. 20 cm mélyen fekvő női sír. Feldúlt. A sír földjében orsókarika.

50. sír. 40 cm mélyen fekvő feldúlt sír. A sírból egy csésze került elő.

54. sír. 20 cm mélyen fekvő feldúlt sír. Mellékletek: 1. A lábnál üveg- és borostyángyöngyök. 2. Bronzkarperec. 3. Három agyagedény.

58. sír. 40 cm mélyen fekvő feldúlt sír egyedüli melléklete: egy összetörött vascsat.

36. Lovrin.

1894-ben, a temesvár—nagyszentmiklósi vasút építésekor, a község határában egy lelőhelyen több csontvázsírt találtak, melyekben a fejeknél 6—8 cm magas fülesedények voltak elhelyezve. Innen kapott a Nemzeti Múzeum egy sírleletet, melyben két bronzkarika, egy hasábidomú gránátgyöngy és egy fülesbögre volt. (A. É. 1895. 276. l.; D. R. II. 42. l.).

Innen kerültek a szentesi múzeumba a következő tárgyak is: 1. Kerek bronzhuzalból való, nyitott karperec. 2. Szürke edényfenekéből készült,

lapos orsókarika. 3. Kissé megsodrott, kerek, bronzhuzalból való torques; mindkét végén hurokkal (XIX. 7.).

Ugyaninnen kerültek Török János ajándékeként a szentesi múzeumba: 1. Kissé sodrott, kerek bronzhuzalból való torques; végei lapítottak és átlukasztottak. Gyöngysor van hozzáfüggesztve. 2. Kerek bronzhuzalból készült, végein vastagodó, nyitott karperec. 3. Zárt bronzkarika (XVII. 15.). 4. Bronzfibula (XIII. 8. a., b.). 5. Dobozos bronzfibula; fenék átmérője 4.7, magassága 1.2 cm (XV. 4. képen látható az analógiája). 6. Cypraeakagyló. 7. Kettős csontkakupalakú orsógomb (XVI. 17. a., b.). 8. Kettős csontkakupalakú, szürke orsógomb (XVI. 12. a., b.).

37. Mokrín.

II.—III. századi csontvázsírok kékesszürke edénymellékletekkel. (D. R. II. 48. 1.).

38. Nagyösz.

A Klaka-bara melletti téglagödörben találtak, fejjel nyugatnak fektetett csontvázakat. A lábaknál kis agyagedények voltak; némelyik sírban, a csontváz oldalán, vaskés is volt. (D. R. II. 53—54. 1.).

39. Nagyszentmiklós.

A község határában, a Mina-majoron túl lévő gátórlak mellett, több emberi csontvázra akadtak. Mellékletei: római korszakra utaló cserépkorsók, bronzkarperecek és kardok voltak. (D. R. II. 47—48. 1.).

40. Óbéba.

Az óbébai állomás építésekor nagy földtömegeket mozgattak meg s ez alkalommal, csontváz mellől, néhány jazyg-szarmata jellegű lelet került elő. Gyöngyök, vaskés, fibula és Traianus császár ezüst érme. A lelet részletes leírása az A. É. 1908. évf. 286. lapján található.

41. Oroszlámos-Podlukány dűlő.

A fenti dűlő az oroszlámosi határ Imre-pusztáján van. Reizner területen három, egymástól 8—10 m-re fekvő, sírt tárt fel. A csontvázak hanyatt feküdtek, fejjel északkeletnek irányítva.

1. sír. Mellékletek: 1. A fej közelében korongon készült kis edény; díszítése nincs; magassága 6, szájmérete 6 cm.

2. sír. Fejjel északkeletnek fekvő csontváz. Mellékletek: 1. A láb mellett korongon készült, díszítés nélküli agyagedény. Magassága 11.5, szájmérete 12 cm. 2. Az öv jobb oldalán vaslándzsa (?), farostokkal. 3. A másik oldalon, a térd körül, két nagyobb és egy kisebb vastárgy.

3. sír. Irányítása, mint a két első. Egyedüli melléklete a lábnál elhelyezett, az előbbiekkal egyező formájú, 14 cm magas, agyagedény. (A É. 1904. 269—270. 1.).

42. *Pádé.*

1. Kúpos, korongos, bronzfibula, csuklós szerkezettel. 2. Öt keresztalakban összeillesztett korongból készült bronzfibula. Analógiája az A. É. 1899. évf. 186. lapján bemutatott újszentiváni f. jelzésű fibula. 3. Különféle alakú és színű gyöngyök. 4. Négy cm átmérőjű üvegkorong, keresztben átfúrva. (R. N. 80/1893.).

A Nemzeti Múzeumnak e szerzeményéről Milleker Bódog is megemlékezik a Tört. és Rég. Ért. 1895. évf. 14. lapján. Ugyancsak ő a fenti folyóirat 1891. évf. IV. füzet 38—39. lapjain, másik pádei leletről is tesz említést.

A helység északkeleti oldalán, az Aranka csatorna mellett húzódó földgerincen, 1881-ben, két sír került elő. Mélységük 190 cm. Mindkettő arccal keletnek feküdt. Mellékletük egy-egy bögre és sok különféle színű és alakú pasztagyöngy. A temető szomszédságában lévő magasabb terület részen, az egykorú telepet gyanítja Milleker.

43. *Perlasz.*

A Nemzeti Múzeum kapott innen Gabrini Nándortól egy bronzfibulát és gyöngyöket. (D. R. II. 58. l.). E leletet az A. É. XIV. régi évf. 347. l. és újf. I. 171. l.-on is említi.

44. *Szerbkeresztúr.*

A községtől nyugatra fekszik az a lelőhely, melynek fölülről számított második rétegében, az őskori kulturréteget zavaró római- és népvándorláskori emlékek fordultak elő. Rómaikori emlékeknek tekinthetjük a két kézimalomnak előkerült alsó, homorú felét, továbbá egy korongon készített edény töredékeit. A népvándorláskorinak mondott leleteket két csontváz képviseli. Az első sír mellékletei között (két karperec, egy vastag, tömör bronzkarika, egy töredékes bronz csüngődísz) egyetlen olyat sem találunk, mely a sír korát ha csak hozzávetőlegesen is megállapítaná. A második sírban, a fejjel délnek fektetett csontváz mellől, bronzkarperec, a nyak helyén 44 gyöngy, (paszta-, borostyán-, gránát- és üveggyöngyök), a fej alól egy olvashatatlan feliratú rézérem és Heraclius bizánci császár arany érme kerültek elő. Ebben a rétegben elszórva találtatott még egy IV—V. századi kis rézérem is. (A. É. 1893. évf. 300—305. l.).

A fej alól előkerült érem minden kétséget kizáróan utal a temetkezés idejére, ami csak vagy Heraclius császár uralkodása idején, vagy utána történhetett. A Kr. u. 610—641. közötti idő a hazai avar uralom korára esik s erre utalnak a második sírból előkerült gyöngyök típusai is (A. É. 1893. 307. l. 48. ábra), melyek főként ennek a periódusnak sírjait jellemzik.

Azonban határozott kronológiai helyzetük ellenére sem tekintjük a két sírt avar férfi, vagy nő sírjainak. Nem pedig azért, mert a második rétegnek ebből az időből származó egyéb leletei között, nem találunk olyan jellegűt, mely határozottan avar telep, vagy sírmező jelenlétére utalna.

Ellenkezőleg: az előkerült római jellegű bazalt kézimalom részek és a IV.—V. századi rézérem inkább arra mutatnak, hogy itt a római hatás ideigéig visszanyúló telep egy részével van dolgunk. Ez esetben pedig, figyelembe véve az érem mellékletes sír irányítását, jazyg-szarmata telephelyre gondolunk, mely benyúlt egészen az avar uralom koráig és így a két sírt jazyg-szarmata emlékeknek tekintjük.

Nem példátlan e jelenség s feltűnő, hogy épen az avar, vagy mondjuk inkább hún-avar kori leletek között észleljük e tényt. Utalunk itt a gombosi és lapistói sírmezőkkel kapcsolatban elmondandókra és különösen a gombosi analógiára támaszkodva gondolunk ez esetben is elsősorban jazyg-szarmata és nem germán emlékre.

45. Szerbkeresztúr.

1. Üveg- és pasztagyöngyök. 2. Félkorongosfejű fibula (XIV. 10.). (R. N. 29/1895.).

Van a Nemzeti Múzeumban Szerbkeresztúrról egy nagyobb lelet is, melyet a vele együtt lévő Hadrianus dénár megközelítőleg datál is. 1. Antik ezüstfibula. 2. Antik bronzfibula. 3. Korongos bronzfibula, zománcos. 4. Zárt bronzkarika. 5. Calcedon-, agyag- és borostyángyöngyök. 6. Hadrianus ezüst érme.

46. Szerbnagyszentmiklós.

A helységtől keletre, Sárafalva irányában fekvő téglagyár területén, csontvázsírokra bukkantak, ezek mellékleteiként kerültek elő az alábbi tárgyak: 1. Korongon készült vörös edény, külön tagolt kis talppal. 2. Különböző alakú gyöngyök, közöttük egy calcedon és két ezüstlemezből készült, golyóalakú szem. 3. Kerékalakú, nyolc kiállós, zománcos, bronzfibula (XV. 6.). 4. Apró bronzcsat. (D. R. III. rész. II. f. 233. l.).

47. Szőreg.

A község határában lévő téglalegető telepről került elő szórványos anyag, mely állítólag egy fejjel nyugatnak fekvő csontváz mellől való. 80 cm hosszú vaskard, terra sigillata edény, Cypraea kagyló, stb. a leletek érdekesebb darabjai. Leírásuk és részben ábráik is az A. É. 1903. évf. 46—47. lapjain található.

48. Szőreg.

A. temető: 1. sír. Fejjel délnek fekvő csontváz mellől kerültek elő az alábbi leletek: 1. A mellen és lábon gyöngyök. 2. A koponyától balra, fehérbronzból készült tükör. Átmérője 9.7 cm. Homorú oldalán bemélyített díszítés. (XV. 20.). 3. Az áll alatt csuklós bronzfibula. (XIV. 12. a., b.).

49. *Törökkanizsa.*

Innen a szegedi és a Nemzeti Múzeum szerzett anyagot, főként gyöngyöket; de van közöttük szíjvég, bronzcsat, karika, stb. A két gyűjteménybe került anyag leírását Milleker a D. R. III. rész. II. f. 227. lapján adja.

50. *Újszentiván.*

A község téglaegető gödréből került elő szórványos anyag. Az A. É. 1899. évf. 186. lapján ismerteti Reizner e leletek első részét, amelyhez csontkés, gyöngyök, orsókarikák és fibulák (a 186. lapon bemutatott f. és g. fibulák) tartoznak.

A leletek másik részét az A. É. 1903. évf. 46—47. lapjain ismerteti Reizner. A jellegzetesebb leletek: (az A. É. ugyanez évf. 48. lapján) terra-sigillata edény, gyöngyök.

Ugyane helyen foganatosított ásatás hét sírt eredményezett. Egy-mástól 8—10 m távolságra, szétszórta elhelyezett, csontvázak közül hat Ny-K. irányú; egy ülve van eltemetve. A mellékletek közül az edény mindig a fej mellett volt; egyik sírból a fej mellől fésű is került elő. Az ásatást és annak eredményeit Reizner az A. É. 1903. évf. 48—50. lapjain ismertette.

258. *Kécsa.*

A Novákovics-féle téglavető területén urnás- és csontvázastemetkezések is voltak. Kerültek elő e helyről terra-sigillata edénytöredékek, melyek a római császárkor idejére mutatnak. (Tört. és Rég. Ért. XIV. évf. 38—42. l.).

Arad vármegye.51. *Pécska.*

Dömötör László az A. É. 1901. évf. 327—334. lapjain ismerteti egy csomó, szerinte Kr. u. II. századi korongon készült edényt és töredékeket, melyek a pécskai Nagysáncon, 1898-ban végzett ásatások alkalmával, kerültek elő.

Az Aradtól nyugatra fekvő csálai erdőben lévő égető kemencéket is ő találta meg. A kemencék mellett a Nagysánc II. századi edénytöredékeinek analógiáit fedezte fel. (A. É. 1901. 334—335. l.).

118. *Gyulavarsánd.*

Jazyg-szarmata típusú agyagedény. (Békéscsabai múzeumban.).

Csongrád vármegye.**52. Algyő.**

Gonda Antal, az állomás melletti földjéről hozott be a szegedi városi múzeumba jazyg-szarmata kori szőrványos anyagot, melynek hitelesítésére 1930-ban történt e helyen ásatás. Eredménye három sír.

1. sír. 150 cm mélyen, irányítása D-É. Mellékletek: 1. Kehelyszerű szürke edény (11 cm magas; szájbősége 9 cm; talpátmérő 5 cm). 2. Üveggyöngyök. 3. Vaskés töredéke. 4. Antoninus Pius ezüst érme.

2. sír. 70 cm mélyen. Irányítása D-É. Teljesen elporlott csontváz. Mellékletek: 1. A mellen vascsat. 2. A bal medencében vaskés (XVI. 2.). 3. A bal kéztőnél vaslándzsa. 4. A lábtőnél egyfülű csupor.

3. sír. 150 cm mélyen. Irányítása D-É.; fejjel délnek feküdt, mint az előbbie is. Nagyon elporlott csontváz, minden melléklet nélkül.

53. Csanytelek.

Öt darab calcedongyöngy; kettő hosszúkás, három lapított gömbalakú. (A Nemzeti Múzeumban, R. N. 35/1896.).

54. Csongrád.

1. Paszta gyöngysor. 2. Kerek átmetszetű bronzhuzalból készült, nyitott, végei felé vastagodó karperec pár. 3. Szürke. lapos orsógomb. 4. Vas lándzsahegy, kerekköpűvel. (A Nemzeti Múzeumban, R. N. 32/1905.).

Az állami főgimnázium letétjeként a szentesi múzeumban a következő tárgyak vannak innen: 1. Bronztál. Szájátmérője 23.5 cm. A láb magassága 1.8 cm. Magának a tálnak magassága 2.5 cm.

55. Dorozsma.

A lelőhely a dorozsmai fürdőhöz vezető országút mellett elterülő dombos hely, amelyet a köznyelv „Sáncpart”-nak nevez. Tömörkény István itt három, illetve négy sírt talált. Az első kettő fejjel napnyugat felé, arccal lefelé fordulva feküdt. A munkások a csontvázak mellett gyöngyöket nem találtak. Egyéb mellékletei az A. É. 1905. évf. 254—255. lapjain találhatóak. A harmadik csontváz mellett semmi sem volt. A negyedik sír 1908-ban került elő; mellékletei az ismert jazyg mellékletek. (Lásd az A. É. 1908. évfolyamnak 286—287. lapjain.).

56. Felsőpusztaszer.

Simon István felsőpusztaszeri lakos, a földjén levő halmot szőlő alá forgatva, leletekre bukkant, melyek a szegedi városi múzeumba kerültek. Simon bevallása szerint kb. 30 csontvázat talált a halom keleti lejtőjén. Valamennyi hanyattfekve, kinyújtóztatott helyzetben volt. E sírokból

mindössze hat kis edényt talált. E leletek hitelesítésére, 1930-ban, Móra Ferenc végzett a lelőhelyen kutatást, melynek eredményeként 40 sírt tárt fel. Leírásukat Móra feljegyzései alapján alább adjuk. Valamennyi sír D-É. irányú.

4. sír. 50 cm mélyen fekvő csontváz. Egyedüli melléklete egy 10 cm magas bögre.

11. sír. 80 cm mélyen, minden melléklet nélkül.

12. sír. 110 cm mélyen. A láb körül gyöngyök.

13. sír. 120 cm mélyen. Mellékletek: 1. A nyak és lábak körül gyöngyök. 2. A lábnál korongon készült piros edény. 3. Orsókarika.

14. sír. 75 cm mélyen. Mellékletek: 1. Pasztagyöngyök. 2. Orsókarika. 3. Félgömbalakú bronzdísz a koponyán. 4. Vaskés. 5. Vasgyűrű töredéke. 6. 6.3 cm hosszú bronztű (XVI. 3.). 7. Kerek bronzhuzalból való, töredékes karika.

15. sír. 40 cm mélyen. Mellékletek: 1. Kis agyagbögre. 2. Gyöngyök.

16. sír. 100 cm mélyen. Mellékletek: 1. Csiholóacél, kovával. 2. Kerek bronzhuzalból készült, zárt gyűrű (XVII. 8.). 3. Bronzfibula tűje. 4. Vaskés töredéke. 5. Kréta- és karneolgyöngyök.

17. sír. 125 cm mélyen. Mellékletek: 1. A fejnél kis bögre. 2. A nyakon bronz lemezefibula (XIII. 9.). 3. Két darab, kerek bronzhuzalból készült, zárt, fülbevaló karika (XVIII. 15.). 4. A lábánál apró gyöngyök; a nyakon karneolgyöngyök.

18. sír. 120 cm mélyen. Melléklet mindössze két nagyobb, zöld színű üveggyöngy.

19. sír. 130 cm mélyen. Mellékletek: 1. Kis agyagbögre. 2. Díszített csontnyelű kés töredéke. 3. Acél, kovával.

20. sír. 90 cm mélyen. Mellékletek: 1. Bronzfibula s vele együtt kerek bronzhuzalból készült karika (XIII. 12. a., b.). 2. Bronzfibula tűje. 3. Szürke, kettős csontkakúpalakú orsógomb (XVI. 17. a., b.). 4. Vaskés töredéke. 5. Fehér pasztagyöngyök.

21. sír. 140 cm mélyen. Mellékletek: 1. Kettős csontkakúpalakú orsógomb (XVI. 17. a., b.). 2. Különböző színű és alakú üveggyöngyök. 3. Kerek bronzhuzalból készült, zárt gyűrű, rajta három oldalon gömböcskék (XVII. 13.).

22. sír. 100 cm mélyen. Mellékletek: 1. Csontnyeles kés töredéke. 2. Csiholóacél, kovával. 3. Vasszeg. 4. Bronzlemez töredéke. 5. Bronzcsat (XVIII. 1.). 6. Antoninus Pius ezüst érme.

23. sír. 70. cm mélyen, feldúlt csontváz. Melléklet három durva edény: egyik a sír jobb sarkában.

24. sír. 115 cm mélyen. Mellékletek: 1. Borostyán gyöngysor. 2. Kerek bronzhuzalból készült karika, egymásra hajtott végekkel. 3. Bronzfibula tűje. 4. Bronzfibula (XIV. 10. a., b.).

25. sír. 90 cm mélyen. Mellékletek: 1. Durva agyagedény. 2. Bronzfibula tűje. 3. Vasszeg. 4. Borostyán- és kögyöngyök.

26. sír. 160 cm mélyen fekvő, feldúlt és kifosztott sír.
 27. sír. 55 cm mélyen. Mellékletek: 1. Orsókarika. 2. Négy szem gyöngy.
 28. sír. 90 cm mélyen. Egy szem borostyángyöngy.
 29. sír. 130 cm mélyen. Mellékletek: 1. Orsókarika. 2. Apró gyöngök. 3. Díszített agyagedény.
 30. sír. 95 cm mélyen. Mellékletek: 1. Orsókarika. 2. Vaskés töredékei. 3. Óskori jellegű, kis füles agyagedény.
 31. sír. 80 cm mélyen. Egyedüli melléklete durva kis bögre.
 32. sír. 100 cm mélyen. Mellékletek: 1. Füles agyagedény. 2. Borostyán-, üveg- és kőgyöngyök. 3. Kettős csontkakúpalakú orsógomb (XVI. 17. a., b.). 4. Töredékes vaskarika. 5. Ismeretlen rendeltetésű vasdarabok.
 33. sír. 90 cm mélyen. Mellékletek: 1. Paszta- és kőgyöngyök. 2. Bronzfibula tűje. 3. Vaskés töredéke (XVI. 4.).
 34. sír. 120 cm mélyen. Mellékletek: 1. Vaskés töredéke. 2. Borostyán- és kőgyöngyök. 3. Bronzfibula tűje. 4. Lapos, vashuzalból készült, zárt karika. 5. Agyagedény. 6. Két bronzkapocs (XVIII. 16. a., b.); hosszúságuk 4.5 cm.
 35. sír. 120 cm mélyen. Mellékletek: 1. Kettős csontkakúpalakú orsógomb (XVI. 17. a., b.). 2. Üveg- és kőgyöngy.
 36. sír. 110 cm mélyen. Egyedüli melléklete néhány kőgyöngy.
 37. sír. 90 cm mélyen. Mellékletek: 1. Vaskés. 2. Kettős csontkakúpalakú orsógomb (XVI. 12.). 3. Néhány gyöngyszem.
 38. sír. 100 cm mélyen. Mellékletek: 1. Vasfibula töredéke. 2. Vaskés töredéke. 3. Bronz félhenger.
 39. sír. 80 cm mélyen fekvő csontváz. Egyedüli melléklete egy agyagbögre.
 40. sír. Egyedüli melléklete egy durva bögre.

57—64. Hódmezővásárhely.

A város határából való leletek a ref. főgimnázium gyűjteményében őriztetnek. A térképen feltüntetett, vásárhelyi határba tartozó, lelőhelyek legnagyobb részéről csupán paszta- és üveggyöngyöket ismerünk. A határból való, közelebbi lelőhely megnevezése nélkül, a XV. tábla, 2. a., b. sz. képen bemutatott állatalakot ábrázoló fibula. A régebbi időkben végzett ásatások közül a fehértói (61.) és szőlőhalmi (60.) a jelentősebbek. Mindkettő leleteiből néhány igen szép calcedonyöngy, aláhajtottlábú és a XIII. tábla, 8. a., b. sz. képen bemutatott kéttagú fibula jellemző.

65. Hódmezővásárhely-Kopáncs.

Újabban, a szegedi egyetem archaeologiai intézete által végzett ásatások alkalmával Banner János bukkant jazyg-szarmata telepre. A 15. dűlőben, 1931. nyarán feltárt neolithikustelep egységes kulturrétegét za-

varták meg a bemélyülő kerek alaprajzú gödrök. A gödrökből előkerült keramikus anyag provinciális ízlésű. Ugyane helyről két császárkori érem is került elő a szántásból. Az egyik Diadumenianus M. B., a másik Commodus P. B. érme.

66. Hódmezővásárhely-Kopáncs.

Másik lelőhely a hódmezővásárhelyi határ 10. dűlőjében van. Itt a földet szőlő alá forgatva, a munkások több jazyg-szarmata sírt találtak. Mellékletek jórészt elkallódtak. Mindössze egy mind a négy oldalán lencseszerű bemélyedésekkel díszített, négyszögletes agyagedényke és egy kerekátmetszetű bronzhuzalból készült, nyitott, végein kissé vastagodó karperec került a Hódmezővásárhely város múzeumába. A foganatosított hitelesítő ásatások semmi eredményre nem vezettek, csupán öt árpádkori szegényes mellékletű csontváz került elő. A jazyg-szarmata temető java-részét a földforgatás tönkretette s a megmaradt anyag magánkézre került.

272. Jánosszállás.

A szeged—budapesti vasútvonal mellett lévő jánosszállási vasúti megálló, Szatymaz alatt van. A pályatest javítása alkalmával bukkantak itt jazyg-szarmata kori szórványos leletekre. Ezeknek hitelesítésére jelent meg a helyszínen Kovács István s a hitelesítő ásatások során öt sírt tárt fel. A munkások előtte két sírt bontottak fel. Ez utóbbiak közül az egyiknek iránytása Ny-K. irányú, melléklete egy visszahajtott végű hajkarika. Igen valószínű, hogy ez a sír jóval később került a föld alá. Az egész jánosszállási anyag ismertetése a Dolgozatok — Travaux, 1914. évf. 109—117. lapjain jelent meg.

67. Kishomok.

A hódmezővásárhelyi határ második dűlőjében, Tetővár nevű bucka-soron, azaz inkább annak nyúlványát képező kertészeti telepen, Szabó S. tanyáján, pinceásás közben, csontvázakat találtak. Ennek hitelesítésére történt 1928-ban ásatás, melynek eredménye hét sír. Ki kell emelnünk, hogy e hét sír irányítása eltér a jazyg-szarmata sírok szokásos irányításától, amennyiben valamennyi keletelt.

1. sír. 170 cm mélyen. Mellékletek: 1. Az áll alatt nagy, kerek vascsat. 2. A medencében T alakú bronzlemez. 3. Csiholóacél, kovával. 4. Vaskés. A nyélnyúlvány hossza 3, a penge hossza 10.5, legnagyobb szélessége 2.4 cm. (XVI. 2.). 5. Meghatározhatatlan római ezüstérem. 6. Lábnál edény. 7. Vasfibula töredéke; típusa nem állapítható meg.

2. sír. 150 cm mélyen. Mellékletek: 1. Az áll alatt nagy kagylógyöngy. 2. Bal vállon nagy vasfibula; hossza 7 cm (XIII. 11.). 3. Bal mel-len csiholó, kovával. 4. Bal medencében vaskés (XVI. 2.). 5. Jobb meden-cében kis bronzlemez. 6. Lábnál csinos edény.

3. sír. 100 cm mélyen. Mellékletek: 1. A nyaknál néhány szem gyöngy. 2. A medencében bronzfibula (XIV. 10. a., b.). 3. A jobb karon vascsat (XVIII. 9., de szíjszorító lemez nélkül.). 4. Kovakő.

4. sír. 170 cm mélyen fekvő, feldúlt sír. Mellékletek: 1. Vaskés; hossza 15, legnagyobb szélessége 2.8 cm. 2. 12.5 cm magas, 8.6 cm szájbőségű, agyagedény.

5. sír. 110 cm mélyen. Mellékletek: 1. A nyaknál egy szem fehér gyöngy. 2. A bal mellen zománcos fibula (XIV. 15. a., b.). 3. A medencében vaskés, hossza 10 cm. (XVI. 2.). 4. Kova.

6. sír. 210 cm mélyen fekvő, feldúlt csontváz. Melléklet nélkül.

7. sír. 90 cm mélyen fekvő csontváz. Mellékletek: 1. A jobb lábfejen kettétörött fok nélküli bronztű, hossza 6.5 cm. 2. Bal mellen vasfibula töredékei (XIII. 8. a., b.). 3. Jobb alsó karnál vastörmelékek között kova.

68. Kórógyeszentgyörgy.

A szentesi múzeumba Vigh István ajándékaként került a következő lelet: Bronzhuzalból készült torques (XVII. 4.), rajta kis baltaalakú függődíszsel.

69. Tápé-Malajdok.

A. temető: 1931-ben, Móra Ferenc 17 jazyg-szarmata sírt tárt fel.

1. sír. 120 cm mélyen, irányítása D-É. Feldúlt sír; csupán az alsó lábszárok maradtak meg. 43 szem gyöngy került elő a lábfejek közül.

2—5. sírok. Teljesen ki voltak fosztva; csak a másodikban volt egy agyagedény.

6. sír. 80 cm mélyen fekvő, D-É. irányítású, gyermeksír. A sírgödörnek mindkét vége kerek; a csontváz alá és fölé gyékényt terítettek. Mellékletek: 1. Apró gyöngyök a nyakon. 2. A mellen vasfibula töredék.

7. sír. 120 cm mélyen fekvő, Dk-Ény. irányítású gyermeksír. Mellékletek: 1. A nyak körül közép nagyságú gyöngyök; közéjük volt fűzve egy akasztóval ellátott bronzérem is, melynek felírása olvashatatlan. 2. A jobb kéztőnél borostyán- és üveggyöngyök. 3. A bokák körül apró gyöngyök. 4. A mellen kicsiny, összetörött fibula. 5. A lábtőtől jobbra edény. 6. 2 cm magas csontkakupalakú edényke (hiányos).

8. sír. 130 cm mélyen fekvő, Dk-Ény. irányítású férfisír. A csontváz gyékénybe volt csavarva. Mellékletek: 1. A medence alatt zárt bronzkarika (XVII. 15.). 2. A fej mellett, jobbról, kis vascsat töredéke. 3. A medencében bronzcsat (XVIII. 8.). 4. Jobb oldalt kis vaskés töredéke. 5. A fej mellett felül nyílhegy.

9. sír. 140 cm mélyen fekvő, D-É. irányítású, női csontváz. Feldúlt. Mellékletek: 1. 13 szem gyöngy, borostyánból és üvegből. 2. Szétmállott orsókarika. 3. Síma bronzgyűrű. 4. Vaskés töredéke. 5. Lábvégnél agyagtál, csontokkal.

10. sír. 70 cm mélyen fekvő, D-É. irányítású csontváz. Minden melléklet nélkül.

11. sír. 140 cm mélyen fekvő, feldúlt sír. A sírból csupán egy piros színű, égetett agyagdarab került elő, amely valószínűleg csiszoló eszközüll szolgált.

12. sír. 140 cm mélyen fekvő, feldúlt sír, minden melléklet nélkül.

13. sír. 150 cm mélyen fekvő csontváz, gyékénybe burkolva. Mellékletek: 1. A lábfejek között kis agyagbögre. 2. A sír fenekén sok vaskapocs.

14. sír. 140 cm mélyen fekvő, feldúlt sír, minden melléklet nélkül.

15. sír. 160 cm mélyen fekvő, D-É. irányítású, csontváz. Alatta és felette nád, vagy gyékény lenyomatok. Mellékletek: 1. A mellen vasfibula. 2. A medencében vascsat. 3. A lábfejek között bögre.

16. sír. 120 cm mélyen fekvő, feldúlt sír. A lábfejek között fekvő, porrá omlott bögre volt az egyedi melléklete.

17. sír. 100 cm mélyen fekvő, feldúlt, melléklet nélküli sír.

69. Tápé-Malajdok.

B. temető: Jazyg-szarmata és árpádkoriak e temető sírjai. A jazyg sírok száma 9.

5. sír. 110 cm mélyen fekvő, D-É. irányítású, fejénél megbolygatott csontváz. Mellékletek: 1. Bal oldalon hegyével lefelé fekvő kétélű vaskard. Hossza 94,5, legnagyobb szélessége 6,2 cm (XVI. 1.). 2. A jobb medence alatt, széles, rövid, vaskés; legnagyobb szélessége 3,9, nyélnyúlvány hossza 4 cm. 3. A medencében Antoninus Pius ezüst érme. 4. A csontváz hosszában és fejénél kb. 15 vaskapocs töredéke (XVI. 10.), amelyek kétségtelenül a deszka lapok összeerősítésére szolgáltak. 5. A lábfej táján félkör alakú bronzlemez, nyolc kerek lyukkal. Az átmérő hossza 6,3, magassága 4,6 cm.

8. sír. 140 cm mélyen fekvő, D-É. irányú csontváz, minden melléklet nélkül.

11. sír. 130 cm mélyen fekvő, D-É. irányú csontváz. Mellékletek: 1. Az áll alatt, közepén átlukasztott szabálytalan négyszögalakú (kb. 1—1,4 cm méretű) bronzlemez. 2. U. o. római P. B. érem nagyságú és alakú, füllel ellátott csüngődísz, rossz ezüsből. 3. 5 cm hosszú vasár töredéke, farostok nyomaival.

12. sír. 140 cm mélyen fekvő csontváz. Mellékletek: 1. A koponya fölött rossz ezüsthuzalból készült zárt karikák (kettő). 2. A nyak körül gyöngyök.

15. sír. 130 cm mélyen fekvő, D-É. irányú, csontváz. Melléklet nélküli.

16. sír. 170 cm mélyen fekvő, D-É. irányítású, csontváz. A lábak nem voltak eredeti helyükön. Az alsó lábszárak helyén összetört edény.

18. sír. 100 cm mélyen fekvő, Ény-Dk. irányítású csontváz. Egyedi melléklete néhány borostyángyöngy.

20. sír. D-É. irányítású, 100 cm mélyen fekvő, csontváz, minden melléklet nélkül.

22. sír. D-É. irányítású, 80 cm mélyen fekvő, váz, minden melléklet nélkül.

42. sír. Mellékletek: 1. Korongon készült, szürke edény. 2. Félkör-íves vascsat.

70. Mindszent.

A szentesi múzeumban kék üveg- és pasztagyöngyök.

A Nemzeti Múzeumban trapézalakú vascsat (R. N. 141/1895.).

71. Pusztamérges.

A. temető: 1929-ben végzett itt ásatást Móra Ferenc. Scythia-jellegű urnasírokat dült fel a későbbi csontvázas jazyg temetkezés. A feltárt 9 jazyg sírból az 1—7. és 9. sírok irányítása D-É., a 8. síré Dk-Ény. A leletanyagot Móra Ferenc jegyzetei alapján ismertetjük.

1. sír. 130 cm mélyen. Mellékletek: 1. A bal kulcscsonton vasfibula. 2. A jobb kéztőnél vaskés (XVI. 4.). 3. A medencében bronzcsat, vas szíjszorító lemezzel (XVIII. 9.). 4. A lábfejek között kis piros agyagedény.

2. sír. Háborított urnás temetkezés.

3. sír. 135 cm mélyen. Mellékletek: 1. A jobb vállon nagy, kéttagú, bronzfibula, tűszerkezete vashól van (XIII. 10. a., b.). 2. A medencében vaskés. 3. A lábnál szürke csésze.

4. sír. 130 cm mélyen. E sír ásásakor kettévágták a 100 cm mélyen elhelyezett urnát. Mellékletek: 1. A lábnál kis, fekete bögre, levágott széllel. 2. Vékony barázdált bronzlemez töredék. 3. A bal medencében vaskés. 4. A jobb mellen kis bronzfibula töredéke (XIII. 8. a. b.).

6. sír. 130 cm mélyen. Feldült gyermek sír. Mellékletek: 1. Kis, rongált bronzkorong. 2. Kerekátmetszetű, rossz ezüsthuzalból készült nyitott fülbevaló (XVIII. 14.).

7. sír. 150 cm mélyen. Feldült férfisír. Mellékletek: 1. A lábfejek körül színes gyöngyök. 2. A jobb vállon egy krétagyöngy. 3. Orsókarika (XVI. 17. a., b.). 4. Vaskés, töredékes.

8. sír. 134 cm mélyen. Mellékletek: 1. A lábnál vörös bögre. 2. A bal kéztőnél vaskés. 3. U. o. egy krétagyöngy, kettétörve.

10. sír. 70 cm mélyen. Teljesen elporlott csontváz. Mellékletek: 1. Vasfibula töredéke (XIII. 16. a., b., de felső ívvezetésű.). 2. A lábnál kis fekete bögre. 3. A fej alatt néhány szem gyöngy. 4. Vaskés.

11. sír. 120 cm mélyen. Mellékletek: 1. A lábnál összetört vörös bögre. 2. A jobb felső combon vaskés. 3. A medencében kis vascsat (XVIII. 8.). 4. Két bronzkarpercec. 5. Orsógomb (XVI. 17. a., b.). 6. Vasfibula (?) töredéke. 7. Különböző színű és alakú gyöngyök.

72. *Sövényháza.*

A szegedi városi múzeumban, Sz. R. N. 8/1884. sz. alatt a következő leletanyag van bevezetve: 1. 33 mm átmérőjű korongos, zománcos fibula. Tüskéje hiányzik. 2. Végein vastagodó bronzkarperec pár. 3. Aranyozott bronzkarika, dudordíszítéssel. 4. Különböző alakú agyaggyöngyök.

73. *Szeged-Alsóközpont.*

A piactéren, a vámőrségi laktanya építése közben csontvázakat találtak. Ennek hírére a szegedi városi múzeum ásatott itt, de az építkezés előrehaladott volta miatt csak igen kis területen. Az eredmény öt sír feltárása; a hatodikat a leletet bejelentő Balogh Tibor rendőrfőfelügyelő ásta fel.

1. sír. 150 cm mélyen. Keletelt csontváz; a kezek az ölben. A bal lábfejnél kis bögre.

2. sír. 120 cm mélyen. Fejjel keletnek irányított csontváz, ölbe tett kezekkel. Mellékletek: 1. A jobb váll tájékán fibula. 2. A nyak körül gyöngyök. 3. A medencében orsógomb. 4. Karjain és bokáján gyöngyök. 5. A lábfejnél bögre.

3. sír. 100 cm mélyen. Feldúlt sír. Mellékletek: 1. Vaskés töredéke. 2. Csiholóacél, kovával. 3. Gyöngyök. 4. Edény töredékek.

4. sír. 110 cm mélyen. Ép úgy, mint az előbbi, kelet felé néz. Mellékletek: 1. A nyak alatt gyöngyök. 2. Ugyanitt fibula (XIV. 8.). 3. A mellen orsó karika.

5. sír. 120 cm mélyen. Mellékletek: 1. A nyak alatt fibula töredék és gyöngyök. 2. A medencétől balra vasdarab és gyöngy. 3. A jobb kezén gyűrű. 4. Az ölben orsógomb. 5. A bokáknál agyagedény.

6. sír. Mellékletek: 1. Hadrianus ezüst érme. 2. Vascsat (XVIII. 8.). 3. Vaskés (XVI. 2.). 4. Bronzfibula, vas fejjel (XIII. 7.).

74. *Szeged-Baks.*

A szegedi városi múzeumba szórványos anyagként került hat darab calcedon- és egy csomó üveggyöngy.

75. *Szeged-Bilisits.*

A bilisitsi erdő mellett, Kiss Ferenc m. kir. erdőmester bérletén végzett ásatásról az A. É. 1902. évf. 373—374. lapjain számol be Tömörkény István. Ez alkalommal öt csontvázat tárt fel, melyek közül kettő fejjel nyári napnyugatnak volt fektetve.

1902-ben, ugyanitt eszközölt ásatásairól az A. É. 1903. évf. 50—55. lapjain számol be. Az első ásatási helyen folytatva a kutatásokat, három melléklet nélküli csontvázat talált; mindhárom csontváz hiányos volt. November 4—7. között az előbbi lelőhelyektől, a régiségtári naplóba bejegyzett térkép alapján, mintegy 100 lépésnyire, négy, fejjel délnek fekvő csontvázat talált.

76. Szeged-Bogárzó.

Bronzkori urnás sírokból álló temetőben három jazyg sírt találtak.

20. sír. Mellékletek: 1. Paszta- és üveggyöngyökből álló fűzér. 2. Bronzfibula (XIV. 10. a., b.). 3. Bronzcsat (XVIII. 1., de félkörös fejű). 4. Töredékes bronzkanálka. 5. Severus Alexander ezüst érme. 6. Lapos bronzhuzalból készült karperec, összehajtogatva. 7. Durva agyagedény.

21. sír. Mellékletek: 1. Kő- és pasztagyöngyök. 2. Ismeretlen rendeltetésű, belül üreges, hengeralakú vastárgy.

22. sír. Mellékletek: 1. Vaskés; töredékes. Hossza 11, legnagyobb szélessége 2.1 cm (XVI. 4.). 2. Lemezes bronzfibula, csavarmenetes tűszerkezettel (XIV. 17. a., b.). 3. Ismeretlen rendeltetésű vasdarabok.

77. Szeged-Alsótanya. Kenyérváró domb.

Alapozási munkálatok alkalmával két csontváz került elő. Az egyik kinyújtóztatva, hanyatt feküdt, mellette korongon készült, feketére fényezett edény; deszka összefogására szolgáló vaskampók (XVI. 10.) s nyílhegyszerű jaspis voltak.

A második csontvázat felhúzott lábakkal ülve temették el. Mellékletei: 1. Finom munkájú, korongon készült, kis agyagedény, feketére fényesítve. Formája szélesebb harangalakú. 2. Az edényben kis vascsat, szíjra fekvő része kőalakú. A csésze a csattal az ülve eltemetett csontváz bal vállánál feküdt. Az egész lelet részletesebb leírása az A. É. 1903. évf. 387—388. lapjain található.

78. Szeged-Alsótanya. Köröséri iskola.

A királyhalmi kapitánysághoz tartozó lelőhelyen az ásatást Tömörkény István végezte, s kutatásainak eredményét az A. É. 1904. évf. 270—271. lapjain ismerteti. Ásatásainak eredménye két sír. Az egyik oldalt fekvő, fejfel napkeletnek fordított csontváz. A jobb karon bronzkarperec, a lábnál szabadkézzel készített edény, a térd körül szétszórtan gyöngyök feküdtek. A második sír bolygatott. Melléklete mindössze egy durva agyagedény.

79. Szeged-Katonai löporraktár.

Szegedtől északnyugatra, a szikhalmi—csongrádi országúttól balra, a várostól mintegy két kilométerre 1885-ben, a katonai löporraktár építése alkalmával, Reizner János jelenlétében két nap alatt 25 sírt bontottak fel. Egy kivételével valamennyi sír feldúlt volt. (A. É. 1885. 280. l. és A. É. 1892. 168. l.).

80. Szeged-Makkoserdő.

Móra Ferenc, 1930-ban, 201 sírtól álló temetőt tárt fel a város eme külterületi részén. A temető sírjai nem egykorúak. Jazyg-szarmata sírokat hún-avar és árpádkori temetkezések zavarták. A jazyg csoporthoz

tartozó feltárt sírok száma 13. Irányításuk határozottan D-É. Az ásatási területről és a sírok fekvéséről készített térkép vázlat e temetkezéseknek többitől elütő irányítását határozottan kiemeli. Az egyes sírokat Móra Ferenc átengedett ásatási jegyzetei alapján ismertetjük.

97. sír. A 93. sz. melléklet nélküli, 110 cm mélyen fekvő csontváz alatt. Mélysége 130 cm. A csontváz annyira korhadt, hogy méreteit felvenni nem lehetett. A tetem gyékénybe volt takarva. Egyetlen mellékletén, a lábnál elhelyezett kis talpas kelyhen, is észlelhetők a gyékény lenyomatok.

102. sír. 110 cm mélyen. A csontvázból csupán néhány csontfoslány maradt meg. Mellékletei: 1. Néhány krétagyöngy. 2. A lábnál edény. 3. Lemezhátú bronzfibula.

134. sír. 60 cm mélyen. A csontváz teljesen szétporlott. Sírmelléklet egy agyagbögére.

163. sír. 140 cm mélyen. A csontváz fejét a 162. sz., 160 cm-ig mélyített sír ásása alkalmával vágták le. Mellékletek: 1. Egy szem gyöngy. 2. Vaskés töredék (valószínűleg kéttagú volt). 3. Vaskés töredék. 4. Durva, vörös színű agyagedény, a lábvégeknél. 5. Az edény alatt római bronz érem.

164. sír. 70 cm mélyen. Teljesen elporlott csontváz. Mellékletek: 1. Bronzfibula (XIV. 9.). 2. Pasztagyöngyök a sír üregében elszórtan. 3. A láb táján kis agyagbögére.

169. sír. 150 cm mélyen. A csontváz elkorhadt. A 168. és 170. sz., 170 cm-re leásott sírok ásása alkalmával dúlták fel. A csontfoslányokon több helyen zöld rozsdafolt van. Mellékletek: 1. A csontváz alatt egy római bronzérem. 2. Vaskés töredék. 3. Hiányos négyszögletes bronzlemez, nyolc lyukkal, egyikben-másikban bronzszeg. Egy oldal hossza 2.8 cm.

178. sír. 120 cm mélyen. A csontváz teljesen elporladt. Mellékletek: 1. Vaskés a nyakon. 2. A nyakon gyöngyök. 3. A lábnál agyagedény.

180. sír. 120 cm mélyen. Teljesen feldúlt sír. A sírüregben néhány szem gyöngy.

181. sír. 80 cm mélyen. Melléklet: néhány szem gyöngy.

182. sír. 70 cm mélyen. Bal karon vaskarperec töredéke.

183. sír. 140 cm mélyen. Igen szűkmellű jazyg csontváz, gondosan aláterített fekete földre fektetve. Mellékletek: 1. A bal vállon vasfibula (XIII. 8. a., b.). 2. A bal medencében árszerű vas töredéke. 3. A jobb far alatt kis vaskés és egy szem calcedon.

184. sír. 100 cm mélyen. Teljesen kifosztott csontváz, melléklet nélkül.

189. sír. 130 cm mélyen. Mellékletek: 1. A lábnál kis agyagbögére. 2. A jobb kéztőnél kis vasdarab. 3. A medence alatt egy krétagyöngy.

81. Szeged-Alsótanya. Mórahalom.

Vecsernyés Lőrinc gazda földjéről, hoztak a szegedi városi múzeumba, egy csinos edényt és egy Licinius-féle bronz érmet. Móra a behozott

szórványok hitelesítésére kiment Alsótanyára s a halmon talált sír környékét átkutatta. A halom déli és keleti oldalából még 12 sírt ásatott ki.

1. sír. Mellékletek: 1. Korongon készült edény. 2. Az idősebb Licinius bronz érme.

2. sír. 50 cm mélyen fekvő K-Ny. helyzetű csontváz. A jobb lábnál kis szürke fületlen cserépbögre.

3. sír. 140 cm mélyen. A jobb lábszár mellett korongon készült edény.

4. sír. 120 cm mélyen. A jobb lábszár mellett csinos kancsó. Külseje és belseje is fénylő fekete.

5. sír. 100 cm mélyen fekvő női csontváz. A jobb térd külső oldalán korongon készült, szürke edény.

6. sír. 150 cm mélyen fekvő, melléklet nélküli gyermekcsontváz.

7. sír. 90 cm mélyen fekvő csontváz. A medencecsont tájékáról elégyült vasdarabok, a lábvégekről fényes fekete edényke került elő.

8. sír. 350 cm mélyen, minden melléklet nélküli csontváz. A sír földjében 2 m mélységben 14 cm hosszú és 1.5 cm széles vaskés fekiúdt.

9. sír. 180 cm mélyen. Feje hiányzott. Mellékletek: 1. A lábvégeknél cserépedény. 2. A jobb vállcsontnál orsókarika. 3. A két kéz csuklója körül gyöngyök; összesen 182 drb.

10. sír. 180 cm mélyen fekvő női csontváz. A jobb lábszár mellett edényt találtak.

11. sír. 220 cm mélyen. Mellékletek: 1. A mellcsonton zöldrozsa. 2. A medence táján elégyült vastárgy. 3. Korongos agyagedény.

12. sír. 240 cm mélyen. A csontváz mellett 80 cm hosszú, keskeny vasrozsa folt.

13. sír. 210 cm mélyen. Lábaián kiugrótalpú, kis cserépedény.

Valamennyi sírnek tájolása, kivéve az elsőt, melyről nem tudjuk milyen volt, K-Ny. A leletanyag Sz. R. N. 22/1905. és 26/1906. sz. alatt van bevezetve.

82. Szeged-Öthalom.

Az 1879-i árvíz után körtöltés építéshez a Szegedtől Ény-ra fekvő Öthalomról hordták a földet. Ez alkalommal előkerült leletek a Nemzeti Múzeum tudomására jutván, Varázséji Gusztávot küldték ki a lelőkörmények megfigyelésére és a leletanyag megmentésére. Varázséji megérkezése előtt már mintegy negyven sírt felbontottak; jelenlétében hatvanat, melyből 42-t figyelt meg tüzetesen. A sírok irányításáról e leletanyagról tartott beszámolójában (A. É. 1881. évf. 323—336. l.), azt jegyzi meg, hogy legnagyobb részük fejjel délkeletnek volt fektetve, a 15. sír csontváza pedig határozottan délnek. E sírok mellékletei közül az edények, mindig a lábak végénél kerültek elő, csak a 15. sír csontvázánál, a fej mellől. A karperecek rendszeren a bal alsó karcsonton voltak, a fibula a mellcsonton, a vas lándzsacsúcs a váz jobb oldalán, a különböző színű és anyagú gyöngyök a csontvázak nyakán és lábain. Az ilyenmí sírok kö-

zül a 28-ban Caracalla ezüst érme találtatott. A jazyg-szarmata csoport-hoz sorozható sírok, Varázséji publikációjában található számozásokat megtartva: 1., 2., 3., 6., 7., 8., 9., 10., 11., 12., 13., 15., 16., 19., 20., 21., 22., 23., 24., 25., 26., 27. (fejjel nyugatnak fektetett, lábainál durva fekete agyagböggre), 28., 29., 30., 32., 33., 34., 35., 36., 38. és 42. A felsoroltakon kívül meg kell említenünk a 4. és 5. sírnak ülő helyzetben elhelyezett csontvázait. Semmi sem mutat arra, hogy ezeket jóval előbb (a negyedik-nek egy Faustina senior ezüst érem a melléklete), temették volna el. Nyugodtan tekinthetjük ezeket is a sírok tekintélyesebb részével egykorúnak. Határozottan későbbiek, a mellettük talált tárgyak jellegénél fogva, a ló és kutya csontvázal együttl eltemetett vázak.

A Nemzeti Múzeumba ajándékozás útján kerültek a következő tárgyak (R. N. 66/1879.): 1. Calciumgyöngyök. 2. Nagy, négyszegletes vascsat (mérete 4.5 cm), pecke hiányzik. 3. Szürke, kettős csontkakúpalakú orsógomb (XVI. 17. a., b.).

83. Szeged-Pusztakömpöc.

Három sír anyaga szórványként került a szegedi városi múzeumba.

1. sír. Mellékletei: 1. Vaskés töredéke. 2. Félköríves vascsat, a szíj-szorító lemez egy részével.

2. sír. Mellékletek: 1.8 cm hosszú kúpalakú vastárgy. Hegyesedő vége ellapul, alapjának átmérője 2.6 cm. 2. Felismerhetetlen rendeltetésű vaslemez töredékek.

3. sír. Mellékletek: 1. Gyöngyök. 2. Lapos rézhuzalból készült karperec töredékei. 3. Kerek átmetszetű rézhuzalból való, nyitott végei felé kissé vastagodó karperec. 4. Bronzkarika töredéke.

84. Szeged-Rivódűlő.

Az átokházi kapitányságban fekszik a Rivóerdő. Ennek közelében lévő szélmalom mellett a földnek szőllő alá forgatásakor csontvázat, gyöngyöket, stb. találtak. E leletek hitelesítésére Tömörkény hat sírt tárt fel. Leírásuk az A. É. 1903. évf. 379—381. lapjain található. Különös figyelmet érdemel az általa 2.-vel jelölt sír leírásában az a körülmény, hogy e sírban lévő, fejjel délnek fektetett csontváznak a fejénél és lábánál is volt egy-egy agyagedény. Ugyancsak érdekes az 5. sír. Itt fejjel napnyugatnak fektetett csontvázon ugyanolyan rendben voltak a szokásos mellékletek elhelyezve, mint ahogy az a D-É. irányítású csontvázaknál szokásos; így a gyöngyök a nyakon és lábon. Ezzel a csontvázal került elő egy kampóskeresztalakú fibula. A hat sír feltárása után Reizner folytatta az ásásokat. Négy sírt tárt fel. Ezek közül különösen érdekes a második. Jobb oldalra fektetett, csaknem K-Ny.-i irányban nyújtóztatott csontváz, amelynek mellékletéül ugyanolyan fibula került elő, mint az előbbi csontváznál. A további három csontváz hanyatt fekvő, D-É. irányítású. A sírok

elhelyezésében semmi rend nem volt észlelhető. A sírok egymástól nagyobb távolságokra feküdtek, igen szétszórva. Reizner ásatási leírása az A. É. 1903. évf. 381—384. lapjain található.

85. Szeged-Röszke.

Röszkén, a szegedi kegyesrendi ház birtokán, töltéskészítési munkálatok idején kihordott kubikgödörök fenekén mutatkozó sírok hírére, Reizner János, a szegedi városi múzeum akkori igazgatója jelent meg a helyszínen s ő bontotta fel a két kubikgödörből előkerült négy sírt (A. É. 1892. 166—168. l.).

86. Szeged-Röszke. Sárosvölgy.

1885-ben, amidőn a sövényháza—szegedi ármentesítő társulat a szentmihálytelek—röszkei vonalát építette, a Röszkén keresztül húzódó Sárosvölgy partjain több sírra bukkantak az ér medrét betöltő munkások. A sírokat feldúlták és mellékleteiket összezavarták. A leletanyag két kort képvisel. Ha az előkerült leletek mind sírmellékletek, akkor itt bronzkori és jazyg-szarmata sírokat dúltak fel. Ismertetésük az A. É. 1885. évf. 149. és 1888. évf. 239. lapjain s végül részletesen az A. É. 1902. évf. 161—165. lapjain jelent meg.

87. Szeged-Zákány.

Csak egy sír anyaga került a szegedi városi múzeumba szórványként. És pedig: 1. Egy darab Cypraea kagyló, kerek bronzhuzalból készült zárt bronzkarikával; a karika végei egymásra vannak csavarva. 2. Kerek bronzhuzalból készült, nyitott végein kissé vastagodó karperec (XVII. 11.). 3. Mint a 2., de csak töredékben. 4. Két félköríves vascsat töredéke. 5. Vas-kés töredék (XVI. 4.). 6. Ismeretlen rendeltetésű vékony vaslemez; 1 cm széles, 11.2 cm hosszú. 7. Két szem szürke gyöngy; egyik barázdált, a másik síma felületű. 8. Szürke agyagedény oldalából készült, 3.6 cm átmérőjű lapos korong. 9. Kerek bronzhuzalból való torques (XVII. 9.). 10. Kerek bronzhuzalból készített zárt karika (XVII. 8.). Átmérője 3.4 cm.

88. Szeged-Tiszapart.

A klinikai építkezések alkalmával kerültek elő az alábbi tárgyak: 1. Kerekhuzalból készült, végei felé vastagodó, nyitott karperec. 2. Hadrianus G. B. érme.

Mindkét tárgy sírlelet, melyről a szegedi városi múzeum csak akkor értesült, amikor a hitelesítő ásatásokat az építkezések előrehaladott volta miatt, nem lehetett eszközölni.

89. Szegvár.

Új sor 188. sz. telekről, Bánfi Péter ajándékaként kerültek a következő tárgyak a szentesi múzeumba; 1. Hengeres borostyángyöngy. 2. Ke-

rek bronzhuzalból készült, végein kissé vastagodó karperec. 3. Az előbbinél vékonyabb, négyzetesátmetszetű huzalból készült, végein lapított s ezért szélesedő karperec. 4. Félköralakú torques rossz ezüst huzalból. Végei lapítottak és kerek lyukakkal vannak ellátva. E lyukakba kapcsolható a nyakperec második részének tekinthető, vékonyabb bronzhuzalból készült ív, melynek végein kampók vannak. Erre öt helyen, vékonyabb bronzhuzal van reácsavarva. A reácsavarások között 3 carneol gyöngy van a bronzhuzalra felfűzve, a negyedik leesett.

90. Szegvár.

Bécsi Sándor főjegyző ajándékából került a szentesi múzeumba: 1. Bronzcsat. 2. Meghatározhatatlan rendeltetésű vasdarabon: Faustina senior ezüst érme.

91. Szegvár-Cickazug.

E helyről Berezvai Ignác ajándékozott a szentesi múzeumnak két sír mellékletet. Az egyikhez pasztagyöngyök és nyitott bronzkarika, a másikhoz üveggyöngyök tartoztak.

92. Szegvár-Nagyorom.

Az alábbi leletet Hevesi Vince ajándékozta a szentesi múzeumnak: 1. Fenőkö. 2. Hadrianus G. B. érme. 3. Antoninus Pius G. B. érme. 4. Antoninus Pius ezüst érme. 5. Marcus Aurelius (?) G. B. érme. 6. Valószínűleg bőrvőre alkalmazott bronzlemez. Alakja nagyjából a trapézhoz hasonlít. A kisebbik párhuzamos oldal megnyúlik és végül hegyben végződik. A lemezen felerősítésre szolgáló lyukak vannak. 7. Mint a 6., de kisebb; egész hossza 4.1, míg az előbbié 6.3 cm. 8. Lapos rézhuzalból készült karperec pár; nyitottak és végeik lapítottak. A szélesedő lapított részen W alakú bevéssett díszítések. 9. Kerek átmetszetű rézhuzalból készült, nyitott karperec. 10. Három darab zárt karika bronzhuzalból (XVII. 6.); kettő közülük egymásba illesztve. 11. Ezüsthuzalból való torques (XIX. 8.). A kampó előtt különálló, vékonyabb sodrony van reácsavarva. A húrok fölött spirálisalakú dísztag foglal helyet, olyan módon, mint a XVIII. 11. ábrán bemutatott gyűrűn.

93. Szentes-Berekhát.

Szentestől délkeletre eső területész. Innen Palyik T. János földjéről négy, Pataki Szilveszter földjéről egy, Kórógyi Pál földjéről négy sír anyaga van a szentesi múzeumban kiállítva.

1. sír. (Palyik T. János földjéről.) Mellékletek: 1. Lapos, szürke orsókarika (XVI. 13. a., b.). 2. Pasztagyöngyök. 3. Bronztorques töredék (tipusa XIX. 7.). 4. Vékony, kerek bronzhuzalból készült karika; végei egymás fölé hajlanak (XVIII. 25.).

2. sír. Mellékletek: 1. Különböző színű és alakú pasztagyöngyök. 2. Szürke edényfenékből készült lapos orsókarika.

3. sír. Mellékletek: 1. Különböző színű és alakú paszta- és üvegyöngyök. 2. Bronzhuzalból készült, kerekátmetszetű nyitott karika; egy helyen vékonyabb bronzhuzal van rá csavarva. 3. Bronzfibulatű. 4. Bronzfibulatű, csavarmentes fejjel. 5. Kerek bronzhuzalból való karperec pár, hegyesedő végekkel (XVII. 5. b.). 6. Szürke, kettős csontakúpalakú orsó-gomb (XVI. 17. a., b.).

4. sír. Mellékletek: 1. 36 cm hosszú lándzsahegy, vasból. Kerek köpűje 12, gerinc nélküli pengéje 24 cm. 2. Antoninus Pius ezüst érme.

5. sír. (Pataki Szilveszter földjéről.). Mellékletek: 1. Nagymennyiségű kréta- és pasztagyöngy. 2. Kettős csontakúpalakú orsó-gomb (XVI. 17. a., b.).

6. sír. (Kórógyi Pál földjéről.). Mellékletek: 1. Rézfibula töredéke (XIII. 5. a., b.). 2. Különböző színű és alakú gyöngyök.

7. sír. Mellékletek: 1. Kerek ezüsthuzalból készült, karperec töredék. 2. Ezüstlemezről való, kerek zárt gyűrű (valószínűleg a XV. tábla, 12. sz. alatt bemutatott dobozalakú csüngődísz oldala?).

8. sír. Mellékletek: 1. Marcus Aurelius, vagy Antoninus Pius P. B. érme. 2. 1.3 cm átmérőjű, korongalakú csüngődísz, mészszerű anyagból. Közepén kis kúpalakú gomb ugrik ki s e gomb felé ívalakú barázdák futnak.

9. sír. Kerek rézhuzalból készült, nyitott végein vastagodó karperec (XVII. 11.).

94. Szentes-Berki szőlő.

Az állami főgimnázium letétje a szentesi múzeumban. 1. 6.5 cm hosszú bronzhuzal; egyik végén felfüggesztésre szolgáló karika; a másik vége lapátalakúan szélesedik. 2. Mint az 1., de végén a lapátalakú rész helyett kis kanál van. 3. Fehérbronzból készült, 6 cm átmérőjű, homorú tükör (XV. 20.).

95. Szentes-Ecser.

Az állami főgimnázium letétje a szentesi múzeumban. 1. Egy pár négyzeteskeresztmetszetű bronzhuzalból készült, nyitott karperec. 2. Vékony kerek bronzhuzalból való, kis nyitott karika; átmérője 2.3 cm. 3. Három zárt bronzkarika (XVIII. 23.). 4. Mint a 3., de ezüsthuzalból. 5. Kis baltaalakú, átfúrt függődísz (XVII. 4.). 6. Hajlított bronzlemezke. 7. Különböző színű és alakú gyöngyök.

96. Szentes-Fábián-Sebestyén.

Vári János ajándéka a szentesi múzeumnak. 1. Paszta- és üvegyöngyök. 2. Vaskés töredéke. 3. Bronzhuzalból készült, 1.1 cm átmérőjű zárt karika (XVIII. 23.). 4. Ezüsthüggő, két példányban.

97. *Szentes-Kistőke.*

A Körös torkolat vidékén lévő Kistőkén, a Tóth Gergely földjén, feltárt öt sírnak elkülönített anyaga van. Közülük egy, in situ felvéve, a szentesi múzeum jazyg-termében van kiállítva.

1. sír. Mellékletek: 1. Paszta- és üveggyöngyök. 2. Vascsat, a szíj-szorító lemez töredékével (tipusa XVIII. 9.). 3. Hengeres vasár, a nyelén farostok nyomaival; hossza 6 cm. 4. Vaskés töredék, hossza 11,6, szélessége 1,7 cm. 5. Egytagú ezüstitűbula (XIII. 3., de a csavarmentes fejen nyolc tekeredés van.). 6. Réztűbula (XIV. 10.).

2. sír. Mellékletek: 1. Kréta- és pasztagyöngyök. 2. Kerek vascsat. 3. Kerek vascsat, az előbbinél kisebb. 4. 2,3 cm átmérőjű bronzkarika (XVII. 15.). 5. Szabálytalan négyszögformájú vascsat. 6. Kettős csonkakúp alakú, sárga színű orsógomb (XVI. 17. a., b.). 7. Vaskés, fatokkal együtt; hossza 12,5, legnagyobb szélessége 2,7 cm (XVI. 4.).

3. sír. Mellékletek: 1. Különböző színű és alakú pasztagyöngyök. 2. Kettős csonkakúp alakú, sötét orsógomb (XVI. 17. a., b.). 3. 4 cm hosszú, vékony vashuzal; egyik végére egy 0,7 cm magas, hengerhez hasonló, bronzgomb illeszkedik (kúpos, korongos tűbula része?). 4. Zárt bronzkarika (XVII. 2.).

4. sír. Mellékletek: 1. Pasztagyöngyök. 2. Vékony bronzhuzalból készült, zárt karika (XVIII. 23.). 3. Vaskés, hossza 9,3, legnagyobb szélessége 1,7 cm (XVI. 2.).

5. sír. Mellékletei: 1. A bokákon pasztagyöngy fűzér. 2. A jobb alsó lábszár mellett sötét, jóliszapolt és égetett, egyfülű kis kancsó. 3. Kettős csonkakúp alakú sárgássötét orsógomb, a bal comb külső oldalán (XVI. 17. a., b.). 4. A jobb kar csuklóján bronzhuzalból készített, végein kissé vastagodó, nyitott karperec (XVII. 11.). 5. A bal kar csuklóján vashuzalból készült karperec; a vasrozdától majdnem felismerhetetlen. 6. A nyakon bronztorques; egyik végén hurok, a másikon kampó; mindkettő ugyanazon huzal visszahajlításával készült. A kampó feletti huzalrészre mintegy négy cm hosszúságban, a torques huzaljánál vékonyabb, bronzdrót van reácsavarva. (A XIX. 8. csupán hasonló típusú nyakéket mutat be.) 7. A váll felett bronztübula (XIII. 5. a., b.). 8. A koponya két oldalán, a fülek táján, bronzhuzalból készített fülbevaló (XVIII. 15.); az egyikén gránátszem függ.

98. *Szentes-Kurcapart.*

A szentesi múzeumban. 1. Korongos tübula; (mint a pádói 2. sz. alatti.). 2. Korongos, zománcos tübula (XV. 1. a., b.).

99. *Szentes-Lapistó.*

A Csúcs-féle tanyáról Varga B. ajándékaként, került a szentesi múzeumba a következő leletanyag: 1. Különböző színű és alakú krétagyöngyök. 2. Csuklós szerkezetű lemezes réztűbula. A lemezen átört díszítés van.

100. *Szentes-Nagyhegy.*

Szentestől északkeletre emelkedő partos terület. Itt a népvándorlás korának majdnem minden népe temetkezett. Hat jazyg sírnak van innen elkülönített anyaga a szentesi múzeumban.

1. sír. Mellékletei: 1. Ezüsthuzalból készült kéttagú fibula (XIII. 8. a., b.). 2. Pasztagyöngyök.

2. sír. Mellékletek: 1. Csonkakúpalakúan hajlított bronzlemez; tengelye 2.1 cm magas, alapátmérője 1.2 cm. (Valószínűleg pasztagyöngyök közé fűzve viselték.). 2. Fibulatű csavarmentes fejéhez hasonló, keskeny bronzlemez.

3. sír. Mellékletek: 1. Ezüst fülbevaló (XVIII. 22.). 2. Különböző színű és alakú pasztagyöngyök. 3. Oválisátmetszetű, ezüsthuzalból készült csüngődísz. Alakja legjobban pápaszemhez hasonlít. 4. Bronzfibula (XIV. 10. a., b.). 5. Oválisátmetszetű bronzhuzalból készült karperec; végei egymásra hajlanak (XIX. 5.). 6. Lapos bronzlemezéből készült karperec töredék. 7. Torques töredék vasból; egy helyen vékonyabb vassodrony van reátekerve. 8. Kíssé görbepengéjű vaskés (XVI. 2.). 9. Vas csüngődísz.

4. sír. (Hékédi szőlőből.). Mellékletek: 1. Lemezhátú bronzfibula (XIII. 8. a., b.). 2. Lemezhátú bronzfibula (XIII. 16. a., b.). 3. Bronznyakék, töredékes állapotban; mindkét végén hurok van, melyekbe fonálra fűzött gyöngysor volt akasztva. (Tipusa XIX. 7.). A huzal közepe hiányzik. 4. Lapos, hosszénégyszögátmetszetű rézhuzalból készült, nyitott karperec pár.

5. sír. (Somogyi Lajos szőlőjéből.) Mellékletek: 1. Üveg- és pasztagyöngyök. 2. Négyzeteskeresztmetszetű rézhuzalból készült karperec pár; végeik egymás fölé hajlanak (XIX. 5.). 3. Lapos bronzlemezéből való karperec pár; töredékes. Végei szélesednek (XIX. 1.). 4. Bronzfibula (XIII. 16. a., b.). 5. Bronzfibula töredéke. Csak a hát és az aláhajlított láb egy része van meg. Tipusa olyan, mint az előző fibuláé.

6. sír. Női csontváz. D-É. fekvésű; hún-avar jellegű sírok között fekiúdt, 160 cm mélyen. A leggazdagabb szenteskörnyéki jazygsír. Mellékletei: edény, ezüst fülbevaló, bronzveretes faládikó, vaskés, trébelt aranydíszek (a mellen) és gyöngyök. E közelmúltban feltárt sír anyagát, kellő feldolgozás után Csallány Gábor fogja ismertetni.

101. *Szentes-Nagyvölgypart.*

Szentes déli részén húzódó Nagyvölgypartból, 1902-ben az eső csontvázat mosott ki. A lelőhelyen Csallány egy Ény-Dk. irányítású sírgödört bontott fel. Leírása az A. É. 1906. évf. 49—50. lapjain jelent meg.

102. *Szentes-Pesti malom.*

A pesti malom környékéről egy sírt ismerünk. Mellékletei: 1. Különböző színű üveggyöngyök. 2. Lapos bronzlemezéből készített, nyitott kar-

perec, szélesedő végekkel (XIX. 1.). 3. Két drb., vékony, kerek bronz-huzalból készült, egymásbatett karika; végeik egymásra csavarodnak. 4. Vékony, kerek bronzhuzalból készült, zárt karika, egymásra csavart végekkel (XVIII. 23.).

103. *Szentes-Sárgapart.*

A felső csordajárési részről: csak egy sír anyagát ismerjük. Mellékletek: 1. Borostyán-, karneol- és üveggyöngyök. 2. Két drb., vastag bronz-huzalokból készült, 1.7 cm átmérőjű zárt karika (XVII. 15.). 3. Két bronzkarika töredék, vékonyabb huzalból. 4. Fülbevaló aranyból (XVII. 2.).

104. *Szentes-Sárgapart.*

Szentestől északnyugatra fekvő Vályogverő telepről két sír anyaga van kiállítva a szentesi múzeumban.

1. sír. Mellékletek: 1. Pasztagyöngy fűzér. 2. 3.8 cm átmérőjű nyitott fülbevaló, vashuzalból. 3. T alakú római bronzfibula.

2. sír. Mellékletek: 1. Üveg-, mész- és carneolgyöngyök. 2. Kisebb bronzkarika, kerek huzalból, egymásra csavart végekkel (XVIII. 23.). 3. Bronz fibulatű, a csavarmenetes fej egy részével. 4. Vaskés töredék. 5. Két Cypraea kagyló. Az egyiknek felső, keskenyebb részén a 2. sz.-hoz hasonló, de töredékes bronzkarika van áthúzva. 6. Kerek bronzhuzalból készített, nyitott végei felé vastagodó karperec. 7. 1.2 cm átmérőjű vaspálcából készült, 6.5 cm átmérőjű, vaskarika.

105. *Szentes-Zalota.*

Az első leletek 1900-ban kerültek elő. Ez alkalommal két egymás fölé temetett sírt említ Csallány. A felül fekvő gyermeksírkora kérdéses. E sírnek mellékletei igen szegényesek: mindössze két fülönfüggő és egy karperec töredék. Bennünket itt a fülönfüggők érdekelnek közelebbről. Egyszerű, vékony, kerekhuzalból készült, nyitott bronzkarikák. Az egyik vég közelében (legalább is azon, amelyet az A. É. 1906. 50. lap 5. ábrája mutat be), a függő tengelyére haránt állásban, kis gyűrűszerű, síma tag illeszkedik. A fülönfüggőn nincs csüngő s ez különíti el csupán a népvándorláskor hún-avar csoportjában annyira gyakori és jellegzetes fülönfüggő típusaitól; velük való rokonsága a gyűrűs tag révén alig lehet kétséges. Emlékes csoportunkba való tartozása ellen szól az a körülmény is, hogy az általunk ismert, hiteles, jazyg-szarmata sírok egyikéből sem ismerjük ezt a fülönfüggő típust. Az irányítás (Ny-Ény—K-Dk.) sem szól a későbbi csoporthoz sorsolás ellen. Nem szokatlan ez az irányítás az említett régiebb középkori temetőink sírjainál. Így többek között ez volt a helyzet a csúnyi, nemesvölgyi, szentpéteri sírmezőknél is. (Archaeologiai Közlemények XIX. k. 113. l.).

A fennebbi okadatolások alapján a zalotai 1. sírt nem soroljuk jazyg-szarmata sírjaink közé, mindaddig, amíg egyéb, tipikusan ehhez a csoport-hoz tartozó sírból a szóban forgó fülbevaló típus elő nem kerül.

Az említett sírleletek alapján, 1904-ben, végzett ezen a területen a szentesi múzeum próbaásatást, melynek eredménye további két sír és ezek alapján a minden kétséget kizáróan megállapított temető rendszeres feltárása volt. Az ásatás alkalmával még húsz sírt tártak fel. (Ismertetésük az A. É. 1906. évf. 50—55. lapjain.).

106. *Szentes-Böldirév.*

A Farkas Sándor révén, ajándékozás és vétel útján, a Nemzeti Múzeum birtokába jutott nagy és változatos gyöngy anyag (calcedon, üveg, paszta), lelőhely szempontjából egyáltalán nem megbízható. Koruk java-részt jazyg-szarmata. (R. N. 75/1893., 13/1893., 107/1895., ez utóbbi a Böldirév tájékaról való.).

107. *Szentes-Tűzköveshalom.*

Egy csuklós tűszerkezetű, korongos bronzfibula került innen a szentesi múzeumba (XV. 1. a., b., de a peremhez csatlakozó félköríves tagok száma csupán hat.).

Békés vármegye.

108. *Bábocka-pusztá.*

A Nemzeti Múzeumban 29/1892. sz. alatt leltározott szórványos lelet:
1. Calcedon- és üveggyöngyök. 2. Három darab bronzcsat (XVIII. 6.); egy nagyobb, kettő egymással egyenlő, kisebb méretű. 3. Szíjszorító lemez csüngővel (XVIII. 2.); a csüngő végződése félkörös. 4. Kerekátmet-szetű bronzhuzalból való, zárt bronzkarika. 5. Síma bronzhuzalból készült torques; mindkét végén kampó (XIX. 7.). 6. Három darab négyzetesátmet-szetű rézhuzalból készült, nyitott karperec; egy, ugyanilyen ezüsből. 7. Négy darab kerekátmet-szetű rossz ezüsthuzalból készített, végén kissé vastagodó karperec. 8. Lapos bronzhuzalból való, kígyófejekben végződő nyitott karperec. Peremén és a fejek körül pontsor fut. 9. Csuklós, korongos bronzfibula (XV. 6.). 10. Csuklós, korongos bronzfibula (XV. 3. a., b.). 11. Csuklós, korongos bronzfibula (XV. 1. a., b.), azonban a korong felületének középső része a XV. tábla 5. sz. alatti fibulához hasonlóan emelkedik ki s hiányzik a középütt kiugró tag.). 12. Rézfibula töredéke (XIV. 6., de a láb és a kengyel egy vonalban vannak. 13. Mint a 12. sz., de bronzból s a fej jobban szélesedik. 14. Rézfibula töredék. 15. 3.5 cm hosszú és 1.1 cm széles bronzlemez töredék; kúposalakú s szeg van rajta keresztüli ütve. 16. Mint a 15., de töredékesebb. 17. Cikádaalakú rézfibula, tűszerkezete úgy látszik sodronyos volt.

109. *Békés.*

Sok vegyes gyöngy van e helyről a gyulai múzeumban.

110. *Békéscsaba.*

Paszta gyöngysor. (R. N. 24/1854.).

Néhány pasztagyöngy van e területről a gyulai múzeumban.

A békéscsabai múzeumban a következő tárgyak vannak: 1. A XVI. tábla, 14. ábráján bemutatott öt aranyhengerecske; a hengerek ki vannak terítve s alakjuk hosszénégyszög. 2. Arany amulett (XV. 9.), világoskék üvegbetéttel. 3. Kerekfejű bronzcsat (XVIII. 8.). 4. Az A. É. 1899. évf. 85. lapján bemutatott 6. és 7. ábrákhoz hasonló dísztag töredéke, bronzból. 5. Bronz lemezesfibula, csavarmentes tűszerkezettel (XIV. 17. a., b.).

111. *Békéscsaba.*

A békéscsabai *ligeti szőlőkben* tárt fel Dr. Haán Albert néhány jazyg-szarmata sírt. Megmaradt mellékletük: csak néhány edény.

112. *Békésszentandrás.*

A Téglahalomból borostyángyöngy fűzér került Kertész Elek adományaként a szentesi múzeumba.

113. *Gerendás.*

Jazyg-szarmata típusú agyagedény, a békéscsabai múzeumban.

1. Gyöngyök. 2. Síma ezüsthuzalból készült nyitott gyűrű, a Nemzeti Múzeumban. (R. N. 43/1879.).

114. *Gerla.*

Terra sigillatát utánzó agyagedény került innen a gyulai múzeumba.

115. *Gyoma.*

1. Paszta gyöngysor. 2. 4.5 cm átmérőjű bronz fülbevaló (tipusa, XVIII. 15.). 3. Négyszegletes bronzcsat. 4. Kerek bronzhuzalból készült zárt karika, átmérője 3.7 cm. 5. Szíj végének, vagy szíj szélének szegélyezésére szolgáló, hajlított bronzlemezek; bronzszögekkel vannak felszerelve, melyek a beborított szíjrész megerősítésére szolgáltak. A leletek a gyulai múzeum 79. sz. tábláján vannak. A 81. táblán, ugyancsak Gyomáról való, letörött fülű bronzcsengő van. A 82. táblán calcedongyöngyök vannak.

A szentesi múzeumban Koncsek Gy. József ajándékaként calcedongyöngyök vannak.

116. *Gyopáros.*

1. Bronzfibula (XIII. 3.). 2. Karneol-, üveg- és pasztagyöngyök. 3. Kerekhuzalból készített bronzkarperec, vastagodó végekkel. 4. Bronzfibula töredéke (tipusa: XIII. 3.). 5. Félkörösfejű rézcsat, hosszú szíjszorító

lemezzel. A lelet az orosházi polgári iskola gyűjteményében van elhelyezve.

117. Gyula.

A gyulai múzeum 80. tábláján paszta gyöngysorok vannak, amelyek a gyulai határból kerültek elő. A harmadik táblán, három *T* alakú római fibula; az egyiknek a fej részén *AUCISSA* felirat van. A negyedik tábla tárgyai közül, egy korongos fibula tartozik a gyulai határban előkerült leletanyagba. Figyelmet érdemel a XIV. tábla, 11. a., b. sz. fibulájával, legalább is látszatra, rokonságot tartó, lebegő madárhoz hasonló fibula, aránylag rövid legyezőszerű farokkal. Ugyancsak a negyedik tábláról való egy XIV. 10. típusú fibula is.

119. Kétegyháza.

Nem hitelesen feltárt egyetlen jazyg-szarmata sír mellékletei: 1. Egyenes pengéjű töredékes vaskés. 2. Félkör alakú vascsat, hosszú szíjszorító lemezzel. 3. Egy agyaggyöngy. 4. Balta alakját utánzó bronz függődísz (XVII. 4.). 5. Provinciális római bronzfibula (XIV. 1. a., b.). 6. Kerekátmetsetű bronzhuzalból készült, nyitott végei felé kissé vastagodó karperec. 7. Hadrianus és Sabina ezüst, Caracalla P. B. érme.

120. Köröstarcsa.

Nagy, hosszúkás calcedongyöngy. Gyarakv Imre köröstarcsai gazdálkodó ajándéka. (R. N. 25/1931.).

121. Mezőberény.

Terra sigillátát utánzó agyagedény van erről a helyről a gyulai múzeumban.

122. Orosháza.

A Dénes-féle téglagyár területéről a következő anyag került az orosházi polgári iskola gyűjteményébe: 1. Bronzfibula (XIV. 4.). 2. Félkör alakú bronzcsat, hosszabb szíjszorító lemezzel. Szíjszorító lemezén, a mélyített vonalkák és háromszögalakú bemélyítések, hullámvonalak formájában helyezkednek el. A minták közt egy nagyobb, szabályos háromszög belsejét, egy kisebb, szabálytalan háromszög tölti be. 3. Kerekátmetsetű bronzhuzalból készült, 1,4 cm átmérőjű, bronzkarika. Végei összeérnek. 4. Különböző színű pasztagyöngyök. 5. Fehérbronzból készült homorú tükrök; tört példány.

123. Orosháza.

Az orosházi polgári iskola gyűjteményében a Kristó-téglagyár területéről származik: 1. Kerek bronzhuzalból való, nyitott végei felé vasta-

godó, bronzkarperec. 2. Szürkeszínű, jóliszapolt, egyfülű edény. 3. Négyzetesátmetszetű bronzpálcából készült, nyitott karperec. 4. Bronzfibula (XIII. 3.). 5. Két darab egyfülű és három darab fületlen korongon készült, szürke agyagedény. 6. Bronzsodronyból készített, nyitott karika, mindkét végén kampóval. 7. Kerek bronzhuzalból való csavart torques; két vége lapított és átfúrt. 8. Kettős csonkakúpalakú orsógomb (XVI. 17. a., b.) és XVI. 13. a., b.).

124. *Öcsöd-Mogyorós halom.*

Ismertette Csallány Gábor az A. É. 1899. évf. 41—46. lapokon. 1893-ban kilenc sír került elő. A kilenc sírből az elsőt mellékletei kizárják emléksorozatunkból (A. É. 1899. 42. l.); jóval későbbi. Hampel József (Honfoglaláskor hazai emlékei 703. l.) a honfoglalás korába helyezi. A megmaradt nyolc sírből egy volt melléklet nélküli.

1900-ban a Mogyorós halomnak Öcsöd felőli lejtőjében Csallány Gábor még egy sírt tárt fel. (A. É. 1906. évf. 48—49. l.).

125. *Öcsöd.*

Molnár Béla ajándékként került a szentesi múzeumba: 1. Kréta- és agyaggyöngyök. 2. Ezüsthuzalból készült karperec töredékek. 3. Bronzfibula tűje. 4. Kék üvegbe vésett emberi arc ábrázolás, átmérője 1.1 cm.

126. *Szarvas.*

Szarvas északi határában, az ú. n. Hurkás-tanya és a Szarvas—mezőtúri vasút közötti területen előkerült szórványos leletek hitelesítésére 1930-ban, Fettich Nándor dr. végzett ásatást; öt sírt tárt fel.

1. sír. 80 cm mélyen fekvő gyermekcsontváz; irányítása D-É. (Fej délen). Melléklet: nagyobb, szürke agyagkorsó, díszítés nélkül, finom agyagból, a lábvégeknél.

2. sír. D-É. irányítású férfi csontváz. Mellékletek: 1. Kétélű vaskard töredékei, nyélnyúlvánnyal. A kard hegye lekerekített; a nyélnyúlvány nem egyenletesen szélesedve megy át a pengébe, mint a XVI. 1., hanem erős vállasodással. A bal könyök belső oldalától, a bal térdig eső részen feküdt, hegyével a lábak felé. 2. Füles bronzgomb, a jobb váll tájáról. 3. Erősen oxidált bronzérem.

3. sír. D-É. irányítású csontváz, 140 cm mélyen. Melléklete: vörös agyagcsésze, fül nélkül, a lábvégeknél.

4. sír. D-É. irányítású csontváz, 130 cm mélyen. Melléklet nem volt.

5. sír. D-É. irányítású csontváz, 130 cm mélyen. Melléklet nélkül.

A szórványanyag, amelynek hitelesítése végett az ásatás történt: 1. Finom, szürke agyagból készült pohárka. Füle és szája letörött. 2. Jellegzetes jazyg-szarmata gyöngyök, kék színű üvegből és téglavörös kőből, továbbá néhány más gyöngyszem. (R. N. 18/1930.).

127. *Szarvas.*

A Lómer-halom melletti homokbányából szórványos anyag került Krecsmarik Endre tulajdonába. E leletek egy része árpádkori, de a másik rész (A. É. 1910. évf. 176. l. 4., 7. és 8. ábráin bemutatott edények és fibula), jazyg-szarmata emléksoportunkhoz sorozható. Az emlékek ismertetése az említett helyen jelent meg.

128. *Szarvas.*

Az Érpárti szőlők közelében, a műút oldalában tárt fel Krecsmarik Endre egy, már részben bolygatott csontvázat. A Dk-Ény. irányítású csontváznak a feje hiányzott. Melléklete: az oldalán mutatkozó oxydált vastöredék, mely vaskés maradványa lehet és a lábvégek mellől előkerült durva, korongon készült edény. Épen az edény helyzete miatt osztjuk e sírleletet emléksoportunkba. (A. É. 1913. évf. 36—37. l.).

Szarvas vidéke.

A Nemzeti Múzeumban R. N. 75/1893. sz. alatt a következő tárgyak vannak leltározva: 1. Bronzcsat (XVIII. 1.). 2. Bőröv díszítésére szolgáló csiüngődísz ezüsből (XIX. 13.). 3. Két bronzcsat (XIX. 11.). 4. Három bronzkarika (XVIII. 23.). 5. Mint a 4., de egybefonva. 6. Nyakék bronzból (XVII. 4.); töredék. 7. Lapos, rézhuzalból készült, nyitott végein szélesedő karperec (XIX. 1.). 8. Kerekátmetszetű rézhuzalból való, nyitott végek felé vastagodó karperec pár (XVII. 11.). 9. Négyzeteskeresztmetszetű rézhuzalból való, nyitott karperec (XVII. 10.). 10. Karperec ezüsből; típusa, mint a 8. 11. Nyakék töredék rézhuzalból (XIX. 7.). 12. Félkörös fejű bronzcsat, szélein rovátkolt szíjszorító lemezzel.

129. *Tótkomlós.*

Néhány pasztagyöngy a gyulai múzeumban.

Csanád vármegye.130. *Kunágota.*

A Kupapusztán előkerült jazyg-szarmata sírlelet: 1. 12 cm magas, vörös színű agyagkorsócska. 2. Rosszezüst karperecek; egyik töredékes. 3. Kettős csontkakupalakú agyag orsógomb, bemélyedő cikk-cakkos díszítéssel. 4. Gránátgyöngyök. A Nemzeti Múzeumban. (R. N. 24/1931.).

131. *Püspöklele.*

A község, a Szeged város tulajdonában levő, tápéi réttel szomszédos. A helységben, a 95. sz. Soós és a vele szomszédos Kruplicza telken,

szőlő alá forgatáskor leletek kerültek elő, melyeknek a hitelesítésére Tömörkény ásatást végzett. Egymás alatt két temetőt talált, melyek közül az alsóban a csontvázak fejjel kelet felé feküdtek. Az előkerült vasmelléletek java része (széles és nehéz vaskardok) ezekből a sírokból került elő. A felső síroknak irányítása fejjel nyugat felé történt. E síroknak melléletei bronztárgyak és gyöngyök. A Sz. R. N. 9/1907. sz. K. jelzésű tétele egy 6.4 cm hosszú bronzfibuláról beszél, fejjel napnyugat felé fektetett sírból. Az egész püspöktelei anyag ismertetése Tömörkény István tollából az A. É. 1908. évf. 268—270. lapjain jelent meg.

Soós Sándor, a háza udvarán, gödörásás közben, 1 m mélységben, délnek fekvő csontvázat talált, amelynek koponyája hiányzott. Mellékletek: 1. Hat fehér gyöngyszem üveg- és krétaszerű anyagból; egy agyagedénybe volt beletéve. 2. Hét cm magas, egyfüllű, finomabb művi agyagedény. 3. Nyolc cm magas, szürke agyagedény. 4. 7.5 cm szájbőségű, hasas agyagedény. 5. 3 cm magas agyag orsókarika. 6. 2.5 cm átmérőjű, zománcos, korongos, csuklós szerkezetű bronzfibula. 7. Fél zabla bronzból (?).

132. Püspöktele.

1930. nyarán, Püspöktele határában végzett ásatásai alkalmával, tárta fel Móra Ferenc az alábbi sírt: Mellékletei: 1. Kő- és üvegyöngyök. 2. Jól iszapolt és égetett szürke agyagtál. Magassága 6.4, szájnnyílás átmérője 11.2 cm. 3. Bronzfibula (XIII. 8. a., b.).

Jász-Nagykún-Szolnok vármegye.

133. Csépa-Czompódhát.

A Nemzeti Múzeum Régiségtárában a következő tárgyak vannak innen a R. N. 43/1889. sz. alatt bevezetve: 1. Vastag, kerek bronzhuzalból készített, végein lapított karperec; rajta *X* és *III* alakú vésett díszek. 2. Pasztagyöngyök. 3. Hét darab, kettős csontakápalakú orsógomb.

134. Künszentmárton-Jaksor.

Pájer Lajos ajándékozásából az alábbi tárgyak kerültek a szentesi múzeumba: 1. Pasztagyöngyök. 2. Bronzfibula (XIV. 10. a., b.). 3. Rézfibula (XIV. 2. a., b. típus, de a félkorong alatt nincs sodrony tekercs.). A rézhenger tömör.

135. Jászapáti.

1. Egy darab piros pasztagyöngy. 2. Kerek huzalból készült, nyitott bronzkarika. A Nemzeti Múzeumban. (R. N. 40/1907.).

136. *Jászberény-Csegelapos.*

1. Csavarodott kígyótestet utánzó aranygyűrű. 2. Aranygyűrű, fejébe foglalt vésett karneollal; a vésett faun alak, jobb lábbal ugrik, bal kezében szőlőfürtöt tart, jobbájával hóna alatt kampósbotot szorongat. 3. Antoninus Pius ezüst érme. 4. Áttörtművű, aranyozott bronzból készült, díszítmény, amazonpajzs formájú. 5. Ugyanilyennek kis töredéke. 6. Kéttagú ezüst szíjvég, az egyik tag hátrafordulva csuklót alkot s a szíj szorítására szolgál (XIX. 13.). 7. Szívalakú ezüst csüngődísz. 8. Ezüsthuzalból font, négyfonatú, 7 cm hosszú sodrony darab. 9. Ezüsthuzalból csavart karperec. 10. Kerekátmetszetű bronzhuzalból készült, végei felé vastagodó karperec. 11. Ugyanaz, de vékonyabb, durvább és szögletesre kalapálva. 12. Két bronzsodronyból font karperec. Egyik végén hurok, a másikon kapocs. 13. Fülönfüggő pár, bronzból (XVIII. 23.). 14. Vaskés penge három darabja, a fatok rátapadt részeivel. 15. Fekete pasztagyöngy, bevésített meanderes vonaldísszel. 16. Ezüst csövecskék, haránt menő hornyolatokkal. 17. Kicsiny, vékony lemezből készült, bronz sarokveretek. 18. Vékony bronzpántból készült, szekrényke fiókjához való kapocshúzó. 19. Nyaklánc, 80 szarvas fogból. 20. 24.2 cm hosszú vaslándzsahegy, kerek köpűvel. 21. Hat, korongon készült, részben terra sigillátát utánzó, agyagedény; kettő szabadkézi mű.

A leleteket részben ásta, részben a Nemzeti Múzeumba beszállította Supka Géza. (R. N. 59/1913.).

Kisnémet István csegelaposi tanyájáról került a jászberényi múzeumba: 1. Lapos bronzhuzalból készített, nyitott karperec. 2. Üveg- és pasztagyöngyök. 3. Vaskés töredéke, a nyélnyúlványon farost maradványokkal. 4. Vasfibula (XIII. 3.), három példány. 5. Vasfibula (XIII. 16. a., b.). 6. Bronzfibula (XIV. 6.).

137. *Jászdózsa.*

A jászapáti kir. kath. főgimnáziumnak Ember G. ajándékozott néhány római provinciális jellegű agyagedényt.

138. *Jászdózsa-Tatárhányás.*

Boróky János plébános ajándéka. 1. Bronzfibula (XIV. 10. a., b.). 2. Bronzfibula (XIV. 6.). 3. Tipikus jazyg-szarmata gyöngyök.

139. *Kisujszállás.*

Egy sír. Mellékletek: 1. Terra sigillátát utánzó, durva művű agyagtál (vörös). 2. Kettős csonkakúpalakú feketés-szürke orsógomb (XVI. 17. a., b.). 3. Aláhajtottlábú bronzfibula (Almgren, Studien über Nordeuropäische Fibelformen, Zweite Auflage, 1923. VII. tábla, 166. sz. típus; hasonló típus a XIII. tábla, 3. sz. alatti ábra is). 4. Huzalból készült, bronzkarperec pár, egymásra hajló végekkel (XVIII. 25.). 5. Vaskés töredéke. 6. Jellegzetes

jazyg-szarmata gyöngyök különféle színekben. 7. Kis kerekalapú bronz-edényke (abroncsok, oldalfalak, fenékrészlet). 8. Karikagyűrű töredéke. 9. Meghatározhatatlan bronztörmelékek.

Az első számú edényt és a 6. sz. gyöngyök egy részét ajándékozta Sarkadi Pál, a többit ugyanabból a sírból ásta ki Fettich Nándor dr.

140. *Kisujszállás.*

A kisujszállási polgármesteri hivatal ajándékaként került a Nemzeti Múzeumba egy 7 cm magas, szürke, finom agyagból készült pohárka. Állítólag jazyg-szarmata sírból. Közelebbi lelőköri körülmények ismeretlenek. (R. N. 17/1929.).

141. *Kúnhegyes.*

Egy sír. Részben munkások (térd fölöttig), részben pedig (a csontváz többi részét) Fettich Nándor dr. ásta fel. A sír iránya Dny-Ék., mélysége 80 cm. Mellékletek: 1. A bal combcsont belső felső részénél nagy calcedonygyöngy. 2. A medence jobb szélén keresztben vörös orsógomb (XVI. 17. a., b.). 3. A medencén vékony bronzdrótból sodort nyakperec, végein hurokkal, melyeket a sodrony visszahajlításával és a huzalra való reácsavarásával alkottak (XIX. 7.). 4. A medencében nagyobb gyöngyök. 5. Ugyanitt egy bronzkarika. 6. A bal alsó karon díszítetlen vaskarperec töredéke. 7. A mellkas jobb felső felében bronzfibula, hátával fölfelé, lábával kifelé (XIV. 6.). 8. A mellkason nagyobb üveg- és pasztagyöngyök. 9. A hason, keresztben, hosszúrkás gyöngy. 10. A bal lábfejnél terra sigillata pohárka.

142. *Künszentmárton-Péterszög.*

Pajer Lajos adománya a szentesi múzeumnak. 1. Rézfibula (XIV. 10. a., b.); félkorongos fejét bevészt vonalkákból álló, a félkorong szélével párhuzamosan haladó sorok díszítik. 2. Bronzfibula (XIV. 11. a., b., de a legyezőszerű láb a hátnak csupán a felét teszi s a félkorongos fejet, hosznégyszögalakú tag helyettesíti; ez alatt van a fibula tűjének csavarmentes feje.). 3. Rézfibula (XIV. 10. a., b.). 4. Lemezesnek nevezhető bronzfibula. A fibula hátát két, farkával egymáshoz illesztett, kígyótest adja. 5. Kettős csontakúpalakú sárga orsógomb (XVI. 17. a., b.). 6. Különböző színű és alakú gyöngyök.

143. *Künszentmárton-Körtvélyesi part.*

Künszentmárton mellett, a Körtvélyesi parton, valószínűleg jazyg-szarmata kori szórványos anyag került elő: agyagesuprok, Cypraea kagyló, ezüst- és rézfibulák, karperecek, gyöngyök. Részletesebb leírásuk az A. É. 1899. évf. 191. lapjain.

144. *Künszentmárton.*

Pajer Lajos adománya. 1. Lemezes rézfibula töredéke. 2. Bronzfibula (XIV. 10. a., b.).

Valószínűleg Kúnszentmárton környékéről való, a szentesi múzeumba Pájer Lajos ajándékaként került, alábbi három sír anyaga.

1. sír. Gyöngyök.
2. sír. Bronzkarperec töredéke, állatfej végződéssel (kígyó). 2. Gyöngyök.

3. sír. Gyöngyök.

4. sír. Calcedon-, kréta- és üveggyöngyök.

A Habrinyi telepen, Czakó István földjén, találták a következő leletanyagot: 1. *L* alakban meghajlított bronzlemez. 2. Téglalapalakú, a négy sarkán átlukasztott bronzlemez. Mérete: 6×3.2 cm; eredetileg szintén *L* alakban volt hajlítva, de utóbb kiegyenesítették. 3. Kilenc darab bronzszeg; öt fejes, a többi töredékes. 4. Két, hosszénegyszög alakú bronzlemezke, szöghelyekkel. 5. Bronz pánttöredék. 6. Nagyobb fejes vasszög. (1—6-ig, faládikó erősítésére szolgáló fémrészek.). 7. 17.5 cm hosszú vaskés, a vége hiányzik. 8. Bronzhuzalból készült, nyitott kis karika (átmérője 3 cm), egyik végén hurok, a másikon kampó (tipusa XVIII. 22.). 9. Bronzlemez töredék, ellipszisalakúan görbítve.

A Kerekes-zug területén kerültek elő az alábbi tárgyak, melyeket Molnár Béla adományozott a szentesi múzeumnak. 1. Bronzfibula (XIII. 16. a., b.). 2. Karneolgyöngyök. 3. Kréta- és pasztagyöngyök. 4. Kerekátmetszetű bronzhuzalból készült, nyitott karperec pár. 5. Calcedongyöngy.

145. *Mezőtúr-Hangács dűlő.*

Rigolirozási munkálatok alkalmával került elő az alábbi sírlelet. A beküldő Beliczky Kálmán rendőrtanácsos szerint csontváz mellett találták. 1. Csaknem teljesen ép bronzfibula, a megszülesített lábból aláhajtott tűtartótokkal. 2. Korongon készült, szürke agyagpohárka; füle letörött, magassága 7 cm. (Nemzeti Múzeum, R. N. 5/1931.).

146. *Mezőtúr.*

A főgimnázium letétjeként őrzik a szentesi múzeumban a következő tárgyakat: 1. Bronzhuzalból való, oválisátmetszetű karperec, nyitott, egymás fölé hajló végekkel. 2. Bronzfibula. 3. Kettősen hajtott aranyhuzalból készült, 1.9 cm átmérőjű, gyűrű (XIII. 3.). 4. Gyöngyök.

Az alábbi anyag Molnár Béla ajándéka: 1. Kerekátmetszetű, rézhuzalból készült, nyitott karperec; végei kissé vastagodnak. 2. Mint az 1., de ezüsthuzalból. 3. Paszta- és calcedongyöngyök.

147. *Mezőtúr-Harcsászug.*

A Nemzeti Múzeum Régiségtárába e helyről kerültek, a R. N. 25/1896. sz. alatt bejegyzett tárgyak: 1. Borostyán gyöngysor. 2. Bronzfibula, az aláhajtott lábból kinyúló sodrony reácsavarodik a tengelyre. 3. Végei felé vastagodó nyitott bronzkarperec.

Ugyaninnen került a Nemzeti Múzeumba: 1. Töredékes bronzfibula. Analógiája: Almgren, VII. tábla, 166. sz. 2. Bronzfibula töredéke, oldalt aláhajlított lábbal. (R. N. 26/1896.).

148. *Nagykörü.*

Az alább ismertetendő tárgyak Marsó Péter tanyáján kerültek elő: 1. Bronzfibula (XIII. 1.). 2. Négyágú, tömör, bronzbuzogány. 3. Domború bronzgomb, hátán két fülel. 4. Bronzvödröcske töredéke. 5—8. Bronzrugó töredékek. 9. Sodort bronzkarperec. 10—11. Bronz függőpár, pálcaalakú bronzcsüngő, a XVIII. 23. típusú zárt bronzkarikán. 13. Arany tubusok, nyaklánc részei (XVI. 14.). 14. Arany amulett, kék üvegberakással (XV. 16.). 15. Borostyán-, piros karneol- és üveggyöngyök. 16. Agyagorsógomb. 17. Füles agyagpohár, vörös színű. 18. Durvább anyagú, szürkés agyagpohár. A lelet a Nemzeti Múzeumban van, R. N. 7/1927. sz. alatt leltározva.

1931-ben kapott a Nemzeti Múzeum, Nagykörüről egy sírleletből származó edényt. És pedig: durva művű agyagpoharat; erősen kiálló szájszélén, zsinórt utánzó díszítménnyel; testének felső részén újjbenomással alakított plasztikus fűzérrel, mely az egész edényt körülveszi. Magassága 14.5 cm. Csontváz mellől ásatta ki Eperjessy Zoltán dr. orvos, kinek bemondása szerint, az edény, a váz mellén feküdt. (R. N. 7/1931.).

149. *Nagyrev.*

A Zsidó-halom és az út között lévő sekélyes halomból egy m mélységből származó sírleletet szállítottak be a Nemzeti Múzeumba: 1. Római terra sigilláta csésze; 6.7 cm magas. 2. Kettős csontkakúpalakú, szürke színű orsógomb (XVI. 17. a., b.). 3. Különböző színű és alakú gyöngyök. A találók bemondása szerint, e leletek egy K-Ny.-i irányban, lábbal keletnek fekvő csontváz mellől kerültek elő. (R. N. 3/1931.).

150. *Pusztakerekudvar.*

Mányi Antal földjéről került a jászberényi múzeumba az alábbi lelet: 1. 4.5 cm átmérőjű bronztükrő. 2. Kerekátmetszetű bronzhuzalból készült, nyitott karperec (négy darab.). 3. Deszkalapok összefogására szolgáló vaskapocs (XVI. 5.). 4. Kettős csontkakúpalakú orsógomb (XVI. 17. a., b.). 5. Mint a 4. 6. Bronzfibula (XIV. 10. a., b.).

151. *Pusztamonostor.*

A lelet leírása egy képes táblával illusztrálva megjelent az A. É. 1896. évf. 378—379. lapjain. (R. N. 80/1895.).

152. *Szolnok.*

Terra sigilláta edény. (P. P. S. K. vm. 188. 1.).

153. *Tiszasas.*

A Nemzeti Múzeum Régiségtárában R. N. 42/1889. sz. alatt van leltározva az innen származó anyag: 1. Három szem borostyángyöngy. 2. Lapos bronzhuzalból készült, nyitott karika.

154. *Törökszentmiklós-Bartapuszta.*

1. Jazyg-szarmata kori (?) bronzcsat kerete, zöld patinával és bevéselt vonaldísszel (R. N. 1/1932.). 2. Töredékes állapotban lévő, 9,5 cm magas agyagpohárka. 3. Bronzfibula (XIV. 10. a., b.). 4. Bronzkarperec, lapos huzalból, egyenes vonalú díszítéssel.

A 2., 3., 4. sz. leleteket 1929. nyarán ásták egy sírból; a Nemzeti Múzeumba beszállította Fettich Nándor dr. (R. N. 32/1931.).

Hajdu vármegye.155. *Debrecen-Városi-téglagyár.*

E helyről egy nagy bronzfibula került a Déri Múzeumba.

156. *Debrecen-Vértesi-téglagyár.*

Kék színű és különböző alakú gyöngyöket szállítottak be innen a Déri Múzeumba.

157. *Egyek.*

Török Dezső ajándékozásából kerül a tiszafüredi múzeumba egy calcedongyöngy.

158. *Hajdúsámson.*

A debreceni Déri Múzeumban: 1. Fibula. 2. Vascsat. 3. Egyenespengejű vaskés. 4. Görbepengéjű vaskés. 5. Különböző színű gyöngyök.

159. *Debrecen-Hortobágyhid.*

Zoltai Lajos dr. bronzkori telep ásatásakor bukkant 10 sírra, melyek közül az első zsugorított, melléklet nélküli, csontvázat rejtett; talán épen a bronzkori telep valamelyik lakójának tetemét. A további sírokat Zoltai Lajos dr.-nak rendelkezésünkre bocsátott feljegyzései alapján ismertetjük.

2. sír. 165 cm mélyen. A sír iránya 20 foknyi eltérést mutat az É-D. vonaltól kelet felé. Mellékletek: 1. A lábnál durva, fületlen csupor. 2. Jobb vállperecnél, izmos félkorongos fejű u. n. pannóniai fibula (XIV. 10. a., b.). 3. Boka körül gyöngyök.

3. sír. Mélysége 153 cm. Mellékletek: 1. A lábnál csupor. 2. A bokák körül gyöngyök. 3. A mellen kéttagú, sodronytekercses bronzfibula; tűtartó tokja a gombos végű lábból hajlik alá. 4. A nyak körül gyöngyök.

4. sír. Mélysége 90 cm. Mellékletek: 1. A lábnál csupor. 2. A mellen kéttagú ezüsthüvely.

5. sír. 165 cm mélyen. Irányítása É-D. Melléklete: a derék táján kova darab, acéllal.

6. sír. Ny-K. irányítású, feldúlt sír.

7. sír. 180 cm mélyen. Ny-K. irányítású. Feldúlt.

8. sír. Mélysége 60 cm. A sír irányítása az É-D. vonaltól 40 fokos elhajlást mutat, kelet felé. Mellékletek: 1. Durva művi csupor a lábfejnél. 2. A bokáknál gyöngyök. 3. Zománcoshátú, rombuszalakú lemezes bronzfibula a mellen.

9. sír. Mélysége 146 cm. Irányítása É-D. Mellékletek: 1. A boka körül üveg- és pasztagyöngyök. 2. A mellen apró bronzpántok. 3. A nyak körül gyöngyök. 4. A jobb combnál orsógomb.

10. sír. Mélysége 153 cm. Mellékletek: 1. A lábnál korongon készült, vörös színű fülescsupor. 2. A mellen kéttagú, ívelthátú bronzfibula, gombosvégű lábából hajlik alá a tűtartó tok. 3. Összehajlított bronzlemez a comb alatt. 4. Bizonytalan rendeltetésű vastárgy. 5. A fej mellett jobbra kis vaskés.

Jóllehet nem minden sírnak van megadva az irányítási adata, mégis nyugodtan tételezhetjük fel, hogy a Ny-K. irányítású 6. és 7. sírokon kívül, a többi több-kevesebb eltéréssel É-D.-i irányban helyezkedett el. Így hét sírt, a 2., 3., 4., 5., 8., 9., 10. számúakat határozottan jazygnak vehetjük. A 6. és 7. síroknál gondolkozóba ejt bennünket egyrészt a sírok iránya, másrészt az a körülmény, hogy mindkettő feldúlt. Ha a jazygnak mondott hét sírnál később kerültek volna a Ny-K. irányítású vázak a föld alá, akkor a feldúlást nem kerülhette volna el a többi hét sír sem. Hitelesen feltárt jazyg sírjaink jelentékeny része bolygatott és kifosztott.

Irányításuk miatt jazyg-szarmata síroknak nem tarthatjuk ezeket; az irányításban az É-D. vonaltól való jelentékeny eltérés csak jóval későbbi időkben észlelhető.

Ha a marosvásárhelyi (Dolgozatok — Travaux, 1915. évf. 257—265. l.) scythia csontvázas sírok Ny-K. irányítását kérdéses sírjaink jellegét illetően irányadónak fogadjuk el, akkor a két feldúlt sírt, scythia emlékeknek tarthatjuk.

185. Felsőjózsa.

A községben Tóth István házhelyén kútásás közben két jazyg-szarmata sírra bukkantak. Közülük az egyiket teljesen feldúlták, a másiknak az irányítását és részben a mellékletek fekvését a helyszínen megjelenő Zoltai Lajos dr. még megállapíthatta. A hitelesítő ásatást Sőregi János dr. végezte, melynek eredménye további két sír lett. A leletek leírását lásd a Jelentés 1927. évf. 14—15. lapjain.

160. *Kondoros.*

A debreceni Déri Múzeumban. 1. Különböző színű és alakú gyöngyök. 2. Ezüstcsat. 3. Eredetileg kéttagú, bőrvre alkalmazott bronz csüngődísz (XIX. 13.); csak az egyik tag van meg.

161. *Kócsi-pusztá.*

A debreceni Déri Múzeumban, a Jámbor és Pásztor-féle tanyák közötti területről az alábbi leletek vannak: 1. Két darab jól égetett piros színű agyagpohár; nagyságuk különböző. 2. Korongos bronzfibula. A korong felső lapján piros és kék színű betét nyomai látszanak. (Tipusa XV. 17., de a betét alkotta minták nem egyeznek a tipusként bemutatott fibuláéval). 3. Mint a 2., de a korong felső, betétes része hiányzik. 4. Korongos fibula fehér, kék, piros betét nyomaival. 5. Kerek bronzhuzalból készült zárt bronzkarika; átmérője 2.3 cm. 6. Hasáb- és hengeralakú, különböző színű és alakú gyöngyök.

162. *Püspökladány.*

A debreceni Déri Múzeumban. 1. Korongos bronzfibula. 2. Különböző színű és alakú gyöngyök.

163. *Pusztaszentmiklós.*

A debreceni Déri Múzeumban van innen egy bronzfibula (XIII. 13. a., b.).

Szabolcs vármegye.164. *Balsa.*

A Dögtér északi sarkától Ény.-i irányban 9 m-re, K-Ny. irányítású csontváz került elő. Mellékletei: 1. Alsó karjain bronzhuzalból készült karperec pár. Nyitottak, végük lemezzé lapított s rajta karikába foglalt pont alakú díszítés van. 2. Kettős csontkakúpalakú orsógomb, vörösre égetett agyagból (XVI. 12. a., b.). Az orsógombot alkotó mindkét kúpon függőleges irányban haladó, párhuzamos vonaldíszek, melyeknek közei vízszintes vonalakkal vannak kitöltve. A lelet a nyíregyházi múzeumban van.

165. *Balsa.*

Hídépítés alkalmával került elő: 1. Lemezeshátú bronzfibula (XIII. 13. a., b.). 2. Két kisebbméretű, de az előbbivel egyező típusú fibula; töredékesek. Mindkét fibulát csontváz mellett találták, s a nyíregyházi múzeumba szállították be.

166. *Ibrony.*

Az ibrony—székelyhídi privát út mellett, 30 cm mélyen előkerült csontváz mellékletei: 1. Nyakon gyöngyök. 2. Kerekátmetszetű bronzhuzalból készült karperec. A leletet a nyíregyházi múzeumban őrzik.

167. *Kiskálló-Kiscsere.*

Szórványos lelet a kiskállói határból a nyíregyházi múzeumban, 100 holdnyi szélhordásos hely különböző részeiről: 1. Két bronzfibula tűje, a csavarmenetes fej egy részével. 2. Kéttagú fibula. A fibula csavarmenetes fejét átölelő húr a kengyel felett halad; töredékes. 3. Csát bronzból (XVIII. l., de a nyaka tagoltabb); hossza 8 cm.

168. *Nagyfalu-Kisteleki dűlő.*

Az 1860—70-es években, a község határában, a Tisza balpartján, a „Nagy Morotvánál“, a Kistelek dűlőben lévő őstelepről bronzkori és vaskori lelet anyag került a nyíregyházi múzeumba, de volt itt jazyg-szarmata jellegű szórványos anyag is. 1. Nagyjából szívalakú, áttört bronzlemez. Átlói: 4.1, illetőleg 4.6 cm. 2. Szijszorító lemez bronzból. 3. Kéttagú bronzfibula töredéke; csak a tű csavarmenetes feje és a lemezes hát egy része van meg. 4. Három szem gyöngy.

169. *Nagyhalász.*

E helyről egy bronzfibula (XIV. 10. a., b.) került a nyíregyházi múzeumba.

170. *Nyíregyháza-Lovaskaszárnya.*

A kaszárnya építése alkalmával, 1890-ben, fejjel délnek fekvő csontváz mellől előkerült leleteket, Kossina lakring vandál emlékeknek tartja. A leletnek jellegzetesebb darabjait rajzban is bemutatja a Mannus 1924. évf. 162—163. lapjain; az 1. jegyzetben Józsa levele alapján, a teljes lelet leírását adja. E leírást azzal kell kiegészíteni, hogy az élesen profilálthasú edény, a csontváz lába mellől került elő. A lelettel az összefoglaló részben részletesebben foglalkozom.

171. *Nyírtura.*

Egy aláhajlottlábú, egytagú, ezüstfibula került innen a nyíregyházi múzeumba. A fibula tűtartó sodronynyúlványa hétszer csavarodik reá a kengyelre.

172. *Szentmihály.*

A nyíregyházi múzeumban egy egytagú, aláhajlottlábú bronzfibulát őriznek e helyről, amelynek tűtartójából kinyúló sodrony, tízszer csavarodik a kengyel körül.

173. *Tiszalök.*

A Rázom-pusztán előkerült sír mellékletei: 1. A csontváz nyakán gyöngyök. 2. Két kerekátmetszetű bronzhuzalból készült karperec. A lelet a nyíregyházi múzeumban van.

Ugyaninnen egy lemezeshátú bronzfibula is származik; töredékes állapotban. Szórványos anyag.

174. *Újfehértó.*

A községtől keletre, 1 km-re, útépítés alkalmával, került elő egy bronzfibula (tipusa, mint a XIII. 13. a., b. sz.).

Borsod vármegye.175. *Domaháza.*

Berár Lajos községi gazda udvarán női sírt tártak fel. E sír mellékleteként került a tiszafüredi múzeumba: 1. 26 szem borostyángyöngy. 2. Terra sigillátát utánzó, piros agyagedény.

Ugyaninnen való, úgy látszik másik sírból, illetőleg sírokból: több provinciális jellegű edény, borostyángyönggyel.

176. *Tiszatarján.*

Gr. Károlyi Tiborné ajándékként került e rendkívül fontos leletanyag a Nemzeti Múzeum birtokába. Ezen ajándékozásról megemlékezik az A. É. 1901. évfolyama is (188. lapon). Mivel a közel jövőben várható e lelet részletes, kimerítő ismertetése, nem kívánunk e közlésnek elébe vágni, már csak azért sem, mert dolgozatunk keretein belül ezt úgyis nagyon szűkre szabva végezhetnénk el.

Heves vármegye.177. *Eger vidéki leletek.*

A Nemzeti Múzeum R. N. 2/1930. sz. alatt egy vétel útján szerzett agyagkorsó leírása olvasható. A lelőhely nem egészen biztos. A korsó jól-égetett, agyagból való, vörös színűre van festve. Teljesen ép példány, magassága 24 cm.

Ugyancsak Eger vidékéről került a Nemzeti Múzeumba a már ismertett nagykörűi, tiszatarjáni és kiskúnfélegyházi leletekkel bizonyos vonatkozásban álló leletcsoport. (R. N. 108/1908.).

1. A nagykörűihez hasonló arany amulett (XV. 16.), de annál kisebb, amelyen az ékköveket aranygömböcskék helyettesítik. 2. XVIII. tábla, 24. sz. ábráján feltüntetett aranydíszek; négy egész s több hiányos példány.

A dísz közepén gömbszelet domborodik ki, amelyet gyöngyfűzér körít. E gömbszelethez tartozik négy, vagy hat levélalakú függvény, melyeknek peremén szintén gyöngysor fut. Két szemben fekvő, levélalakú részen, felfűzésre szolgáló átlukasztás van. 3. Öt darab négyzetes aranylemezből hajlított tubusok; nyaklánc részei (XVI. 14.). 4. A XVI. tábla, 16. sz. ábráján bemutatott háromszögű aranylapocskák; hét egész és négy hiányos példány. 5. Aranyból készült fülbevaló pár; egyiknek képét a XVIII. tábla, 19. sz. ábráján mutatjuk be.

178. Füzesabony.

E helységről Bukoveczky István hozott be a Nemzeti Múzeumba egy vörös színű agyag poharat, amely korongon készült. Magassága 10.4 cm. (R. N. 30/1931.).

179. Tiszafüred.

Tiszafüred nagyközség múzeumában: 1. Kerek bronzhuzalból készült karperec. 2. Orsókarika. A fenti két tárgy a tiszafüredi Tisza szőlőken került elő s Cs. Hajdú István ajándékaként került a gyűjteménybe.

A tiszafüredi leleteknek egy másik csoportját Hampel József ismertette az A. É. 1899. évf. 80. lapján. A lelet jellegzetesebb példányaikat a 85. és 87. lapokon mutatta be.

Zemplén vármegye.

180. Szent Mária. (Bodrogköz.).

Innen származik a Nemzeti Múzeumban R. N. 30/1892. sz. alatt bevezetett korongos, csuklós bronzfibula (XV. 8., de a fibula korongjának nagyobb, középső, része a XV. 5. sz. fibulához hasonlóan emelkedik ki.).

Nógrád vármegye.

181. Liptagerge.

A Nemzeti Múzeumban van egy innen származó calcedon gyöngy.

182. Nógrádszakáll.

Kiöntővel ellátott, szürke agyagból készült füleskorsó; magassága 16.5 cm. A Nemzeti Múzeumba vétel útján került. (R. N. 9/1930.).

Komárom vármegye.

183. Bánhida.

A Nemzeti Múzeum Régiségtárában R. N. 37/1884. sz. alatt a következő tárgyak vannak e helyről leltározva: 1. Üveg- és pasztagyöngyök.

2. Kb. 7 cm átmérőjű karperec bronzból. Analógiája a rákosi sírmező leletei között van. (A. É. 1894. évf. 263. l. 3. ábra.). 3. Két nagy Cypraea-kagyló, bronzsodrony függőkkel. 4. A 2. sz. karperechez hasonló bronzkarika, de jóval kisebb és a hiányzó állatalakokat is gömböcskék pótolják. Külső átmérője 3.5 cm.

184. Környe.

Az innen származó lelet a Nemzeti Múzeumban van, R. N. 37/1884. sz. alatt bevezetve: 1. Körülbelül 5 cm magas, hengeralakú bronzedényke. Alap- és fedőlapjának átmérője kb. 3.4 cm. Az oldalfelületen, a hosszten-gellyel párhuzamosan, gömbszeletszerűen kidudorodó pontsorok helyezkednek el. E pontsoroknak az edény belső felületén, gömbszeletszerű mélyedések felelnek meg. Analógiái a rákosi sírlelet hasonló díszítésű bronzedényeiben kereshetők (A. É. 1894. évf. 263. l. 5., 6., 6/a. ábrák.). A rákosiaknak nincs fedőlapjuk. 2. Bronzedényke, mint az 1. 3. Bronzedényke, mint az előbbie, de jóval kisebb; kb. 3 cm magas, 2 cm fenékátmérővel. 4. Csuklós, korongos fibula, bronzból. 5. Gyöngykoszorúval körülvett kicsiny arany gömbszelet. A tiszatarijáni leletben vannak hasonló díszítésű arany dísz tárgyak. 6. Korongalakú bronzlemezke töredéke. Talán a XV. tábla, 12. képen bemutatott függő dísz tárgy része. 7. Bronzlemez töredékek. 8. Két végén egyformán hegyes bronzhuzal.

Pest-Pilis-Solt-Kiskún vármegye.

186. Abony.

Jazyg-szarmata gyöngyök. (P. P. S. K. vm. 188. l.).

187. Abony-Bolháspart.

Hosszú, kampóban végződő, szíjszorító lemezzel felszerelt, négyszögű csat került innen elő. (P. P. S. K. vm. 188. l.).

188. Alpár.

Majláth Béla ismertetett néhány szórványos leletet, melyben jazyg-szarmata is van. Ehhez az emlékcsoporthoz számítható az A. É. 1898. évf. 260. lapján bemutatott 1. sz. bronznyakperec, a 2. sz. kerek bronzcsat (pecke hiányzik?), de lehet jazyg a 4. sz. nyitott bronzkarika és a 6. sz. bronzfibula tekerce(?). Ide sorolhatók u. ez évf. 261. lapján a 7., 8. számú bronz fülbevalók és a 9., 10. számú gyűrűk.

189. Boldog.

Pósta Béla az A. É. 1895. évf. 1—26. lapjain számol be, a Boldog község határában végzett, nagy földmunkálatok alkalmával előkerült lele-

tek kapcsán tett megfigyeléseiről. Az A. É. fenti évfolyamának 6., 7. lapjain ismerteti azt a hét sírt, melyek, irányításuk (É-D.) és mellékleteik miatt, jazyg-szarmata hagyatéknak tekinthetők. Ugyanebbe a csoportba sorozhatók azok a szórványként előkerült, korongon készült agyagedény töredékek is, melyek egyrészt a római provinciális, másrészt, a korban előző, helyi La-Téne ízlés hatását mutatják.

190. *Cegléd.*

A kátaí út mellett, Bogdán Pál XIV. kerületi tanyáján, egy csontváz mellől kerültek elő: 1. Fehér pasztagyöngyök. 2. II.—III. századi ezüst római dénár.

191. *Cegléd.*

Üveggyöngyök. (P. P. S. K. vm. 188. l.).

Terra sigillata edény. (P. P. S. K. vm. 188. l.).

192. *Csanád.*

A kiskörösi járáshoz tartozó helységből a szentesi múzeumban vannak az alábbi tárgyak: 1. Mészgyöngyök. 2. Két Cypraea kagyló.

193. *Dabas.*

Korongon készült agyagedény. (P. P. S. K. vm. 191. l.).

194. *Dunavecse.*

1. Csavart aranyhuzalból készült nyakék; végei kapocsalakúra vannak hajlítva. 2. Fehérbronzból készült tükör. (P. P. S. K. vm. 191. l.).

195. *Felsőalpár.*

A kecskeméti múzeum igazgatója, Szabó Kálmán 1931-ben két sírt tárt fel.

1. sír. Mellékletei: 1. Bronzkarperec. 2. Gyöngyök.

2. sír. Mellékletei: 1. Gyöngyök. 2. III. századi, olvashatatlan felírási római P. B. érem. 3. Vasfibula.

196. *Orgovány.*

Lengyel Vilmos földjén. Sír nincs, csak telepanyag. A leletek edénytöredékek, kovák, gyöngyök. (Lelt. sz. 49—64/1912.).

197. *Fülöpkei Jakabszállás.*

Gyöngyösi Alajos tanyájáról a kiskúnfélegyházi múzeumba beszállított leletek: 1. Két darab calciumgyöngy. 2. Kerek átmetszetű, rossz ezüsthuzalból készült, nyitott karperec, kígyófejes végződéssel. 3. Rézkar-

perec, kerekhuzalból; nyitott, végei laposra vannak kalapálva és hossz-négyszögalakúak. 4. Fehérbronzból készült tükör töredéke. 5. Jól iszapolt agyagból készült szürke tál.

198. *Fülöpszállás.*

A kecskeméti múzeumban 24—30/1912. sz. alatt leltározva: 1. Provinciális római fibula. 2. Kerekátmetszetű bronzhuzalból való nyitott karperec pár. 3. Calcedon-, üveg- és pasztagyöngyök.

199. *Gátér.*

A kecskeméti múzeumban őrzik a következő innen származó tárgyakat: 1. Kilenc cm átmérőjű, áttört bronzlemez (XIX. 3.). (Lelt. sz. 1250.). 2. Krétagyöngyök. 3. Lapos rézhuzalból való, nyitott karperec pár. Az elszélesedő részein vonalakba sorakozó, pontokból álló, díszítések helyezkednek el. (Lelt. sz. 1245.). 4. Vaskés töredéke (Lelt. sz. 1245.).

200. *Gomba.*

A Nemzeti Múzeumban R. N. 96/1901. sz. alatt bevezetve: calcedon- és üveggyöngyök. (P. P. S. K. vm. 188. 1.).

201. *Gödöllő.*

Calcedon- és üveggyöngyök. (P. P. S. K. vm. 188. 1.)

202. *Harta-pusztá.*

Szórványos lelet a szegedi egyetem Archaeologiai Intézetének gyűjteményében: 1. Kerek átmetszetű bronzhuzalból készült, nyitott, végei felé hegyesedő karperec. 2. 9.7 cm átmérőjű tükör, fehérbronzból (XV. 18.). 3. Claudius II. (268—270.) P. B. érme. 4. Jól iszapolt és égetett kis agyagbögre, halvány piros színű. 5. Féltojásalakú tárgy, fehér fémből (XVIII. 10. a., b.).

203. *Irsa.*

Virágcserepalakú terra sigillata edény került innen a Nemzeti Múzeumba. (R. N. 75/1888.).

204. *Izsák.*

A község mellett egy emelkedettebb helyen ásás közben kerekalakú, zománcos bronzfibula került elő (Archaeologiai Közlemények, II. kötet 289. 1.)

Számos jazyg-szarmata lelőhelyet ismerünk Kecskemét környékéről. Legnagyobb részükön Kada Elek ásatott. Ásatásainak anyaga egy-két sír kivételével nincsen sírok szerint elkülönítve. Egy-egy temető, vagy telep anyaga külön van ugyan tartva, de azért az illető lelőhely jazyg-

szarmata kultúrájáról csak általános képet nyújt. Ami sírok szerint elkülönített anyag ma a kecskeméti múzeumban van, az jórészen Szabó Kálmán legutóbbi ásatásainak eredménye. A következőkben a hiteles anyagot ismertetjük, ami alatt az egy lelőhely területéről előkerült s egyített kezelt leleteket értjük.

205. *Kecskemét-Bugac.*

1. Kerekátmetszetű, bronzhuzalból készült, nyitott végei felé vastagodó karperec. (Lelt. sz. 1354.). 2. Kettős csonkakúpalakú, szürke orsógomb (XVI. 17. a., b.). (Lelt. sz. 1340.). 3. Lemezes rézfibula. Csuklós szerkezetű. A lemezen lévő rekeszeket fehér, vörös és kék anyag tölti ki. (XV. 5.). (Lelt. sz. 1355.). 4. Gallienus P. B. érme (Lelt. sz. 1356.).

206. *Kecskemét-Bugacmonostor.*

Az ásatást Ladányi tanyáján Kada Elek végezte. A leletek 1206—1235. leltári szám alatt vannak bevezetve.

1. sír. Mellékletek: 1. A két fültön, egy-egy bronz fülbevaló (XVIII. 22.). 2. Kerekátmetszetű bronzhuzalból való karperec pár; végeik vastagodnak, nyitottak (XVII. 11.). 3. Kettőscsonkakúpalakú orsógomb. 4. A nyakszirten tükrör. 5. A lábvégeknél vasár. 6. A lábknál gyöngyök.

2. sír. Mellékletei: 1. A koponya oldalán, a fülnek megfelelő tájon, egy darab fülbevaló. 2. A mellcsonton széthullott korongos fibula, valószínűleg csuklós.

3. sír. Mellékletek: 1. A bal kulcscsontnál bronzfibula. 2. A bal kéz csuklóján karperec. 3. A sírban elszórtan gyöngyök.

Megjelölés nélküli sírból, de ebből az ásatásból származik az 1219. lelt. számú bronzfibula (XIII. 3.).

Ugyanez a helyzet az 1227. lelt. sz. bronzfibulánál is.

207. *Kecskemét-Szentkút.*

Az ásatást Kada Elek végezte. A temető anyaga 862—888. lelt. sz. alatt a kecskeméti múzeum katalógusában van leírva. 1. Négyzetesátmetszetű, megsodort bronzrúdból való nyakék, mindkét végén hurok. hossza 25.5 cm (XIX. 7.). 2. Kerek, kék üveglapocska, bevéselt emberi arc ábrázolással (betét lehetett?). 3. Fehérbronzból készült ép tükrör. Fényes lapja homorúan halad a közép felé. A szélétől 0.8 cm-re véselt kör halad a széllel párhuzamosan. Átmérője: 9.6 cm. 4. Néhány különböző színű és alakú, üveg- és pasztagyöngy.

208. *Kecskemét-Földművesiskola.*

A lelet a kecskeméti múzeumban van elhelyezve. 1. Kéttagú, szíjra erősíthető bronz csüngődísz (XIX. 13.). (Lelt. sz. 1103.). 2. Oválisátmetszetű bronzhuzalból készült, karperec pár, nyitott (Lelt. sz. 1110.). 3. Szürke edény fenekéből készült orsókarika (XVI. 13. a., b.). (Lelt. sz. 1104.).

209. *Kecskemét-Katona telep.*

A kecskeméti múzeumban. 1. Orsókarika, vörösre égetett cserépből. (Lelt. sz. 184/1925.). 2. Mint az 1.; egyik felén átfúrási kísérletekre mutató pontok (Lelt. sz. 185/1925.). 3. Csiszolt csontárák.

210. *Kecskemét-Ladány.*

E helyről egy bronzfibulát őriz a kecskeméti múzeum. (Lelt. sz. 1187.). Ugyaninnen valók: 1. 8.2 cm hosszú, fokkal ellátott bronztű (?) (Lelt. sz. 1196.). 2. Lapos csontkarika, 3.6 cm külső és 2.7 cm belső átmérővel. Mintha kagylóból vágták volna (?). (Lelt. sz. 1196.). 3. Kerek ezüsthuzalból készült kis, nyitott karika; egyik végén hurok, a másikon kampó (XVIII. 22.). (Lelt. sz. 1192.). 4. Négyszögletes fejű csat. Maga a csat rosszezüst, de szíjra fekvő része és a pecke bronz. (Lelt. sz. 1154.). 5. Kettős csonkakúpalakú orsógomb. (Lelt. sz. 1198.). 6. Bronzfibula (XIV. 6., de háta egyenes.). (Lelt. sz. 1189.). 7. Fehér kőgyöngy, hullámvonalas piros színű berakásokkal. (Lelt. sz. 1157.).

211. *Kecskemét-Mária kápolna.*

Az innen származó lelet a kecskeméti múzeumban van elhelyezve. 1. Szíjvég bronzból; a belső homorú lapján a szíj befogadására szolgáló lemezes szerkezettel. (Lelt. sz. 1315.). 2. Csát, bronzból, hosszabb szíjra fekvő résszel (XVIII. 1., de a nyaka tagoltabb s a szíjra fekvő rész nem barázdált.). (Lelt. sz. 1314.). 3. Bronzcsengő (XV. 15. a., b.). (Lelt. sz. 1308.). 4. Mint a 3., de a függő hiányzik. (Lelt. sz. 1305.). 5. Bronzgyűrű (XVII. 13.). Külső átmérője 2.8 cm. (Lelt. sz. 1312.). 6. Bronz függődísz (XVIII. 18.). (Lelt. sz. 1317.). 7. Kettős csonkakúpalakú szürke orsógomb. (Lelt. sz. 1300.).

212. *Kecskemét-Máriavárosi téglagyár.*

Kada Elek e területen ásatást is végzett, de az anyag legnagyobb része szórványként került a múzeum gyűjteményébe. A két anyagot elkülöníteni ma már nem lehet. Mivel a Kada ásatásából származó anyag sírok szerint nincs elkülönítve, azért az egész anyagot, mely innen került elő, szórványként kezeljük. (Leltári számai: 939—1088. és 1403—1459.).

1. Különböző színű és alakú gyöngyök (paszta, üveg.). 2. 2 cm átmérőjű lapos, dobozalakú bronz függődísz. Az alap- és fedőlapon gömbszelet alakú kidudorodás (XV. 12.). Belül üres. (Lelt. sz. 1032.). 3. 4.3 cm magas, 4.5 cm fenékátmérőjű hengeres bronzedényke. A két oldalél találkozásánál lévő lyukba van húzva a bronzsodronyból készült fül. A feneket egyszerűen reáhajlították az edény testét alkotó henger alsó felére. Úgy a fenéken, mint a fedőlapon háromszög alakban elhelyezett gömbszelet-alakú kidudorodások vannak. Az edényke fedele reá van téve az edényre, ráerősíteni nem lehet. (Az edénynek analógiáját Reizner János közölte,

a röszei lelet ismertetésekor, az A. É. 1892. évf. 165. l. 2. ábra; a röszei példány sokkal töredékesebb s az alap- és fedőlapján csak egy-egy fél-gömbszerű kidudorodás van. (Lelt. sz. 1016.). 4. Félkörídomú vascsat, a szíjszorító lemez egy részével (XVIII. 9.). (Lelt. sz. 1066.). 5. Vascsat, mint a 4., de a szíjbefogó kettős lemez nélkül. (Lelt. sz. 1069.). 6. Vascsat, mint a 4. A szíjszorító lemez szélessége 3 cm, a 4. számú csaté 4 cm. (Lelt. sz. 1074.). 7. Lapos bronzlemezről készült karperec, a két vége kígyófejet ábrázol. (Lelt. sz. 1079.). 8. Kerekátmetszetű bronzhuzalból készített, nyitott karperec; az előbbinél jóval nagyobb. A két végén ábrázolt kígyófejeket, pontsor díszíti. (Lelt. sz. 966.). 9. Vastag, kerekátmetszetű bronzhuzalból való, nyitott végű, karperec pár, vastagodó végekkel (XVII. 11.). (Lelt. sz. 995.). A nagyjából ellipszisalakú karperec nagy átmérőjének hossza 7.3 cm. 10. Két darab edényfenékből készített lapos orsókarika. (Lelt. sz. 1014.). 11. Szürke, kettős csónkakúpalakú, orsógomb. (Lelt. sz. 1010.). 12. Szürke orsókarika; mint a 11., de jóval nagyobb s az alsó alacsonyabb része ferdén bekarcolt vonalakkal díszített. (Lelt. sz. 1009.). 13. Két darab, kettős csónkakúpalakú orsógomb; szabályosabb alakúak, mint az előbbiek (XVI. 12. a., b.). (Lelt. sz. 1008., 1011.). 14. Lapos orsókarika (XVI. 13. a., b.). (Lelt. sz. 1012.). 15. Egyenes vaskés. A nyélnyújtványon rajta van a fanyél maradványa. Nyél hossza 6, penge hossza 9.5 cm (XVI. 4.). (Lelt. sz. 1072.). 16. Egyenes vaskés. Penge hossza 8.5, a nyéltővis hossza 3 cm, a penge legnagyobb szélessége 2.3 cm. (Lelt. sz. 1075.). 17. Bronzfibula (XIII. 3.). (Lelt. sz. 1044.). 18. Bronzfibula (XIV. 10. a., b.). (Lelt. sz. 1043.). 19. Vasfibula (XIII. 3.). (Lelt. sz. 1066.). 20. Öt darab bronzfibula (Lelt. sz. 1041., 1042., 1047., 1048., 1049.). 21. Különböző alakú és díszítésű dísztárgyacsák. Érdekes a készítés módjuk. Két vékony bronz-, vagy ezüstlemez köze, mészszerű anyaggal van kitöltve. A lemezek egyikén, a felső oldalon trébelő technikával előállított díszítő motívumok vannak. Semmi nyomát nem látni annak, hogy valahová reáerősítve viselték volna. (Lelt. sz. 991—994.). 22. Ezen a területen talált érmek: Vespasianus (Lelt. sz. 1036.), Gallienus (Lelt. sz. 1037.) és Antoninus Pius (Lelt. sz. 1038.) korából valók.

213. *Kecskemét-Móricgát.*

Az 1912-ben végzett ásatás alkalmával feltárt kb. negyven sírból, csak egy volt bolygatatlan. (Szabó Kálmán igazgató szóbeli közlése.). 1. Torques, kerek bronzhuzalból. Félköralakban hajlik, két vége lapított és átlyukasztott. (Lelt. sz. 69/1912.). 2. Két darab bronzkarika; egyik végükön hurok, a másikon kampó (XVIII. 22.). (Lelt. sz. 71—73/1912.). 3. Különböző alakú pasztagyöngyök.

214. *Nyír.*

A kecskeméti múzeumban. 1. Négyzetesátmetszetű rézhuzalból készült, nyitott karperec pár. (Lelt. sz. 903.). 2. Kettős csónkakúpalakú

orsógomb (XVI. 17. a., b.). (Lelt. sz. 902.). 3. Probus P. B. érme (Lelt. sz. 908.).

215. *Kecskemét-Széktó.*

Kecskemét határában levő területész. Kada Elek 1906-ban végzett ásatásának eredménye: 1. Trapézalakú bronzcsat, rongált szíjszorító lemezzel (XVIII. 3.). (Lelt. sz. 927.). 2. Lapos bronzhuzalból készült nyitott karperec, végei szélesednek. A karperecen körbe cikk-cakk alakban futó vésett díszítés van. (Lelt. sz. 933.). 3. Lapos, szürke orsókarika (Lelt. sz. 930.). 4. Köpius lándzsahegy vasból. Töredékes. Köpiu hossza 7 cm. A meglevő hegy hossza 6.5 cm (XVI. 7.). (Lelt. sz. 932.). 5. Kétélű vaskard töredéke, markolat nyúlvánnyal. (Tipusa, mint XVI. 1.). A markolattövis hossza 10, a penge legnagyobb szélessége 5.7 cm. Az egykori fatoknak és fanyélnek a nyomai megmaradtak. 6. Bronzfibula. (Lelt. sz. 937.). 7. Ellipszisalakú, korongos bronzfibula. A kék zománcos felsőlap mezejében, két piros zománcos anyagból formált nyúl kergeti egymást. (Lelt. sz. 910.). 8. Vastör, rajta a fatoknak nyomai látszanak (XVI. 9.). A nyélnyúlvány hossza 4.5, teljes hossza 23, legnagyobb szélessége 3.8 cm. 9. Vaskapcsok, deszka összetartására (XVI. 10. és XVI. 5.).

216. *Felsőalpár-Szikra.*

1. 6.8 cm átmérőjű, kerek bronzlemez. Egy része áttört, befejezetlen munka. (Lelt. sz. 1264.). 2. 10 cm hosszú bronztű, kettős csontakúp alakú fejjel (Lelt. sz. 1267.). 3. Félköralakú vascsat, a szíjszorító lemez egy részével (XVIII. 9.). (Lelt. sz. 1267.). 4. Lapos, téglavörös orsókarika, edényfenékből. (Lelt. sz. 1259.). 5. Vasfibula (Lelt. sz. 1269.). 6. Antoninus Pius érme. (Lelt. sz. 1256.).

217. *Kiskőrös.*

E helyről egy antik fülbevaló került elő. (P. P. S. K. vm. 191. 1.).

Ugyaninnen került a szentesi múzeumba ifj. Lábas Endre ajándéka-ként: 1. Kerek, rézhuzalból készült nyitott karperec. 2. Üveg- és pasztagyöngyök.

218. *Kiskülfélegyháza-Pusztapáka.*

Kis Ágoston földjén, kb. 1.5 km-re a Borsi-halom vasúti megállótól, három sírt találtak, az alábbi leletekkel: 1. Fehérbronzból készült fémtükr. Homorú hátsó lapjának pereme van. Átmérője 9.6 cm (XV. 20.). 2. Bronzfibula, teljesen ép példány (XIV. 6.). 3. Hasonló alakú, de kisebb és egyszerűbb díszű, bronzfibula törzse és tűtartója. 4. Egyik végén derékszögben meghajlított bronzpánt, végén bronzszeggel. 5. Hengeralakú, nagyobb borostyángyöngyök. 6. Különböző színű és alakú gyöngyök. Karneol-, üveg-, borostyán- és pasztagyöngyök; zöld, fehér és kék színben. 7. 8.5 cm magas agyagpohárka.

Az 1., 2. sz. tárgyak, a karneolgyöngyök és néhány más gyöngy egy sírból származnak. A lelet a Nemzeti Múzeumban van, R. N. 6/1931. sz. alatt leltározva.

Ugyancsak a Kis-féle birtokról származik, a kiskúnfélegyházi múzeumba került alábbi anyag: 1. Deszka összefogására szolgáló vaskapcsok (XVI. 5.). 2. Egyenes pengéjű vaskés, két darabban; hossza 14.5 cm. 3. Ismeretlen rendeltetésű vasdarabok. 4. Bronzfibula (XIV. 10. a., b.). 5. Kettős csontakúp alakú orsógomb (XVI. 12. a., b.). Az orsógombot alkotó mindkét kúpon hat-hat egyenes vonalú bevágás van. 6. Tipikusan jazyg-szarmata, paszta-, üveg- és krétagyöngyök. 7. Bronzfibula (XIV. 10. a., b.). 8. Szíjra erősíthető csüngődísz bronzból; hossza 5.8 cm. (A XIX. tábla, 13. sz. alatt látható ábra rövidebb része.). 9. Trapezoidformájú bronzcsat. 10. Bronzfibula tűje, a hozzátartozó csavarmenet egy részével. 11. Három darab bronzfibula (tipusuk, mint XIII. 3.). 12. Bronzfibula, két példányban. (Teljesen hasonló fibulát közöl J. Martin a Schlesiens Vorzeit VIII. kötetének 20—36. lapjain megjelent dolgozatában. A fibulát a 25. lapon, a 26. ábrán mutatja be.). Az egyiknek fejénél csavarmenet van, a másikon ezt a négyszögletű lapos bronzlap helyettesíti. 13. Félkör alakú bronzcsat, a szíjszorító lemez egy részével. 14. Fehérbronzból készült tűkör töredéke; méretei nem vehetők fel. 15. Bronzfibula (XIII. 8. a., b.).

219. Kiskúnfélegyháza-Borsihalom.

A vasúti indóházzal szemben. 1. Bronzfibula (XIV. 10. a., b.). 2. Mint az 1. 3. Kerek bronzhuzalból készült, nyitott karperec. 4. Három darab bronzfibula (tipusuk, mint a XIV. 6.). 5. Bronzfibula (XIV. 10. a., b.). 6. Kerek rézhuzalból való zárt kerek karika (XVII. 15.); átmérője 4.5 cm. 7. Négyzetes keresztmetszetű ezüst pálcikákból készült nyitott karika, végei egymás fölé hajlanak. 8. Kréta-, paszta-, üveg- és borostyángyöngysorok. 9. Kettős csontakúp alakú orsógomb, szürke anyagból (XVI. 17. a., b.).

A kiskúnfélegyházi határban a Gyöngyösi Alajos-féle jazyg leletek közelében (Matkói puszta) találtak egy Flavius Severus korabeli átlukasztott római pénzt utánzó arany hamisítványt.

220. Kiskúnfélegyháza.

A város közelében talált szörványos anyag. Beszolgáltatta Kanizsai Nagy Antal. 1. Korongos fibula sárgarézről, csuklós tűszerkezettel. Átmérője 5.2 cm. (XV. 17.). A fibula korongjának felülete zöld, sárga és vörös anyaggal volt kitöltve. E különböző színű anyagokkal kitöltött formák nem ugyanazok, mint az idézett típusé. 2. Doboz alakú függődísz ezüstről (XV. 12., de nincsenek meg a félgömb alakú kidudorodások.). 3. Korongos fibula sárgarézről, csuklós tűszerkezettel. A korong egyik oldalán félhold alakú tag ugrik ki, a másikon hosszabb pálcaszerű tag, melynek vége állatfejet utánoz. 4. Zárt karika bronzból

(XIX. 9.). 5. Csavaros testű bronzfibula. A fibulahát vége aláhajlik s ebből nyúlik ki a tű, míg a hozzáforsztott tűtartótok a hát ellenkező végén, a tű csavarmenetes fejéhez hasonló tag alatt van. 6. Meghatározhatatlan IV. századi P. B. érem. 7. Kréta- és különféle alakú és színű tipikus jazyg-szarmata gyöngyök. 8. Korongos rézfibula (XV. 17.). A korong felső része kék és piros anyaggal volt kitöltve.

221. *A Kisküntelegyháza-Kecskemét közötti út mellől,*

a várostól kb. 3 km-re kerültek elő: 1. A XVIII. tábla, 24. sz. alatti ábra analógiája, szintén aranyból. Hat darab egész példány; a szélekről hiányzik a gyöngysor. 2. A XV. tábla, 9. sz. alatti forma, aranyból. 3. Mint a 2., de az ékkő hiányzik. 4. Arany fülbevaló (XVIII. 17.); kinyújtott hossza 12.5 cm. Záródása, mint a XVIII. tábla, 19. sz. alatt bemutatott fülbevalóé.

222. *Kisküntelegyháza-Pákapusztá.*

A várostól Ék.-i irányban, a Tarjáni tanyán kerültek elő: 1. Jazyg-szarmata gyöngyök. 2. Agyag orsógomb. 3. Lapos bronzlemezről való, nyitott végei felé szélesedő karperec. A karperec szélesedő részein a széleket pontsor kíséri. 4. Bronzfibula (XIV. 10. a., b.).

223. *Kiskünmajsza-Kigyópuszta.*

A Bogárzó-nádas déli részén levő halomból valók azok a leletek, melyeket Pósta Béla dr. szerzett meg a Nemzeti Múzeumnak. A tárgyak közül valószínűleg jazyg-szarmata koriak: 1. Antik agyagedény. 2. Három darab római korbéli barbár agyagedény. 3. Egy darab antik bronzfibula. (A. É. 1899. 429. l.).

224. *Künszentmiklós.*

Ezüstfibula. (P. P. S. K. vm. 191. l.).

225. *Mogyoród.*

Rómaikori bronzedény. (P. P. S. K. vm. 188. l.).

226. *Monor.*

Rómaikori lelet a Nemzeti Múzeumban (R. N. 110/1882. sz.). 1. Karneolgyöngyök. 2. Vékony aranylemezkek. 3. Patkóalakú, felül behajló lemezű arany fülbevaló. 4. Aranysodronyos fülbevaló (kettő); apró kék kövek és gúlaalakú szemcsék díszítik. (P. P. S. K. vm. 188. l.).

227. *Nagykőrös-Gogányi rét.*

A Nemzeti Múzeumban R. N. 8/1929. sz. alatt Farkas László földjéről egy sír anyaga van bevezetve. A sír iránya Ék-Dny., mélysége 120 cm.

Mellékletei: 1. 17 cm átmérőjű római fémtükör, négy darab töredéke. A peremtől kb. 0.5 cm-re a peremmel párhuzamosan átlukasztásokból képezett kör fut (XV. 18.); a csontváz melléről. 2. Ugyaninnen bronzfibula (XIV. 6.). 3. Korongos bronzfibula, a külső körgyűrűben zománc díszítéssel (vörös alap és hat kis zöld kerek pont); belső mezejéből a díszítés kihullott. 4. Kettős csontkakúpalakú, szürkés agyag orsógomb (XVI. 12. a., b.). 5. Bronz lemeztöredékek, szeggel átütve, többnyire téglalapalakúak (kis kazetta veretei?). A kazetta veretek a lábaknál. 6. Lemezes bronzfibula töredékei; meg van a tűje is a csavarmenettel együtt; a mellen fektetve. 7. Meghatározhatatlan vastöredékek. 8. Nagymennyiségű jazyg-szarmata gyöngyök. E gyöngyök egy része a mellről, a piros gyöngyök egy része a karról, a többi gyöngyök legnagyobb része a lábak tájékáról került elő. Edény melléklet nem volt.

228. Ókéske.

A leletet a kecskeméti múzeumba szállították be. 1. 6.5 cm átmérőjű áttört, kerek, bronzlemez (Lelt. sz. 1143.). (XIX. 4.). 2. Rézfibula (XIII. 3.). (Lelt. sz. 1148.). 3. Kúpos, korongos, bronzfibula. Csuklós tűszerkezetű. A fibula lemezére bronzszeggel borostyángyöngy van reáerősítve; ez tekinthető a fibula kúpos részének. (Lelt. sz. 1140.). 4. Lemezes bronzfibula, csuklós tűszerkezettel. A fibula lemeze hosszényszög alakú. (Lelt. sz. 1138.).

229. Peszérpuszta.

Üveggyöngyök és cseréptöredékek. (R. N. 10/1851.). (P. P. S. K. vm. 191. l.).

230. Péczel.

Nagy Géza a tói malom melletti dombban, sírt tárt fel. Mellékletek: 1. Rómaikori barbár készítésű bögre. 2. Vas lánczahegy. 3. Bronzpánt. (A. É. 1899. 429. l.).

231. Pusztaszeri iskola.

A kecskeméti múzeumban. 1. Három, kerek, bronzhuzalból font torques (Lelt. sz. 1334.). 2. Lapos bronzhuzalból készült karperec pár, apró bevéssett vonalakkal vannak díszítve. (Lelt. sz. 1337.). 3. Gyöngyök.

232. Pusztavarsány.

Podmaniczky János örökösei birtokán gyöngyfüzért találtak; a gyöngyök calcedonból és színes üvegből vannak. Találtak korsót is. (Archaeologiai Közlemények II. köt. 293. l.).

233. Rákos.

A rákosi állomástól alig húsz lépésnyire, földmunkálatok alkalmával, jazyg-szarmata sírokra bukkantak a munkások. Az előkerült leleteket Hampel József az A. É. 1894. évf. 262—265. lapjain ismertette.

234. *Tass.*

1. Bronzból készült tükör. 2. Vegyesfémből készült tükör. 3. Tükör fogantyú. (P. P. S. K. vm. 191. l.).

235. *Tatárhányás.*

Hét halomból álló halomcsoportból Márton Lajos dr. kettőt megásatott. Mindkettőben bolygatott sírokra talált. „...az egyikben mégis megmaradt, a fej mellett két oldalt, egy-egy pajzsfogantyúnak látszó vas-tárgy és a lábnál egy erősen profilált, korongon készült, mély csésze féle”. (P. P. S. K. vm. 188. l.).

236. *Tápióbicske.*

Sírleletből származó kék, vörös és zöld üvegyöngyök. Magassarkú számszerű fibulák. 3. Végein szélesedő karperec. (P. P. S. K. vm. 188. l.).

237. *Tápiógyörgye.*

Scultéty István gazdálkodó földjéről és ajándékaként került a Nemzeti Múzeumba az alábbi jazyg-szarmata (?) sírlelet: 1. Durva anyagú, 9 cm magas agyagbögre. 2. Lapított golyóalakú calcedon gyöngyszem. 3. Gömb- és hasábalakú krétagyöngyök. (R. N. 21/1929.).

238. *Tápiószecső.*

Egy római fibula került innen elő. (P. P. S. K. vm. 188. l.).

239. *Tápiószele.*

E helyről egy kerek bronzhuzalból készült fülbevalót őriznek a Nemzeti Múzeumban. (Tipusa, mint a XVIII. tábla, 22. sz., de a hurok felett a XVIII. tábla, 11. sz. alatti ábra gyűrűjén látható spirálisképezésű tag van.). (R. N. 14/1863.).

240. *Tiszaújfalu.*

Egy korongos bronzfibula került innen a kecskeméti múzeumba (XV. 8., de a berakott dísz másformájú; hasonlít a Nagykőrös 3. sz. fibulához.). (Lelt. sz. 1358.).

241. *Újkéske.*

Vétel útján került a Nemzeti Múzeum Régiségtárába egy 11.5 cm magas agyagpohár; szájátmérője 3.5 cm. R. N. 19/1929.

242. *Újszász.*

Az állomás közelében 1.5 m mélységben nyugvó női csontváz mellett egy római eredetű bronzfibulát találtak. (A. É. 1899. évf. 429. l.).

Ugyane helyen egy másik rómaikori bronzfibulát is találtak. (P. P. S. K. vm. I. 188. l.).

243. Üllő.

Egy rómaikori fibula. (P. P. S. K. vm. 188. l.).

244. Vacsí puszta.

Sírlelet, a Nemzeti Múzeumban R. N. 82/1900. sz. alatt: 1. Aláhajtott-lábú fibula. 2. Zománcos fibula. 3. Üveggyöngyök. (P. P. S. K. vm. 188. l.).

245. Valkó.

Az alábbi lelet a Nemzeti Múzeumban R. N. 281/1872. sz. alatt van bevezetve: 1. Paszta gyöngysor. 2. Kerek bronzhuzalból való nyitott karperec.

A valkói lelet részletesebb ismertetése az A. É. régibb évf. VII. köt. 12. l.-on, továbbá Compte-Rendu II. köt. 166. lapján található.

246. Valkó-Ferreng szoros.

Sírlelet. A sírokból sírláda összefogására szolgáló vaskapcsok, bronz dobozosfibula (?) és számszerű fibula kerültek elő. (P. P. S. K. vm. 189. l.).

247. Vecsés.

E helyen egy rómaikori fibulát találtak. (P. P. S. K. vm. 188. l.).

Kecskemét határából.

ismeretlen lelőhelyről származnak: 1. Fibula (XV. 7.). 2. Bronz csüngődísz (XV. 13.).

Cegléd határából.

ismeretlen helyről: 1. Két calcedon- és sok pasztagyöngy. 2. Szürke agyagból készült orsógomb. 3. Piros égetésű agyag orsógomb.

Bács-Bodrog vármegye.

248. Ada.

Nagy Lajos adai tanító ásatásaiból és gyűjtéséből szép számú leletanyag került a szegedi városi múzeumba. Ez adai leleteket Tömörkény István ismertette az A. É. 1907. évf. 370—371. lapjain és annak az indokolt véleményének ad kifejezést, hogy az ezen a területen feltárt sírok nem egy és ugyanazon kor emlékei. Egyes helyeken a földmunkálatok alkalmával három sírt is találtak egymás alatt. A leletek szétválasztása ma már alig lehetséges.

Móra Ferenc az A. É. 1908. évf. 363—366. lapjain számol be adai és moholi kutatásairól, melynek eredményeként annyi állapítható meg, hogy a mi emlékcsoportunkba tartozó leletek, a községtől északra fekvő Komlós Gergely-féle téglavetőből kerültek elő. A Moholon előkerült anyag őskori jellegű.

249. *Apatin.*

A helység környékén előkerült csontvázas sírok mellékleteiként említi Frey Imre azt a fibulát, melynek analógiáját, a leírás után, Almgren az I. képes tábla 15. sz. provinciális római fibulájában keressük. Ugyanebből a leletcsoportból való egy aranytöredék, mely az ismertető szerint, valószínűleg szintén fibula töredéke. A leletek között említi Frey egy hajgyűrűt is. (B. B. É. XXIII. évf. 165—166. l. és A. É. 1907. évf. 94—95. l.).

250. *Baja.*

1901-ben, a Jankó dűlőben, földforgatáskor, sírra bukkantak, melynek mellékletei közül, két kis bögre és egy érctükrő töredékei a nevezetesebbek. (B. B. É. XXV. évf. 32. l.).

251. *Bácsdoroszló.*

Az A. É. 1900. évf. 260—261. lapjain tétetik említés egy Kr. u. II.—III. századi gyöngyökből álló jazyg-szarmata leletről. A gyöngyök típusait az A. É. fentemlített évfolyamának 261. lapján az ismertető Cziráky Gyula be is mutatja. Ugyancsak ő a B. B. É. 1901. évf. 132. lapján, a lelőhelyre vonatkozó előbbi közlését (Gombos mellett „Papszállás-árka“) helyesbíti és a lelet helyéül Bácsdoroszlót jelöli meg, főként azért, mert a Papszállás-árka környékén eszközölt hitelesítő ásatások negatív eredménnyel végeztek.

252. *Bácskeresztúr.*

A helységben foganatosított próbaásatások eredménye egy gyermek-sír volt, mely mellett sok gyöngyöt találtak. (B. B. É. XIV. évf. 190. l.).

253. *Bácsmadaras.*

Bácsmadarasról Szabadkára vezető országút mellett, földásás közben, egy domb alatt, a göboly-járási majornál, 3—4 kinyújtóztatott csontváz mellett találták a Nemzeti Múzeumban lévő alábbi tárgyakat: 1. Bronzkarperec; három darab. 2. Bronzkarperec töredékei. 3. Bronzfibula, három töredékben. 4. Bronzesüngő. 5. Gyöngyök. 6. Troques, bronzból (XVII. 9.). 7. Bronz fülbevaló (XVIII. 22.). (R. N. 145/1895.).

254. *Bátmonostor.*

A szurdoki dűlőben feltárt sírok mellékletei között 8 bronzkarperec, bronztorques, korongos fibula, két bronzfibula, három orsógomb, hét bögre és két bögrétöredék szerepelnek. (B. B. É. XXV. köt. 31. l.).

255. *Gombos.*

Pogány Jenő az A. É. 1908. évf. 404—415. lapjain ismerteti a község határában általa feltárt régibb középkori temető anyagát. A feltárt 66 sír közül a 6., 7. és a 9. sírok anyagáról a következőket írja: „A halottak fekvéséről azt jegyezhetem meg, hogy túlsúlyban a nap járása volt az irányadó. Az arc a nap felé fordulva; azonban három sír, amelyben egy-egy római pénzt találtam, a többi mellette lévő sírtól elütően keresztbe feküdt. Két sírban az arc nyugat felé fordulva; mellékletei pedig a többiekétől eltérően más motivummal bírnak“. (A. É. 1908. évf. 405. l.).

A leletleírás alapján semmi okunk sincs arra, hogy az említett három sírt, korábbi temetkezésből eredőnek tartsuk. Az bizonyos, hogy a temető hún-avar jellegétől elütők e három sírnak mellékletei, úgyszintén a csontvázak irányítása. Határozott bizonyíték lenne a korábbi temetés mellett, ha a három sírnak akár egyikét is, a hún-avar jellegű sírok közül valamelyik megzavarta volna. Erről azonban az ismertetés nem szól. Ennek lehetősége pedig megvolt, mert e három sír nem feküdt a többitől elkülönítve. Azt sem hozhatjuk fel indokul, hogy a három sír mélysége nagyobb lett volna a többinél. A hún-avar sírok némelyike mélyebben feküdt; a 14. sír mélysége például 210 cm, míg a jazyg sírjaink közül a 6. 135 cm, a 7. 180 cm, a 9. 185 cm mélységű volt.

Mivel az érnek és a fibula kronológiai szempontból csak annyit jelentenek, hogy a csontvázak Alexander Severus korát megelőzőleg nem kerülhettek a föld alá, hajlandók vagyunk a kérdéses három temetkezést a hún-avar temető korával egyidősnek venni s azt tételezni fel, hogy azokba, az előző jazyg-szarmata kornak e területen tovább élő és a hún-avar csoport népei közé vegyülő embereit temették.

Hasonló eset adódott a Csallány Gábor által feltárt lapistói hún-avar temetőben is. (Leírását lásd az A. É. 1906. évf. 292—302. lapjain). Itt a 85. sír fibula melléklete (A. É. fenti évf. 300. l.) rokon a gombosi temető 7. sírjának fibulájával. A 85. sír csontvázának ez volt az egyetlen melléklete s mivel KDK-NyÉNy. irányítása egyezett a temető többi, 171. sírjának irányával, csupán az említett fibula révén különbözik a többi sírtól. Ez a tény azonban nem jogosít fel bennünket arra, hogy a kérdéses 85. sírt korábbi temetkezés emlékének tartsuk.

256. *Gombos.*

Weindl M. nagybirtokosnak, Szonta és Gombos között elterülő, birtokán nyolc csontvázat tártak fel, melyeket állítólag arccal délnek fordítva temettek el. A sírok mellékletei általában agyagedények, bronzkarperecek, gyöngyök. (A hatodik sír csontvázának lábainál 800 különféle színű és alakú gyöngy találtatott.). Az ötödik sír mellékletei között fibula is van. Az egyes sírok részletesebb leírását lásd a B. B. É. XVII. köt. 25—27. lapjain. A sírok korára nézve, a leírás alapján semmi támpontunk sincs, ha-

csak figyelembe nem vesszük a leletet ismertető Weigang János ama megjegyzését, hogy a hatodik sírban előkerült üvegkorongocska készítésének módja, a császárkor idején már nem volt ismerős, mely esetben a temető kora az említett idő elejére helyezhető.

257. *Gyulafalva.*

A helység telepítése alkalmával, a házhelyeken, több csontvázsírra találtak. Csak egy sírnak ismerjük a mellékleteit, mely egy fibulából, két karperecből, cserépedényből és agyagorsógombból állott. (B. B. M. 63. l.).

259. *Németpalánka.*

E helyről a Nemzeti Múzeumban jazyg-szarmata gyöngyök vannak. (R. N. 50/1898.).

260. *Óbecse.*

1861-ben, emberi csontvázra akadtak, mely mellett két gyöngyfüzért, egy fekete csuport és egy töredékes rézlemezt találtak. (B. B. M. 61. l., említették még e lelet az A. K. 1861. évf. 309. lapján is.).

261. *Regőce.*

A helység határában, földmunkák közben urnás- és csontváz-sírokra bukkantak. Az urnás sírokat mellékleteik után ítélve kelta-hagyatéknek kell tartanunk, míg az előkerült csontvázsírok, valószínűleg, jazyg-szarmaták. A csontvázsírok mellékletei között van egy olyan arany fülbevaló, melynek analógiája a Kiskúnfélegyházáról, a XVIII. tábla, 17. sz. alatt bemutatott arany fülönfüggő. A két fülbevaló között csupán annyi a különbség, hogy a félegyházi példányon, 4—4 gömböcskéből alakított gúlacskákon kívül, ékkövet befogadó keret is van. Volt még e leletben 15 szem karneol és 7 babszem nagyságú tömör aranycsepp is. Előkerült még néhány bronztárgy, és pedig karika, szeg, fibula és lemeztöredékek. (B. B. É. XXIII. évf. III. f. 120—122. l.).

262. *Szabadka.*

A Szent György templom mögötti utcában, 2 m mélyen feküdt egy csontváz, melynek lábainál római provinciális ízlésű edény volt. (B. B. M. 53. l.).

263. *Temerin.*

A község határában feltárt sírban 67 üveg-, paszta- és égetett agyaggyöngyszemet találtak. (Tört. Rég. Ért. VIII. köt. II. f. 70. lap.).

264. *Titel.*

A vasúti állomás közelében, földmunkálat közben, régi sírokban, embercsontok között Papdi György szegedi földmunkás az alábbi leletekre

bukkant: 1. Ezüstfibula (csonka). 2. Három bronzkarperec; mindegyik ketté van törve. 3. Hat krétagyöngy. 4. 284 szem különböző színű és alakú üveggyöngy. Sz. R. N. 4/1899.

265. *Torzsa.*

E helyről egy terra sigillata edény került elő. (P. P. S. K. vm. 188. l.).

266. *Zenta.*

A csárdai műút építése alkalmával, a csésztói kanyarulat táján, 75 cm mélyen csontvázsírokra bukkantak. Mellékletül bronzkarpereceket, bronz tekercsfibulát és agyagedényeket találtak. (B. B. M. 62. l.).

267. *Zenta-Hiressori határrész.*

Zentától két órányira fekvő területen, 1902-ben két sírt tártak fel.

1. sír. A csontváz kelet felé fordítva feküdt. Mellékletei: 1. A lábainál agyagbögre. 2. A fejnél Diocletianus császár érme.

2. sír. Lábbal kelet felé fordítva feküdt. Egyedüli melléklete a lábhoz helyezett, szabadkézzel készített durva edény. (B. B. É. XIX. köt. 102—104. l.).

268. *Zenta-Mákos.*

A Tiszaparton, 1903-ban, egy fejfelé nyugat felé helyezett csontvázat találtak. Egyedüli melléklete, a lábnál elhelyezett két edény. Mindkét edény korongon készült. (B. B. É. XIX. köt. 106—107. l.).

269. *Zobnatica pusztja.*

A Kis-féle tanyán, csontvázsír mellékleteiként, kerültek elő az alábbi tárgyak: 1. A nyakon bronzfibula. 2. A fibula mellett két lapos, kék színű gyöngy feküdt. 3. A derék táján zárt bronzkarika. 4. A karika mellett vas-kés töredékei. 5. A láb végeknél agyagesupor. 6. Ugyanott kb. 100 szem gömbölyűgyöngy.

Ugyanitt, de másik csontváz mellett, találtak egy kettős sodronyból font nyakéket, két karperecet és két gyűrűt. (B. B. M. 7—8. l.).

Ugyancsak a Kis-féle birtokon előkerült újabb leletről ad hírt, Bibó-Bige György, az A. É. 1903. évf. 62—63. lapjain. Csontvázsírról van szó, melynek fejénél eltört agyagesze alja, a mellén egy zománcos, korongos, bronzfibula feküdt s a nyakat különböző színű és alakú üveg- és mészgyöngyök ékítették.

270. *Zombor.*

A Szemző-kerttel szemben lévő téglavető telepen került a felszínre egy csontvázsír. Ebben vaskard, bronzfibula és „állítólag egy pikkelyes bronzöv” találtatott. (B. B. M. 63. l.).

271. Zombor-Thim-féle téglavető.

E területről, egy sírról tudunk, mely mellett fibulát, bronzgyűrűt, cserépedényt és üveggyöngyöt találtak. (B. B. M. 63. l.).

273. Mátételke.

A község határában homok forgatás közben két sírt találtak. Mindkettőben a csontváz fejjel nyugatnak volt fektetve. A második sírból XIII. tábla, 16. sz. típusú, igen rongált vasfibula került elő. Mindkettőnek a lábavégénél egy-egy durva, szabadkézzel készített edényke állott, bennük összeszáradt gyümölesdarabakkal. A lelet leírását Frey Imre az A. É. 1905. évf. 259—260. lapjain adja.

*

A fennebb ismertetett régészeti anyag nem minden része alkalmas arra, hogy belőle e hiányosan ismert korra, helytálló következtetéseket vonhassunk le.

Az eredmények megállapításánál, legelsősorban, a minden kétséget kizáróan, hitelesen feltárt, jól megfigyelt sírok jöhetnek tekintetbe. A szórványos leletek csak annyiban, amennyiben a hitelesen megfigyelt anyagból leszűrhető következtetéseket támogatják. Egyes adatok tisztázása nem egy esetben csak ezek segítségével lehetséges. Figyelmen kívül hagyni tehát egyrészt azért sem lehet, másrészt pedig minden ilyen lelet, e csoport anyagának nagy földrajzi elterjedése mellett tanuskodik.

Az eredmények megállapításánál kivétel nélkül sírmellékletként előkerült anyagra támaszkodunk, mivel az egyetlen hitelesen feltárt telep-rész (Hódmezővásárhely 10. dűlő), csupán keramikus emlékeket nyújtott s a kerámia részletes tárgyalására e dolgozat keretében nem térünk ki.

Nem lehet itt feladatunk, hogy az ismertetett leleteket minden szempontból tanulmányozzuk. Az anyagközlés kapcsán csupán azokra a jelenségekre mutatnak rá és a sírokban előfordult mellékletek közül azokat választjuk ki, melyek az alább bemutatandó emlékcsoportokat egymástól egyrészt határozottan elkülönítik, másrészt azokat összekapcsolják.

A sírok szerkezete, azok irányítása, a csontvázakon, vagy mellettük előforduló, állandó jellegű mellékletek azok, amelyekkel itt részletesebben kívánunk foglalkozni.

Az állandó jellegű mellékleteket most nem abból a szempontból vizsgáljuk, hogy anyaguk, formájuk, a rajtuk esetleg előforduló díszítések milyen vonatkozásokban állanak a más területeken talán előforduló hasonló leletekkel, csak azt nézzük, hogy az egyes sírokban a csontvázak mellett, vagy rajtuk, mely helyen találtattak.

Jellemző sajátyságot kell látnunk abban, hogy valamely nép az edényeit például kivétel nélkül a lábához, vagy a fejekhez rakja, vagy például a ruházat, vagy testrészek díszítésére használt gyöngyöket miként helyezi el az eltemetett halotton. Olyan sajátosságok ezek, amelyek egy

nép életén belül, hosszú időkre visszanyúló tradíciókon alapulnak s amelyektől csak igen erős külső hatás térítheti el, ha egyáltalán eltéríti. Ezeket és az ezekhez hasonló jelenségeket mindenestre elegendő alapnak véljük egyes népcsoportok elkülönítésére.

Ezt az alapot a jelen esetben annál inkább kell hangsúlyoznunk, mivel az ismertetett emlékcsoport anyaga a legkülönbözőbb hatásokat tükrözi vissza, amit a bemutatott táblák anyaga eléggé igazol. Déloroszországi, germán és római provinciális hatások egyaránt felfedezhetők itt, s ha ezek alapján kívánjuk ez emlékcsoport népét, vagy népeit elkülöníteni, még ingadozóbb talajra lépünk, mint aminőt a fennebb hangsúlyozott alap adhat.

A fentebb elmondottakban kívántuk igazolni az ismertetett emlékcsoport tanulmányozásánál követett eljárásmodunkat és egyúttal magyarázatát adni annak is, hogy miért mellőztük az egyéb mellékleteknek egyensúlyban álló bizonyító és cáfoló anyagát.

Nem hagyhattuk azonban figyelmen kívül a kronológiai szempontból fontos leletanyagot. Az emlékcsoportok kronológiai helyzetének megállapításánál, csupán az előkerült érmekre és fibulákra voltunk tekintettel, melyeknek korhatározó jelentősége vitán felül áll. Ezen az alapon kívántuk megadni azt az időrendi vázlatot, melyen amint ma látjuk az egyéb mellékletek csupán lényegtelen változásokat eszközölhetnek.

A temetők sírjainak minősége és a mellékleteknek a sírban lévő helyzete alapján, az egész anyag három részre osztható:

- I. D-É. irányú lapos sírok.
- II. Ny-K. irányú lapos sírok.
- III. D-É. irányú halom sírok.

A felvett három csoport mindegyikében a halottat hanyattfekve, ki nyújtóztatott helyzetben temették el. Van azonban a temetésnek egy sajátos módja, az ülő, vagy guggoló helyzetben való sírbatétel, mely a fenti három csoport mindegyikében előfordul, de főként a másodikban. A fenti három, illetve, az ülve temetkezést is figyelembe véve, négy csoportnak egymáshoz való időrendi viszonyát és egyéb irányú kapcsolatait az egyes csoportok részletesebb tárgyalásakor fejtjük ki.

I. csoport. Az idesorozható hiteles leletek a következők:

a) Egyetlen teleprész keramikus anyaga, a hódmezővásárhelyi határ 10. dűlőjéből, 2 m mélységig lemenő, átlag 1.5 m átmérőjű gödrökkel.

b) Az alább felsorolt temetők: Makkos erdő (80) 13 sír, Szerbkeresztúr (44) 2 sír, Szőreg A. (48) 1 sír, Klárafalva B. (35) 18 sír, Kiszombor B. (34) 22 sír, Deszk A. (31) 1 sír, Felsőpusztaszer (56) 40 hiteles és kb. 30 nem hiteles sír, Algyő (52) 3 sír, Szarvas (126) 5 sír, Szarvas (128) 1 sír, Mogyorós halom (124) 9 sír, Nagyvölgypart (101) 1 sír, Pusztamérges (71) 9 sír, Malajdok A. (69) 17 sír, Malajdok B. 10 sír, Nagykőrös (227) 1 sír, Gombos (255) 3 sír, Hortobágyhíd (159) 7 sír, Kúnhegyes (141) 1

sír, Röske-Piaristák telke (85) 5 sír, Katonai löporraktár (79) 25 sír, Öthalom (82) 30 sír, Boldog (189) 7 sír, Zalota (105) 23 sír, Jánosszállás (272) 6 sír, Felsőjózsa (185) 3 sír, Sárgapart (103) 1 sír, Sárgapart (104) 2 sír, Felsőalpár (195) 2 sír, Kisújszállás (139) 1 sír, Püspöklele (132) 1 sír, Berekhát (93) 9 sír, Kistőke (97) 5 sír, Kurcapart (98) 1 sír, Nagyhegy (100) 6 sír, Pesti malom (102) 1 sír.

E csoport sírjai a legkülönbözőbb mélységekbe leásott, hossznegyszögalakú gödrök, melyekbe a halottat legtöbbször D-É. irányban fektették. 146 sírnak az irányítása volt D-É. Adódnak ugyan eltérések ez iránytól, de ez a 45°-ot sohasem haladja meg. Ék-Dny. irányítású volt 12, Ény-Dk.-i 57 sír. A fej legtöbbször délre, a láb északra van fordítva, de az ellenkező irányú sírbatétel is előfordul; Boldogon például 6 sírban a csontváz fejjel északnak volt fordítva.

Az egyes temetőkben feltárt sírok száma igen változó. Legtöbb volt Felsőpusztaszeren, ahol hitelesen 40, rendszertelenül kb. 30 sírt tártak fel. Öthalmon 30, Zalotán 23, Kiszomboron 22, Klárafalván 17 sír volt. A leleteknek kb. fele 1—10 síros lelőhelyekről való.

E temetőkre jellemző, hogy a sírok nem sorosak s egymástól való távolságuk is igen különböző. Egyik sír a másiktól néha 10—12 m távolságra van. Az elhantolásnál csupán az irányítás az, amit következetesen betartottak.

A halottakat néha, valószínűen, díszruháikba öltöztetve földelték el. Más módon aligha magyarázhatnánk azt az egyébként szórványosan előforduló jelenséget, hogy a csontvázat egész hosszában gyöngyökkel borítva találjuk. Előfordult ez a kiszombori temető 77., 82. és 104., továbbá a klárafalvi temető 23. sírjában.

A halottak egy része koporsó és egyéb, koporsót helyettesítő, burkolat nélkül került a föld alá. Találkozunk azonban, ha ritkán is, fako-porsó nyomaival. A zalotai temető 8., 9., 12., a malajdoki A. temető 15, a malajdoki B. temető 5., a kiszombori temető 74. és 209. sírjaiból, mint láttuk, a XVI. 5. és 10. ábráin bemutatott vaskapcsok kerültek elő. Valamennyin farostok maradványai észlelhetők.

Nem ismerünk ugyan olyan koporsó formát, egyetlen sírból sem, melynek deszkáit ezek a kapcsok tartották össze. De alkalmazásuk lehetőségéből következően, e kapcsok vagy egyszerűen a halott alá helyezett deszkalapok összeerősítésére szolgáltak, vagy pedig mivel legtöbbször a sír négy sarkából kerülnek elő hossznegyszögalakú sírládát tartottak össze. Valószínűnek látszik, hogy mind a két alkalmazásában használták.

Ugyanilyen vaskapcsokkal ellátott tölgy és nyirfagerendákból álló sírkamrát bontott fel Hild Viktor, a jászalsószentgyörgyi főkurgánban. (A. É. 1901. évf. 120—138. l.).

Az ehhez a csoporthoz tartozó hitelesen feltárt 215 sír közül, csupán hétben találtuk meg e vaskapcsokat. Ez azonban nem jelentheti azt, hogy a koporsóba temetés szórványos jelenség volt. A deszkákat minden ösz-

szekötés nélkül is helyezhették egymás mellé, vagy vaskapcsok nélkül is összeróhatták. Ez esetekben a deszka teljesen elkorhadt s így semmi nyoma sem maradt, mint ahogy a felsorolt sírokban sincs a kapesokon kívül semmi bizonyítékunk a fenti temetkezési módra.

Találkozunk azonban a sírbatételnek más módjával is. Az Alföld fában szegény területei a lehetőségekhez szabott más megoldást is követeltek. A Tisza medrét kísérő mocsarakban bőven volt a nád és a gyékény. Ezekből készítettek valami takaró félét s a halottat a sírbahelyezés előtt beleburkolták. Ilyen gyékény, vagy nádból készült takaróba burkolt csontvázakat talált Móra Ferenc a Malajdok A. temető 6., 8., 13., 15., a kiszombori temető 112., a Makkoserdő 97. számú sírjaiban.

Megemlítjük még azt a jelenséget, melyet ugyancsak Móra Ferenc észlelt a kiszombori 73. és 119. sírokban. Úgy látszott, hogy e két sírban a csontvázak meszes anyagba voltak fektetve. A Makkoserdő 183. sírjában a csontváz gondosan elterített fekete földön nyugodott.

Nem említve itt e csoport sírjainak egyéb, a további kutatásra valóban érdemes mellékleteit, csupán az üveg- és agyagedényeknek, továbbá gyöngyfüzereknek a sírokban való helyzetéről szólnunk.

Üvegedényt mindössze egyet ismerünk, amely a gombosi hatodik sírban, a csontváz jobb oldalán feküdt. Agyagedényt azonban a síroknak kb. felében találtak. Sok edényről nem tudjuk, hogy a csontváz melyik része mellett feküdt. De amelyekről tudjuk (s ez hatvannál több eset), ott kivétel nélkül a lábakhoz voltak helyezve, és pedig a lábvégek előtt, a bokák közt, vagy a bokák irányában valamelyik külső oldalon.

A 215 hiteles sírból mindössze kettőben fordult elő több edény. Így a már említett üvegpoháron kívül, ugyanabban a gombosi sírban, a lábvégeknél egy agyagcsésze is feküdt. A klárafalvai feldúlt 54. sírban három agyagedény is volt.

Másik ilyen állandóan egy helyen jelentkező melléklet a paszta-, vagy üveggyöngyökből álló füzér, mely legnagyobb számmal a bokák tájékán jelenik meg. Előfordul ugyan a nyakon, mellen, a kezeken és a csontváz körül szétszórva is, de ezeken a helyeken legtöbbször az értékesebb borostyán, carneol, színes üveg stb. gyöngyök jelentkeznek és sohasem olyan nagy számban, mint a bokákon. Úgy látszik, hogy az elhantolás előtt a csontváz lábait kötötték vele össze. Ez a jelenség valóban nem meglepő, hiszen az őskori zsugorított temetkezésektől kezdve napjainkig találkozunk vele s okát itt sem kereshetjük másban, mint a visszajáró halottól való félelemben.

Fel kell hívnunk a figyelmet arra a fontos jelenségre, hogy ebbe a csoportba beosztott temetők sírjaiból egyetlen fészút sem ismerünk.

A sírmellékletek második csoportjába az időhatározás szempontjából fontos fibulák és érmek tartoznak. A hiteles sírokból 54 fibula és 19 meghatározható érem került elő. A fibulák osztályozásánál Almgrennek Studien über Nordeuropäischen Fibelformen c. munkáját vettük alapul.

A fibula típusokat a XIII., XIV. és XV. táblákon mutattuk be. Három csoportba oszthatók. A XIII. tábla összes fibulái, a két első típust kivéve, és a XIV. 1. a., b., 4. és 7. fibula típusai a Kr. u.-i I. század táján Déloroszország területén kialakult, u. n. aláhajtottlábú, fibulák csoportjába tartoznak. Legkorábbi forma kétségkívül a XIII. 3. fibula; legfejlettebb az ebből a típusból, római provinciális hatás alatt, kialakult XIV. 1. a., b., 4. és 7. fibulák.

E két szélső határt jelentő típus között, a formák egész sorozatát mutattuk be, melyeknek egymáshoz való kronológiai helyzetét a leletköri körülmények, abszolút időhelyzetüket pedig a sírok, illetve temetőikben előforduló érmek alapján meghatározhatjuk.

A fibulák második csoportját a duna- és rajnamelléki római provinciák területén kialakult típusok adják, melyeket a XIV. 2. a., b., 5. a., b., 6., 8—11. ábrákon mutattunk be.

A provinciák területén is otthonos korongos és lemezes fibulák alkotják a harmadik csoportot. (XIV. 12—17., XV. 1—8. és a XVI. 8.).

Mindkét fibula-változat korát az aláhajtottlábú fibulákkal való előfordulási körülményeik adják meg. Az egyes fibulatípusok a következő sírokban fordulnak elő:

XIII. 3.: a kistőkei 1., a zalotai 5., 12., a kisújszállási, a felsőjózsa, a kiszombori 104., 385., a klárafalvi 48., az öthalmi 7. és a boldogi 1., 5. sírokban.

XIII. 5.: a berekháti 5. és az öthalmi 16., 20., 26. sírokban.

XIII. 6.: a nagyhegyi 5. sírban.

XIII. 7.: a zalotai 20. sírban.

XIII. 8.: a nagyhegyi 1., 4., a pusztamérgesi 4., a kiszombori 79., 112., 209. és a makkoserdei 183. sírokban.

XIII. 9.: a pusztaszeri 17. sírban.

XIII. 10.: a pusztamérgesi 3. sírban.

XIII. 12.: a pusztaszeri 20. sírban.

XIII. 13.: a zalotai 17. sírban.

XIII. 15.: a zalotai 23. sírban.

XIII. 16.: a nagyhegyi 4., a mogyoróshalmi 4., a pusztamérgesi 10. és a röszei 3—4. sírokban.

XIII. 17.: a zalotai 2. sírban.

XIII. 18.: a zalotai 4. sírban.

XIV. 3.: a mogyoróshalmi 1. sírban.

XIV. 5.: a kiszombori 36. sírban.

XIV. 6.: a kúnhegyesi és a nagykörösi sírokban.

XIV. 9.: a makkoserdei 164. sírban.

XIV. 10.: a kistőkei 1., a nagyhegyi 3., a nagyvölgyparti (két példányban), a hortobágyhidi 2., a mogyoróshalmi 6., a pusztaszeri 24. sírokban.

XIV. 11.: a mogyoróshalmi 7. sírban.

XIV. 12.: a szőregi (A. temető) sírban.

XIV. 13.: a mogyoróshalmi 1. sírban.

XV. 4.: a zalotai 10. sírban.

XV. 8.: a nagykörösi sírban.

XV. 17.: a kiszombori 77. és az öthalmi 34. sírokban.

Állatalakot ábrázoló fibula a kiszombori 82. és a röszei 3—4. sírokban.

Egy sírban együtt fordultak elő: a kistőkei 1. sírban a XIII. 3. és a XIV. 10.; a nagyhegyi 4. sírban a XIII. 8. és XIII. 16.; a nagykörösi sírban XV. 8. és XIV. 6.; a mogyoróshalmi 1. sírban a XIV. 13. és a XIV. 3. fibulák.

Egy temetőben fordultak elő: Kistőkén XIII. 3., XIV. 10.; Nagyhegyen XIII. 8. (két példányban); XIV. 10., XIII. 16., XIII. 6.; Zalotán XIII. 3 (két példányban), XIII. 7., XIII. 13., XIII. 15., XIII. 17., XIII. 18.; Mogyorós halmon XIV. 3., XIII. 16., XIV. 10., XIV. 11.; Pusztamérgesen XIII. 10., XIII. 8., XIII. 16.; Felsőpusztaszeren XIII. 9., XIII. 12., XIV. 10.; Kiszomboron XIV. 5., XIII. 3. (három példányban), XIII. 8. (négy példányban); Makkos erdőn XIV. 9., XIII. 8.; Öthalom XIII. 3., XIII. 5. (három példányban); Boldogon XIII. 3. (három példányban).

E temetők közül, a kronológiai szétválasztás szempontjából fontos Zalotán két Commodus (176—192.) és egy Antoninus Pius (138—161.), Felsőpusztaszeren egy Antoninus Pius, Klárafalván két Marcus Aurelius (161—180.), Öthalmon egy Caracalla (198—217.), Kiszomborban két Marcus Aurelius és egy Caracalla érmet találtak.

Ha a fenti adatok alapján a temetőknek kronológiai helyzetét akarjuk megállapítani, akkor első csoportba azokat kell helyezni, melyekben a legkorábbi érmekkel a legfejlettebb fibula típusok kerültek elő.

I. 1. Ide sorozhatók a klárafalvi és boldogi temetők. A bennük talált érmek (két Marcus Aurelius) a csoport idejét a nevezett császár uralkodása tájára, tehát a Kr. u.-i 161—180. esztendőkre teszik. A fibula típusok közül már ebben az időben megjelenik a XIII. 3. és úgy látszik a XIV. 10. provinciális fibula típus is. Ez utóbbi helyzete azért kétséges, mert a klárafalvi temető fibulái között ott van a XVI. 8. is. Könnyen meglehet, hogy miatta a klárafalvi temetőt a következő periódusba kell helyezni; egy időre a zalotaival, amelyben ilyen típusú fibula szintén előfordult. A boldogi temetőben a XIV. 10. típus nincs meg.

Viszont igen sok éremnélküli sírban, az említett provinciális típus csak a XIII. 3.-mal fordult elő. Ilyenek a kistőkei, nagyhegyi, nagyvölgyparti hortobágyhídi temetők sírjai. Ha az bizonyul be, hogy a XIV. 10. fibula ebben a korábbi időben még nem jelent meg, akkor az utóbb felsorolt temetők a klárafalvival együtt a következő I. 2. periódusba kerülnének. Ebben az esetben a legkorábbi periódust a boldogi temetőn kívül a felsőjózsa és kisújszállási temetők anyaga képviseli, az egyetlen XIII. 3. fibula típussal. A mai leletanyag alapján ezt a kérdést még nem lehet eldönteni.

I. 2. Ebbe a csoportba tartozik a két Commodus éremmel datált zalotai temetőn kívül a felsőpusztaszeri és mogyoróshalmi síranyag. Egész sorozat új fibula típus lép itt fel, melyek közül a felsőpusztaszeri XIII. 9. és 12. típusai a legfejlettebbek. Koruk a zalotai érmek alapján a Commodus uralkodását követő időkre esik.

I. 3. Az öthalmi és kiszombori temetőkben talált Caracalla érmek határozzák meg a következő csoport korát, mely az említett érmek alapján a III. század elejére tehető. Két legjellemzőbb fibula típus a XIII. 5. és 8. Az említetteken kívül a berekháti, pusztamérgesi, makkoserdei és nagyhegyi temetők síranyaga is ide tartozik.

Nem lehet megállapítani a XV. 8. és a XIV. 6. fibulák korát. A hiteles sírok egyikében sem fordultak elő olyan mellékletekkel, amelyek alapján datálni tudnánk őket.

A mogyoróshalmi 1. sírból előkerült XIV. 13. típusú fibula, a temető kronológiai helyzete alapján, a II. század végére helyezhető.

Ugyanide kívánczik a fenti típussal egy sírból előkerült XIV. 3. fibula is, melyet Almgren említett munkája is körülbelül erre az időre helyez.

A korongos fibulák közül, az öthalmi és kiszombori sírokban való előfordulásuk alapján csupán a XV. 17. típusról állíthatjuk, hogy a III. század elején jelenik meg.

Ha a fenti megállapítások alapján hitelesen feltárt temetőink időhatározó mellékleteit akarjuk csoportosítani, akkor az alábbi képet kapjuk:

I. 1. csoportba tartoznak a boldogi, felsőjózsa, kisújszállási leletek s valószínűleg a klárafalvi, kistőkei, nagyvölgyparti és hortobágyhidi temetők. Koruk Marcus Aurelius császár uralkodási idejével esik egybe (161—180). Az érem melléklet nélküli temetők (felsőjózsa, kisújszállás) sem lehetnek korábbiak az aláhajtottlábú fibulák jelenléte miatt. Jellemző fibulája a XIII. 3. számú egytagú és egyelőre ennek a csoportnak idejére tesszük a XIV. 10. és XVI. 8. fibulákat is.

I. 2. Ide osztott temetők: a zalotai, mogyoróshalmi és felsőpusztaszeri. A három temető keletkezésének alsó határa Commodus császár uralkodásának ideje (176—192). Az egyes sírokból előkerült fibula típusok: XIII. 17., XIII. 18., XIII. 12., XIII. 9., XIII. 13., XIII. 7., XIII. 15., XIV. 3., XIII. 16., XIV. 11., XV. 4., XIV. 13. és a kúpos fibulák.

I. 3. Az öthalmi, berekháti, kiszombori, pusztamérgesi, makkoserdei és nagyhegyi temetők tartoznak ide. Keletkezésüknek legtávolabbi időpontja Caracalla császár uralkodásának ideje (198—217). A sírokban talált fibulák típusai a következők: XIII. 5., XIII. 8., XIII. 6., XIII. 10., XIV. 5., XIV. 9., XV. 17. és az állatalakokat utánzó fibulák.

A fenti időrendi egymásutánt a fibulák tipológiai fejlődése is igazolja. Különösen feltűnő a tűtartó fejlődése. A legkorábbiaknál az egyszerű aláhajtott láb van meg, melyet az aláhajtott lábból vezetett sodrony erősít a fibula kengyeléhez.

A második csoport fibuláinál találkozunk már a kéttagú példányokkal is és a tűtartó képzésénél, néha már az oldalt lehajlított lemez a fontos.

A harmadik csoport fibulái egy kivételével (XIII. 6.) kéttagúak s az aláhajtott láb helyett, a tűtartót, amely itt már tok, mindig a láb megszületéséből származó lemez lehajlításával alkották.

Feltűnő jelenség, hogy első emlékcsoportunknak egyetlen hiteles sírja sincs, mely Marcus Aurelius korát előző időkbe nyúlna vissza, jóllehet általában elfogadott tény, hogy az emlékcsoport jazyg törzsei már a Kr. u.-i I. század közepe táján megjelennek az Alföld területén.

Két szórványos anyagból előkerült fibulát mutat be a XIII. 1. és 2. ábrája. Mindkettő megelőzi az aláhajtottlábú és provinciális fibulákat is. Az első, a nagykörűi, amely jazyg-szarmata típusú mellékletekkel került elő, a második Ókécskéről való.

Ezidőszerint tekinthetjük őket a Kr. u.-i II. század végéig fennmaradt relictumoknak. De nem lehetetlen, hogy idővel korhatározó mellékleteként kell őket kezelnünk, mely esetben az Alföld településtörténetének arra a korára vetnek fényt, mely a jazyg törzsek megjelenésétől a II. század második feléig tart.

A fentebbiekben ismertetett emlékcsoport legkésőbbi emlékeit az általunk I. 3-ba osztott temetők anyaga képviseli. A Caracallát követő császárok korából nagyobb temetőnk eddig nincs. A kecskemétkörnyéki hasonló jellegű leletekben Gallienus és Probus érmek kerültek elő, a temesmegyei Vöröstemplom környékén Gallienus éremmel datált D-É. irányítású jazyg csontvázra találtak.

Valószínűleg a IV. század első feléből való a nyiregyházi lovaskaszárnya építésekor előkerült, fejjel délnek fektetett csontváz.

Még későbbi a gombosi hún-avar temetővel egykorú három jazyg-szarmata csontváz. Legkésőbbi a szerbkeresztúri, Heraclius császár érmével datált (610—641. Kr. u.), jazyg sír.

II. csoport. A második csoport emlékei közé azokat a temetőket soroztuk, melyekben ugyancsak lapos sírokat találunk, de úgy a sírgödörnek, mint a csontváznak irányítása Ny-K.-i.

Ide számíthatók: Mórahalom (81) 13 sír, Podlukány dűlő (41) 3 sír, Mátételke (273) 2 sír, Szőreg (47) 1 sír, Újszentiván (50) 7 sír, Kishomok (67) 7 sír, Alsóközpont (73) 6 sír, Bilisits (75) 9 sír, Kenyérváró domb (77) 2 sír, Köröséri iskola (78) 2 sír, Püspöklele (131), Rívó dűlő (84) 10 sír.

E leletcsoport vizsgálatánál külön kell választanunk a temetők anyagát. Az első csoportban csupán a Ny-K. irányítású rendesen kinyújtóztatott csontvázak, a másodikban illelve eltemetett csontvázak is előfordulnak.

II. 1. Ide tartoznak a mórahalmi, podlukánydűlői, mátételki, szőregi, kishomoki, alsóközponti, bilisitsi, köröséri, püspöklelei és rívódűlői temetők.

A sírok az első csoport sírjaihoz hasonlóan hossznegyszög alakúaknak. Irányításuk leginkább Ny-K.-i. Három esetben tudunk Ék-Dny.

irányítású sírgödörről (podlukányi három sír). D-É. irányítású sírok Rívó dűlőn az 1., 2., 7., 8., 9., Bilisitsen a 6—9. sírok. Az előbbi csoportban ismertetett vaskapcsok, melyek a koporsóba való eltemetést igazolnák, e csoportban sehol sem fordultak elő.

A mellékletek elhelyezésében nincs meg az a határozottság, amelyet az első csoport sírjainál tapasztaltunk. Ott az edény mindig a csontváz lábaihoz volt helyezve, itt a test legkülönbözőbb részei mellett találjuk.

A mórahalmi 2., 3., 4., 5., 10., 13. sírokban az alsó lábszár mellett, a podlukányi dűlő első sírjában a fejnél, a másik kettőben a lábnál, a mátételki két sírban a lábnál, a szőregi sírban a fejnél, a kishomoki 1. és 2. sírokban a lábnál, az alsóközponti 1., 2. és 5. sírokban a lábnál, a bilisitsi 3. sírban a térdnél, a rívódűlői 6. sírban a fej mellett, a 8. sírban a jobb karnál volt az edény.

Különös figyelmet érdemel a rívódűlői 2. sír, melyben a csontváznak úgy a fejnél, mint a lábainál volt egy-egy agyagedény.

A másik állandó jellegű melléklete volt az első csoportnak a bokák köré csavart gyöngyfűzér. A második csoport sírjaiban mind ritkábban jelentkeznék. A bokák körül csupán az alsóközponti 2. és a rívódűlői 4. sírban találták. Nagyobb számmal a mórahalmi 9. sírban fordultak elő, ahol a kézcsukló köré voltak csavarva. Igen sok gyöngyöt említ Tömörkény, a püspöktelei sírok leírásánál. Előfordulnak a nyakon is úgy az alsóközponti 2., mint a rívódűlői 1. sírban.

Igen kevés olyan melléklet van, amelyet korhatározás szempontjából használhatunk.

A kishomoki 2. sírból XIII. 11., a 3. sírből XIV. 10. a., b., az 5. sírből XIV. 15. a., b., a 7. sírből XIII. 8. a., b.; az alsóközponti 4. sírből XIV. 8., a 6. sírből XIII. 7. típusú bronzfibula, (ez utóbbiból vas tűszerkezettel), ugyanebből a sírből Hadrianus érme; a rívódűlői 4. sírből kampósskereszt alakú fibula, a 8. sírből ugyancsak kampósskeresztalakú fibula, a 9. sírből két csuklós korongos fibula; a mórahalmi 1. sírből idősebb Licinius érme (307—323. Kr. u.) került elő.

A kishomoki temető kronológiai szempontból használható mellékletei közül a XIII. 8. a., b. típusú fibula a korhatározó, amely a temető kezdetét a III. század első felére helyezi.

Alsóközponton a XIV. 8. és XIII. 7. típusú fibulák sem mondanak ellent a III. század első felére helyezésnek. Mindkét fibula bronzból készült, de bronz tűszerkezetük a használat következtében elpusztult s így vas tűszerkezettel helyettesítették. Ha a XIII. 7. fibula eredeti típusa, a II. század végére volt helyezhető, akkor e javított példánynak, feltételezhető hosszas használata indokolja a III. század első felére való datálást.

A rívódűlői kampósskeresztalakú fibulák analógiáit Almgren főként a dunavölgyi provinciák területéről ismeri s korukat a III. század első felére helyezi.¹⁾ Semmi okunk nincs arra, hogy ezt az időt a rívódűlői

¹⁾ Almgren, Studien über Nordeuropäischen Fibelformen, 1923. 104—105. lapokon.

fibulák számára későinek tartjuk s így e leletek kora is erre az időre tehető.

Utolsó éremmel datált temetőnk a mórakalmi; ennek 1. sírjából előkerült idősebb Licinius érme, adja meg a temető keletkezésének legkorábbi terminusát. A lelet az érem alapján a IV. század közepére tehető.

Itt említjük meg a hiessori (267) két sírleletet, amelyekben a Ny-K. irányítású csontvázak lábaihoz volt egy-egy edény helyezve s az elsőnek feje tájáról Diocletianus (284—305. Kr. u.) érme került elő; tehát kb. egykorú a mórakalmi temető sírjaival.

A fentebbiekből kitűnik, hogy a II. csoport különválasztását a temetkezési szokások változásán kívül a csoport későbbi kronológiai helyzete is indokolja.

A temetkezési szokás változásnak okát és magyarázatát adni, az ismertetett anyag alapján nem tudjuk, de bizonyos jelenségek figyelembevételével a megoldást az alábbiakban megkíséréljük.

II. 2. Említettük a Ny-K. irányú síroknak azon csoportját, melyben az ülte eltemetett csontvázak is megvoltak. Ide tartoznak a kenyérvárdombi és újszentiváni leletek.

A Kenyérváró dombon mindössze két sír került elő; az egyik hanyatt fekvő, vállánál edénnyel; a másik ülte eltemetett, melléklet nélkül.

Újszentivánon Reizner János tárta fel azt a 7 sírt, amelyekről az A. É. hasábjain számol be.²⁾ A közölt leírás szerint, a sírok egymástól 8—10 m távolságra szétszórva feküdtek. A hét csontváz közül egy ülte volt eltemetve s melléklete nem volt, a többi hat fejjel nyugatnak irányítva, hanyatt feküdt. A hat közül csak négynek volt melléklete. A 2. sír csontvázánál, a térd körül edény, a 3. sírban a koponya mellett vas lándzsa, a könyök körül edény, a 4. sírban a fej mellett edény, az 5. sírban a koponya alatt fésű volt.

Az előkerült és itt felsorolt leletek a fésű kivételével, semmiféle támpontot nem nyújtanak a temető megítélésénél, az egyetlen fésű pedig nem jogosít fel bennünket, határozott megállapítás kimondására.

Van azonban egy másik temetőnk, melyben a temetkezésnek ugyancsak a formáját találjuk, ugyanilyen típusú fésűkkel. Ebben a temetőben vannak egyéb leletek is, amelyek alapján jellege megállapítható.

Bodrogmonostorszeg határában, Gubitz Kálmán tárta fel e reánk nézve fontos temetőt. Az ásatás lefolyását és annak eredményeit az A. É. hasábjain ismertette.³⁾

Két ízben végzett ásatást. Első alkalommal egy már felbontott és hat hitelesen feltárt sír anyaga került napfényre.

1. sír. (Feldúlt). Nevezetesebb mellékletei: fülbevaló⁴⁾ és a combmellől agyagsupor.

²⁾ Archaeologiai Értesítő 1903. évf. 48—50. l.

³⁾ Archaeologiai Értesítő 1899. évf. 264—268. l. és u. o. 1902. évf. 338—342. l.

⁴⁾ Archaeologiai Értesítő 1899. évf. 265. l. 3. ábra.

2. sír. A csontváz mellett sarkantyú volt, amely a leírás alapján egészen olyanak tetszik, aminőket az alsósziléziai vandál leletekből ismerünk⁵⁾ s valószínű analógiáját az ardánházi sírokban lelt vassarkantyúban találhatjuk.⁶⁾

3. sír. Ülve eltemetett csontváz. Feje fölött edénycserép; a nyak körül gyöngyök; a jobb könyök táján fésű.

4. sír. Ülve eltemetett melléklet nélküli csontváz.

5. sír. A csontvázat megcsonkítva temették el. Hanyattfektetett váz, a fejét a lágyék fölött, 35 cm.-el magasabban, találták. A bal kar táján fésű, a lábfejen igen sok gyöngy volt.

6. sír. Minden melléklet nélkül.

7. sír. Feje mellett agyagedény feküdt.

A hanyattfektetett sírok irányítása kivétel nélkül Ny-K.-i volt.

Az 1902-ben ugyanitt végzett ásatás eredménye a következő:

1. sír. Ülve eltemetett leány csontváza. Bal oldalon az öv táján fésűt, a lábfejnél cserépedényt találtak. Ezen kívül bronzcsat,⁷⁾ három fibula,⁸⁾ s a lábfejek tájáról gyöngyök kerültek elő a sírból.

2. sír. Minden melléklet nélküli ülő csontváz.

3. sír. Ülő csontváz, gyöngy melléklettel.

4. sír. Feldúlt és kifosztott sír.

5. sír. Hanyattfekvő Ny-K. irányú csontváz. A medence és a lábvégek tájáról vas-, illetve ezüstcsatok kerültek elő.

A bodrogmonostorszegi leletek jellege első pillanatra elárulja, hogy germán nép hagyatékával van dolgunk. Összehasonlító anyagul a Csallány Gábor által feltárt berekháti germán sírmező mellékletkészlete kínálgatik. A berekháti sírmező több leletének előfutárját találjuk itt meg.

Ilyennek tekinthető a bodrogmonostorszegi első ásatás 1. sírjának fülbevalója,⁴⁾ melynek fejlettebb alakjai az említett berekháti temető 34. sírjából kerültek elő.⁹⁾ Megvan ez a rokonság a csatokban is. A bodrogmonostorszegi három csat,¹⁰⁾ szinte pontos másolata a berekháti 44. sír 6. sz. csatjának.¹¹⁾

Alig tagadható a második bodrogmonostorszegi ásatás 5. sírjából előkerült, trapézalakú szíjszorító lemezzel ellátott ezüst csat¹²⁾ és a berekháti 42. sír 1. sz. képen, ábrázolt csat közötti rokonság.¹³⁾

A berekháti temető 36. és 61. sírjában talált két fibulának¹⁴⁾ proto-

⁵⁾ Die Wandalen in Niederschlesien, Kurt Tackenberg. (Vorgeschichtliche Forschungen I Band, 2 Heft, Berlin, 1925.)

⁶⁾ Archaeologiai Értesítő 1908. évf. 260. l. VI. ábra. 2. sz.

⁷⁾ Archaeologiai Értesítő 1902. évf. 341. l. 1. ábra.

⁸⁾ U. o. 1902. évf. 341. l. 1., 2. és 3. ábrák.

⁹⁾ U. o. 1904. évf. 258. l. 1. és 2. ábrák.

¹⁰⁾ U. o. 1899. évf. 267. l. 7., 8., 9. ábrák.

¹¹⁾ U. o. 1904. évf. 161. l.

¹²⁾ U. o. 1902. évf. 341. l. 16. ábra.

¹³⁾ U. o. 1904. évf. 161. l.

¹⁴⁾ U. o. 1904. évf. 158. l. 6. sz. ábra és 162. l. 1. ábra.

tipusai, a bodrogmonostorszegi második ásatás első sírjából előkerült fibulák.¹⁵⁾ Ez utóbbiaknál a láb határozottan ötszögű. A berekháti példányoknál, a szabálytalan ötszög gömbös vége eltűnik és ezért a láb szabálytalan hatszöggé formálódik. A bodrogmonostorszegi fibulák feje körcikkalakú, ahol a gömb középpontját a fibula csúcsán alkalmazott gömböcske adja. A berekháti fibulák alakja már félkör s a gömböcskék, a félköralakú fejből kiugró, pálcás tagok végein vannak.

Végül, talán nem tévedünk, amikor a Csallány Gábor által kivételként említett három csontváznak, a többivel szembeni rendellenes helyzetét,¹⁶⁾ az ülve, illetve guggolva eltemetéssel magyarázzuk, amely körülmény megint csak a két temető rokonságát erősíti meg.

A berekháti temetőt Diculescu vandálnak tartja,¹⁷⁾ mely nézetét az alább kifejtendő okok miatt mi is elfogadjuk. Ez esetben pedig a temető kora a IV. század vége, vagy az V. század elejére helyezendő, főként a leletben előforduló lapos pajzsdudorok miatt,¹⁸⁾ amelyek a sziléziai IV. századi vandál leletekre jellemzők.¹⁹⁾ A temető korát Diculescu a Marcus Aureliustól Constantin-ig terjedő időre helyezi. Egyik ok ami miatt erre az időre datálja talán az, hogy ő a berekháti temetőben csontvázas és égetett temetkezésekről tud.²⁰⁾ Ez esetben volna alapja a fenti kronológiai megállapításnak. De a temetőt ismertető Csallány Gábor égetett temetkezésről nem szól,²¹⁾ ezért Diculescu fenti megállapítását helyesbíteniünk kell, s ezzel a temető korát is későbbi időre tesszük.

A bodrogmonostorszegi sírok, a bennük előforduló prototípusos mellékletek miatt, megelőzik a berekhátiakat. Nem lehetetlen, hogy már a III. század végén temetkeztek itt.

A bodrogmonostorszegi első ásatás alkalmával feltárt 2. sír sarkantyú melléklete, ismét csak a temető vandál volta mellett bizonyít.

De állításunkat más jelenségekkel is támogathatjuk. A sírok ismeretetésénél szöveztünk arról, hogy a temetőben a Ny-K. irányú, nyújtott helyzetben eltemetett csontvázakon kívül az ülve eltemetés is elég gyakran előfordult. Az első ásatás alkalmával feltárt 5. sírban pedig a hanyattfekvő, nyújtott csontvázat megcsonkítva temették el.

A jászalsószentgyörgyi kurgáncsoport első mellékhalomában, négy ugyanolyan módon megcsonkított csontvázat találtak, mint aminőt a bodrogmonostorszegi 5. sírban. A harmadik mellékhalomból pedig két ülve eltemetett csontváz került elő.²²⁾

¹⁵⁾ U. o. 1902. évf. 341. l. 2. ábra.

¹⁶⁾ U. o. 1903. évf. 16—17. l.

¹⁷⁾ Die Wandalen und die Goten in Ungarn und Rumänien, Dr. Constantin C. Diculescu. (Mannus-Bibliothek Nr. 34. 1923.) 6—7. l.

¹⁸⁾ Archaeologiai Értesítő 1904. évf. 158. l. 38. és 39. sírban, 163. l. 66. sírban.

¹⁹⁾ Die Gliederung der Wandalischen Kultur in Schlesien, Martin Jahn, 32. l. és 33. l. 105. ábra. (Schlesiens Vorzeit, Neue Folge VIII. Band).

²⁰⁾ Diculescu i. m. 7. l.

²¹⁾ Archaeologiai Értesítő 1903. évf. 16—17. l.

²²⁾ Archaeologiai Értesítő 1901. évf. 120—124. l.

Véleményünk szerint a jászalsószentgyörgyi főhalomba, jazyg főembert temettek el, akinek sírjába, a vandál szomszédság révén, több vandál jellegű tárgy is került.

Az a temetkezési szokás, hogy a halmot Ék-Dny. irányú sírűreg fölé hordták, továbbá az a jelenség, hogy a sírgödörből lócsontváz részek kerültek elő, mint látni fogjuk a jazyg-szarmata halmos temetőkre jellemző.

A főkurgán germánjellegű tárgyainak vandál jellegét, újabban, Fettich Nándor dr. mutatta ki.²³⁾ Állítását megerősíti a III. mellékhalomból előkerült lapos vandál pajzsdudor,²⁴⁾ amely legjobban a berekháti 66. sír pajzsdudorához hasonlít.¹⁸⁾

Az elmondottak alapján megállapíthatjuk, hogy ami germán elem a jászalsószentgyörgyi kurgáncsoportból előkerült, az csak vandál lehet.

Látni fogjuk később, hogy sem a csonkítva, sem a guggolva eltemetés szokásával, nagyszámú halomleleteinkben nem találkozunk. Ezért a fenti két temetkezési formát, ugyanannak az idegen befolyásnak kell tulajdonítanunk, mely a pajzsdudor, az arany szíjvég és a csatok készítésére hatással volt. Talán jazyg főember vandál szolgáit temették itt el.

A jászalsószentgyörgyi temetkezésekkel kapcsolatban elmondottakat, a bodrogmonostorszegi és vele a berekháti temetők vandál jellegére nézve, bizonyítékkul fogadjuk el s főként ezért csatlakozunk Diculescu fön-
tebb említett nézetéhez.

Visszatérve a bodrogmonostorszegi leletekre, a sírok irányításában és a mellékletek elhelyezésében mindazokat a sajátosságokat megtaláljuk, melyek egyrészt a kenyérváródombi és újszentiváni, másrészt a kishomoki, mórakalmi stb. leletekben megvannak.

A fentiek alapján nem kételkedünk abban, hogy az újszentiváni, a vele területileg is érintkező szőregi és kenyérváródombi sírok, vandál leletek s a III. század végéről, vagy a IV. század elejéről valók.

Talán nem tévedünk akkor sem, amikor a II. 1. csoport temetőiben mutatkozó temetkezési szokás változását ugyancsak a vandálokkal való érintkezéssel magyarázzuk. A hatásnak fokenkénti érvényesülését mutatják a rívódülői és bilisitsi temetők, ahol még a D-É. irányítású sírbatétel is megvan, de egy esetben, mint láttuk, az edényeket a D-É. irányítású csontváznak nemcsak a lábainál, de a fejénél is megtaláljuk.

A mai leletek alapján arra még nem tudunk feleletet adni, hogy a II. 1. temetők halottaiban jazyg-szarmata szokásokat átvevő vandálokat, vagy pedig vandál szokásokat átvevő jazyg-szarmatákat lássunk-e?

Ma az utóbbi eset látszik valószínűbbnek, egyebek között főként azért, mert a vandál leletekben állandóan meglévő fésű, a kérdéses temetők anyagában nem fordult elő egyetlen egyszer sem, aminthogy nem ismerjük a fésűt egyetlen I. csoportba tartozó temető sírjából sem.

²³⁾ Der Schildbuckel von Herpály, Nándor Fettich, 258. l. stb. (Acta Archaeologica, Vol. I. Fasc. 3. Kopenhavn. 1930.)

²⁴⁾ Archaeologiai Értesítő 1901. évf. 125. l. 5. ábra.

Akármely irányban dől is el a kérdés, az bizonyos, hogy a II. csoport emlékei a III. század második felébe is átnyúlnak. Az alsó határt az öthalmi temető két guggolva és egy Ny-K. irányban nyújtóztatva eltemetett csontváza adja meg, melyek azt bizonyítják, hogy ez a temető a vandálok megjelenésekor még használatban volt.

A fennebb elmondott okok miatt nem osztjuk Kossina Gusztáv ama véleményét, hogy a nyíregyházi lovaskaszárnya mellett előkerült sír, vandál lenne és ugyanezek miatt vonjuk kétségbe az ardánházi sírok csontvázainak vandál voltát is.²⁵⁾

Kossina mindkettőt lakring-vandál emléknek tartja, akiknél a csontvázas temetkezés volt szokásban, akik Kr. u. 167-ben a jazygokkal szövetségben törnek be Dácia területére.²⁶⁾ Egyáltalában nem lehetetlen, hogy két, egymással szövetségben élő, nép harcosai, egymás fegyvereit viselik s ezért nem tartjuk döntő bizonyítéknak az ardánházi sírokban talált vandál fegyvereket. Épenúgy viselhette azokat jazyg, mint vandál harcos.

Nem tartjuk a kérdést eldöntöttnek mindaddig, amíg kétséget kizáróan lakring-vandál temetőből, D-É. irányítású csontvázak nem kerülnek elő.

Valószínűleg ebből az időből való a hódmezővásárhelyi határban előkerült XVI. 6. képen bemutatott fésű. Pontosabb leletkörülményei nem állapíthatók meg, de formája miatt figyelmet érdemel.

III. csoport. Néhány szót kell szólnunk végül az általunk harmadik csoportba osztott halmos temetőkről. Az alábbiakban a következő halomtemetőket és halom-sírokat ismertetjük: vajszkai (1), bácsmadarasi (2), vizesdiai (3), galgahévi (4), alsószentgyörgyi (5), hortobágyi (6—16), hosszúpályi (17), kandrahalmi (18), kistatárülési (19), szászteleki (20), geszterédi (21) és kabai (22) halmokat.

Mielőtt részletesebb ismertetésüket közölnénk, arra a szembeszökő tényre kell a figyelmet felhívunk, hogy ezek az u. n. halom-sírok, körülbelül ugyanazon a területen találhatók, mint az első csoportban tárgyalt, lapos sírokat tartalmazó, jazyg-szarmata temetők.

A nagy területen természetesen mutatkoznak hézagok, de ennek magyarázatát nem a halmok hiányában, hanem a feltárt halmok kevés számában kell keresnünk. A kérdéses halmok egy részét a feltárók ismertették az A. É. hasábjain.

Legdélibb fekvésű a vajszkai halmos temető. Cziráky Gyula tárta fel és ismertette.²⁷⁾ Az általa elmondottakat a következőkben foglalhatjuk össze.

A temető mintegy 100 halma, három csoportra különíthető el. Az első csoportnak 28, a másodiknak 21 halma van; legtöbb a halom a harmadik csoportban, kb. 50. Elhelyezkedésükben sorok észlelhetők, amelyek-

²⁵⁾ Zu meiner Ostgermanenkarte, Gustaf Kossina, 162—163. l. (Mannus, 16. Band. 1924.)

²⁶⁾ Diculescu i. m. 1. lap.

²⁷⁾ A. É. 1905, évf. 62—64. l.

nek iránya nagyjából É-D. Átmérőjük 11 és 15 m, mai magasságuk 70—120 cm között ingadozik. A csontvázakat 120—150 cm közötti mélységekben találta.

A sírgödrök alakja hossznegyszög; 50—60 cm-re vannak a szűz-talajba beásva. Irányuk D-É.; a csontváz feje minden sírban D.-nek, a lábak É.-nak voltak fektetve. Bár a feltárt 33 halom minden sírja fel volt dűlve és csaknem teljesen ki volt fosztva, mégis megállapítható, hogy egy halomba, csak egy halottat temettek.

Az előkerült mellékletek nagyon rongáltak s korhatározásra már csak azért sem alkalmasak, mert valamennyi feldúlt sírűregből került elő, s nem volt eredeti helyzetben. Így nem állapítható meg, mi volt a halomban eltemetett csontváznak eredeti melléklete s mit hagytak ott esetleg véletlenül a sírfosztogatók.

A jobb megtartású mellékletek közül említünk egy köpüs vaslándzsa hegyet, egy antik bronzfibulát, bár ez is töredékes állapotban került elő, néhány fekete üveggyöngyöt és vörös színű római edénycserepeket.

Nagyjából ugyanez a helyzet a Bácsmadarastól délre levő Kígyósbara melletti legelőn feltárt néhány tumulusban is. Az ásatásokat itt Roediger Lajos vezette s ugyancsak ő tudósít bennünket az ásatás lefolyásáról és annak eredményeiről.²⁸⁾

Ebben a halmos temetőben, 72 halom van egy csoportban. A halmok soros elrendezése itt is mutatkozik, ha nem is osztható be minden halom a sorokba.

A halmok magassága 5 m-től, az alig észrevehetőig változik. A sírok mélysége nagyjából egyezik, a vajszkai halmok sírűreg mélységeivel. Hat halmot bontott fel Roediger, de egyben sem talált bolygatatlan csontvázat. Egyetlen felbontott tumulus sem nyújt határozott támpontot a sírűreg és csontváz irányítását illetőleg.

A 11. halomban megvolt ugyan az alsótest s a lábvégeknél a korongon készített edény, de kétséget ébreszt bennünk az alsó test in situ fekvése iránt, egyrészt a folyós, homokos talaj, melyen a csontváznak ez a része nyugodott, másrészt a mellékletként innen előkerült, oxidált vaskard, amely a leírás szerint az alsó lábszáron keresztbe feküdt, Ény-Dk. irányban. A kard e szokatlan helyzetének valószínű magyarázata a feldúlás alkalmával való bolygatás, amikor a homokos talajon nyugvó csontvázrész elmozdulása is könnyen lehetséges volt.

Nem találkoztunk a vajszkai halmoknál a koporsó deszka összefogására alkalmas XVI. 5. és 10. típusú vaskapcsokkal, amelyeket itt, a feltárt hat halom közül háromban, megtalált Roediger. Meg kell még említenünk a 19. halomból előkerült teljes fogazatú lókoponyát, továbbá a 14. és 19. halmokból előkerült borostyán és mészyöngyöket. A mellékletek között korhatározó itt sincs.

A halmos temetőknek valószínűleg ehhez a csoportjához tartozik a

²⁸⁾ A. É. 1905. évf. 420—423. l.

Pusztá-Vizesdián feltárt néhány tumulus. Az ásatásokat Kisléghy Nagy Gyula végezte. 10 halmot bontott fel, amelyek közül a régészeti irodalom általában azt az ötöt ismeri, amelyekről az A. É. hasábjain esik szó.²⁹⁾ Ugyanezekről Milleker Bódog két helyen emlékezik meg.³⁰⁾ Kisléghy leírásából a következőket tudjuk meg.³¹⁾

Vizesdiáról a Nemzeti Múzeumba került anyag javarésze a sorrendben negyedik halomból került elő, 4 m mélységből. Az első két halom ki volt fosztva, a harmadikat az Anjou-korban temetőnek használták, az ötödikben népvándorláskori lovassírt talált.

A következő öt halom egyikében, 3 m mélységben, a halom közép-pontjában, Kisléghy egy ép faládát talált, amelyben két emberi alsó karcsont feküdt.

Hogy a sírgödrök milyen alakúak s a sírok milyen irányításúak voltak, egyik leírásból sem tudjuk meg pontosan.

A feldúlt első három halom mellékletei között említi Milleker³²⁾ azokat a vaskapsokat, amelyeket már Bácsmadarason láttunk. Ezek, valamint a 4. sírhalomnak jazyg-szarmata sírok anyagával azonos mellékletei,³²⁾ teszik valószínűvé a vizesdiai halmoknak a tárgyalt halmos temetőkhez való tartozását. A datálás szempontjából jelentősek azok az ezüst érmek, amelyek a 4. halomból kerültek elő. Az pedig, három Antoninus Pius (138—161. Kr. u.) és egy Marcus Aurelius (161—180. Kr. u.) érem.

A halmos temetőknek másik nagy csoportja a Hortobágyon van. Zoltai Lajos dr. itt 11 temetőt tárt fel, 219 sírhalommal.

Ugancsak ő volt szíves ásatási jegyzeteit tanulmányozás végett részünkre átengedni. Minthogy az egész hortobágyi anyag összefoglaló leírása a közel jövőben jelenik meg, ezért részletes tárgyalásukat itt mellőzzük.

Nem mulaszthatjuk el azonban, hogy e temetők sírhalmainak néhány olyan jellegzetességére rá ne mutassunk, amelyek az eddig tárgyalt halmos temetőkkel való rokonságát kétségtelenné teszik.

A temetők külső formája teljesen egyezik a délmagyarországi temetőkével. Egy-egy temetőben a halmok száma 11—34 között ingadozik. A halmok méretei feltűnően egyeznek különösen a vajszkai halmok méreteivel.

A halmot itt is hossznegyszögalakú, szűzföldbe mélyített sírgödrök fölé emelték, de a gödröket valamivel nagyobb mélységig ásták le.

A sírok és benne a csontvázak irányítása az É-D. vonalat követi s attól 45°-nál nagyobb szög alatt sohasem hajlik el. A csontváz feje dél felé van fordítva.

Nagyon sok a bolygatott sír, a sírmellékletekről azonban, a szép számú ép és kevésbé bolygatott sírok révén eléggé tájékozódhatunk.

²⁹⁾ A. É. 1895. évf. 436. l.

³⁰⁾ D. R. II. 189. l.; D. R. III. rész. II. f. 266. l.

³¹⁾ Torontál vármegye I. 321—322. l. (Magyarország vármegyéi és városai.)

³²⁾ D. R. II. 189. l.

Állandó jellegű, mindig ugyanazon a helyen megjelenő mellékletek az agyagedény (néha kettő is) és a gyöngyök; az előbbi mindig a lábak végénél van; a gyöngyök a test egyéb részein is előfordulnak, leginkább a bokák körül.

A fibula mellékleteket az egy és kéttagú aláhajtott lábú fibulatípusok adják (XIII. 3., XIII. 8. a., b.). Valamennyire elűt tőlük, de ebből a formakörből való a XIII. 14. típusú fibula, melyhez hasonló még kettő került elő az összes temetőkből.

Debrecen környékén a fentiekhez hasonló halmok egyebükt is vannak s jórészüket ugyancsak Zoltai Lajos dr. ásatta meg. Ide tartozik a Kandra halom. Közepében 2 m mélyen É-D. irányú feldúlt sírt találtak.³³⁾

A Szászteleken lévő halomban gyermekcsontvázat találtak. Korhatarozó a sírban talált XIV. 10. a., b. típusú fibula.³⁴⁾

Ebbe a csoportba sorozható a hosszúpályi 5. halom. Benne 190 cm mélyen, két É-D. irányú elporladt csontvázat találtak.³⁵⁾

S végül teljesen hasonló típusú temetkezésre bukkant Zoltai Lajos dr. a kabai Tatárülések négy halmában. Mind a négy fel volt dűlva. A nagy vaskampók, mint a deszkás sír kétségtelen bizonyítékai itt is megvoltak.³⁶⁾

A debrecenvidéki halmok csoportjába tartoznak a szabolcsvármegyei Geszteréd község határában feltárt halomsírok. Egy halmot Vécsey József br. ismertetett.³⁷⁾

E leírás és a mellékelt ábra alapján tudjuk, hogy a feltárt sírhalom ugyanolyan, mint a debreceni, vagy akár a délmagyarországi halom-sírok. Az É-D. irányítású sír ép úgy a szűzföldbe volt leásva, mint az előbbieknél és megvoltak a sírláda deszkáit összeerősítő vaskapcsok is. Egy pár vassarkantyú, kard stb. került belőlük elő.

Ugyancsak geszterédvidéki halmokról tudósít Rómer Flóris.³⁸⁾ Jelenlétében négy halmot bontottak fel, de csak háromnak írja le a mellékleteit. Valamennyi halom ki volt fosztva. Az első halomból említ egy lófejet, s vaskapcsokat, a másodikból borostyánkőkarikát, a harmadikból csontvázrészeket, vaskorhadványokat stb.

A fentiekhez hasonló jellegű halmokat tártak fel Fettich Nándor dr. és Szalay Ákos. Két halmot ásattak meg. Mind a kettő a pestvármegyei Galgahévíz mellett van. A belőlük előkerült leletek a R. N. 14/1930. szám alatt vannak leltározva. A halmokat itt is hosszúnégyszögalakú, szűzföldbe mélyített sírgödrök fölé hányták.

1. sz. halom. Mellékletei: 1. Kis félkörös bronz csat. 2. Kerek bronzgomb.

³³⁾ Jelentés. 1910. évf. 25. l.

³⁴⁾ Jelentés. 1910. évf. 25. l.

³⁵⁾ U. o. 40—42. l.

³⁶⁾ U. o. 1927. évf. 17—19. l.

³⁷⁾ A. É. régi f. I. köt. 49. l.

³⁸⁾ U. o. 181—184. l.

2. sz. halom. Mellékletek: 1. Ovális bronzkarika. 2. Az előbbinél nagyobb, kerek bronzkarika. 3. Oxidált vaslándzsahegy. 4. Vas pajzsdudor, töredékes állapotban. Analógiája a jászalsószentgyörgyi kurgánban talált pajzsdudor.

A már említett jászalsószentgyörgyi kurgáncsoportot, 1899-ben Hild Viktor tárta fel. A halomcsoportot egy fő- és három mellékhalom alkotta. Az első két mellékhalomot avatatlan kezek nyitották meg. Hild utólag a következőket tudta meg róluk.

Az első halom közepén, 4 m széles, 5 m hosszú, szabályos akna volt. Az átlók irányában négy csonkított, hanyattfektetett csontváz feküdt. A koponyák a sír északi oldalán voltak egymás mellé rakva. Egyik csontváz térdei fel voltak húzva.³⁹⁾

A második halomból, az előbbivel egyező aknában egy urna és egy bal oldalán fekvő zsugorított csontváz került elő.

A harmadik mellékhalomban az É-D. iránytól 8°-ra elhajló, az előbbiekhöz hasonló akna volt. Benne két ülve eltemetett csontvázat találtak.⁴⁰⁾

A főhalom közepén 6.80 m hosszú és 3.40 m széles sírűregből, gerendákból összerótt sírszekrény került elő. A sírgödör iránya az É-D. vonaltól 20°-ra hajlott el kelet felé. A kirabolt sírban össze-vissza hányva, ember- és lócsontokat találtak.⁴¹⁾

Alig kétséges, hogy a fentebbiekben ismertetett halom temetők a legszorosabb kapcsolatban vannak egymással. Bizonyítja az összefüggést a temetkezésnek egyöntetű módja. Valamennyi felsorolt halomsírukban a halmot a hossznégyszög alakú, szűzföldbe mélyített sírgödör fölé hordták. A sírgödörök irányításában az É-D. vonal az uralkodó.

A mellékletek tekintetében a délmagyarországi halomsírok nagyon szegényesek, azonban a bácsmadarasi II. halomnak a láb mellett elhelyezett edénye, a többi megegyező vonás mellett igazolja az északi és déli halom temetők közötti összefüggést. Egy fajta nép temetkezett mind a kettőben.

Amikor a halmos temetőknek az első csoportban ismertetett lapos temetőkkal való kapcsolatait vizsgáljuk, főként a debrecenvidéki halomsírok anyagára támaszkodhatunk.

Az előzőekben már elmondottak felmentenek bennünket attól, hogy a két csoport jellemző sajátságait újra elősoroljuk. Megvan az egyezés a sírok irányításában, a mellékleteknek elhelyezésében s maguknak a mellékleteknek hasonlóságában.

Egy feltűnő jelenség van csupán s ez az, hogy a halomsírokban keramikus anyagon kívül igen kevés provinciális hatás mutatkozik. A fibulák-nál pl. a szászteleki halomsír XIV. 10. a., b. fibuláján kívül egyetlen provinciális tipust sem ismerünk.

³⁹⁾ A. É. 1901. évf. 121—122. l.

⁴⁰⁾ U. o. 124—127. l.

⁴¹⁾ U. o. 131—135. l.

Feltűnően egyezik a két csoport érem anyaga. Hadrianus, Antoninus Pius, Marcus Aurelius, Commodus, Septimius Severus, Caracalla alkotnak sorozatot, mind a két fajta temetőben.

A fentiek alapján megállapíthatjuk, hogy az első és harmadik csoport emlékei között csupán a halom alá és a lapos sírokban temetkezés tekintetében van különbség és talán abban, hogy a halmos temetők emberei lovas és harcos nép voltak. Bácsmadarason, Geszteréden, Jászsalsó-szentgyörgyön lókoponyák és lócsontvázrészecskék, Geszteréden sarkantyú kerültek elő. A hortobágyi sírokban a kések, kardok s egy pajzsdudor a harcos jelleg mellett bizonyít.

Az előzőekben elmondottak alapján az első és harmadik emlékcsoport anyagát egyidőben élő, ugyanegy népnek, a jazyg-szarmatának tulajdonítjuk.

E megállapítás után nem csodálkozunk azon, hogy mindkét csoportot ugyanaz a sors érte. A Kr. u.-i III. század második felében, eddig megőrzött népi sajátosságainak egy részét, erős germán-vandál hatás alatt elvesztette. Ez a folyamat mindkét csoportban nagyjában ugyanazon körülmények között játszódott le.

Az őthalmi és rívódülői temetőkben észlelt jelenség, nevezetesen, hogy a jazyg-szarmata sírok között a germánoké is megjelenik, nem ismeretlen a halomsírok között sem. Utalunk mindjárt a jászsalsó-szentgyörgyi leletre, melyben a vandál elemet, az ülve és megcsónkítva eltemetett halottakban, már előbb kimutattuk.

Az a temetkezési-szokás változás, melyet a II. csoport ismertetésekor a vandáloknak tulajdonítottunk ugyancsak észlelhető halomsírajainkban is. Ny-K. irányú temetkezést találtak pl. a tiszacszlári Poty halomban,⁴²⁾ a császárszállási hármashalomban.⁴³⁾

Nem vagyunk abban a helyzetben, hogy olyan alapról indulhassunk ki e tény magyarázatára, mint aminőt a lapos temetők esetében a bodrogmonostorszegi és berekháti temetők nyújtottak. Éppen ezért a kérdés behatóbb vizsgálatát itt meg sem kíséreljük és megelégszünk azzal, hogy csupán rámutatunk a problémára, melynek kielégítő megoldását csak legzetesebb anyag alapján kísérelhetjük meg.

De mutatkoznak vandál hatások a korábbi leletekben is. Hortobágyon a II. temető 10. sírjából került elő egy pajzsdudor,⁴⁴⁾ melynek kora a sziléziai analógiák alapján a Kr. u.-i III. századra tehető.⁴⁵⁾ Ugyancsak a hortobágyi temetőkből került elő, a vandál sírleletek tipikus melléklete, az olló⁴⁶⁾ és az a három fibula, amelyekről fennebb már szóltunk. (XIII. 14.)

⁴²⁾ Szabolcs Vármegye 388—389. l. (Magyarország vármegyéi és városai.)

⁴³⁾ U. o. 390—391. l.

⁴⁴⁾ Jelentés. 1911. évf. 30. l.

⁴⁵⁾ J. Martin i. m. 29. l., 80. ábra.

A felsorakoztatott, germán-vandál hatást mutató leleteket azonban nem tartjuk elegendőnek ahhoz, hogy rájuk hivatkozva, a hortobágyi temetőkben vandál hagyatékot lássunk. Kissé kevés a leletek száma ahhoz, hogy e felfogással szembeállítható érveket megdöntse.

Természetesnek tűnik fel, hogy 219 halomsírból 1 pajzsdudor, 1 olló és három germán hatást eláruló fibula került elő, tudva azt, hogy a két nép a jazyg-szarmata és a vandás egymás mellett is élt.

De ellentmond e feltevésnek, a halomsírajaink és a velük egykorú lapos sírok között, az előzőekben már kimutatott összefüggés. Semmiféle bizonyítékunk nincs arra, hogy a vandálok a Kr. u.-i II. század végén, vagy a III. század elején az egész Alföldet megszállották volna. Sőt látuk, hogy az I. csoport lapos sírjait, a III. század utolsó harmadában, befolyásolja az egészen más jellegű csontvázas vandál temetkezés.

Ugyancsak a halom temetők vandál volta ellen bizonyít szerintünk a vandál leletekben gyakran előforduló fésű hiánya. A halom sírokból egyetlen fésűt sem ismerünk.

Beninger E. a magyarországi vandál leletek tanulmányozása alapján arra az eredményre jut, hogy a vandálok között a III. században az égett temetkezés az uralkodó; a IV. században válik csak általánossá a csontvázas sírbatétel.⁴⁷⁾ Ezt a megállapítását a II. csoport tárgyalásakor elmondottak miatt mi is elfogadjuk. De hogy ez esetben a debreceni temető csontvázas sírjai, melyeknek korát Beninger is csak a III. század közepéig tudja felvinni,⁴⁸⁾ nem lehetnek vandál emlékek, az kétségtelen. De nem tulajdoníthatjuk őket a lakring-vandaloknak sem, akikről tudjuk, hogy náluk kezdettől fogva a csontvázas temetkezés volt szokásban.

Mellékelt térképiünkön fel van tüntetve az Apatintól a csurogi határig húzódó kis római sánc, amelynek limes voltát Buday Árpád dr. bizonyította be.⁴⁹⁾

Az 1. számmal jelölt háromszög, a vajszkai halmos temető helye, tehát a limes és a Duna folyása közötti területre esik. A fenti dolgozat megállapításai szerint épen ez a területrészt az, amelyen Kr. u. 173-tól kb. Kr. u. IV. század második feléig semmiféle település nem volt megengedve, amit a terület pomœrium jellege magyaráz.

Semmi okunk nincs azt feltételezni, hogy a vajszkai halmos temető a IV. századon túl fekvő időkben keletkezett. Meg volt az ott 173 előtt. Ez esetben pedig alig tételezhető fel, hogy azok a lakring-vandálok, akik északkelet felől Kr. u. 167 táján lépnek a történeti Magyarország területére, hat esztendő alatt lejutottak volna az Alföld legdélebben fekvő részére és itt megtelepedve a kb. 100 sírhalmos temetőt megtöltötték volna.

⁴⁶⁾ Jelentés, 1914—1915. évf. 7. l.

⁴⁷⁾ E. Beninger, Der Wandalenfund von Czéke-Cejkov. (Annalen d. Naturhist. Mus. in Wien, 1931.) 213. l.

⁴⁸⁾ U. o. 208. l.

⁴⁹⁾ Dolgozatok — Travaux, 1913. évf. 17—78. l.

A déli és északi halmos temetőknek fennebb kimutatott összefüggése kizárja annak lehetőségét, hogy a hortobágyi temetőkbe lakring-vándálok temetkezzenek akkor, amikor a délmagyarországi temetőknél erről szó sem lehet.

Beninger E. a hortobágyi halmos temetők keramikus anyagában fedezi fel a czékei vandál lelet egyik edénytípusának előfutárját.⁵⁰⁾ A két lelet között fennálló ilyen vonatkozású összefüggés sem bizonyít a hortobágyi halmos temetők vandál volta mellett.

Nem vonjuk kétségbe, hogy a kérdéses edénytípus provinciális hatás alatt alakult ki, de a kialakítást éppen a hortobágyi temetőben meglévő prototípusok miatt, nem a vandálok végezték, hanem a jazyg-szarmaták s a vandálság csak tőlük vette át. A kérdést határozottan csupán a jazyg-szarmata csoport keramikus anyagának tanulmányozása döntheti el. Főként a fenti határozott formában kialakult probléma miatt nem tárgyaltuk emlékcsoportunk keramikus anyagát. A kor agyagművességére vonatkozó adatok teljes összegyűjtése után külön dolgozatban fogunk a kérdéssel behatóbban foglalkozni.

A számunkra hozzáférhető anyag ismertetésével feladatunkat nem tekintjük befejezettnek. A csoportok különválasztását és a csoportok kronológiai helyzetének megállapítását azon az alapon végeztük, amely a jelen esetben egyedül alkalmas, helytálló következtetések levonására. Ez azonban nem teszi feleslegessé az egyébb, sír- és telepanyag tanulmányozását. E mellékleteket az eredmények megállapításánál már most is számba vettük, ha a dolgozatban erről külön nem is emlékeztünk meg.

Azért nem beszéltünk róluk részletesebben, mivel éppen e leletek beható vizsgálata van hivatva feleletet adni arra a kérdésre, mi az, amit ez emlékcsoportban római provinciális, germán és eredeti jazyg hagyatéknak kell tartanunk. E három irányú hatásnak a legaprólékosabb részletekig menő vizsgálata sokkal nagyobb feladat, hogysem azt e dolgozat keretein belül megkísérelhettük volna. A kronológiai szempontot tartottuk csupán szem előtt, amikor a legjellegzetesebb darabokat vizsgáltuk.

A korongos, zománcos fibulák kérdését szerettük volna részletesebben tárgyalni. Sajnos annyira kevés hiteles sírból származó anyag felett rendelkezünk, hogy e tervünkről ez alkalommal le kellett mondani. A szórványos anyagokból előkerült példányok és A. Riegel munkájának erre a kérdésre vonatkozó része,⁵¹⁾ bizonyos alapot nyújtottak volna ugyan a kérdés behatóbb tanulmányozására, de mivel összes eredményeinket a hiteles anyagból levonható tanulságok alapján állapítottuk meg, ebben a kérdésben sem akartunk kivételt tenni.

A fent elmondottak miatt nem kíséreltük meg az előkerült szórvány anyagnak a csoportokba való beosztását sem. A leletkörülmények megfigyelésének hiányában az anyag stilisztikus sajátosságait csak akkor

⁵⁰⁾ Beninger i. m. XVII. t. 21. ábra.

⁵¹⁾ Alois Riegel: Spätromische Kunstindustrie. Wien, 1927. 350. stb. 1

vehetjük figyelembe, ha a hiteles sírok tanulmányozása alapján felállított három csoport teljes leletkészlete, már ebből a szempontból is fel lesz dolgozva.

Amikor csupán az Alföld területének szóbanforgó leleteit ismertettük, nem gondoltunk egy pillanatig sem arra, hogy a történeti Magyarország az az egyetlen területe, amelyen a tárgyalt emlékcsoport leletei előkerülhetnek. Biztosan megvannak Pannoniában és Dáciában is a jazyg csoport emlékei, amint azt az ismertetett dunántúli két lelőhely is bizonyítja. Természetes azonban, hogy itt éppen a többi római anyag miatt, már a szétválasztás nehézsége következtében sem részesülhetett kellő figyelemben.

Azzal, hogy épen az Alföld leleteivel foglalkoztunk, olyan bázist kívántunk teremteni, amely támpontot nyújthat az igazi provinciális területek ilyen vonatkozású emlékeinek felkutatásánál. Itt az Alföldön sokkal könnyebb feladat az emlékcsoport jellemző sajátosságait kimutatni, mint a római tartományi területen, ahol a római élet alakító hatása erősebben érvényesült.

A dáciai leletek fogják eldönteni a jazyg törzsek bevándorlás-irányának kérdését. Az itt talált nyomok alapján a keletre fekvő területeken is könnyebb lesz emlékcsoportunk útját nyomozni. A Pannoniai emlékek vizsgálata pedig a nyugat felé való terjeszkedés tekintetében adhat felvilágosítást.

Párducz Mihály.

RÖMERZEITLICHE FUNDE DES GROSSEN UNGARISCHEN ALFÖLD.

Das Donau-Theiss Zwischengebiet ist in den I—III. Jahrhunderten n. Chr. der Schauplatz der verhältnissmässigen Ruhe in Betreff der Volksbewegungen von welthistorischer Bedeutung.

Bei der Schilderung des Kulturbildes dieses Gebietes können wir nicht umhin auch die römischen Einflüsse zu berücksichtigen.

Es ist im allgemein diese Zeit, in welcher unter der Herrschaft der guten Kaiser die Romanisation der blühenden Provinzen bedeutende Fortschritte machte. Obwohl dieses Donau-Theiss Zwischengebiet nicht zum Römischen Reiche gehörte, empfand es doch infolge seiner geographischen Lage alle seine Einflüsse. Von einer Seite ist es mit Pannonien, von der anderen mit Dacien benachbart. Eben aus diesem Grunde ist es kaum anzunehmen, dass die zwischen den beiden Provinzen gelegene Ebene, welche dem Verkehr keine unüberwindlichen Hindernisse entgegenstellte, die Elemente der Provinz-Kultur nicht in bedeutendem Masse übernommen hätte, besonders in einer durch 3 Jahrhunderte dauernden ruhigen Epoche.

Und doch ist staunenswert, dass dieses Zwischengebiet in dieser Hinsicht ganz unerforscht blieb. Was nur so erklärlich ist, dass die im historischen Ungarn eingeleitete archeologische Forschung in den zwei genannten römischen Provinzen so bedeutende Schätze aufdeckte, neben welchen die römischen Monumente des Zwischengebietes kaum in Betracht kommen konnten. Anderseits aber die hier lebenden Völker nichts aufweisen konnten, was eine eingehendere Studie begründet hätte. Zumal wenn wir bedenken, dass die Bearbeitung der in welthistorischer Bedeutung merkwürdigen germanischen, hunnischen und landeseroberungszeitlichen ungarischen Monumenten sich als ein dankbareres Thema bewährte.

Unseren Forschern der Völkerwanderungs-Epoche sind die drei ersten Jahrhunderte n. Chr. in archeologischer Hinsicht eine terra incognita. Unsere germanischen, hunnisch, avarischen und landeseroberungszeitlichen Monumente hat zwar Josef Hampel gesammelt, aber mit den Monumenten des Zwischengebietes aus der Zeit zwischen dem Verschwinden der skytisch-keltischen Epoche und dem Erscheinen der germanisch-

lunnischen Gruppe hat sich in unserer Literatur bisher niemand beschäftigt.

Hie und da geschahen zwar Andeutungen auf die während der drei ersten Jahrhunderte hier lebenden Völker, von welchen (nach klassischen Quellen) man wusste, dass sie in der Mitte des ersten Jahrhunderts von Osten kamen, römische, germanische und lunnische Einflüsse empfangend von den bis zur avarischen Herrschaft hier erschienenen Völkern allmählig absorbiert wurden.

Um ihre kulturhistorische Bedeutung abmessen zu können, bedürfen wir einer Sammlung von Daten, zu dieser Aufsatz ein bescheidener Beitrag sein soll.

Bei der Erklärung des Stoffes haben wir die geographische Lage der Fundorte berücksichtigt und die Funde nach Komitaten gruppiert.

Die auf der Karte bezeichneten Zahlen der einzelnen Fundorte stimmen mit den im Texte vor die Fundorte geschriebenen Zahlen überein, so auch mit jenen, welche wir in der Zusammenfassung in Klammern setzten.

Einige Fundorte, welche durch das Museum der Stadt *Szeged* aufgedeckt wurden, sind mit A., B. bezeichnet, was andeuten will, dass dort zum wiederholten Male gegraben und der Stoff der einzelnen Grabungen durch diese Bezeichnung abgesondert wurde.

Beim Stoffe des Museums von *Gyula* berufen wir uns auf jene Tafelzahlen, welche die Funde im Museum tragen.

Im Texte haben wir uns folgender Abkürzungen bedient:

R. N. = Archeologischer Journal des National Museums.

Sz. R. N. = Archeologischer Journal des Museums von *Szeged*.

A. É. = Archeologischer Bericht.

B. B. M. = Monographie des Komitates *Bács-Bodrog*. I. Band. Zombor. 1896.

B. B. É. = Jahrbuch der historischen Gesellschaft des Komitates *Bács-Bodrog*.

Tört. Rég. Ért. = Historischer und archeologischer Bericht, *Temesvár*.

P. P. S. K. = Komitat *Pest-Pilis-Solt-Kiskun* I. (Komitats und Städte Ungarns).

D. R. = *Milleker Bódog*: Archeologische Funde von Süd-Ungarn aus den Zeiten vor der Landeseroberung.

Jelentés = Editionen des städtischen Museums von *Debrecen*.

Dort wo nach Mitteilung des Fundes irgend eine der obigen Andeutungen vorkommt, haben wir mit einem bisher noch nicht publizierten Stoffe zu tun. Der mit literarischen Daten mitgeteilte Stoff ist schon auch von früher aus ungarischen Zeitschriften und Büchern bekannt. Die nach einzelnen Objekten in Klammern vorkommenden Zahlen bezeichnen immer die beigelegten Tafeln, welche stets nur die Typen der Gegenstände darstellen.

Infolge der ungünstigen wirtschaftlichen Zustände sind wir nicht in der Lage die ganze Arbeit auch in deutscher Sprache mit zuteilen, wodurch wir den Fachkreisen eine derartige Arbeit zur Verfügung stellen könnten, welche den ganzen Stoff umfassen und in dieser Art alleinstehende Publication der aus dieser Zeit stammenden Funde sein würde. Aber hoffentlich wird uns mit der Zeit auch dies gelingen. Doch mit unseren genauen Angaben werden wir vielleicht auch so den ausländischen Forschern behilflich sein.

Die Resultate wollen wir wie folgt im ganzen deutsch zusammenfassen:

Hier können in erster Reihe nur die zweifellos authentisch aufgedeckten und gut beobachteten Gräber berücksichtigt werden. Die sporadischen Funde nur insofern, in dem sie die aus authentischem Stoffe gezogenen Schlüsse stützen. Die Klärung einzelner Angaben ist oft nur auf dieser Weise möglich.

Bei der Festsetzung der Resultate stützen wir uns immer auf den Stoff der Gräberbeilagen, aber mit Keramie wollen wir uns nicht befassen. Überhaupt kann es nicht unsere Aufgabe sein, die geschilderten Funde in jeder Hinsicht zu studieren, sondern wir werden von den Beilagen nur jene herauswählen, welche die weiter unten zu schildernden Monumentengruppen einestells von einander absondern, anderseits verbinden.

Wir wollen uns namentlich mit der Konstruktion der Gräber, deren Richtung, ferner mit den auf oder neben den Skeletten gelegenen Beilagen vom beständigen Charakter befassen, ohne ihren Stoff, Form und eventuellen Verzierungen zu berücksichtigen.

Als eine charakteristische Eigenheit betrachten wir z. B. wie irgend ein Volk seine Gefässe ausschliesslich zu den Füße oder zum Kopf, oder die zum Zieren der Kleider oder Körperteile dienenden Perlen auf den Toten legt. Das sind solche Eigenheiten, welche im Leben eines Volkes von langer Tradition sind und von welchen das Volk nur durch starke äusserliche Einflüsse abtrünnig werden kann. Solche Eigenheiten sind nach unserer Meinung jedenfalls geeignet, die einzelnen Völker von einander abzusondern.

Diese Grundlage müssen wir umsomehr betonen, da im Stoffe der geschilderten Monumenten-Gruppe die verschiedensten Einflüsse vertreten sind, was auch aus den vorgestellten Tafeln ersichtlich ist: nämlich südrussische, germanische und römisch-provinzialische Einflüsse.

Aber wir konnten auch die Chronologie der Funde nicht unberücksichtigt lassen, wobei wir nur die zum Vorschein gekommenen Münzen und Fibeln beachtet haben, deren zeitbestimmende Bedeutung ausser Zweifel steht. Auf diesem Grunde wünschten wir jene chronologische Skizze zu entwerfen, welche die übrigen Beilagen nur unwesentlich ändern können.

Auf Grund der Qualität der Gräber und der Lage der im Grabe befindlichen Beilagen wollen wir den ganzen Stoff in drei Gruppen teilen:

- I. S-N gerichtete Flachgräber.
- II. W-O gerichtete Flachgräber.
- III. S-N gerichtete Hügelgräber.

In allen Gruppen wurde der Tote rücklings ausgestreckt beigelegt. Aber nebenbei kommt auch die eigenartige sitzende oder hockende Lage vor, und dies besonders in der zweiten Gruppe. Das chronologische Verhältnis dieser verschiedenen Beerdigungen zueinander werden wir weiter unten bei den einzelnen Gruppen eingehender behandeln.

I. Gruppe. Hierher gehörende authentische Funde sind folgende:

a) Der keramische Stoff eines einzigen Ansiedlungsteiles, aus dem 10. Acker des Gebietes von Hódmezővásárhely, Kopáncs mit 2 m tiefen und durchschnittlich 1,5 m breiten Gruben.

b) Die folgenden Friedhöfe: Makkos erdő (80) 13, Szerbkeresztúr (44) 2, Szőreg (48) 1, Klárafalva B. (35) 18, Kiszombor B. (34) 22, Deszk A. (31) 1, Felsőpusztaszer (56) 40 authentische und cca. 30 nicht authentische, Algyő (52) 3, Szarvas (126) 5, Szarvas (128) 1, Öcsöd-Mogyoróshalom (124) 9, Tápé-Malajdok A.; (69) 17, Malajdok B. (69) 10, Szentes-Nagyvölgypart (101) 1, Pusztamérges (71) 9, Nagykőrös (227) 1, Gombos (255) 3, Debrecen-Hortobágyhid (159) 7, Kunhegyes (141) 1, Szeged-Röszke-Piaristák telke (85) 5, Szeged-Katonai löporraktár (79) 25, Szeged-Óthalom (82) 30, Boldog (189) 7, Zalota (105) 23, Jánosszállás (272) 6, Felsőjózsa (185) 3, Szentes-Sárgapart (103) 1, Szentes-Sárgapart (104) 2, Felsőalpár (195) 2, Kisujszállás (139) 1, Püspöklele (132) 1, Szentes-Berekhat (93) 9, Szentes-Kistőke (97) 5, Szentes-Kurcapart (98) 1, Szentes-Nagyhegy (100) 6, Szentes-Pestimalom (102) 1 Gräber.

Die Gräber dieser Gruppe sind viereckige Gruben von verschiedener Tiefe, in welchen der Tote meistens in S-N Richtung beigelegt wurde. Diese Richtung ist in 146 Gräbern beibehalten. Es kommen aber auch Abweichungen von dieser Richtung vor, welche aber nie über 45° gehen. In NO-SW Richtung waren 12, in NW-SO Richtung 57 Gräber. Der Kopf war meistens nach Süden, die Füße nach Norden gerichtet, aber die entgegengesetzte Richtung kommt auch vor, z. B. in 6 Gräbern von Boldog.

Die Anzahl der in den einzelnen Friedhöfen aufgedeckten Gräber ist sehr verschieden. Die meisten Gräber (40 authentisch, 30 nicht authentisch) sind in Felsőpusztaszer aufgedeckt worden, in Óthalom 30, in Zalota 23, in Kiszombor 22, in Klárafalva B. 17. Cca die Hälfte der Funde sind aus Orten von 1—10 Gräbern hervorgegangen.

Charakteristisch für diese Friedhöfe ist, dass die Gräber nicht Reihengräber sind, sie sind von verschiedener Entfernung (10—12 m) von einander. Nur die Richtung wurde konsequent beibehalten.

Die Toten wurden manchmal in Festkleidern begraben, was auch daraus hervorgeht, dass das Skelett manchmal ganz mit Perlen bedeckt

war, was in den Gräbern 77., 82. und 104. von Kiszombor und 23. von Klárafalva zu sehen ist.

Die Toten wurden manchmal in Särgen eingelegt oder bloss begraben. Manchmal finden wir auch Spuren von Holzsärgen; nämlich in den Gräbern 8., 9., 12. von Zalota, 5. von Malajdok B., 74. und 209. von Kiszombor befanden sich die in Figuren 5. und 10. Tafel XVI veranschaulichten Eisenhaken mit Resten von Holzfasern.

Särgformen kennen wir zwar keine, aber aus der Anwesenheit dieser Haken erhellt zweifellos, dass dieselben zum Zusammenfügen von Bretten dienten.

Eine aus Eichen und Birkenbalken konstruierte und mit solchen Eisenhaken versehene Grabkammer deckte Viktor Hild bei Jászalsószentgyörgy auf (A. É. Jahrg. 1901. S. 120—138).

Von den 215 authentisch aufgedeckten Gräbern, welche zu dieser Gruppe gehören, fanden wir zwar nur in sechs diese Haken, aber daraus folgt nicht, dass der Sarg nur sporadisch gebraucht wurde. Denn die Bretter konnten ja auch ohne Verbindung zusammengelegt werden.

Wir begegnen aber auch andere Beerdigungsarten. Namentlich auf dem Alföld erforderte der Mangel an Holz oft andere Lösungen. Da in den sumpfigen Territorien Schilf und Rohr immer zur Verfügung stand, wurde der Tote wahrscheinlich in dasselbe eingehüllt. Ein derartig eingehülltes Skelett fand Fr. Móra in den Gräbern 6., 8., 13., 15. von Malajdok A., 112. von Kiszombor, 97. von Makkoserdő.

Ausserdem müssen wir noch erwähnen, dass eben Fr. Móra feststellte, dass in den Gräbern 73. und 119. von Kiszombor die Skelette in Kalkstoff gelegt waren. Im Grabe 183. von Makkoserdő lag das Skelett auf sorgsam zubereiteten schwarzen Erde.

Die sonstigen Beilagen der Gräber dieser Gruppe ausser Acht lassend, wollen wir uns nur mit der Lage der Glas- und Tongefässe ferner der Perlenschnuren beschäftigen.

Glasgefäss ist uns nur ein einziges bekannt, welchen im 6. Grabe von Gombos auf der rechten Seite des Skelettes lag. Aber Tongefässe befanden sich ungefähr in der Hälfte der Gräber. Von vielen Gefässen wissen wir nicht, an welchem Teile des Skelettes dieselben lagen, aber in allen den beobachteten 60 Fällen waren sie zu den Füßen und zwar neben die Knöchel gelegt.

Von den 215 Gräbern befanden sich nur in zweien mehrere Gefässe. Nämlich im genannten Grabe von Gombos befand sich ausser dem Glasgefäss bei den Füßen auch noch ein Tongefäss. Im aufgewühlten Grabe 54. von Klárafalva waren sogar 3 Tongefässe.

Eine andere öfters vorkommende Beilage ist die Pasta oder Perlenschnur, welche sich meistens in der Gegend der Knöchel, aber hie und da auch am Hals, Brust, Händen des Skelettes befindet. Im letzteren Falle sind die Perlen aus Bernstein, Karneol, gefärbtem Glas etc., aber nicht

so zahlreich, wie die an den Knöcheln, welche wahrscheinlich zum zusammenbinden der Füße des Toten dienten. Diese Erscheinung ist gar nicht überraschend, denn von den uralten gehockten Beilegungen angefangen bis heutzutage begegnen wir ihr und ihre Ursache können wir uns nur durch die Furcht vom heimkehrenden Toten erklären.

Ferner müssen wir auch die wichtige Erscheinung betonen, dass wir in dieser Gruppe nicht einen einzigen Kamm fanden.

In die zweite Gruppe der Beilagen gehören die in chronologischer Hinsicht wichtigen Fibeln und Münzen. Aus den authentischen Gräbern sind 54 Fibeln und 19 bestimmbare Münzen hervorgegangen. Bei der Klassifizierung der Fibeln haben wir uns der „Studien über Nordeuropäischen Fibelinformen“ von Almgren bedient.

Die Fibeltypen sind in den Tafeln XIII., XIV. und XV. dargestellt und können in drei Gruppen eingeteilt werden. Sämtliche Fibeln der XIII. Tafel, die zwei ersten ausgenommen und die 1. a., b., 4. und 7. Typen der XIV. Tafel gehören in die Gruppe mit umgeschlagenen Füßen, welche gegen das I. Jahrhundert n. Chr. in Südrussland gestaltet wurden. Die früheste Form ist entschieden die XIII. 3. Fibel die vollkommensten sind die unter dem römisch-provinzialischen Einfluss geformten XIV. 1. a., b., 4. und 7. Fibeln.

Zwischen diesen zwei Grenztypen haben wir eine ganze Reihe von Formen dargestellt, deren Alter wir mit Hilfe, der in den Gräbern gefundenen Münzen bestimmen können.

In die zweite Gruppe gehören die in den römischen Donau- und Rheinprovinzen entstandenen Fibeltypen, welche auf XIV. 2. a., b., 5. a., b., 6., 8—11. dargestellt sind.

Die dritte Gruppe bilden die auch in den Provinzen einheimischen mit Scheiben und Platten versehenen Fibeln. (XIV. 12—17., XV. 1—8. und XVI. 8.).

Die einzelnen Fibeltypen kommen in folgenden Gräbern vor:

XIII. 3.: in den Gräbern 1. von Kistöke, 5., 12. von Zalota, Kisujszállás, Felsőjózsa, 104., 385. von Kiszombor, 48. von Klárafalva, 7. von Öthalom und 1., 5. von Boldog.

XIII. 5.: in den Gräbern 5. von Berekhát und 16., 20., 26. von Öthalom.

XIII. 6.: im Grabe 5. von Nagyhegy.

XIII. 7.: im Grabe 20. von Zalota.

XIII. 8.: in den Gräbern 1., 4. von Nagyhegy, 4. von Pusztamérgeš, 79., 112., 209. von Kiszombor und 183. von Makkoserdő.

XIII. 9.: im 17. Grabe von Pusztaszer.

XIII. 10.: im 3. Grabe von Pusztamérgeš.

XIII. 12.: im 20. Grabe von Pusztaszer.

XIII. 13.: im Grabe 17. von Zalota.

XIII. 15.: im Grabe 23. von Zalota.

XIII. 16.: in den Gräbern 4. von Nagyhegy, 4. von Mogyoróshalom, 10. von Pusztamérgeš, und 3—4. von Röske.

XIII. 17.: im Grabe 2. von Zalota.

XIII. 18.: im Grabe 4. von Zalota.

XIV. 3.: im Grabe 1. von Magyoróshalom.

XIV. 5.: im Grabe 36. von Kiszombor.

XIV. 6.: in den Gräbern von Kunhegyes und Nagykörös.

XIV. 9.: im Grabe 164. von Makkoserdő.

XIV. 10.: in den Gräbern 1. von Kistőke, 3. von Nagyhegy, von Nagyvölgypart (zwei Exemplare), 2. von Hortobágyhid, 6. von Mogyoróshalom, 24. von Pusztaszer.

XIV. 11.: im Grabe 7. von Mogyoróshalom.

XIV. 12.: im Grabe von Szőreg (A. Friedhof).

XIV. 13.: im Grabe 1. von Mogyoróshalom.

XV. 4.: im Grabe 10. von Zalota.

XV. 8.: im Grabe von Nagykörös.

XV. 17.: in den Gräbern 77. von Kiszombor und 34. von Öthalom. Tierdarstellende Fibeln in den Gräbern 82. von Kiszombor, und 3—4. von Röske.

In einem Grabe vorgekommen: im Grabe 1. von Kistőke XIII. 3. und XIV. 10.; im Grabe 4. von Nagyhegy XIII. 8. und XIII. 16.; im Grabe von Nagykörös XV. 8. und XIV. 6.; im Grabe 1. von Mogyoróshalom XIV. 13. und XIV. 3. Fibeln.

In einem Friedhof vorgekommen: in Kistőke XIII. 3., XIV. 10.; in Nagyhegy XIII. 8. (zwei Exemplare), XIV. 10., XIII. 6.; in Zalota XIII. 3. (in zwei Exemplare), XIII. 7., XIII. 13., XIII. 15., XIII. 17., XIII. 18.; in Mogyoróshalom XIV. 3., XIII. 16., XIV. 10., XIV. 11.; in Pusztamérgeš XIII. 10., XIII. 8., XIII. 16.; in Felsőpusztaszer XIII. 9., XIII. 12., XIV. 10.; in Kiszombor XIV. 5., XIII. 3. (drei Exemplare) XIII. 8. (vier Exemplare); in Makkoserdő XIV. 9., XIII. 8.; in Öthalom XIII. 3., XIII. 5. (drei Exemplare); in Boldog XIII. 3. (drei Exemplare).

Von diesen Friedhöfen befanden sich in Zalota zwei Commodus (176—192 n. Chr.) und eine Antoninus Pius (138—161 n. Chr.), in Felsőpusztaszer eine Antoninus Pius, in Klárafalva zwei Marcus Aurelius (161—180 n. Chr.), in Öthalom eine Caracalla (198—217 n. Chr.), in Kiszombor zwei Marcus Aurelius und eine Caracalla Münze.

Wenn wir auf Grund dieser Angaben die Zeitfolge der Friedhöfe bestimmen wollen, so müssen wir in die erste Gruppe jene setzen, in denen mit den frühesten Münzen die primitivsten Fibeltypen vorgekommen sind.

I. 1. Hierher gehören Friedhöfe von Klárafalva und Boldog. Die hier gefundenen Münzen (2 Marcus Aurelius) bestimmen die Zeit der Gruppe auf die Regierung des genannten Kaisers, also auf die Jahre 161—180 n. Chr. Von den Fibeltypen erscheint schon in dieser Zeit die XIII. 3. und

wie scheint auch XIV. 10. Letztere ist deswegen zweifelhaft, weil im Friedhofe von Klárafalva auch XVI. 8. vorkommt, weshalb wir auch diesen Friedhof, gleichzeitig mit dem von Zalota, in die folgende Periode setzen können, wo diese Fibel ebenfalls vorgekommen ist.

In vielen Gräbern ohne Münzen ist der erwähnte Typus nur mit XIII. 3. vorgekommen, wie z. B. in den Gräbern von Kistöke, Nagyhegy, Nagyvölgypart, Hortobágyhid. Falls es sich bewährte, dass die Fibel XIV. 10. zu jener Zeit noch nicht erschienen ist, so müssen die angeführten Friedhöfe sammt dem von Klárafalva in die I. 2. Periode gesetzt werden. In diesem Falle ist die früheste Periode, ausser dem Friedhof von Boldog nur durch den Stoff der Friedhöfe von Felsőjózsa und Kisujzállás belegt und zwar mit dem Fibeltypus XIII. 3. Auf Grund der bisherigen Funde lässt sich diese Frage noch nicht entscheiden.

I. 2. In diese Gruppe gehört ausserdem der durch die zwei Commodus Münzen datierte Friedhof von Zalota, der Stoff von Felsőpusztaszer und Mogyoróshalom. Hier erscheint eine ganze Reihe von neuen Fibeln, von welchen XIII. 9. und 12. von Felsőpusztaszer die entwickeltsten sind, deren Alter nach den Münzen von Zalota in die Zeit nach der Regierung von Commodus fällt.

I. 3. Die in den Friedhöfen von Öthalom und Kiszombor gefundenen Caracalla Münzen bestimmen das Alter der folgenden Gruppe, welche wir auf den Anfang des III. Jahrhunderts setzen können. Die charakteristischsten zwei Fibeltypen sind XIII. 5. und 8. Die Friedhöfe von Berekhát, Pusztamérge, Makkoserdő und Nagyhegy gehören auch hieher.

Das Alter der Fibeln XV. 8. und XIV. 6. lässt sich in Ermangelung geeigneter Beilagen nicht bestimmen.

Die im Grabe 1. von Mogyoróshalom gefundene Fibel XIV. 13. können wir auf Grund der chronologischen Lage des Friedhofes auf das Ende des II. Jahrhunderts setzen. Hieher gehört gleichfalls XIV. 3., welche auch in Almgrens Werk ungefähr in diese Zeit gesetzt ist.

Von den mit Scheiben versehenen Fibeln können wir auf Grund der Gräber von Öthalom und Kiszombor nur von XV. 17. behaupten, dass sie am Anfang des III. Jahrhunderts erschienen sei.

Wenn wir laut obiger Feststellungen die alterbestimmenden Beilagen gruppieren wollen, so erhalten wir folgendes Bild:

I. 1. In diese Gruppe gehören die Funde von Boldog, Felsőjózsa, Kisujzállás und wahrscheinlich auch die Friedhöfe von Klárafalva, Kistöke, Nagyvölgypart und Hortobágyhid, deren Alter mit der Regierungszeit von Marcus Aurelius zusammenfällt. Auch die Friedhöfe ohne Beilagen (Felsőjózsa, Kisujzállás) können — nach den Fibeln mit umgeschlagenen Füßen zu urteilen — nicht älter sein. Eine charakteristische Fibel ist XIII. 3., welche mit XIV. 10. und XVI. 8. gleichzeitig ist.

I. 2. Hieher gehören die Friedhöfe von Zalota, Mogyoróshalom und Felsőpusztaszer, deren Ursprung mit der Regierung des Kaisers Commo-

dus zusammenfällt. Die aus einzelnen gewonnenen Fibeltypen sind: XIII. 17., XIII. 18., XIII. 12., XIII. 9., XIII. 13., XIII. 7., XIII. 15., XIV. 3., XIII. 16., XIV. 11., XV. 4., XIV. 13., und die konischen Fibeln.

I. 3. Hierher gehören die Friedhöfe von Óthalom, Berekhát, Kiszombor, Pusztamérges, Makkoserdő und Nagyhegy. Der Zeitpunkt ihrer Entstehung fällt in die Regierungszeit des Kaisers Caracalla. Die hier gefundenen Fibeltypen sind: XIII. 5., XIII. 8., XIII. 6., XIII. 10., XIV. 5., XIV. 9., XV. 17., und die Tiere darstellenden Fibeln.

Die obige Chronologie bezeugt auch die typologische Entwicklung der Fibeln. Besonders auffallend ist der Nadelbehälter. Die ältesten haben einen einfachen umgeschlagenen Fuss, welcher durch einen Draht an den Bügel der Fibel befestigt ist.

Bei den Fibeln der zweiten Gruppe begegnen wir auch schon zweigliedrigen Exemplare und bei der Bildung des Nadelbehälters ist manchmal schon die seitwärts abgebogene Platte das wichtige.

Die Fibeln der dritten Gruppe sind mit Ausnahme von XIII. 6. zweigliedrig und der Nadelbehälter wurde durch die Abbiegung der Platte gebildet, welche aus der Erweiterung des Fusses entstanden ist.

Auffallende Erscheinung ist, dass unsere erste Gruppe nicht ein einziges Grab hat, welches älter als die Zeit von Marcus Aurelius wäre, obwohl es eine festgestellte Tatsache ist, dass die Jazygstämme schon in der Mitte des I. Jahrhunderts am Alföld erschienen sind.

Die Figuren XIII. 1. und 2. stellen Fibeln von sporadisch vorgekommenem Stoffe dar. Beide sind älter, als die Provinzialfibeln und jene mit umgeschlagenen Füßen. Die erste die von Nagykőrű, ist mit den Jazygsarmaten typischen Beilagen gefunden worden, die zweite rührt von Ókéske her. Es ist möglich, dass diese uns infolge als zeitbestimmende Beilagen dienen werden, namentlich für jene Zeit der Ansiedlungsgeschichte des Alföld, welche vom Erscheinen der Jazygstämme bis zur zweiten Hälfte des II. Jahrhunderts dauert.

Die spätesten Monumente der oben geschilderten Gruppe stellt der Stoff der I. 3. Friedhöfe dar. Aus der Zeit der nach Caracalla folgenden Kaiser haben wir keine grösseren Friedhöfe. In den Funden von der Kecs-kemét-Gegend sind Gallienus und Probus Münzen gefunden worden. In der Gegend von Vörösteplom (Komitat Temes) ist man auf ein S-N gerichtetes Jazygen Skelett gestossen, welches durch eine Gallienus-Münze datiert ist.

Wahrscheinlich stammt aus der 1. Hälfte des IV. Jahrhunderts jenes mit dem Kopfe nach Süden gerichtete Skelett, welches beim Bau der Hussaren Kaserne von Nyiregyháza zum vorschein gekommen ist.

Noch älter sind die drei Jazygen Skelette, welche mit dem hunnisch-avarischen Friedhof gleichzeitig sind. Das späteste ist das Jazyg-Grab von Szerbkeresztúr, welches durch eine Heraclius-Kaisermünze (610—641 n. Chr.) datiert ist.

II. Gruppe.

Hierher gehören jene Friedhöfe, wo die Gräber flach und die Richtung der Skelette west-östlich ist. Solche Friedhöfe sind: Mórahalom (81) 13 Gräber, Podlukány (41), 3 Gräber, Mátételke (273) 2 Gräber, Szőreg (47) 1 Grab, Ujszentiván (50) 7 Gräber, Kishomok (67) 7 Gräber, Alsóközpont (73) 6 Gräber, Bilisits (75) 9 Gräber, Kenyérváródomb (77) 2 Gräber, Körösér (78) 2 Gräber, Püspöklele (191), Rivódülő (84) 10 Gräber.

Hinsichtlich der Gräber unterscheiden wir zwei Gruppen. In die erste gehören jene, in denen die Skelette in W-O Richtung regelrecht ausgestreckt vorkommen, in die zweite gehören jene mit hockenden Skeletten.

II. 1. Hierher gehören die Friedhöfe von Mórahalom, Podlukánydülő, Mátételek, Szőreg, Kishomok, Alsóközpont, Bilisits, Körösér, Püspöklele und Rivódülő.

Die Gräber sind längliche Vierecke mit W-O Richtung. Drei von Podlukány sind NO-SW gerichtet. S-N gerichtet sind in Rivódülő die Gräber 1., 2., 7., 8., 9., in Bilisits die Gräber 6—9. Eisenhaken sind nirgends vorgekommen.

In der Stellung der Beilagen bemerken wir nicht jene Bestimmtheit, wie bei der ersten Gruppe. Dort fanden sich die Gefässe immer bei den Füßen, während hier sie neben den verschiedensten Körperteilen vorkommen.

In den Gräbern 2., 3., 4., 5., 10., 13. von Mórahalom befand sich das Gefäss bei den Unterschenkeln, im ersten Grabe von Podlukány beim Kopfe, in den andern zwei beim Fuss, in den zwei Gräbern von Mátételek beim Fuss, im Grabe von Szőreg beim Kopf, in den Gräbern 1. und von Kishomok beim Fuss, in 1., 2. und 5. von Alsóközpont beim Fuss, im Grabe 3. von Bilisits beim Knie, im Grabe 6. von Rivódülő beim Kopf, im 8. beim rechten Arm.

Besonders beachtenswert ist das Grab 2. von Rivódülő, in dem sich sowohl beim Kopf, als auch beim Fuss je ein Gefäss befand.

Eine andere Beilage von Beständigen Charakter in der 1. Gruppe war der um die Füße gewundene Perlenschmuck, der in der 2. Gruppe schon seltener vorkommt. Namentlich im Grabe 2. von Alsóközpont und 4. von Rivódülő, ferner in grösserer Menge im Grabe 9. von Mórahalom, in dem sie um das Handgelenk gewunden waren. Tömörkény erwähnt in der Beschreibung der Gräber von Püspöklele sehr viele Perlen. Dieselben kommen auch am Hals vor, wie im Grabe 2. von Alsóközpont und 1. von Rivódülő.

In Hinsicht der Altersbestimmung können wir nur sehr wenige Beilagen gebrauchen.

Aus dem Grabe 2. von Kishomok ist die Bronz-Fibel XIII. 11., aus 3. XIV. 10 a., b., aus 5. XIV. 15 a., b., aus 7. XIII. 8 a., b., hervorgegangen. Aus dem Grabe 4. von Alsóközpont XIV. 8., aus 6. XIII. 7. (letztere mit

eisernem Nadelbehälter), aus eben diesem Grabe auch eine Hadrianus-Münze; aus dem Grabe 4. von Rivódülő eine hakenkreuzförmige Fibel, aus 8. wieder eine hakenkreuzförmige Fibel, aus 9. zwei mit Scharnier versehene Scheiben-Fibeln; aus dem Grabe 1. von Mórahalom eine ältere Licinius-Münze. (307—323 n. Chr.)

In chronologischer Hinsicht sind brauchbare Beilagen die Fibeln XIII. 8 a., b., welche das Alter des Friedhofes in die erste Hälfte des III. Jahrhunderts setzen. Auch die Fibeln XIV. 8. und XIII. 7. sprechen für diesen Zeitpunkt. Beide sind aus Bronze verfertigt, aber ihr bronzener Nadelbehälter ist im Gebrauche zu Grunde gegangen, weswegen derselbe mit einem eisernen Halter ersetzt wurde.

Die Analogien der hakenkreuzförmigen Fibeln kennt Almgren hauptsächlich aus den Donau-Provinzen und setzt ihr Alter in die erste Hälfte des III. Jahrhunderts.¹⁾

Die aus dem Grabe 1. von Mórahalom hervorgegangene Licinius-Münze setzt das Alter des Fundes in die Mitte des IV. Jahrhunderts.

Hier erwähnen wir die zwei Gräber von Hiressor (267), wo neben den Füßen der W-O gerichteten Toten je ein Gefäß lag und neben dem Kopfe des einen sich eine Diocletianus-Münze (284—305 n. Chr.) befand, also ungefähr mit den Gräbern von Mórahalom gleichzeitig ist.

Aus dem Obengesagten erhellt, dass die Absonderung der II. Gruppe ausser den Beerdigungsbräuchen auch durch die spätere chronologische Lage motiviert ist.

II. 2. Wir haben erwähnt, dass in einer Gruppe der W-O gerichteten Gräber auch sitzend beerdigte Tote vorgekommen sind. Solche Funde sind jene von Kenyérváródomb und Ujszentiván.

Am ersten Orte sind im Ganzen nur zwei Gräber aufgedeckt worden. In einem befand sich ein rücklings liegendes Skelett, neben der Schulter ein Gefäß. Im anderen ein Tote in sitzender Lage, aber ohne irgend einer Beilage.

In Ujszentiván hatte J. Reizner sieben Gräber aufgedeckt, worüber A. É. berichtet.²⁾ Nach dieser Mitteilung lagen die Gräber 8—10 m. von einander entfernt. Von den 7 Skeletten war eines in sitzender Lage und ohne Beigabe, die übrigen 6 lagen rücklings mit dem Kopfe gegen W gerichtet. Von diesen 6 Toten hatten nur viere Beilagen. Im Grabe 2. hatte das Skelett beim Knie ein Gefäß, im Grabe 3. war neben dem Schädel eine eiserne Lanze und beim Ellbogen ein Gefäß, im Grabe 4. neben dem Kopf ein Gefäß und im Grabe 5. unter dem Schedel ein Kamm.

Diese Funde bieten gar keinen Anhaltspunkt zur Beurteilung des Friedhofes, denn der einzige Kamm berichtet uns nicht eine entschiedene Meinung abzugeben.

¹⁾ Almgren, Studien über nordeuropäischen Fibelformen. 1923. S. 104—105.

²⁾ A. É. 1903. Jahrg. 48—50. S.

Aber wir haben einen andern Friedhof mit derselben Art von Beerdigung und denselben Kammtypen. Die vorhandenen Funde bestimmen den Charakter des Friedhofes, der in Bodrogmonostorszeg von Col. Gubicza aufgedeckt und im A. É. bekannt geworden ist.³⁾

Gubicza hatte hier zwei Grabungen vorgenommen. Bei der ersten Gelegenheit kamen ein schon gestörtes und 6 authentisch aufgedeckte Gräber zum Vorschein:

1. Grab (gestört). Beilagen: Ohrgehänge⁴⁾ und beim Becken ein Tongefäss.

2. Grab. Neben dem Skelett ein Sporn, welcher nach der Beschreibung den Vandalischen Funden von Unterschlesien ähnlich sieht⁵⁾ und dessen Analogie wir im Eisensporn der Gräber von Ardánháza erblicken können.⁶⁾

3. Grab. Ein Skelett in sitzender Lage. Über dem Kopfe ein Tongefäss; um den Hals Perlen und beim rechten Ellbogen ein Kamm.

4. Grab. Ein sitzend beerdigter Tote ohne Beilage.

5. Grab. Der Tote wurde verstümmelt begraben, in rücklings liegender Lage. Der Kopf befand sich über dem Leisten, etwa 35 cm. höher. Beim linken Arm ein Kamm und am Fuss sehr viele Perlen.

6. Grab. Ohne alle Beilage.

7. Grab. Beim Kopf ein Tongefäss.

Die Richtung der rücklings gelegten Toten war ohne ausnahme W-O.

Der Resultat der ebenda in 1902 vorgenommenen Grabung ist folgender:

1. Grab. Skelett eines sitzend beerdigten Mädchens. Auf der linken Seite neben dem Gürtel ein Kamm und beim Fuss ein Tongefäss. Ausserdem eine bronzene Schnalle,⁷⁾ drei Fibeln⁸⁾ und bei den Füßen Perlen.

2. Grab. Ein sitzendes Skelett ohne irgend einer Beilage.

3. Grab. Ein sitzendes Skelett mit Perlen.

4. Grab. Ein aufgewühltes und geplündertes Grab.

5. Grab. Ein rücklings gelegenes Skelett in W-O. Richtung. Beim Becken und Fussenden eiserne und silberne Schnallen.

Die Funde von Bodrogmonostorszeg verraten allsogleich, dass wir mit germanischen Resten zu tun haben. Als Vergleichungsstoff bietet sich uns der Stoff der durch G. Csallány aufgedeckten Gräber von Berekhát, dessen Vorläufer wir in jenen von Bodrogmonostorszeg erblicken können. Als solches ist das Ohrgehänge des 1. Grabes der ersten Grabung zu

³⁾ A. É. 1899. 264—268. S. und e. dort 1902. 338—342. S.

⁴⁾ A. É. 1899. 265. Figur. 3.

⁵⁾ Kurt Tackenberg: Die Wandalen in Niederschlesien. (Vorgeschichtliche Forschungen I. Band, 2. Heft. Berlin 1925)

⁶⁾ A. É. 1908. 260. VI. Figur 2.

⁷⁾ A. É. 1902. 341. S. Figur 1.

⁸⁾ A. É. 1902. 341. S. Fig. 1., 2., 3.

betrachten, dessen vollkommenere Formen aus dem 34. Grabe von Berekhát zum Vorschein gekommen sind.⁹⁾ Diese Verwandtschaft ist auch bei den Schnallen zu sehen. Die drei Schnallen von Bodrogmonostorszeg¹⁰⁾ sind fast Kopien von der Schnalle 6. des 44. Grabes von Berekhát.¹¹⁾

Ferner ist es zweifellos, dass die silberne Schnalle, welche in dem Grabe 5. von Bodrogmonostorszeg¹²⁾ bei der zweiten Grabung gefunden wurde, der aus dem Grabe 1. von Berekhát¹³⁾ verwandt ist.

Und die bei der zweiten Grabung von Bodrogmonostorszeg, gewonnenen Fibeln¹⁴⁾ sind Prototypen der in den Gräbern 36. und 61. von Berekhát gefundenen zwei Fibeln.¹⁵⁾ Bei den Fibeln von Bodrogmonostorszeg ist der Fuss entschieden fünfeckig, welcher bei den Exemplaren von Berekhát sechseckig wird. Ferner ist der Kopf bei den ersteren ein Kreisausschnitt, bei den letzteren ein Halbkreis.

Ferner vielleicht irren wir nicht, wenn wir die Lage der drei Skelette, welche G. Csallány als unregelmässig bezeichnet,¹⁶⁾ uns mit der sitzenden resp. hockenden Beilegung erklären, welcher Umstand nur die Verwandtschaft der zwei Friedhöfe bezeugt. Den Friedhof von Berekhát hält Diculescu für vandalisch,¹⁷⁾ was auch wir zugeben. In diesem Falle müssen wir aber sein Alter in das Ende des IV. oder Anfang des V. Jahrhunderts setzen, und zwar wegen den flachen Schildbuckeln,¹⁸⁾ welche für die schlesischen Wandalen-Funde des IV. Jahrhunderts charakteristisch sind.¹⁹⁾

Das Alter des Friedhofes setzt Diculescu in die Zeit von Marcus Aurelius bis Constantin. Vielleicht auch deswegen, weil er im Friedhof von Berekhát auch von gebrannten Beerdigungen Kenntnis hat.²⁰⁾ Aber G. Csallány spricht nicht von gebrannten Beerdigungen,²¹⁾ weswegen wir die Festsetzung von Diculescu berichtigen müssen und das Alter des Friedhofes in eine spätere Zeit versetzen.

Der in Bodrogmonostorszeg im 2. Grab der ersten Grabung gefundene Sporn spricht wieder nur für Wandalen-Friedhof, welche Behauptung wir auch durch andere Erscheinungen stützen können. Denn

⁹⁾ A. É. 1904. 258. S. Fig. 1. und 2.

¹⁰⁾ A. É. 1899. 267. S. Figur 7., 8., 9.

¹¹⁾ A. É. 1904. 161. S.

¹²⁾ A. É. 1902. 341. S. Fig. 16.

¹³⁾ A. É. 1904. 161. S.

¹⁴⁾ A. É. 1904. 158. S. Fig. 6. und 161. S. Fig. 1.

¹⁵⁾ A. É. 1902. 341. S. Fig. 2.

¹⁶⁾ A. É. 1903. 16—17. S.

¹⁷⁾ Constantin Diculescu: Die Wandalen und Goten in Ungarn und Rumänien. (Mannus-Bibliothek Nr. 34. 1923. 6—7. S.)

¹⁸⁾ A. É. 1904. 158. S. 38. und 39. Gräber, 163. S. 66. Grab.

¹⁹⁾ Martin Jahn, Die Gliederung der Wandalischen Kultur in Schlesien, 32. S. und 33. S. Fig. 105. (Schlesiens Vorzeit, Neue Folge VIII. Band.)

²⁰⁾ Diculescu 7. S.

²¹⁾ A. É. 1903. 16—17. S.

ausser den W-O gerichteten ausgestreckt beigelegten Toten ziemlich sind nämlich oft auch sitzende vorgekommen und der im 5. Grabe der ersten Grabung ausgestreckte Tote verstümmelt wurde begraben.

Im ersten Nebenhügel der Kurgan-Gruppe von Jászalsószentgyörgy befanden sich vier auf ähnliche Art verstümmelte Skelette. Aus dem dritten Nebenhügel sind zwei sitzende Skelette zum Vorschein gekommen.²²⁾

Nach unserer Meinung wurde in dem Haupthügel ein vornehmer Jazyge beerdigt, in dessen Grabe — der Wandalen-Nachbarschaft zufolge — man auch mehrere wandalische Gegenstände legte.

Jener Beerdigungsbrauch nämlich, dass der Grabhügel in NO-SW Richtung erhoben wurde und aus dem Grabe auch Reste von Pferdeskeletten zum Vorschein gekommen sind, ist für die jazyg-sarmatischen Friedhöfe charakteristisch.

Den wandalischen Charakter der germanischen Gegenstände des Hauptkurgans hat in letzter Zeit Dr. N. Fettich erwiesen,²³⁾ dessen Behauptung durch den aus dem III. Nebenhügel gewonnenen flachen Schildbuckel²⁴⁾ bestärkt wird, welcher am meisten dem Schildbuckel des 66. Grabes von Berekhát ähnlich sieht.¹⁸⁾

Nach dem oben Gesagten dürfen wir behaupten, dass alles, was aus der Kurgangruppe von Jászalsószentgyörgy hervorgegangen ist, nur wandalisch sein kann.

Wie wir später sehen werden, begegnen wir in unseren Hügelunden weder verstümmelten, noch sitzenden Beerdingungen, welche wir nur jenen fremden Einfluss zuschreiben müssen, welcher auch auf die Verfertigung der Schildbuckel, des goldenen Riemenendes und der Schnallen führte. Vielleicht wurden hier die wandalischen Diener eines vornehmen Jazygen begraben.

In Hinsicht der Richtung der Gräber und der Lage der Beilagen finden wir in Bodrogmonostorszeg alle jene Eigenheiten, welche einerseits auch in Kenyérváródomb, Ujszentiván anderseits in Kishomok, Klárafalva etc. vorkommen. Aus diesem Grunde betrachten wir auch die Funde der Friedhöfe von Ujszentiván u. vom benachbarten Szöreg u. Kenyérváródomb für wandalisch und setzen ihr Alter auf das Ende des III. oder Anfang des IV. Jahrhunderts.

Vielleicht irren wir nicht, wenn wir in den Friedhöfen der II. 1. Gruppe die Änderung der Beerdigungsbräuche ebenfalls dem Verkehre mit Wandalen zuschreiben. Den stufenweisen Einfluss bezeugen die Friedhöfe von Rivódülő und Bilisits, wo auch die S-N gerichtete Beilegung und in einem Falle die Gefässe nicht nur bei den Füßen, sondern auch beim Kopfe vorkommen.

²²⁾ A. É. 1901. 120—124. S.

²³⁾ Nándor Fettich, Der Schildbuckel von Herpály, 258. S. (Acta Archeologica, Vol. I. Fasc. 3, Kopenhavn. 1930.)

²⁴⁾ A. É. 1901. 125. S. Figur 1.

Aber auf Grund unserer Funde können wir noch immer nicht entscheiden, ob die Toten der II. 1. Friedhöfe Wandalen seien, welche nach jazyg-sarmatischen Bräuchen oder Jazyg-Sarmaten die nach vandalischen Bräuchen beerdigt worden sind.

Heute erscheint letzterer Fall als wahrscheinlicher, und zwar deswegen, weil der für vandalische Funde charakteristische Kamm in diesen Friedhöfen sonst nirgends vorkommt.

Wie immer die Frage entschieden wird, so viel ist sicher, dass die Monumente der II. Gruppe auch in die zweite Hälfte des III. Jahrhunderts hinübertreten. Die untere Grenze bilden zwei hockende und ein in W-O Richtung ausgestreckter Tote von Óthalom, welche es bezeugen, dass beim Erscheinen der Wandalen der Friedhof noch im Gebrauch war.

Eben deshalb sind wir nicht mit Gustav Kossina einverstanden, welcher meint, dass das bei der Kaserne von Nyiregyháza aufgedeckte Grab ein vandalisches wäre und bezweifeln auch den angeblichen vandalischen Charakter der Skelette der Gräber von Ardánháza.²⁵⁾

Kossina hält beide für lakring-wandalisch, wo diese Beilegung in Brauch war; die Wandalen sind nämlich um 160 n. Chr. mit den verbündeten Jazygen in Dacien eingedrungen.²⁶⁾

Es ist auch möglich, dass von den mit einander verbündeten Kriegerern der eine sich der Waffen des anderen bediente, und deswegen erachten wir die in den Gräbern von Ardánháza gefundenen vandalischen Waffen nicht für entscheidenden Beweis, denn ein Jazyge konnte sich ihrer ebenso gut bedienen wie ein Wandalen-Krieger.

Die Frage halten wir für nicht gelöst, bis aus dem Lakring-Wandalen-Friedhof nicht Skelette mit S-N Richtung zum Vorschein kommen.

Wahrscheinlich stammt aus dieser Zeit der in Figur XVI. 6. dargestellte, bei Hódmezővásárhely gefundene Kamm.

III. Gruppe.

Wir wollen im Folgenden die Hügelriedhöfe von Vajszka (1), Bácsmadaras (2), Vizesdia (3), Galgahévíz (4), Jászalsószentgyörgy (5), Hortobágy (6—16), Hosszúpály (17), Kandrahalom (18), Kistatárulás (19), Szásztelek (20), Geszteréd (21) und Kaba (22) schildern.

Vor allem finden wir es für auffallend, dass sich diese Hügelgräber beinahe auf demselben Territorium befinden, wo die in der ersten Gruppe erwähnten flachen Jazyg-Sarmaten Gräber.

Ein Teil dieser Hügel wurde von den Aufdeckern im A. É. beschrieben. Namentlich den südlichsten Friedhof von Vajszka hatte Jul. Cziráky aufgedeckt und geschildert.²⁷⁾

Die ungefähr 100 Hügel können wir in drei Gruppen einteilen, in welchen sich 28, 21 resp. 50 Hügel befinden. In ihrer Anordnung sind Rei-

²⁵⁾ Kossina. Zu meiner Ostgermanenkarte, 162—163. S. (Mannus 16. Band 1924.)

²⁶⁾ Diculescu a. a. O. S. I.

²⁷⁾ A. É. 1905. S. 62—64.

hen bemerkbar, deren Richtung N-S war. Ihr Durchmesser wechselt zwischen 11 und 15 m, die gegenwärtige Höhe zwischen 70—120 cm. Die Skelette befanden sich 120—150 cm tief.

Die Form der Hügel ist ein längliches Viereck, welches 50—60 cm tief in den unberührten Boden eingegraben ist. Richtung S-N, der Kopf des Toten ohne Ausnahme gegen S, die Füße gegen N gerichtet. Obwohl alle aufgedeckte 33 Hügel aufgewühlt und fast ganz geplündert waren, konnte man doch feststellen, dass unter jedem Hügel nur ein Toter beerdigt wurde.

Die Beilagen waren sehr beschädigt und für Altersbestimmung schon deswegen ungeeignet, weil sie infolge der Plünderung nicht an ihrer ursprünglichen Stelle waren.

Von den besser erhaltenen Monumenten können wir eine eiserne Lanzenspitze, eine Bronze-Fibel in schlechtem Zustande, einige schwarze Glasperlen und rotgefärbte römische Tonscherben erwähnen.

Im Grossen haben wir dasselbe Resultat auch in einigen Tumuli bei Kigyósbara südlich von Bácsmadaras, welche Ludwig Roediger aufdeckte und schilderte.²⁸⁾ In diesem Hügelfriedhof befanden sich 72 Hügel in einer Gruppe. Reihen sind auch hier bemerkbar. Die Höhe der Hügel wechselt zwischen kaum bemerkbar und 5 m. Die Tiefe der Gräber stimmt mit jener der von Vajszka überein. Von 6 aufgedeckten Tumuli war keiner ungestört, somit alle ungeeignet, um die Richtung der Gräber bestimmen zu können.

Im 11. Hügel befand sich zwar ein Unterkörper und bei den Fussenden ein mit Scheibe verfertigtes Gefäss. Das Aufwühlen des Grabes beweist auch jener Umstand, dass das oxidierte Eisene-Schwert quer auf den Unterschenkeln des Toten lag.

In Vajszka begegneten wir keinen eisernen Haken vom XVI. 5. und 10. Typus, aber in Kigyósbara fand Roediger deren einige. Noch müssen wir auch einen Pferdeschädel mit vollständigem Gebiss aus dem 19. Hügel erwähnen, ferner Bernstein und Kalkperlen aus den 14. und 19. Hügel. Alterbestimmende Beilagen sind keine.

Zu dieser Gruppe der Hügelfriedhöfe gehören wahrscheinlich auch jene 10 Tumuli, welche Julius Kisléghy-Nagy bei Puszta-Vizesdia aufdeckte und von welchen die archeologische Literatur schon fünf aus der Mitteilung des A. É. kennt.²⁹⁾ Von eben diesen spricht auch Milleker Bódog an zwei Stellen.³⁰⁾ Von Kisléghy erfahren wir folgendes:³¹⁾

Der grösste Teil des Materials, welches von Vizesdia in das National-Museum kam, stammt aus einer Tiefe von 4 m des 4. Hügel. Die zwei ersten waren ausgeplündert, das dritte wurde im XIV. Jahrh. als

²⁸⁾ A. É. 1905. S. 420—423.

²⁹⁾ A. É. 1895. S. 436.

³⁰⁾ D. R. II. S. 189. D. R. III. II. H. S. 266.

³¹⁾ Torontál vármegye I. 321—322. S. (Magyarország vármegyéi és városai.)

Friedhof gebraucht. Im 5. Hügel fand Kisléghy ein Reitergrab aus der Völkerwanderungszeit.

In einem der übrigen fünf Hügel fand er 3 m tief, in der Mitte des Hügel eine unversehrte Holztruhe, in welcher zwei menschliche Unterarmknochen lagen. Von der Form und Richtung der Gräber erfahren wir aber von ihm nichts Bestimmtes.

Unter den Resten der aufgewühlten ersten drei Hügeln erwähnt auch Milleker³²⁾ jene Eisenhaken, welche wir in Bácsmadaras sahen. Diese als auch die Beilagen des 4. Hügel, welche mit dem Stoffe der jazyg-sarmatengräber identisch sind, lassen es für wahrscheinlich erscheinen, dass die Hügel von Vizesdia zu den erwähnten Hügelriedhöfen gehören. Hinsichtlich der Altersbestimmung sind jene Silbermünzen von Bedeutung, welche aus dem 4. Hügel hervorgegangen sind. Nämlich drei Antoninus Pius — (138—161 n. Chr.) und eine Marcus Aurelius — (161—180 n. Chr.) Münze.

Eine andere Gruppe der Hügelriedhöfen befindet sich am Hortobágy, wo Dr. Ludwig Zoltai 11 Friedhöfe mit 219 Gräbern aufdeckte.

H. Zoltai war so gütig uns seine Grabungs-Aufzeichnungen für Studienzwecke zu überlassen. Aber weil die Publikation des ganzen Stoffes in nächster Zeit erscheinen wird, wäre es nicht angezeigt uns damit eingehender zu beschäftigen.

Wir können aber doch nicht versäumen, auf einige solche Eigenheiten dieser Gräber hinzuweisen, welche ihre Verwandtschaft mit den bisher behandelten Hügel-Friedhöfen ausser Zweifel setzen.

Die äussere Form dieser Friedhöfe stimmt mit jener der Friedhöfe von Südungarn überein. Die Anzahl der Hügel in je einem Friedhofe wechselt zwischen 11 und 34. Die Dimensionen der Hügel stimmen auffallend besonders mit jenen der Hügel von Vajszka überein.

Die Hügel wurden auch hier über länglich viereckige bis in die unberührte Erde eingegrabenen Gruben erhoben. Die Richtung der Hügel und Toten ist S-N, von welcher die Abweichung höchstens 45° beträgt, wobei der Kopf gegen S gerichtet ist.

Die Gräber sind auch hier meistens gestört, aber die wohlerhaltenen genügen uns im allgemeinen zu orientieren.

Beilagen von beständigem Charakter, welche immer an derselbe Stelle erscheinen, sind das Tongefäss (manchmal auch zwei) und die Perlen, welche erstere immer an Fussenden, letztere an verschiedenen Körperteilen, aber meistens an den Knöcheln vorkommen.

Die Fibelbeilagen sind ein- und zweigliedrige Fibeltypen mit umgeschlagenen Füßen (XIII. 3., XIII. 8. a., b.). Von diesen etwas abweichend ist der XIII. 14. Typus, welcher in sämtlichen Friedhöfen nur noch in zwei Exemplaren vorgekommen ist.

³²⁾ D. R. II. 189. S.

In der Gegend von Debrecen befanden sich auch sonst den obigen ähnliche Hügel, welche ebenfalls von Zoltai aufgedeckt wurden. Hierher gehört der Kandra-Hügel, in welchem in 2 m Tiefe ein S-N gerichtetes aufgewühltes Grab war.³³⁾ Im Hügel von Szásztelek fand man ein Kinderskelett und eine altersbestimmende Fibel vom Typus XIV. 10 a., b.³⁴⁾

In diese Gruppe gehört der 5. Hügel von Hosszapály, wo sich 190 cm tief zwei vermoderte S-N gerichtete Skelette befanden.³⁵⁾

Dann stiess Zoltai auf ganz ähnliche Gräber auch in den vier Hügeln von Kaba-Tatárulés, welche sämtlich gestört waren und Eisenhaken enthielten.³⁶⁾

Ähnlich sind auch die Hügel von Geszteréd (Komitat Szabolcs), von denen einen Baron Jos. Vécsey schilderte.³⁷⁾

Das S-N gerichtete Grab war ebenso in die unberührte Erde eingegraben und enthielt ausser Eisenhaken noch ein Paar eiserne Sporen und ein Schwert.

Über die Hügel der Gegend von Geszteréd berichtet auch Floris Römer,³⁸⁾ welcher vier Hügel aufdecken liess, aber nur drei beschrieb. Sämtliche Gräber waren geplündert. Im ersten Hügel befanden sich ein Pferdeköpfe und Eisenhaken, im zweiten ein Bernsteinringel, im dritten Skeletteile und Eisenhaken.

Ähnliche zwei Hügel deckten auch N. Fettich und Ákos Szalay bei Galgahévíz (Pester Komitat) auf. Die Gräber sind auch hier länglich viereckig und wurden in die unberührte Erde eingegraben. Die Beilagen waren folgende:

1. Hügel: Eine Halbkreisförmige bronzene Schnalle, ein runder, bronzener Knopf.

2. Hügel: Ein ovaler, bronzener Ringel; ein grösserer runder bronzener Ringel; eine oxydierte eiserne Lanzen Spitze; eine eiserne Schildbuckel in gebrochenem Zustande, deren Analogie die im Kurgan von Jászalsószentgyörgy gefundene Buckel ist.

Diese schon erwähnte Kurgan-Gruppe wurde von Victor Hild im J. 1899. aufgedeckt. Sie bestand aus einem Haupt- und drei Nebenhügeln. Von letzteren wurden zwei von unberufenen Händen geöffnet, worüber Hild nachträglich Folgendes erfuhr:

In der Mitte des ersten Hügels befand sich eine 4 m breite und 5 m lange Grube, worin längs der Diagonalen vier gestümmelte Skelette rücklings lagen. Die Schädel waren auf der nördlichen Seite nebeneinander gestellt und die Knieen des einen Toten waren aufgezogen.³⁹⁾

³³⁾ Jelentés. 1910. S. 25.

³⁴⁾ Jelentés. 1910. S. 25.

³⁵⁾ Jelentés. 1910. S. 40—42.

³⁶⁾ Jelentés. 1927. S. 17—19.

³⁷⁾ A. É. I. Band (Alte H.) S. 49.

³⁸⁾ A. É. I. Band (Alte H.) S. 181—184.

³⁹⁾ A. É. 1901. S. 121—122.

Aus dem zweiten Hügel ging eine Urne und ein auf der linken Seite hockend liegendes Skelett hervor.

Im dritten Nebenhügel war eine ähnliche, von der N-S Richtung um 8° abweichende Grube, worin sich zwei Skelette in sitzender Lage befanden.⁴⁰⁾

In der Mitte des Haupthügels befand sich eine 6·80 m lange und 3·40 m breite, aus Balken construierte Grabkammer, deren Richtung von N-S nach O um 20° abwich. Aber im geplünderten Grabe fand man nur ein Haufen Menschen und Pferdeknochen.⁴¹⁾

Es ist zweifellos, dass die obengeschilderten Hügelfriedhöfe miteinander in engster Verbindung stehen. Dies bezeugt die gleiche Beerdigungsweise. Sämtlichen Hügel sind über die länglich-viereckigen, in die unberührte Erde eingetiefte Gräber aufgeworfen und in der Richtung der Gräber ist die N-S Linie die herrschende.

Hinsichtlich der Beilagen sind die Hügelgräber von Südungarn ärmlich, aber das neben die Füße gestellte Gefäß des 11. Hügels von Bács-madaras, sowie auch andere gleiche Erscheinungen bezeugen genügend den Zusammenhang der nördlichen und südlichen Hügelfriedhöfen.

Wollten wir den Zusammenhang der Hügelfriedhöfe mit den in der ersten Gruppe beschriebenen flachen Friedhöfen erörtern, so können wir uns vorzüglich auf den Stoff der Hügelgräber der Gegend von Debrecen stützen. Nach dem oben Gesagten scheint es uns aber überflüssig die charakteristischen Eigenschaften der beiden Gruppen vom Neuen aufzuzählen. Es besteht eine Übereinstimmung in der Richtung der Gräber, in der Lage und der Form der Beilagen.

Eine auffallende Erscheinung ist es, dass in den Hügelgräbern ausser den keramischen Stoff die provinzialische Wirkung sich nur in geringem Masse äussert. Z. B. hinsichtlich der Fibeln ist uns, ausser dem XIV. 10. a., b. Typus des Hügels von Szásztelek, keine provinzialische Fibel bekannt.

Auffallend übereinstimmend ist aber der Münzenfund in den zwei Gruppen. Hadrianus, Antoninus Pius, Marcus Aurelius, Commodus, Septimius Severus, Caracalla kommen in beiden Friedhöfen vor.

Laut des Gesagten können wir behaupten, dass zwischen den Monumenten der ersten und dritten Gruppe nur hinsichtlich der Beerdigungsweise — unter Hügel bzw. in flache Gräber — ein Unterschied ist und vielleicht insofern, dass die unter Hügel Beerdigten zum Reiter- und Kriegervolk gehörten. Beide Gruppen von Monumenten können wir einem und demselben Volke dem jazyg-sarmatischen zuschreiben.

Somit ist nicht zu staunen, dass beide Gruppen dasselbe Schicksal ereilte. In der zweiten Hälfte des III. Jahrhunderts verlor das Volk unter

⁴⁰⁾ A. É. 1901. S. 124—127.

⁴¹⁾ A. É. 1901. S. 131—135.

dem starken germanisch-wandalischen Einfluss einen Teil seiner Eigenheiten, was sich in beiden Gruppen zugleich äusserte.

Jene, in den Friedhöfen von Óthalom und Rivódülő beobachtete Erscheinung, dass unter den jazyg-sarmatengräbern auch germanische vorkommen, ist auch in den Hügelgräbern nicht unbekannt. Wir verweisen nur auf den Fund von Jászalsószentgyörgy, wo das wandalische Element bei den sitzend und gestümmelt begrabenen Toten schon oben festgestellt wurde.

Jene Änderung der Beerdigungsbräuche, welche wir bei der Behandlung der II. Gruppe den Wandalen zuschrieben, lässt sich auch in den Hügelgräbern feststellen. Die Beerdigung in W-O Richtung z. B. fand man im Hügel Poty von Tiszaeszlár⁴²⁾ und in den drei Hügeln von Császárszállás.⁴³⁾

Wir sind nicht in der Lage für diese Erscheinung eine solche Erklärung zu finden, welche uns hinsichtlich der flachen Gräber die Friedhöfe von Bodrogmonostorszeg und Berekhát lieferten. Eben deshalb wollen wir auch nicht versuchen die Frage eingehender zu erörtern, sondern begnügen uns auf dieses Problem hingewiesen zu haben.

Die Wandalischen Wirkungen äussern sich aber auch bei früheren Funden. Aus dem Grabe 10. des II. Friedhofes in Hortobágy ist eine Schildbuckel⁴⁴⁾ hervorgegangen, deren Alter wir auf Grund schlesischer Analogien in das III. Jahrhundert n. Chr. setzen können.⁴⁵⁾ Ebenfalls sind in den Friedhöfen von Hortobágy typische Wandalen-Beilagen, namentlich eine Schere⁴⁶⁾ und die oben genannten drei Fibeln gefunden worden (XIII. 14.).

Die angeführten Funde, welche irgendeinen germanisch-wandalischen Einfluss verraten, sind aber doch nicht genügend, um die Friedhöfe von Hortobágy für einen wandalischen Nachlass zu halten.

Lebten die Jazyg-Sarmaten und Wandalen auch nebeneinander, so fänden wir es für natürlich, dass aus den 219 Gräbern 1 Schildbuckel, 1 Schere und 3 Fibeln von germanischem Charakter zum Vorschein kamen.

Dieser Annahme widerspricht aber noch der schon erwähnte Zusammenhang, welcher zwischen unseren Hügelgräbern und den gleichzeitigen flachen Gräbern klar gestellt wurde. Wir haben gar keinen Beweis dafür, dass die Wandalen am Ende des II. Jahrhunderts oder am Anfang des III. Jahrhunderts den ganzen ungarischen Alföld besetzt hätten. Vielmehr sahen wir, dass die flachen Gräber der I. Gruppe im letzten Drittel des III. Jahrhunderts von der wandalischen Skeletten-Beerdigung eines ganz anderen Charakters beeinflusst worden sind.

⁴²⁾ Szabolcs Vármegye S. 388—389.

⁴³⁾ Szabolcs Vármegye S. 390—391.

⁴⁴⁾ Jelentés. 1911. S. 30.

⁴⁵⁾ J. Martin l. c. S. 29. Figur 80.

⁴⁶⁾ Jelentés. 1914—1915. S. 7.

Es spricht aber gegen den vandalischen Charakter der Hügel-Friedhöfe der Mangel des in vandalischen Funden oft vorkommenden Kammes. In den Hügel-Gräbern fand sich kein einziger Kamm.

Auf Grund vandalischen Funde von Ungarn folgert E. Beninger, dass bei den Wandalen im III. Jahrhundert die gebrannte Beerdigung vorherrschend gewesen und nur im IV. Jahrhundert die Skelettenartige Beilegung allgemein geworden sei.⁴⁷⁾

Dieser Festsetzung stimmen auch wir bei auf Grund des Gesagten beim Behandeln der II. Gruppe. Aber dann steht es ausser Zweifel, dass die Skeletten-Gräber von Debrecen, deren Alter auch Beninger nur bis zur Mitte des III. Jahrhunderts zurückzuführen mag,⁴⁸⁾ nicht Wandalen-Monumente sein können. Sie sind aber auch den Lakring-Wandalen nicht zuzuschreiben, von welchen erwiesen ist, dass bei ihnen von Anfang an nur die Skeletten-Beerdigung im Brauche war.

Auf unserer beigeschlossenen Karte ist auch die kleine römische Schanze sichtbar, welche sich von Apatin bis zur Grenze von Csurog dahinzieht und deren Limes-Charakter Dr. Árpád Buday bewiesen hat.⁴⁹⁾

Das mit Nr. 1 bezeichnete Dreieck ist der Hügel-Friedhof von Vajszka, welcher also zwischen dem Limes und der Donau gelegen ist. Nach den Festsetzungen genannter Arbeit ist dieses Territorium eben dasjenige, wo von 173 n. Chr. bis beinahe zur Mitte des IV. Jahrhunderts gar keine Ansiedlung zugelassen wurde. Ein Umstand der durch den Pomoerium-Charakter des Territoriums erklärlich ist.

Wir haben keinen Grund anzunehmen, dass der Hügel-Friedhof von Vajszka später als im IV. Jahrhundert entstanden wäre. Derselbe existierte schon vor 173. In diesem Falle ist es aber kaum wahrscheinlich, dass diejenigen Lakring-Wandalen, welche vom Nordosten her — im Jahre 167 n. Chr. — den Boden des historischen Ungarns betraten, in sechs Jahren in den südlichsten Teil des Alföld gelangt und daselbst angesiedelt den Friedhof von ungefähr 100 Hügeln erfüllt hätten.

Auf Grund des oben geschilderten Zusammenhanges zwischen den südlichen und nördlichen Hügel-Friedhöfen ist es ausgeschlossen, dass in die Gräber vom Hortobágy die Lakring-Wandalen beigesetzt worden wären, was in den südungarischen Friedhöfen nicht der Fall sein kann.

E. Beninger entdeckt im keramischen Stoff der Hügel-Friedhöfe von Hortobágy den Vorläufer eines Gefässtypus des Wandalen-Fundes von Czéke.⁵⁰⁾ Aber auch ein derartiger Zusammenhang zwischen beiden Funden beweist noch immer nicht den Wandalen-Charakter der Hügel-Friedhöfe vom Hortobágy.

⁴⁷⁾ E. Beninger, Der Wandalenfund von Czeke-Cejkov, S. 213. (Annalen des Naturhist. Mus. in Wien, 1931.)

⁴⁸⁾ E. Beninger l. c. S. 208.

⁴⁹⁾ Dolgozatok — Travaux, 1913. S. 17—78

⁵⁰⁾ E. Beninger, l. c. XVII. Tafel Fig. 21.

Es steht ausser Frage, dass der fragliche Gefäss-Typus unter einem provinzialischem Einfluss gestaltet wurde, aber eben diese Gestaltung stammt nicht von den Wandalen, sondern von den Jazyg-Sarmaten her, von denen die Wandalen sie übernahmen. Diese Frage kann nur durch das engehende Studium des keramischen Stoffes der Jazyg-Sarmaten-Gruppe geklärt werden.

Vorzüglich eben dieses Problems halber haben wir uns mit dem keramischen Stoff unserer Monumentengruppe nicht befasst. Die Keramik dieser Zeit soll erst nachher ausführlich behandelt werden.

Mit der Schilderung des uns zugänglichen Stoffes ist wohl unsere Aufgabe noch nicht gelöst. Die Absonderung und Feststellung der chronologischen Lage der Gruppen wurde auf jenem Grunde bewerkstelligt, welcher in diesem Falle allein geeignet ist richtige Schlüsse zu ziehen. Dadurch wird aber das Studium der Gräber und Ansiedlungstoffes nicht überflüssig.

Die Beilagen wurden nicht ausführlicher behandelt, obzwar eben diese Funde besonders zu prüfen wären, um zu entscheiden, was in den Monumenten für römisch-provinzialisch, für germanisch und für jazyg gehalten werden soll.

Diese Prüfung überschreite aber den Zweck vorliegender Abhandlung. Bei Besprechung charakteristischer Stücke wurde nur die Chronologie beachtet.

Es wäre angebracht gewesen die Scheiben- und Email-Fibeln ausführlich zu behandeln aber leider verfügt man nur über einen sehr geringen authentischen Stoff wie wohl die sporadischen Exemplare und der diesbezügliche Teil von A. Riegels Werk⁵¹⁾ einen genügenden Stoff geliefert hätten für das eingehendere Studium dieser Frage. Es konnte aber keine Ausnahme gemacht werden da sämtliche Resultate auf Grund solcher Schlüsse festgesetzt worden sind, welche aus einem authentischen Stoffe gezogen werden können.

Es musste auch darauf verzichtet werden den gewonnenen sporadischen Stoff in Gruppen einzuteilen. In Ermangelung der Beobachtung der Fundumstände können die stilistischen Eigentümlichkeiten des Stoffes nur dann beachtet werden, wenn schon der ganze Vorrat der drei authentischen Gräber-Gruppen bearbeitet sein wird.

Als nur die Funde des Alföld geschildert worden sind, hiess es keineswegs, dass dies das einzige Territorium des historischen Ungarns ist, wo die behandelten Monumentengruppen vorkommen können. Gewiss können auch Pannonien und Dacien Monumente der Jazyg-Gruppe aufweisen, wie das auch die zwei erwähnten Fundorte vom Dunántul bezeugen. Aber natürlich konnten diese schon wegen des übrigen römischen Stoffes und der Absonderungsschwierigkeiten nicht gehörig beachtet werden.

⁵¹⁾ Alois Riegel, Spätromische Kunstindustrie, S. 350. Wien, 1927.

Dadurch, dass nur die Funden des Alföld behandelt worden sind, sollte eine solche Basis geschaffen werden, welche uns die Forschung der Monumenten der wirklichen provinzialen Territorien ermöglicht. Hier am Alföld ist viel leichter die charakteristischen Eigenheiten der Monumentengruppen nachzuweisen, als auf dem römischen Territorium, wo der Einfluss des römischen Lebens sich mehr geltend macht.

Die Funde von Dacien werden die Frage der Einwanderungsrichtung der Jazyg-Stämme entscheiden. Auf Grund der hier gefundenen Spuren wird es auch leichter sein in den östlich gelegenen Territorien den Weg unserer Monumentengruppen zu verfolgen. Das Studium der pannonischen Monumente wird aber hinsichtlich der Ausdehnung gegen Westen hin eine Aufklärung geben können.

M. Párducz.

Jelmagyarázat :

Fekete kör, jazyg-szarmata lelőhely.

Fekete háromszög, jazyg-szarmata halmos temető.

Félig fekete kör, vandál hatást mutató jazyg-szarmata temető.

Üres kör, vandál temető.

Az eredményvonal, Dácia nyugati határát jelenti.

A bácskai limesnek határozottan megállapított részét, egy vízszintes után következő két függőleges, bizonytalan részét függőleges vonalak jelzik.

A térképen számokkal jelölt lelőhelyeket ugyanazon sorszám alatt a leletek általános leírásánál, a hiteles lelőhelyeket és halomsírokat, a befejező részben külön összefoglalva találja az olvasó.

Zeichenerklärung :

Schwarzer Kreis, Jasyg-Sarmatische Fundstätte.

Schwarzes Dreieck, Jasyg-Sarmatische Hügelgräber.

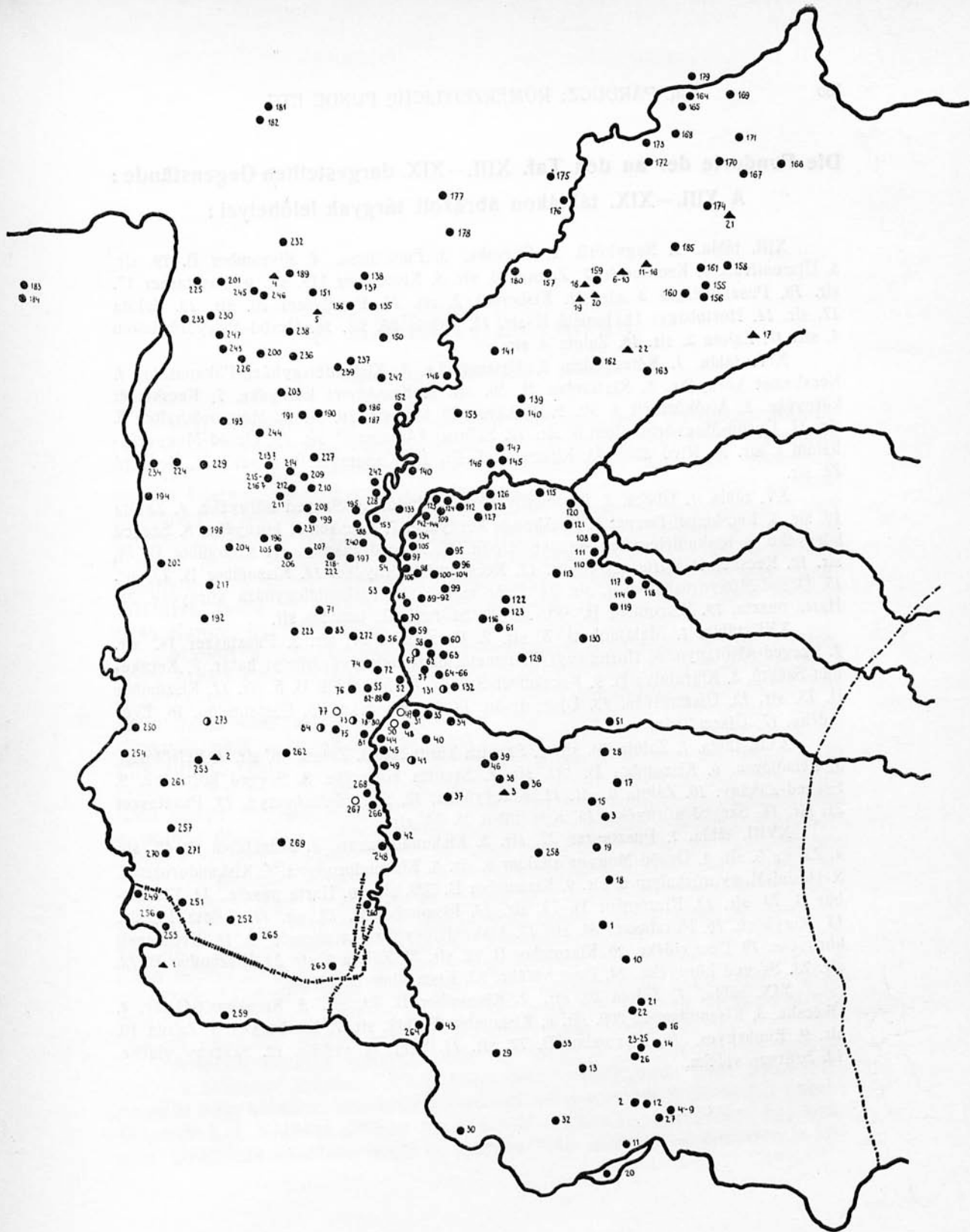
Zur Hälfte geschwärtzter Kreis, Jasyg-Sarmatischer Friedhof, mit Vandalischem Einfluss.

Leerer Kreis, Vandalischer Friedhof.

Punkt-Strich Linie, bedeutet die Westgrenze von Dazien.

Den bestimmt feststellbaren Teil des Limes von Bácska bezeichnen eine wagerechte und zwei nachfolgende senkrechte Linien, den unbestimmten Teil aber nur senkrechte Strichelungen.

Die auf der Landkarte mit Ziffern bezeichneten Fundstätten sind bei der Beschreibung der Funde, unter derselben Zahl zu finden, die fachgemäss aufgedeckten Fundstätten und die Hügelgräber sind in der Zusammenfassung besonders angeführt.

Die Fundorte der an den Taf. XIII.—XIX. dargestellten Gegenstände :

A XIII.—XIX. táblákon ábrázolt tárgyak lelőhelyei :

XIII. tábla. 1. Nagykőrű. 2. Ókéske. 3. Felsőjózsa. 4. Kiszombor B. 79. sír. 5. Újszentiván. 6. Kecskemét. 7. Zalota 20. sír. 8. Kiszombor 119. sír. 9. Pusztaszer 17. sír. 10. Pusztamérges 3. sír. 11. Kishomok 2. sír. 12. Pusztaszer 20. sír. 13. Zalota 17. sír. 14. Hortobágyi 11. temető 8. sír. 15. Zalota 23. sír. 16. Öcsöd-Mogyoróshalom 4. sír. 17. Zalota 2. sír. 18. Zalota 4. sír.

XIV. tábla. 1. Kétegyháza. 2. Újszentiván. 3. Kiskunfélegyháza-Pákapuszt. 4. Kecskemét környéke. 5. Kiszombor B. 56. sír. 6. Kecskemét környéke. 7. Kecskemét környéke. 8. Alsóközpont 4. sír. 9. Makkoserdő 164. sír. 10. Öcsöd-Mogyoróshalom 5. sír. 11. Öcsöd-Mogyoróshalom 6. sír. 12. Szőregi (A temető) sír. 13. Öcsöd-Mogyoróshalom 1. sír. 14. Rivó dűlő. 15. Kishomok 5. sír. 16. Kiszombor B. temető. 17. Bogárzó 22. sír.

XV. tábla. 1. Óbéba. 2. Hódmezővásárhelyi határ. 3. Szeged környéke. 4. Zalota 10. sír. 5. Kecskemét-Bugac. 6. Kecskemét környéke. 7. Kecskemét környéke. 8. Szeged környéke. 9. Kiskunfélegyháza-kecskeméti út. 10. Szeged-Zákány. 11. Kiszombor B. 74. sír. 12. Kecskemét-Mária téglagyár. 13. Kecskemét környéke. 14. Kiszombor B. 73. sír. 15. Öcsöd-Mogyoróshalom 2. sír. 16. Eger vidéke. 17. Kiskunfélegyháza környéke. 18. Harta puszt. 19. Kiszombor B. 385. sír. 20. Szőregi (A. temető) sír.

XVI. tábla. 1. Malajdok B. 5. sír. 2. Pusztaszer 37. sír. 3. Pusztaszer 14. sír. 4. Szeged-Alsótanya. 5. Hortobágyi II. temető. 6. Hódmezővásárhelyi határ. 7. Kecskemét-Széktó. 8. Klárafalva B. 9. Kecskemét-Széktó. 10. Malajdok B. 5. sír. 11. Kiszombor B. 73. sír. 12. Újszentiván. 13. Újszentiván. 14. Eger vidéke. 15. Újszentiván. 16. Eger vidéke. 17. Újszentiván.

XVII. tábla. 1. Zalota 10. sír. 2. Szentés környéke. 3. Zalota 16. sír. 4. Felsőjózsa. 5. Felsőjózsa. 6. Kiszombor B. 112. sír. 7. Szentés környéke. 8. Szeged környéke. 9. Szeged-Zákány. 10. Zalota 6. sír. 11. Kétegyháza. 12. Szeged-Alsótanya. 13. Pusztaszer 21. sír. 14. Szeged környéke. 15. Kiszombor B. 74. sír.

XVIII. tábla. 1. Pusztaszer 22. sír. 2. Kiskundorozsma. 3. Klárafalva B. 45. sír. 4. Zalota 6. sír. 5. Öcsöd-Mogyoróshalom 8. sír. 6. Kiskundorozsma. 7. Kiskundorozsma. 8. Öcsöd-Mogyoróshalom 6. sír. 9. Kiszombor B. 209. sír. 10. Harta puszt. 11. Kiszombor B. 73. sír. 12. Kiszombor B. 73. sír. 13. Kiszombor B. 73. sír. 14. Zalota 10. sír. 15. Nagykőrű. 16. Pusztaszer 34. sír. 17. Kiskunfélegyháza-kecskeméti út. 18. Kecskemét környéke. 19. Eger vidéke. 20. Kiszombor B. 72. sír. 21. Zalota 2. sír. 22. Kiszombor B. 72. sír. 23. Szeged környéke. 24. Eger vidéke. 25. Kiszombor B. 73. sír.

XIX. tábla. 1. Zalota 20. sír. 2. Kiszombor B. 73. sír. 3. Kecskemét-Gátér. 4. Ókéske. 5. Kiszombor B. 209. sír. 6. Kiszombor B. 112. sír. 7. Kunhegyes. 8. Zalota 10. sír. 9. Kunhegyes. 10. Kiszombor B. 72. sír. 11. Szarvas vidéke. 12. Szarvas vidéke. 13. Szarvas vidéke.

A BÁNKÚTI LOVASSÍR.

(Idetartozik a XX—XXIV. tábla.)

1931. február 17-én kelt levelében Baross László gazdasági főtanácsos úr, a bankúti főhercegi uradalom jószágfelügyelője, arról értesítette intézetünket, hogy február 16-án, a rózsamajori homokos gödörben, munka közben, lovassírt találtak, amelynek igen szép mellékletei vannak. Minthogy a leletet az intézeti gyűjtemény számára felajánlotta s egy próbaásatáshoz is segítséget ajánlott, Buday Árpád intézeti igazgató úr e sorok íróját küldte ki a további kutatásokra. A február 19-én végzett kutató munka újabb eredményre nem vezetett ugyan, de alkalmat nyújtott arra, hogy az összes leletkörülményeket, hiteles szemtanúk bemondása alapján tisztázni lehetett.

Mielőtt a lelet anyagáról beszámolnánk, kötelességünknek tartjuk, hogy József kir. herceg Öfenségének és Baross László jószágfelügyelő úr Öméltóságának, ezúttal is tapasztalt megértő jóindulatáért és támogatásáért hálás köszönetet mondjunk. De köszönetet kell mondanunk mindazoknak, akik a leletanyaggal kapcsolatos problémák megoldásában segítségünkre voltak. Így hálás köszönetet mondunk Richthofen Bolko báró úrnak, a hamburgi egyetem magántanárának, aki egyik nálunk nem kapható könyv anyagát volt szíves közvetíteni, Dr. Szentiványi Róbert magántanár úrnak, aki külföldi könyvtárak anyagához juttatott, Felvinczi Takács Zoltán igazgató úrnak, aki több analógiára hívta fel figyelmünket s értékes felvilágosításokat adott, Fettich Nándor magántanár úrnak, aki a Pósta Béla által gyűjtött oroszországi anyag analógiáit volt szíves hozzáunk juttatni és Visky Károly múzeumi őr úrnak, aki a Néprajzi Múzeumban lévő analog darabra vonatkozó felvilágosításával volt segítségünkre. Ezek nélkül az analógiák nélkül a lelet egyik legfontosabb darabjának, a tükröknek kérdését még csak meg sem közelíthettük volna. Így is csak érinteni fogjuk ezt a kérdést, de a kapott analógiák alapján hosszú vándorútjának legalább néhány pontját ki tudjuk tűzni a térképen.

A teljes útvonal megrajzolásához hiányoznak a közbeeső adatok. Ezért a hiányért azonban felelősséget nem vállalhatunk, mert kiadást és munkát nem kímélve, körlevéllel kerestük meg a tőlünk keletre eső összes múzeumokat. Választ néhány nemlegestől eltekintve, eddig nem kaptunk. Úgy gondoljuk azonban, hogy az anyagot már ebben a stádiumban is kö-

telességünk közölni, mert a publikálás az egyetlen mód, amellyel a figyelmet ráirányíthatjuk.

A sír anyagát a XX. tábla mutatja. A leletből semmi sem hiányzik. A lelet magában foglalt egy torquest (XX. 2.), egy tükröt (XX. 1.), két kengyelt (XX. 8–9.), egy zablát (XX. 6.), egy csatot (XX. 7.), egy kést és néhány ismeretlen rendeltetésű csont darabot (XX. 3., 4.), amelynek szegezett része mutatja, hogy tartozéka volt valami ismeretlen rendeltetésű tárgynak, talán bőrtasaknak, amely esetleg a tükröt rejtthette valamikor magában.

A sír lovassír volt, amelyben a ló egészben volt eltemetve. Feje a gazdájának lábai felé fordult s egész testével annak jobboldalán foglalt helyet. A kengyel és a csat a lócsontváz melléklete volt, a zablával együtt. Mélysége 2.5 m. A sír egy hosszan elnyúló homokdomb lábánál feküdt. A csontváz irányítása délkeleti volt.

A mellékletek is mutatják, hogy a lelet nem tartozik e korbeli emlékeink gyakran előforduló darabjai közé s korának meghatározása a rokon darabok egybevetése után sem könnyű feladat. Mégis van két támpontunk, amelyeknek alapján megkísérélhetjük. Az egyik a kengyel, a másik a torques.

Nézzük először a kengyeleket. (XX. 8–9.)

A kengyelek fülkiképzése elüti a népvándorláskori kengyelek típusaitól. Sokkal közelebb áll a honfoglaláskori kengyelek csoportjához. Ahhoz a csoporthoz tartozik, amelyeknél „az oldalszárak felső találkozási pontja el van lapítva és a szíjtartó lyuk ezen ellapított részbe van belevágva”.¹⁾

Hazai leleteink közül ezt a típust megtaláljuk a beregszászi²⁾, domaházi³⁾, a szeghalmi⁴⁾, a székesfehérvár–demkőhegyi⁵⁾, a bodrogvécsi⁶⁾, a bezdédi⁷⁾, a karosi⁸⁾, a kecskeméti⁹⁾ és kisdobrai¹⁰⁾ lovassírokban. Több hazai leletből nem ismerjük.

¹⁾ Pósta Béla: Régészeti tanulmányok az orosz földön. I. 235. l.

²⁾ Hampel József: Újabb tanulmányok a honfoglalási kor emlékeiről (továbbiakban Hampel 3. jelzéssel) T. 3. D. 1. 2. és Hampel: Altértümer des frühen Mittelalters in Ungarn (továbbiakban Hampel 2.) T. 416. D. 1. 2.; Lehoczky: Honfoglaláskori sírról Beregszászon, Arch. Ért. 1900. 398–402. ll.

³⁾ Hampel 3. T. 10. 1. 2. és Hampel 2. l. 241. l. 570. á. és T. 419. Továbbá Arch. Ért. 1902. 300. l.

⁴⁾ Hampel 3. T. 29. 2. Továbbá Darnay Kálmán: Szeghalmi ásatásról, Arch. Ért. 1905. 67. l.

⁵⁾ Hampel 3. T. 78. 7. sír 1. 2. és Hampel 2. T. 516.; Hampel: A honfoglaláskor hazai emlékei (továbbiakban Hampel 1.) 691. l. LXXXIV. T. 2. 3. és Hampel 2. l. 242. l. 573. á. T. 393.; Nagy Géza: A magyar pogánykor emlékei Fejérmegyében, Arch. Ért. 1892. 303. l.

⁶⁾ Hampel 1. 536. VI. T. 3. 4. és Hampel 2. 241. l. 572. á. T. 339. Szendrey János: A bodrogvécsi honfoglaláskori leletek, Arch. Ért. 1898. 7–14. ll.

⁷⁾ Hampel 1. 592. XXXVI. és Hampel 2. T. 354. Jósza András: A bezdédi honfoglaláskori temető, Arch. Ért. 1896. 390. l.

⁸⁾ Hampel 1. 632. l. LVIII.

⁹⁾ Hampel 1. 641. l. P. Hampel 2. 242. l. 572. á. T. 381. Arch. Ért. 1896. 48. l.

¹⁰⁾ Hampel 1. 648. LXIII.

Külföldi analógiánk van kettő, amelyek orosz földön kerültek elő. Egyikről egy hevenyészett rajz áll ugyan rendelkezésünkre, de ez is elég annak megállapítására, hogy a lelet nem egyezik a Jankó János¹¹⁾ által hivatkozott analógiákkal, legfeljebb azokhoz való átmenetnek lehet tekinteni. Míg az általa hivatkozott pilini, csornai, monai, szeged—öthalmi kengyelek határozottan kialakult szegletes fülűek, addig az általa közölt Csernjakhova—Novoszeljki közti kurgán felső részén talált lovassír kengyelén a szíjnyílás feletti kiemelkedés a két szár szerves folytatásának tekinthető. Ezt az eltérést már Hampel is megállapította.¹²⁾

Ezt a leletet az oroszok a VIII—X. századra teszik és „egyenesen a honfoglaló magyaroknak, illetőleg azon népeknek, amelyek akkor a magyart képezték, tulajdonít”-nak.¹³⁾

Van azonban egy ránknézve ennél is fontosabb leletünk, amelynek leírását Pósta Bélának köszönhetjük. Ez pedig a czarevcsinai kurgánból előkerült két kengyel, amelyek épen úgy, mint a bánkúti, csikózáblával és fémtükrökkel együtt kerültek elő. „Ez a kengyelpár, azt a honfoglalás-kori leleteinkben is előforduló típust mutatja, amelynek a körte alak mellett az a jellemzője, hogy füle nem képez külön tagot, hanem az oldalszárrak felső találkozási pontja el van lapítva, és a szíjtartó lyuk ezen ellapított részben van bevágva”.¹⁴⁾

A bánkúti kengyel szerkezetileg épen úgy összefügg ez utóbbi leletekkel, mint azok a magyarországi említett leletekkel. Természetesen ez a szerkezeti összefüggés csak a kengyel felfüggesztésére vonatkozik, ami korábbi csoportok kengyeleivel sehogys sem hozható össze. E mellett a kengyelt széles talp jellemzi, amelynek két széle és közepe peremmel és végigfutó gerinccel van megerősítve. Ezzel a megerősítési móddal a legtöbb szélestalpú kengyelnél találkozunk.

Legyen elég e tekintetben a bodrogvécsi¹⁵⁾, csornai¹⁶⁾, a már említett bezdédi¹⁷⁾, a csongrádi¹⁷⁾, a már említett karosi¹⁸⁾, a nagykövesdi¹⁸⁾, a lébény—szentmiklósi¹⁹⁾, a székesfehérvár—demkőhegyi második²⁰⁾ és a kenézlői²¹⁾ leleteket említeni. Igaz, hogy ezekben a leletekben a széles talp mindig keskenyedve, szinte beleolvad a lapos, vagy szegletes szárukba, míg a bánkúti egyik kengyel egyik oldalán erős körívvel illeszkedik a lapos szárhoz. A másik oldal és a másik kengyel mindkét oldala sokkal kisebb

¹¹⁾ Arch. Ért. 1900. 244. l.

¹²⁾ Hampel 3. 232. Képét közli u. ott. 101. T.

¹³⁾ Arch. Ért. 1900. 242. l.

¹⁴⁾ Hampel 3. 237. l.

¹⁵⁾ Hampel 1. 541. XI. és 2. T. 339.

¹⁶⁾ U. ott 557. XX. és 2. T. 344.

¹⁷⁾ U. ott 609. és T. 366.

¹⁸⁾ U. ott 661. LXXII.

¹⁹⁾ Hampel 3. T. 19.

²⁰⁾ U. ott T. 83.

²¹⁾ Arch. Ért. 1914. 306., 314., 332., 327., 333. II.

szöveget alkotva illeszkedik össze s azon kívül is erősen kopott. De még ezt a széles kiugrást is figyelemmel kísérhetjük néhány leletnél. Így a kisdobrai¹⁰⁾, bodrogvécsi¹⁵⁾, és csongrádi¹⁷⁾ leleteknél. Egyben különbözik csak a többi hazai leletektől. Abban t. i., hogy a talp közepén végig futó gerinc közepe be van mélyítve.

Mint ebből is látható, a bánkúti kengyel nem üt el a honfoglaláskori kengyelek egyik, tagadhatatlanul kisebb számmal képviselt típusától s így ennél a kornál előbbi időre nem tehető.

Nem volna azonban teljes a felsorolás, ha nem említенők meg azt a hasonlóságot, amely a bánkúti kengyel és a Le Coq Bilderatlas 70. képén ábrázolt lovas kengyele közt észrevehető. Ennek felfüggesztési módja s a száraz közép-magasságig felérő széles talpa mutatja azt a rokonságot, amely a honfoglaláskori kengyelek említett csoportját az ázsiai kengyelek e csoportjával összeköti. A hivatkozott emlék a 9—10. századra (?) tehető.

Ugyanazt mutatja a zabla is. A zabla (XX. 6.), típusa szerint úgynevezett csikózabla, amely valamennyi lovasnomád nép hagyatékában előfordul hazai leleteinkben. Hogy még sem tartjuk a honfoglalás koránál régebbinek, azt azzal indokoljuk, hogy a többi vándorló népek hagyatékából, eddigi közléseink alapján nem ismerünk olyan zablát, amelynek kantárszártartó oldal-karikája lapos volna. Az ismertetett anyag kivétel nélkül hengeres karikájú csikózablákat őrzött meg.

A kétségtelenül honfoglaláskorinak megállapított leletek közül a következő sírokból találtak ilyen zablát:

A bezdédi 3. és 6. sírban²²⁾, az egri²³⁾, az egyik csornai²⁴⁾, a karosi⁸⁾, a kisdobrai¹⁰⁾, a muszkai²⁵⁾, a szentes—naphegyi²⁶⁾, a tinnyei²⁷⁾, a bihari²⁸⁾, a szekszárdi²⁹⁾, a pilin—sirmányhegyi³⁰⁾, az eger—almagyari³¹⁾, a gödöllői³²⁾, és a kenézli 10. lovassírban.³³⁾

Ebbe a csoportba tartozik a bánkúti zabla is. Kivitele azonban a felsoroltakénál gondosabbnak látszik. Karikája nem egészen lapos. Legalább is elüt az ismertetett példányoktól annyiban, hogy míg azok formáját egy

²²⁾ Hampel 1. 594. XXXVIII.; 596. XL. és 598. XLI.; illetőleg 2. T. 356., 358. és 359. Arch. Ért. 1896. 391—393., 395. és 396. II.

²³⁾ Hampel 1. 574. I. 36. á.

²⁴⁾ U. ott 615. I. L., és 2. 369. I.; Paur Iván: Lovagok temetője Csorna-Csatáron. Arch. Ért. 1885. 319. I.; Lásd még a 22. jegyzetet.

²⁵⁾ Hampel 1. 658. I. LXIX. T. 429.

²⁶⁾ U. ott 701. XC. T. 399.

²⁷⁾ U. ott 722. XCIX. és 2. T. 406.

²⁸⁾ Hampel 3. T. 6. 14. és T. 7. 33. 2. T. 506—507. Karácsonyi: A bihari honfoglaláskori lovassírokról. Arch. Ért. 1903. 407. I.

²⁹⁾ Hampel 3. T. 30. H. 2. T. 514. Arch. Ért. 1902. 367. I.

³⁰⁾ U. ott T. 69. H. 2. T. 524. Arch. Ért. 1902. 235—236. II.

³¹⁾ Gallasy Lajos: Az eger—almagyari honfoglaláskori leletekről. Arch. Ért. 1911. 76. I.

³²⁾ Supka Géza: Honfoglaláskori leletekről Gödöllőn. Arch. Ért. 1911. 180. I.

³³⁾ Jósza: Honfoglaláskori emlékek Szabolcsban. Arch. Ért. 1914. 311. I.

hengersizű idomból két síkkal kivágott szeletnek lehetne tekinteni, addig ezt egy kúpidom két síkkal kimetszett szeletének tekinthetjük.

De van még egy másik sajátága is, ami kiemeli a többi közül: a karikákat tartó pálcza rész, két behajlított köralakú része nagyon gondosan van kidolgozva. A máshelyen vékony, kerek pálczatag tartó rész ennél el van lapítva s kidolgozása a kengyel talpának kidolgozására emlékeztet. Úgy látszik a kengyellel együtt gondosan kidolgozott garnitúrát alkotott.

Ezt igazolja a csat is (XX. 7.), amelynek idoma a zablakarikák mintájára egészen lapos és egy szabálytalan gúla két síkkal kimetszett szelvényére emlékeztet. Ez a gondos kivitel a többi értékes mellékletek jelenlétében egyáltalában nem meglepő. Csak természetes, hogy az értékes tiükör és torques tulajdonosa egész felszerelésében választékosságra s harmóniára törekedett.

Az ezüsből készült, aranyozott torques (XX. 2.) sem utal a honfoglalás koránál előbbi időre. Előbbi vándorló népek hagyatékából nem ismerjük. Általában szláv eredetűnek tartják, ami épenséggel nem zárja ki honfoglaláskori sírjainkból.

Hazai leleteinkből ismerjük: az aradföldvári, baksi, kisdobrai, csornai, berettyóújfalui, kabai, váci, bezdédi, nemesócsai, kecskeméti, nagyváradi, székesfehérvári³⁴⁾, fábiánsebestyéni³⁵⁾, gerendási³⁶⁾, külsőpusztakovácsi³⁷⁾, nagykapornaki³⁸⁾, és pilinsírmányhegyi³⁹⁾ leletekből, de előfordult a Móra Ferenc által feltárt kiszombori és az e sírok írója által feltárt hódmezővásárhely—gorzsa XI. századi temetőben is.

Bár a bankúti torques úgy anyaga, mint külső formája tekintetében eltér az említettek legnagyobb részétől, azokat, amelyek legközelebb állnak hozzá, külön is meg kell említenünk. Azokra gondolok, amelyeket két-három vastagabb drótszál mellett egy vékonyabb szál is alkot, amely a két végre csavarodik s közben az összesodrott vastagabb szálak mélyedésébe símul. Hampel szerint ez a harmadik szál is sodronyból készült⁴⁰⁾, de vannak példányok, amelyeknek végei lencérnával vannak becsavarva. A cernát természetesen a zöldpatina tökéletesen belepte s így minden esetben azt a benyomást kelti, mintha sodronyból volna.

Ilyen három-négy szálú torquesek: az aradföldvári⁴¹⁾, a csorna—csatári³⁴⁾, a kabai⁴²⁾, a kecskeméti⁴³⁾, a fábiánsebestyéni⁴⁴⁾, a gerendási⁴⁵⁾,

³⁴⁾ Hampel 1. 790. l.

³⁵⁾ Hampel 3. T. 54.

³⁶⁾ U. ott T. 55.

³⁷⁾ U. ott T. 63.

³⁸⁾ U. ott T. 64.

³⁹⁾ U. ott T. 65. és 74.

⁴¹⁾ Hampel 1. 584. XXXII. és 585. XXXIII.

⁴⁰⁾ Hampel 1. 629.

⁴²⁾ U. ott 628. LVI.

⁴³⁾ U. ott 642. LIX.

⁴⁴⁾ Hampel 3. T. 54.

⁴⁵⁾ U. ott T. 55.

a külsőpusztakováci⁴⁶⁾, a nagykapornaki⁴⁷⁾, kiszombori és gorzsai példányok.

Ezek a nagyobbára érmekkel datált leletek a XI. századra utalnak s a csornacsatári kivételével ló nélküli temetkezésekből valók. Ez utóbbit Paur X. századbéli besenyő sírnak tartotta.

A bánkúti torquest azonban úgy látszik előbbre kell datálnunk. Ebben a meghatározásban segítségünkre van egyrészt a galgóci lelet, másrészt a németországi blumenhageni lelet.

Bár a galgóci lelet nem hiteles ásatásból való, összetartozandóságát Hampel minden kétséget kizáróan megállapította.⁴⁸⁾ Ebből az alkalomból közli a leletre vonatkozó irodalmat is, amely élénken szemlélteti, hogy ez a lelet, mennyire foglalkoztatta a szakembereket.⁴⁹⁾ A galgóci lovassírból egyébként két fülbevaló, két ezüstpántból készült karperec, egy növény-éktményes süvegdísz és egy torques került elő. A torques készítés módjára nézve Hampel a következőket írja: „... sodronyt kettesével egymás mellé rakva, félkörre összetekerték, ezentúl a vékonyodó sodronyt sűrűn összefonták és mintegy negyedrésznyi metszetben (?) keskeny lemezzé olvasztották össze a sodronyszálakat, melyek ott a legvastagabbak, ahol a sodronytok indulnak, azután vékonyulnak, gyöngye kihajlással szélesbülnek s az egyiknek vége kajmóban, a másiké pedig S forma hurokkal végződik, melynek felső hajlásába a kajmó belényülük, míg a felső hajlás apró két és fél hajlású korongos tekercset képez”.⁵⁰⁾

Ez a torques csak annyiban emlékeztet a bánkútira, hogy a fentebb részről a kapcsolásig terjedő rész mind a kettőnél egy darabba van összeolvasztva. E tekintetben tehát a két darab technikája egyezik.

A blumenhageni leletben⁵¹⁾ úgy a bánkúti, mint a galgóci leletnek csaknem tökéletes hasonmása egyszerre fordul elő. Ennek a leletnek két nagy és két kicsi torquese van. Az egyik kicsi tökéletesen megegyezik a galgócival, a legnagyobb pedig — a záró részét kivéve — a bánkútival.

A lelet zártlelet lévén, a négy torques együvé tartozása kétségsbe nem vonható. A torqueseken kívül vágott pénzek egész tömege tartozik a leletbe, ami németországi szláv leletben egyáltalában nem meglepő. Karbe szerint a vágott pénzek közt sok olyan van, amely arab eredetre vall s így a torques eredete is ide, vagy inkább Byzancia tehető. A pénzek egyébként X—XI. századbéliek. Kár, hogy az érmekeket pontosabban nem határozza meg, mert így a mondottak alapján csak sejtethjük, hogy nem arab, hanem szamanida eredetűek.

⁴⁶⁾ U. ott T. 63.

⁴⁷⁾ U. ott T. 64.

⁴⁸⁾ Hampel I. 530—535.

⁴⁹⁾ Arch. Ért. I. 105.

⁵⁰⁾ Hampel I. 532.

⁵¹⁾ W. Karbe: Der wendische Silberschatz von Blumenhagen. P. Z. Berlin 1925. 76—78. ll. és T. 5.

Ez a körülmény ráknézve azért fontos, mert a galgóci lelet is szamanida éremmel, és pedig Nasr ben Ahmed emir érmével volt együtt, aki 913—943 közt uralkodott.⁵²⁾ Ezek szerint tehát az a fennebbi megállapításunk, mely a bánkúti torques korát a XI. századnál előbbre tette, igazoltnak látszik. Nem tévedünk tehát, ha az összevetés alapján a lelet korát, mint legnégyebb időpontot a X. század második felére, tehát a kalandozások korának végére datáljuk.

Hampel a galgóci leletről azt tartja, hogy „nyilván az arabsoktól a IX—X. századokban a nemzetközi kereskedésbe bocsájtott ezüst ékszerek sorából való. Nálunk az iparcikkek erraticus jelenségek, ellenben Németország északkeleti múzeumaiban és az orosz múzeumokban őrzött úgynevezett vagdalékos ezüst ékszerleletekben, nagyobb számmal vannak.”⁵³⁾

Van azonban a bánkúti leletnek egy darabja, amely a távolabbi keletre visz. És ez a tükrök (XX. 1.). De mielőtt ennek hovatarozandóságával foglalkoznánk, tisztáznunk kell azt a kérdést, ismerünk-e hazai honfoglaláskori leleteinkben tükröket?

A tükröt hazai honfoglaláskorinak megállapított leleteink közül csak két helyről ismerjük. Egyik a dettai, másik a csornai leletben van. A dettai, munkások által feldúlt sír tükrre, nagyon eltér a mi tükrünkötől. Hampel szerint⁵⁴⁾: „Kézitükrök ólmos fémből; a kerek üveglemez befogadására egy korong középső mélyedése szolgált, a korong egyik részéből fül állott ki, ellentett szélén két karral erősített szár, melynek vége letört. Az üvegtáblácskát keretes dudor tartja meg, a körülötte fennmaradó sávot középső domború körídom és jobbra-balra szabálytalanul kiálló pettyek ékítik.” Minthogy a leletek közt későbbi, XIII—XIV. századból származó leletek is vannak, ezt a tükröt nem lehet teljes megnyugvással a honfoglaláskor emlékének tekinteni. A meghatározás tekintetében még Kárász Leónak sem adunk igazat⁵⁵⁾, aki a tükröt a már említett többi lelet alapján a fenthivatkozott századokba teszi. A magunk részéről, az ószönyi leletek alapján római eredetűnek tartjuk.⁵⁶⁾

A másik leletről Hampel a honfoglaláskori emlékek közt egyáltalában nem emlékezik meg. Mint Pósta Béla írja⁵⁷⁾, Hampel azért nem közli, „mert azt a leletet, amelyet 1888. tavaszán Csornán, egy homokbányában felfedezett temetőben találtak, nem tartotta honfoglaláskori temetkezés mellékletének”. És valóban a germán leletek közt közli.⁵⁸⁾ Az általa közölt képről megállapítható, hogy a csornai tükrök az oroszországi szanyibai lelet három tükréhez hasonlít. Ezek viszont tipikus kerek tükrök, amelyeknek

⁵²⁾ Hampel I. 531.

⁵³⁾ U. ott 789—790.

⁵⁴⁾ U. ott 617—618.

⁵⁵⁾ Arch. Ért. 1896. 230. I.

⁵⁶⁾ Arch. Ért. 1904. 209. I.

⁵⁷⁾ I. m. 242. I.

⁵⁸⁾ Hampel 2. I. 269., II. 12., III. T. 13. 5.

fogantyúja nincs, hanem ehelyett a korong közepén elhelyezett és átfúrt bütyök van. Vagyis ez a típus azonos a többi népvándorláskori tükrökkel, amelyek közül Hampel, a már említett és germánnak minősített csornai tükrön kívül négyet ismertet.⁵⁹⁾ Ezek közül három germán, egy pedig avar sírból került elő. Egy példányt talált e sorok írója is, abban a hódmezővásárhely—gorzsai gepida temetőben, amely Justinus császár byzanci aranyával volt datálva.

Pósta a csornai tükröt honfoglaláskorinak tartja. Ennek igazolására elmondja, hogy a csornai temetőben voltak olyan fibulák, amelyek a Kr. u.-i. III. sz. végén és a IV. sz. elején voltak különösen divatban; de voltak érmeek, amelyek Német Lajostól (840—876) I. Henrikig (919—936) terjedő időből valók; a temetőben húsz olyan sír volt, amelyet meg nem figyelhettek s így nem jogos az említett tükröknek, a leletből való kizárása. Szerinte a szanyibai három tükrő és a többi hozzátartozó melléklet inkább szól amellett, hogy a csornai tükrő is hozzátartozik a honfoglaláskori leletekhez.⁶⁰⁾ A szanyibai tükrök közül kettőnek épen olyan primitív díszítése van, mint a csornainak. A harmadik, román ízlés hatása alatt álló tükrő technikája egyezik a másik kettőével, így egykorúságuk kétségtelen. A lelethez tartozó adzerbejdzsáni érem pedig bizonyítja, hogy ilyen tükrök még elég későn is előfordulnak sírokban.⁶¹⁾

Legújabbán A. Jenny foglalkozott ezzel a tükrővel is⁶²⁾. Pósta németül is megjelent okfejtését úgy látszik nem ismeri, mert azokhoz semmi reflexiót nem fűz. A tükrőt azonban, a lelethez tartozó fibula és diadém alapján ő is germánnak tartja.

Minthogy a csornai lelet anyaga erősen kevert s a kétségtelenül honfoglaláskorinak megállapított lovassírok leletei közt nem volt a tükrő, a többi, kevert anyag pedig sírok szerint elkülönítve nincs, épen annyi érv szólna a honfoglaláskori, mint a germán eredet mellett. Mind a két állítást a kevert anyaggal igyekeznek alátámasztani. A magunk részéről az alább kifejtendő okok miatt határozottan germán eredetűnek tartjuk a tükrőt.

Erre a meggyőződésre vezetett bennünket egyrészt a sírmező diadémja, amelynek germán eredetéhez kétség nem férhet, másrészt a hódmezővásárhely—gorzsai, hasonló körülmények közt talált, de rendszeresen feltárt temető is, ahol V—VI. századbeli germán és XI. századbeli árpádkori sírok voltak egymás felett. Az itt feltárt 97 sír közül 65 volt XI. századbeli s 32 V—VI. sz.-beli germán. A két fajta temetkezés nemcsak különböző mélységben volt, de tájolásuk is mindenkor különbözött, bár

⁵⁹⁾ I. m. 2. 269—270. II.

⁶⁰⁾ Lakner Ambró: A csornai leletekről c. cikke alapján. Arch. Ért. 1889. 263—267. II.

⁶¹⁾ I. m. 242. I.

⁶²⁾ W. A. Jenny: Verzierte Bronzespiegel aus nordkaukasischen Gräbern P. Z. Berlin. 1928. 351. I.

ugyanazon kor temetőjében feltűnően egyező volt. A tükör, kétségtelenül germán sírból származott.

A csornai temető 20 sírja közül 18-ban a csontvázak fejfelé nyugatnak fekiüdtek, csakis kettőnél volt a csontváz északnak irányítva. Tehát a kétféle, önmagában egyező irányítás itt is megvolt. Az előkerült 16 érem, kétségtelenül a honfoglaláskori sírokból kerülhetett elő. Ez az éremszám is megfelel az egyforma irányítású sírok hozzávetőleges számának. A kevés jellegzetes germán emlék a kisebb számnak felel meg. Ebből a két sírból kerülhetett elő a fibula, a diadém és a tükör is. Nincs tehát okunk, hogy a típusában is e kor emlékei közé tartozó tükröt, későbbi sírból származónak tartsuk.

Ezek alapján azonban azt is meg kell állapítanunk, hogy fémtükröt kétségtelenül megállapított honfoglaláskori sírból nem ismerünk.

De nézzük a bánkúti tükröt (XXI. tábla.). Lényegileg ez is a kerek tükrök közé tartozik, bár határozottan megállapítható, hogy fémből készült nyele volt, amely azonban, talán még a sírba kerülés előtt letört. Ügynevezett fehérbronzból készült. Tükröző felülete fényesre van csiszolva s bár több helyen erősen megrongálták a patinafoltok, még ma is eléggé tükröz. Hátlapja szokatlanul díszített. Ameddig ugyanis eddig ismert s fennebb említett tükreink hátlapján legfeljebb geometrikus díszítés van, ezen figurális dísz foglal helyet. Átmérője 9,5 cm. A hátlap díszített része 4 mm magas, 6 mm széles peremmel van körülvéve. A párkány által határolt bemélyedt részben fekszik a díszített felület. A tükör öntéssel készült.

A rajta lévő ábrázolás a következő: Kidomborodó vékony hullámos vonalakkal van ábrázolva a víz, amelyben két hal (látszólag harcsa) körbeúszva kergeti egymást. A halak kidolgozása nagyon gondos, hullámzó testük ábrázolása teljesen művészi. A két hal közt középen egy virágzó vízinövény kinyílt virága és bimbója helyezkedik el. A felső (nyéllel ellenkező oldalon lévő) hal felett egy szárnyas kis állat (valószínűleg szitakötő) foglal helyet.

Európai leleteink közt ez a tükör tudunkkal egészen egyedül áll. Az eddig megszerzett analógiák kivétel nélkül Ázsiából származnak.

Az egyik koreai tükör⁶³⁾, tipikus kerek tükör (XXII. 1.). Fogantyúja nincs, hanem úgy, mint az említett népvándorláskori tükreinkben, hátlapjuk közepén átfúrt kidudorodás, illetőleg fiul van. Ez szolgált a tükör felfüggesztésére. Ennél a tükrőnél tehát nem a szerkezet, hanem a díszítés érdekel bennünket.

Alapmotívumai teljesen egyeznek a bánkúti tükrővel. A víz hullámainak ábrázolása ugyanazokkal az eszközökkel történt. A halak egyensúlyba hozása a kép keretein belül is azonos, bár a mozgás s így a halak egymáshoz való helyzete a két tükrön eltérő. Míg a bánkútin határozot-

⁶³⁾ Bossert: Geschichte des Kunstgewerbes. III. 141. l. 1. kép.

tan az egymást üző állatok helyzete van hangsúlyozva, amelyek körben úszva kergetik egymást, addig a kóreain nyugodtan úszó halak vannak ábrázolva, amelyeknek helyzete semmiféle erőteljesebb mozgást nem árul el. Ezt mutatja az is, hogy míg amott a két hal egymásnak háttal van fordulva, de fejtartása határozottan a másiknak figyelését tünteti fel, itt a halak egymás felett lebegnek s látszólag semmiféle jelenet nem kapcsolja őket össze.

A kóreain hiányzik a szitakötő s a közbeeső virág és bimbó ábrázolása, emennél a közbeeső kidudorodás. Ez a szerkezeti elem tölti ki a kóreain ábrázolt kép közepét, amely nélkül nem volna harmonikus a kép. De míg itt a kép elhelyezésében épen e szerkezeti adottsághoz alkalmazkodott a művész, ott — nyeles tükrör lévén — a szerkezeti változás következtében beállott hiányt pótolta a virág és bimbó művészi alkalmazásával.

A másik⁶⁴), nyeles tükrör. (XXIII. 1.) Figurális díszítése még jobban hasonlít a bankútihoz. Szembeötlő különbség a kettő közt abban van, hogy a széles perem a kóreainál erősen elkeskenyül s ezen belől egy majdnem kétszeres szélességű szalag fut körbe, amely indadíszekkel van kitöltve. Feltűnő maga a nyél kiképzése is, amely látszólag nem tartozik szervesen a tükrörhöz, bár kétségtelenül egy darabból van öntve. Épen olyan feltűnő az előbbinél még szerkezeti elemként alkalmazott dudor megmaradása a közép kitöltésére, dacára annak, hogy ennek szerepét már a nyél vette át.

Az alapmotívum, a víz ábrázolása továbbra is megmaradt s a két hal helyzete már nem az előbbi kóreai tükrör nyugodt jelenetét, hanem a bankúti üldözési jelenetet tünteti fel.

Ugyanezt a nyugtalan eleveniséget látjuk azon a tükrön (XXIII. 3.), amelyet a Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztálya őriz⁶⁵). Ez a tükrör a Zichy Jenő gyűjteményével együtt került a múzeumba. Lelőhelyét — sajnos — ennek sem ismerjük. Zichy Pekingben vásárolta. Hogy kora az előbbivel egyező lehet, azt, kopottsága dacára a csaknem teljesen egyező beosztás is elárulja. Leglényegesebb különbség a nyél hiányában van.

Beosztás tekintetében az előbbivel nagy hasonlatosságot mutat az a tükrör, amely a „híres Kin shih so“ 6. kötetében (XXIII. 2.), az ércemlékek sorozatából való⁶⁶). A tükrör mellett lévő kínai szöveg a következő: „Két (egy pár) halas tükrör. Egy halas tükrör (van) igen sok, Ku (által) feltalált csak egy“. Ku, t. i. a legenda szerinti tündér volt, aki az ilyen fajta tükröket feltalálta.

⁶⁴) Chosen Koseki Zufu. IX. Tokyo 1929. Th. 1209. Nr. 3994.

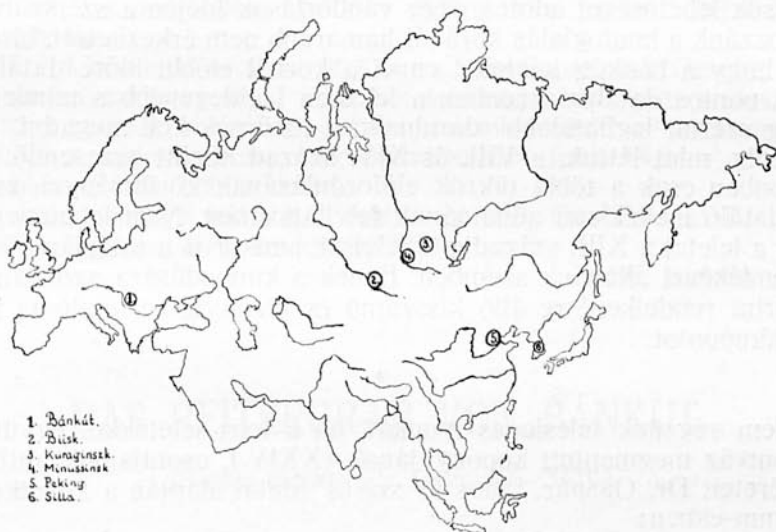
⁶⁵) Felvinczi Takács Zoltán és Visky Károly szíves közlése.

⁶⁶) Felvinczi Takács Zoltán szíves közlése. A Feng testvérek által kiadott munka 1820-ban jelent meg.

Sokkal kevesebb művészi érzékre vall az a sillai eredetű (XXII. 3.) tükör, amely Dél-Kóreában került napvilágra. Ennek közlésével kapcsolatban Eckardt⁶⁷⁾ megállapítja, hogy a Tang időből (618—907) is egész csomó tükör maradt ránk koreai sírokból. Gazdagabbak és nehézkesebb kivitelűek, s előszeretettel inda- és állatmotívumokkal vannak díszítve.

Figyelmet érdemel az a töredék is, amelyet Pósta Béla a minusinski múzeumban talált. Ez a töredék (XXII. 5.) Tesinsk környékén került napvilágra. A leletkörülményeket — sajnos — nem ismerjük, de egyrészt a bankúti, másrészt a sillai lelet előfordulási körülményei alapján fel kell tennünk, hogy sírlelettel van dolgunk, épen úgy, mint a másik két minusinski tükör esetében.

Ezek közül az egyik (XXII. 4.) a Néprajzi Múzeum példányával és a Kin shih so példányával mutat egyezést. A nyelet nem tekintve a koreai

fejedelmi múzeumban lévő, fennebb ismertetett példánnyal is egyező. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy ebben a csoportban a legfejlettebb. A sírna szélén belől lévő körbemenő díszítés valamennyi között a legváltozatosabb s a belső körben lévő mező is az eddigieknél sokkal élénkebb s a halak mellé, növényi díszítéseket is visz. Nagy figyelmet érdemel az a körülmény, hogy a külső körben elhelyezett növényi díszek között a bankúti tükör közepén levő kisebb virágot és a szitakötőt is megtaláljuk. Ez a példány Biiskben került elő.

Mindennek dacára a bankúti tükör legközelebb áll a minusinski múzeum Kuraginsk környékén talált tükréhez (XXII. 2.). Legközelebb hozzá

⁶⁷⁾ A. Eckardt: Geschichte der Koreanischen Kunst. Leipzig 1929. 190. l.

a nyélen kívül a középső fogantyú hiánya s az így támadt szabad rész növényi díszekkel való kitöltése.

A tükkör korának megállapítása nem könnyű feladat. A bemutatott példányok egy része a Wang dinasztia idejéből való, amely 935—1392 között uralkodott. De a tükkörnek Eckardt megállapítása szerint messzebb kell visszanyúlnia, mert mint láttuk már, a Tang dinasztia idején fellép, sőt már az azt megelőző időkből is ismert. A távol keleten tehát hosszú mult áll a háta megett.

Nem lesz érdektelen egy pillantást vetni a térképre, amely ennek a tükkör típusnak a most közölt adatok szerinti elterjedését mutatja. Olyan távoli pontok jelzik előfordulását, hogy vándorútjáról épen ezért nem lehet egyelőre határozott képet alkotni. Ehhez a vándorláshoz bizonyára hosszú idő kellett. Keleti, hosszú — majdnem félezredéves — multja, sok lehetőséget adott a nagy vándorlások idején a szétszóródásra.

Hozzánk a honfoglalás koránál hamarabb nem érkezhetett, bizonyítja ezt az, hogy a bankúti leleteket ennél a kornál előbbi időre datálni nem lehet. A pontos datálást azonban a leletben legidegenebb s minden valószínűség szerint legfiatalabb darabnak, a tükkörnek kell megadni. Ennek ideje pedig, mint láttuk, a VIII. és XIV. század között keresendő. Pontosan azonban csak a többi tükkörök előfordulásának körülményei, esetleges egyéb datáló mellékletei adhatnának felvilágosítást. Nem lehetetlen, hogy a tükkör a leletet a XIII. századig is felviszi, amikor is a tatárjárás korának egyik emlékével állanánk szemben. Ennek a kimondására azonban az ez-ide szerint rendelkezésre álló kisszámú és bizonytalan analógia nem ad biztos támpontot.

*

Nem végzünk felesleges munkát, ha a leírt leletekkel együtt talált női csontváz megmentett koponyájának (XXIV.), csontjainak anthropologiai méreteit Dr. Gáspár János úr szíves adatai alapján a következőkben adjuk mm-ekben:

I. Agyi koponya. Legnagyobb fejhosszúság 188, koponyaalap hosszúsága 97, legnagyobb koponyaszélesség 144, legkisebb homlokszélesség 107, legnagyobb homlokszélesség 127, koponyaalap szélesség (biauricularis szélesség) 126, nyakszirt szélesség 102, koponya magassága 133, vízszintes kerület 543, homlokív 131, faltáji ív 130, nyakszirt ív 128, a koponya nyírlirányú kerülete összesen 389, homlokhúr 113, koponyaköb-tart. 1650 mm³.

Indexek: hosszúság-szélességi jelző 76.60 (mesokran), hosszúság-magassági jelző 70.74 (orthocephalia alsó határa), szélesség-magassági jelző 92.36 (mesocephalia alsó határa), transversalis homlokjelző 84.25, meglehetősen párhuzamos homlok. Transversalis falcsonti jelző 74.31. Sagittalis homlokjelző 86.26, a hosszú homlokhoz képest elég magas a homlok (azonban elég alacsony).

II. Arc koponya. Az arc hosszúsága 94, felső arc szélesség 109, külső szemzugok távolsága 99, járomívek távolsága 125, középső arc szélessége 96, arc magasság (állcsúctól az orrgyökig) 114, felső arc szélessége (orrgyöktől a felső fogsorig) 73, belső szemzugok közti távolság 124, szemgödör szélessége 41, szemgödör magassága 34, legkisebb orrsontszélesség 11, legnagyobb orrsontszélesség 18, állkapocs bütyök közti távolság 123, állkapocs szögletek távolsága 80, állkapocs magassága 55.

Arcindexek: arcindex 91.20, = az arc szélességéhez képest kissé alacsony (leptoprosop), felső arcindex 58.40 = az arc az alsó állkapocs nélkül tekintve már inkább mondható közepesen magasnak, szemgödri jelző 82.93 = közepesen magas, szemközti jelző 79.84 = az orrgyök kissé széles, orrsont-jelző 61.11 = a csontos orr kissé szélesedő lefelé, alsó állkapocs jelző 65.04 = az alsó állkapocs oldalsó tájai az archoz képest beljebb állnak, fogmedri jelző 96.91 = orthognath, száypad jelző 82.69 = mesostaphylin.

Haránt koponya arcjelző 86.81 = az agykoponya szélesebb, mint az arc, frontoorbital jelző 98.17 = a homlok majdnem olyan széles, mint a felső arc a szemek nivójában, jugofrontal jelző 85.60 = a járomcsonttáj a homlokhoz képest széles, jugomandibularis jelző 64.0 = az alsó állkapocs oldalsó tájai behúzódottak.

Hosszú csontok méretei. Combsont 395, lábszárcsont 331, felkarcsont 278, singcsont 223, orsócsont 220.

Dr. Banner János.

DAS REITERGRAB VON BÁNKUT.

(Hierher gehören die Tafeln XX—XXIV.)

Auf dem Gute des Erzherzog Josef bei Bánkút (Komitat Arad) stiess man gelegentlich eines Sandgrabens im Monat Februar 1931. auf ein Reitergrab. Das Pferd lag auf der rechten Seite des Toten, und zwar mit dem Kopfe den Füßen seiner Frau zugekehrt. (Der Schädel ist gut erhalten geblieben. Tafel XXIV.) Neben dem Pferde befanden sich ein Paar Steigbügel (XX. 8—9.), eine Trense (XX. 6.), und eine Schnalle (XX. 7.), ferner neben dem Reiter eine vergoldete silberne Torques (XX. 2.), ein gezielter Metallspiegel (XX. 1.), und ein Eisenmesser (XX. 5.). Im Grabe befand sich noch ein Paar beinernes Bruchstück (XX. 3—4.) von unbekannter Bestimmung, welches wahrscheinlich zur Einfassung einer ledernen Tasche gedient haben dürfte, worin sich vielleicht ursprünglich der Spiegel befand.

Der Fund gehört nicht zu unseren oft vorkommenden Funden und sein Alter zu bestimmen ist nicht einmal mit bekannten gleichartigen Fun-

den verglichen eine leichte Aufgabe. Wir haben zwei Anhaltspunkte, auf Grund deren wir diese Alterbestimmung versuchen können. Diese sind der Bügel und die Torques.

Die Ausbildung des Bügel-Ohres ist von den Bügel-Typen der Völkerwanderungszeit ganz verschieden und steht viel näher zu einer Gruppe der Bügel der Landnahmezeit. Und zwar zu jener Gruppe, wo der Bügel beim obern Zusammentreffen der zwei Schenkel abgeplattet und das Loch für den Riemen in diesen Teil angebracht ist.

Unter den vaterländischen Funden begegnen wir diesem Typus bei den Funden von Beregszász, Domaháza, Szeghalom, Székesfehérvár-Demkóhegy, Bodrogvécs, Bezdéd, Karos, Kecskemét und Kisdobra.¹⁾

Wichtige ausländische Analogien sind die Funde der Kurganen von Csernjakhova-Novoszeljk und Czarevsina;²⁾ worunter den ersten auch die russische Fachliteratur als ungarischen Ursprungs erachtet.

Der Fund von Bánkut hängt ebenso mit letzteren zusammen, wie diese mit den übrigen Funden von Ungarn. Dieser Zusammenhang bezieht sich aber nur auf das Aufhängen des Bügels. Ausserdem ist der Bügel durch eine breite Sohle charakterisiert (Le Coq: Bilderatlas, Fig. 70.), welche an den zwei Rändern mit Bord und bis zu Ende mit Rücken befestigt ist. Dieser Befestigung begegnen wir bei den meisten Bügeln mit breiter Sohle. Hiemit genügt uns auf die Funde von Bodrogvécs, Csorna, Csongrád, Karos, Nagykövesd, Lébény-Szentmiklós, Székesfehérvár-Demkóhegy und Kenézlő zu berufen.³⁾

Wie auch aus diesen Analogien zu sehen ist, sticht der Bügel von Bánkut nicht wesentlich von einer, wenn auch kleineren, Gruppe der Landnahmezeit ab, somit nicht von früher datiert werden kann.

Dasselbe bezeugt auch die Trense, welche nach ihrem Typus eine sogenannte Füllentrense ist. Der Zügelring ist nicht zylindrisch, sondern flach, was auch bei vielen vaterländischen Funden zu sehen ist. Namentlich bei den Funden von Bezdéd, Eger, Csorna, Karos, Kisdobra, Muszka, Szentes-Naphegy, Tinnye, Bihar, Szekszárd, Pilin-Sirmányhegy, Eger-Almagyar, Gödöllő und Kenézlő.⁴⁾

Die Trense von Bánkut ist viel sorgsamer als die angeführten bearbeitet und ihr Ring ist nicht ganz flach. Ihre Form weicht insofern von den übrigen ab, dass während diese einen von zwei parallelen Ebenen gebildeten Cylinderschnitt darstellen, jene von Bánkut als von ebenfalls zwei parallelen Ebenen begrenzter Kegelschnitt betrachtet werden kann.

Dieselbe hat aber noch eine andere Eigentümlichkeit. Der die Ringe haltende stabartige Mittelteil ist sehr sorgfältig bearbeitet. Der die

¹⁾ Die auf diese Funde bezügliche Literatur siehe unter dem ungarischen Text in den Notizen 1—10.

²⁾ E. dort 11—14.

³⁾ E. dort 15—21.

⁴⁾ E. dort 8., 22—33.

Ringe berührende Teil ist nach dem Muster der Bügelsohle bearbeitet und bildet damit sozusagen eine Garnitur. Dasselbe bezeugt auch die Schnalle, welche auch nach Art der Zügelringe bearbeitet ist.

Die vergoldete silberne Torques weist auch nicht auf frühere, der Landeseroberung vorangehende Zeit hin. Dieselbe ist uns im Nachlasse von früheren wandernden Völkern unbekannt. Unter unseren landnahmezeitlichen Funden kommt dieselbe ganz ähnlich bearbeitet in den Gräbern von Arad-Földvár, Csorna-Csatár, Kaba, Kecskemét, Fábiansbestyén, Gerendás, Külső-Pusztakovácsi, Nagykapornak, Kiszombor und Gorzsa vor.⁵⁾ Diese Funde stammen aus dem XI. Jahrhundert. Diejenige von Bánkut weist aber auf früher hin.

Dies bezeugt einerseits die mit Sammanide Dirhem zugleich gefundene Torques von Galgóc,⁶⁾ anderseits der Fund von Blumenhangen. Beim letzteren, ferner bei jenem von Galgóc sind die analogen Torques-Stücke samt Münzen mit arabischer Inschrift, also wahrscheinlich Sammanide-Münzen vorgekommen,⁷⁾ welche beide Funde vom X. Jahrhundert datieren.

Spiegel sind bisher in den als landnahmezeitlich bestimmten vaterländischen Funden nicht gefunden worden. Der von Hampel als aus dieser Zeit stammend erachtete Spiegel von Detta ist viel älter, namentlich römischerzeitlich, während jener von Csorna germanischen Ursprungs ist.⁸⁾

Der Spiegel von Bánkut gehört zu den runden Spiegeln, obwohl entschieden festzustellen ist, das derselbe einen metallenen Griff hatte, welcher aber vielleicht noch vor der Beilegung abgebrochen ist. Der Spiegel war aus sogenannter weiser Bronze verfertigt. Die spiegelnde Fläche ist glänzend geschliffen und obwohl durch mehrere Patinaflecke beschädigt, spiegelt sieno oh immer ganz gut. Die Rückseite ist ungewöhnlich geziert. Namentlich während unsere bisher bekannten Spiegel an der Rückseite höchstens mit geometrischen Figuren geziert waren, befindet sich an unserem Spiegel schon eine figurierte Verzierung. Sein Durchmesser misst 9.5 cm. Der gezierte Teil der Rückseite ist mit einem 4 mm hohen und 6 mm breiten Bord umgeben. Der Spiegel ist Gussarbeit. (XXI.)

Die daran befindliche Figur ist folgende: Mit dünnen wellenartigen Relief-Linien ist das Wasser dargestellt, worin zwei Fische (scheinbar Wells) einander jagend rundum schwimmen. Die Ausarbeitung der Fische ist sehr sorgfältig, sogar kunstfertig. In der Mitte zwischen den zwei Fischen befindet sich eine Wasserpflanze mit einer Blüte und einer Knospe. Über dem oberen Fisch (an der dem Griff entgegengesetzten Seite) ist ein kleines Flügeltierchen (wahrscheinlich Wasserjungfer.).

⁵⁾ E. dort 34—47.

⁶⁾ E. dort 48—50.

⁷⁾ E. dort 51—53.

⁸⁾ E. dort 54—62.

Unter den europäischen Funden ist, nach unserem Wissen unser Spiegel einzig in seiner Art. Die bisher erworbenen Analogien stammen ohne Ausnahme alle aus Asien.

Der eine Spiegel (XXII, 1.) von Korea⁹⁾ ist ein typischer runder Spiegel ohne Griff, aber wie das bei unseren völkerwanderungszeitlichen Spiegeln der Fall ist, an der Rückseite mit einem in der Mitte durchbohrten Höcker versehen, welcher zum Aufhängen des Spiegels diente. Bei diesem Spiegel interessiert uns nicht die Konstruktion, sondern die Verzierung.

Ihre Grundmotive sind mit dem Spiegel von Bánkut ganz identisch. Die Darstellung der Wasserwellen ist auch dieselbe. Nur die Bewegung und die gegenseitige Lage der Fische ist bei den zwei Spiegeln verschieden. Denn während auf dem Spiegel von Bánkut die zwei Tiere rundum schwimmend einander jagen, sind die Fische auf dem Spiegel von Korea ruhig schwimmend dargestellt, welche gar keine lebhaftige Bewegung verraten. Dies beweist auch der Umstand, dass während dort die zwei Fische zwar mit dem Rücken gegeneinander gekehrt sind, ihre Kopfhaltung aber daran hinweist, dass sie einander beobachten, schweben hier übereinander und sind scheinbar durch gar keine Szene miteinander verbunden.

Auf dem Spiegel vom Korea fehlen die Wasserjungfer, Blume und Knospe, auf dem von Bánkut der Höcker. Dieses Konstruktionselement füllt die Mitte des Bildes auf dem koreanischen Spiegel aus, ohne welchem das Bild nicht harmonisch wäre. Aber während hier der Künstler sich eben dieser Konstruktion anpasste, ersetzte derselbe dort, beim Spiegel ohne Griff, den durch Konstruktionsänderung entstandenen Mangel durch Anwendung von Blume und Knospe.

Der andere Spiegel¹⁰⁾ ist mit Griff versehen (XXIII, 1.), seine figurierte Verzierung ist noch vielmehr dem Spiegel von Bánkut ähnlich. Die auffallende Verschiedenheit zwischen beiden liegt darin, das beim koreaner der breite Bord sich stark verschmälert innerhalb dessen ein fast doppelt so breites Band rundum geht, welches mit Ranken ausgefüllt ist. Selbst die Bearbeitung des Griffes ist merkwürdig; er gehörte scheinbar nicht organisch zum Spiegel, obwohl dieser zweifellos in einem Stück gegossen wurde. Ebenso auffallend ist die Beibehaltung des Höckers, obwohl dessen Rolle hier schon der Griff übernommen hat.

Das Grundmotiv, die Darstellung des Wassers, ist auch hier beibehalten samt den zwei Fischen, die einander ebenso jagen, wie das beim bánkuter Spiegel der Fall ist.

Dieselbe unruhige Lebhaftigkeit bemerken wir auch bei jenem Spiegel (XXIII, 3.), welcher sich in der Ethnographischen Sektion des Un-

⁹⁾ Bossert: Geschichte des Kunstgewerbes. III. S. 141. Abb. 1.

¹⁰⁾ Chosen Koseki Zufu. IX. Tokyo 1929. Th. 1209. Nr. 3994.

garischen National Museums befindet.¹¹⁾ Dieser Spiegel geriet mit der Sammlung des Grafen Eugen Zichy in das Museum, welcher denselben in Peking kaufte. Leider ist sein Fundort ebenfalls unbekannt. Sein alter dürfte dem des vorigen gleich sein, was ungeachtet seiner Verwetztheit auch die fast gleiche Einteilung verrät. Der wesentlichste Unterschied besteht im Mangel an Griff.

Hinsichtlich der Einteilung ist dem vorigen jener Spiegel sehr ähnlich (XXIII. 2.), welchen das berühmte „Kin shih so“ Werk im 6. Band unter den Erzmonumenten erwähnt.¹²⁾ Der neben dem Spiegel befindliche chinesische Text lautet also: „Spiegel mit zwei (ein Paar) Fischen. Spiegel mit einem Fisch (gibt es) sehr viele, aber von Ku erfundenen (gibt es) nur einen einzigen“. Nämlich nach der Legende war Ku eine Fee, welche die derartigen Spiegel erfand.

Viel weniger künstlichen Sinn verrät der Spiegel von Silla, welcher (XXII. 3.) in Süd-Korea ans Tageslicht kam. In seiner diesbezüglichen Mitteilung stellt H. Eckardt fest,¹³⁾ dass uns auch aus der Tang-Zeit (618—907) aus koreanischen Gräbern stammende zahlreiche Spiegel hinterblieben sind, welche reicher, aber schwerfälliger bearbeitet und mit Vorliebe mit Ranken und Tiermotiven geziert sind.

Beachtenswert ist auch jenes Bruchstück (XXII. 5.), welches H. Béla Pósta im Museum von Minusinsk entdeckte. Dieses Stück ist bei Tesinsk gefunden worden. Leider sind uns nähere Umstände dieses Fundes unbekannt. Aber in Beachtung der Umstände der Funde von Bánkut und Silla müssen wir annehmen, dass wir auch hier mit Grabesbeilage zu tun haben, ebenso wie im Falle der anderen zwei Spiegel von Minusinsk.

Darunter ist der eine (XXII. 4.) dem in Ethnographischen Museum befindlichen Exemplar und demjenigen des „Kin shih so“ ähnlich. Vom Griff abgesehen stimmt dieses Exemplar auch mit dem oben geschilderten überein, welches im fürstlichen Museum von Korea aufbewahrt wird. Wir müssen aber bemerken, dass dasselbe in dieser Gruppe das entwickeltste ist. Die innerhalb des glatten Randes rundumgehende Verzierung ist unter allen die mannigfaltigste, das im inneren Kreis befindliche Feld ist auch viel lebhafter und weist neben den Fischen auch Pflanzen-Verzierungen auf. Sehr beachtenswert ist auch der Umstand, dass im äusseren Kreis unter den Pflanzenzierden auch jene kleinere Blume und Wasserjungfer vorkommt, welche sich in der Mitte des Spiegels von Bánkut befinden. Dieses Exemplar ist in Biisk zum Vorschein gekommen.

Dessenungeachtet steht unser Spiegel von Bánkut demjenigen im Museum von Minusinsk aufbewahrten am nächsten, welcher bei Kuraginsk (XXII. 2.) aufgefunden worden ist. Diese Übereinstimmung besteht

¹¹⁾ Gefälligste Mitteilung der Herrn Felvinci Takács Zoltán und Visky Károly.

¹²⁾ Gefällige Mitteilung des Herrn Felvinczi Takács Zoltán.

¹³⁾ A. Eckardt: Geschichte der koreanischen Kunst. Leipzig, 1929.

im Mangel des mittleren Griffes und der Ausfüllung des so entstandenen freien Raumes mit Pflanzenverzierungen.

Das Alter des Spiegels zu bestimmen ist keine leichte Aufgabe. Ein Teil der geschilderten Exemplare stammt aus der Zeit der Wang-Dynastie, welche zwischen 935—1392 regierte. Aber nach der Feststellung des H. Eckardt stammt der Spiegel von früher her, denn wie wir sahen, ist derselbe schon zur Zeit der Tang-Dynastie, ja sogar schon in früheren Zeiten bekannt gewesen. Im fernen Osten hat derselbe also eine lange Vergangenheit hinter sich.

Es wird nicht uninteressant sein, einen Blick auf die Landkarte (S. 197.) zu werfen, welche die Verbreitung dieses Spiegels darstellt. Sein Vorkommen bezeichnen so ferne Punkte, dass wir von seiner Wanderung vorläufig kein richtiges Bild gewinnen können. Zu dieser Wanderung brauchte er gewiss sehr lange Zeit. Seine östliche, fast 500 Jahre lange, Vergangenheit bot ihm viele Möglichkeiten, um sich zur Zeit der grossen Wanderungen zu verbreiten.

Zu uns konnte er nicht früher, als zur Zeit der Landeseroberung gelangen, weil man die Funde von Bánkut nicht von früher datieren kann. Das pünktliche Datum musste aber das fremdeste und aller Wahrscheinlichkeit nach jüngste Stück des Fundes, also der Spiegel bestimmen. Diese Zeit müssen wir aber zwischen den 8. und 14. Jahrhunderten suchen. Pünktlicheren Aufschluss könnte uns aber nur die Auffindungsumstände der übrigen Spiegel, eventuell andere datumbestimmende Beilagen geben. Möglich dass der Spiegel den Fund als vom 13. Jahrhundert herrührend angibt, wo wir dann mit einem Monument der Tatareninvasionszeit zutun hätten. Für diese Feststellung geben uns aber die bisherigen wenigen und unsicheren Analogien keinen sicheren Anhaltspunkt.

Dr. János Banner.

A SZEGEDI SZT. DEMETER TEMPLOM.

— Ásatások a szegedi Templom-téren. —

(Ide tartozik a XXVI. tábla.)

A lebontott szegedi *Szent Demeter-templom*ról eddig kétszer volt szó e folyóirat lapjain. Első ízben beszámoltam az 1925. évben folyó bontási munkálatokról s a bontás alkalmával felfedezett régi toronyról (Dolgozatok, 1925, 61—73.), második közleményemben pedig számot adtam a Demeter-templomnak a bontás folyamán s az alapok kiásása alkalmával megállapított különböző korú át- és újraépítéseiről (Dolgozatok, 1927, 188—208.).

Ez utóbbi ismertetésem folyamán megemlítettem azt is, hogy a régi toronyhoz tartozó első, második és harmadik templom nem a toronytól keletre feküdt (mint a későbbi negyedik és ötödik templom), hanem tőle nyugatra volt, de ezekből a régebbi építményekből addig mindössze csak a szentélyeket ismertük. A hozzátartozó régi templomhajóknak a feltárása céljából 1926. november havában rendszeres ásatást kezdtem a torony nyugati oldalán. A torony észak-nyugati saroktámpillérének (XXVI. tábla, 1. kép, A) kezdve az ásatást, már az első ásónyomra rátaláltunk egy körülbelül 1·00 m széles régi falra, amely ugyan a lebontott templom többi falával egyirányú volt, s csatlakozott a torony sarkához, csak az volt a felteendő, hogy ez a csatlakozás nem a torony falához szolgált, hanem a saroktámpillér ferde felületéhez volt toldva minden bekötés nélkül. Tehát nyilvánvalóan nem volt egykorú a toronnyal, hanem későbbi idő hozzáragasztása. Ez a fal körülbelül 13 m hosszúságban folytatódott nyugat felé, de ott hirtelen vége szakadt (B). A fal téglanyaga nem volt egységes, nem volt az egész falban úgyszólván egyetlen egy ép téglát sem, s ezek a darabtéglák is a legkülönbözőbb méretűek voltak. Meglátszott a falon az is, hogy több ízben toldozták, különféle vékonyabb falrészletek maradványai maradtak meg rajta. Mindakét oldalán megvoltak a régi vakolás nyomai is. A torony sarkától számítva 8·40 m távolságban csatlakozott ehhez a falhoz az északi oldalán, derékszögben álló 1·65 m széles és kb. két és fél m hosszú másik régi fal, amelynek a téglái azonban nem voltak a főfalba bekötve (C). Olyan volt ez, mint valamely támpillérnek az alapja. Sajnos, ebben az irányban nem folytathattam az ásatást, mert

ott kezdődött az utca új aszfaltburkolata, amelyet nem lehetett megbolygatni. Pedig ott okvetlenül kell még több falnak lenni, mert azon a helyen állt valamikor Lukács zágrábi püspöknek 1501-ben emelt Mária-kápolnája (vö. Dolgozatok, 1927, 201.). Valószínűnek tartom tehát, hogy a feltárt régi fal legutóbb ehhez a régi kápolnához tartozott.

A kiásott faltól dél-keletre mintegy négy és fél m távolságra kiástunk egy másik régi falat (D—E), amely amazzal párhuzamos irányban haladt, azonkívül a déli toronyfal folytatásának látszott. Ez a fal jóval vastagabb volt az elsőnél, mert átlag 1·70 m volt, de annyi toldozás és foldozás, kivágás és hozzáépítés volt rajta, hogy eredeti alakját és méreteit csak nagyjából lehetett megállapítani. Tizenkét és fél méter hosszúság után ez a fal is elfogyott s minden további nyom nélkül hirtelen véget ért. Egy ledőlt falrészlet volt mindössze a folytatása és csatlakozása nem volt semerre sem. Ennek a falnak a téglái is igen vegyesek és leginkább darabokban voltak.

Ennek a téli ásatásnak a folyamán még négy más helyen is kíséreltem meg mély árok és gödrök ásásával a templom többi falának a feltárását, de minden siker nélkül. Leomlott falrészletek mindenütt kerültek elő, de eredeti helyén levő falat ekkor többet nem találtam. Ezt a sikertelenséget valószínűleg az magyarázza, hogy akkori kutató árkaik mind közvetlen a legutolsó templom főhomlokfala s a torony előtt húzódtak. Azon a helyen ugyanis a templom hatalmas méretű barokk oromfalának igen mélyre ásott alapozása miatt bizonyára nagy területen ásták fel a földet, s akkor kiszedhettek onnan minden régebbi falrészletet is. Az 1926. évi ásatást azzal a meggyőződéssel fejeztem be, hogy ezuttal nem sikerült a régi templom keresett hajóját megtalálni.

Két év múlva a véletlen tárta fel a keresett falakat. 1928-ban, mikor hozzáfogtak az új Templom-tér rendezéséhez, át kellett helyezni Köllő Miklósnak, a Milleniumkor állított Szentháromság-szobrát. A szobor eltávolítása után az alapok kiásása alkalmával előkerült a szobor alépítménye alatt egy vastag régi téglafal. A Szeged város tanácsától kért újabb ásatási segéllyel aztán feltártam ezt a falat s a hozzá csatlakozó részeket.

Sajnos, akkor is hamarabb fogyott el az ásató munkások bérére engedélyezett pénz, mint az ásatni való régi fal, s így nem tudtam a szükséges *egész* területet felásni. A falak egy része még most is ott lappang felásatlanul a Templom-tér kövezete alatt.

*

A lebontott Szentháromság-szobor körülbelül 23 méternyire állott a régi templom főhomlokzata előtt, hozzávetőlegesen annak meghosszabbított főtengelyében (XXVI. tábla, 1. kép, P). Itt húzódott tehát a megtalált régi fal, északnyugat-délkeleti irányban, nem egészen párhuzamosan az elbontott utolsó templom főhomlokzatfalával. A föltárt fal egész hossza 22·5 m volt, s a mai földszín alatt különböző mélységben (0·70—0·90—

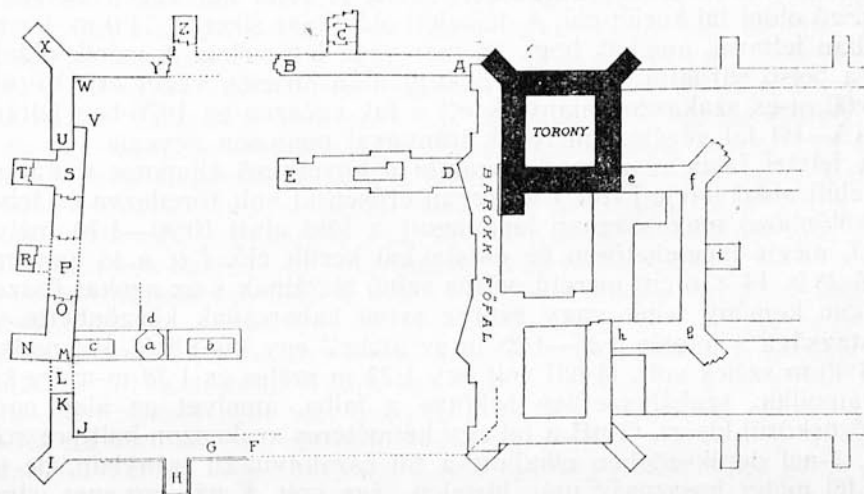

Abb. 1. kép.

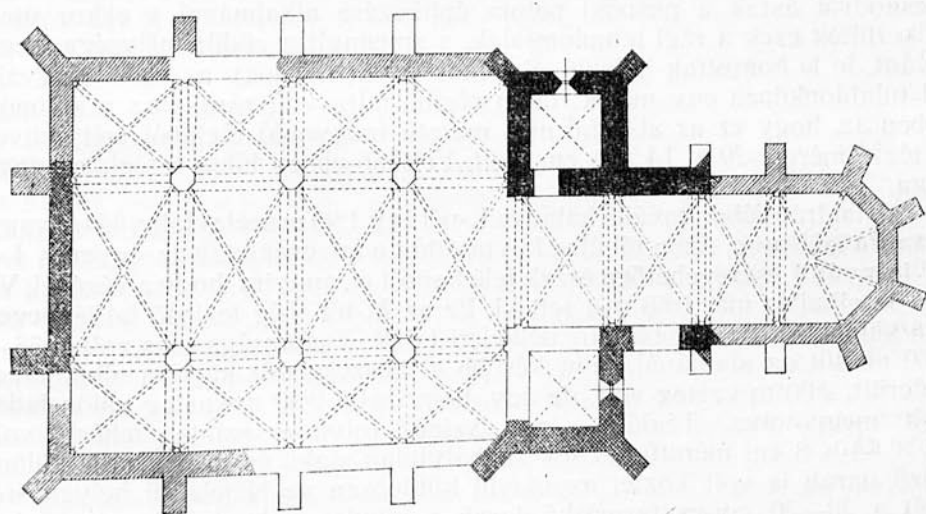

Abb. 2. kép.

1·25—1·70 m.) volt felső kitöredezett széle. A főfal két végén egy-egy csatlakozó oldal fal került elő. A délkeleti oldalfalat sikerült 11·0 m. hosszúságban feltárni, anélkül, hogy itt már vége lett volna. A másik oldal fal is (a belső saroktól számítva) 5·30 m után hirtelen véget ért. Körülbelül 6·00 m-es szakaszon hiányzik ott a fal, egészen az 1926-ban feltárt egyik (A—B) fal végéig, amelynek irányával pontosan egyezik.

A feltárt falak részletes vizsgálata a következő állapotot mutatja: A délkeleti oldal teteje F-től J-ig ugyan erősen ki volt töredevezve és felső széle különböző magasságban lappangott a föld alatt (0·90—1·70 mélységben), mégis meglehetősen ép oldalakkal került elő. Ezt a jó kemény égetésű $28 \times 14 \times 6$ cm méretű, vörös színű tégláinak s az azokat összetartó igen kemény fehér vagy szürke színű habarcsnak köszönhetette. A fal vastagsága a tetején 1·26—1·28 m az aljánál egy kis kifelé álló padka miatt 1·40 m széles volt. H-nál volt egy 1·27 m széles és 1·38 m-nyire kiguruló támpillér, szabályszerűen bekötve a falba, amelyet az alap padkája köröskörül kísért. G-nél a fal egy kétméteres szakaszon boltívre volt állítva. J-nél derékszögben elhajlott a fal északnyugati irányban, de itt két és fél méter hosszúság után hirtelen vége volt K-nál, egyenes, sima falvégződésben. Saroktámpillér volt I-nél szervesen hozzáépítve; szélessége a falvastagsággal volt egyenlő, hosszúsága az oldalán 1·70 m.

Ásatásaim után néhány hónappal a Templom-téren egy nagy meszesgödört ástak a püspöki palota építkezése alkalmával s ekkor újra előkerültek ezek a régi templomfalak, s amennyit a gödör mélysége megkívánt, le is bontottak belőlük. S akkor derült ki, hogy az előbb tárgyalt fal tulajdonképpen egy másik, talán régibb falra volt rárakva s a különös ebben az, hogy ez az alsó fal más méretű (nagyobb) téglából volt építve. A tégl mérete $29 \times 14 \times 8$ cm. volt. Feltűnő ebben főleg a tégl vastagsága.

A fal irányában tovább haladva L-nél egy 1·90 m széles falnyílásra vagy hézagra találtunk. Azon túl újra folytatódott a fal, csakhogy az egyenes I—W irányától észrevehetően észak felé hajlott el, annyira, hogy a végénél, V-nél az elhajlás már 0·68 m-t tett ki. Ez az M-től V-ig terjedő fal lényegesen különbözött az előbb leírt délkeleti faltól. Vastagsága más volt, 1·55—1·60 m, sőt az aljánál, mint később a meszesgödör kiásása alkalmával kiderült, 2·00 m vastag volt, de úgy, hogy belül 0·30 m vastag külön fallal volt megpótolva. Téglája sárga színű (olykor szinte fehér) volt $28 \times 14 \times 8$ cm méretű, de sok szabálytalan alakú és méretben is különböző darab is volt közte, azonkívül különösen az N jelzésű helyen sok volt a 20—30 cm-es terméskő-darab s mindez valami hol gyenge, hol igen erős barna színű habarcsba volt rakva. A fal két helyen igen mélyen ki volt törve, P-nél 3·30 m szélességben (itt állott ezelőtt a Szentháromság-szobor), azután S-nél, 2·30 m szélességben. Három helyen volt a fal külső oldalához támpillér állítva. Az első N-nél, egészen a fal sarkánál, ez 1·50 m széles és 2·12 m hosszú volt, de sajátságos volt az elhelyezése, mint az alaprajzból látható. A fal az L nyílás oldalán, M-nél egészen

síma volt, utólagos kitörésnek nyoma sem volt. Ha ez a 1.90 m széles (L) nyílás ajtó lett volna, akkor annak egyik oldala nem simulna hozzá a támpillérhez, hanem bizonyosan a 4.40 m széles (J—M) falfelület közepén volna vágva. De különben sem mutatott rá semmi jel arra, hogy a nyílás helyén valamikor ajtó lett volna beépítve. A P jelzésű kitörés helyén volt egy második támpillér (R), vastagsága 1.40 m, hossza 1.85 m volt. Ez azonban valószínűleg nem a fallal együtt épülhetett, mert a meszesgödör ásása alkalmával hamar kiszedték az alapját is, holott a csatlakozó falból még sok maradt a földben. A harmadik támpillér (T), a második falkitörés helyén volt (S), mérete 1.50×2.00 m.

A templomhajó belseje felé — néhány vékony újabbkori falmaradványon kívül — csak egy helyen csatlakozott egy vastag régi fal az eddig ismertetett főfalhoz: M-nél derékszögben indult el s a délkeleti oldalfallal párhuzamosan haladt egy 1.65 m széles fal 9.30 m hosszúságban. Ez azonban nem volt bekötve a főfalba, azonkívül mindenféle törmelék téglából készült, egészen olyan volt, mint az alaprajz A—B és D—E fala. Két helyen c-nél és b-nél szabályos négyszögű fülkeszerű üregek voltak a fal közepén, látszólag sírhelyek, bár csontvázat nem találtunk bennük, a-nál azonban egy téglából falazott letompított sarkú pillér maradványa került elő. (Vörös színű téglái $27 \times 13 \times 6$ cm méretűek voltak.) Miután azonban ez a pilléralapot mutató faldarab nem korrespondál a külső fal H támasztópillérével, nem valószínű, hogy boltozathordó pillér lett volna. Alatta különben volt egy $30 \times 15 \times 6$ cm méretű téglából rakott vastag fal, amely északnyugati irányban, a főfallal párhuzamosan haladt (d), de kis darab után le volt faragva és folytatása nem volt.

Visszatérve a főfalhoz és folytatva vizsgálatunkat egy újabb, az előbbtől eltérő falat találunk U—W—X—Y irányában. Ennek a falnak az iránya pontosan egyezik az I—J—K faldarabéval s így feltehető, hogy valamikor a középső vastag (M—O—P—S—V) fal tetején összeköttetése volt amazzal. Egy darabon U-nál most is rajta feküdt a vastagabb falon. Ez a fal azonban nem egyezik sem anyagban, sem méretben, sem kivitelben a tulsó oldalon levő másik fallal, amellyel együtt valamikor a templomhajót körülfogták. U-tól W-ig 4.00 m hosszú, ott aztán derékszögben elhajlott északkelet felé, pontosan a már régebben feltárt és a toronyhoz csatlakozó A—B fal irányában. Y-nál hirtelen véget ért, ki volt töredevez, olyan mélyen, hogy még az alapját is kiszedték. Z-nél maradt meg egy támpillér (1.20×2.05 m) csonkja; a falsaroknál (X) pedig egy teljesen bekötött saroktámpillér (1.25×2.25 m) volt. A fal vastagsága a főfal darabján csak 1.15 m volt, az oldalfalon pedig 1.26 m. Anyaga nem volt egységes, habarcsa hol fehér-szürke, hol vöröses-barna volt, téglái pedig különbözők, $30 \times 15 \times 6$ és ennek darabjai leginkább, de igen sok törmelék is volt közte.

Az N támpillér folytatásában húzódó belső vastag falnak (c—a—b) nem volt párja a T támpillér irányában.

*

Ha már most szemügyre vesszük a feltárt falak alaprajzát, első pillanatra is kétségtelennek látszik, hogy egy templomhajónak a falai voltak és pedig *háromhajós* templomé. Ez a templomhajó, belül mérve, (szentély nélkül) 34·10 m hosszú és 19·90 m széles volt. S ha kiegészítjük a hiányzó részeket, megállapítható, hogy a középhajó szélessége 8·00 m, az oldalhajók közül a déli 4·30 m, az északi pedig 4·60 m széles volt. A megmaradt két oldalsó támpillér (H és Z) tanúsága szerint pedig négy szakaszból állott a hajók hossza.

Ha megkeressük a kapcsolatot a templomhajó és a korábban feltárt szentélyek között, akkor a következő eredményre jutunk: A megtalált templomhajó kétségtelenül hozzátartozik a lebontott Szent-Demeter-templomhoz, ezt a fekvése és a szentélyekhez való helyzete bizonyítja. De hogy a két, illetőleg három régi szentély közül melyik tartozott ehhez a hajóhoz, nem könnyű megállapítani. Tudvalevőleg ilyen kérdés megfontolásánál nemcsak az épület méretei és arányai, hanem legfőképpen a falak anyagának és építési technikájának egyezése birnak döntő bizonyító erővel. A falak állapota, minősége, mérete, vastagsága, a téglák anyaga, keménysége, színe és legfőképpen mérete, kétségbevonhatatlan bizonyítékok e kérdés megoldásánál.

Meglepetés volt tehát, hogy teljes egyezést úgyiszólván sehol sem találtunk a két épületrészlet falai között. Mindenekelőtt nem találjuk a falakban azokat a kisméretű téglákat, amelyekből a fenmaradt nyolcszögű torony emeletei épültek. Úgy látszik a toronyhoz tartozó eredeti épület egészen elpusztult, vagy talán soha sem is volt ilyen téglából épített temploma. De akkor kellene egy a toronymál *régebbi* templomépületnek lenni, amelyhez a tornyot később építették hozzá, mert ezt is fel lehet tételezni. De ennek sem lehet semmi nyomát sem találni. Legvalószínűbbnek látszik, hogy az a háromhajós bazilika (csarnoktemplom nem igen lehetett), amelynek a falait a két feltárt oldalfal és homlokfalrészlet határoz meg, ahhoz a szentélyhez tartozott, amelynek keletkezését annak idején a XIV. század végére, Zsigmond király uralkodásának idejére tettem. (Dolgozatok, 1927, 195.) Ennek az alaprajzát mutatja a XXVI. tábla 2. képe.

A főfal középső része (M-től V-ig) mindenesetre régibb eredetű, s akkor nagyon valószínű, hogy a hozzátartozó szentély az volt, amelynek *egyenes* zárófalát (XXVI. tábla, 1. kép, f—g) akkor bontották le, amikor az előbb említett Zsigmond korabeli újabb szentélyt építették. Valószínű azonban, hogy nem az egyenes záródású szentély *első* formájához tartozott, hanem akkor épült, amikor ennek a szentélynek derékszögben álló, kevésbé kiálló pilléreit lefaragták s a sarkaira u. n. saroktámpilléreket építették. (V. ö. Dolgozatok, 1927. 191. és 2. kép és XXVI. tábla, 1. kép f és g). Ennek a szentélyzárófalnak a közepére is tettek egy támpillért, (u. o. 192.), amelynek analógiáját látom a főfal közepén megtalált R jelzésű támpillérben. Hogy ez utóbbinak mi célja volt, nem egészen világos. Azt hiszem, nem tévedek, amikor ezt a véleményemet nyilvánítom,

hogy ez a *régibb* templom nem volt háromhajós. Legalább akkor, amikor a régi toronyhoz (és a tulsó oldalon volt párjához) hozzáépítették a saroktámpilléreket, semmi esetre sem lehetett a templom háromhajós. Ezt mutatják többek között a háromhajós templom (XXVI. tábla, 2. kép) oldalfalainak szabályellenes csatlakozásai a tornyok saroktámpilléreihez. Ha pedig feltételezzük azt, hogy egy régebbi háromhajós bazilikának oldalfalai valamivel beljebb csatlakoztak a toronyhoz, akkor kiderül az, hogy a templom olyan keskeny lett volna, hogy nem lehetett háromhajósra építeni. Így nem marad más hátra, mint arra gondolni, hogy ez a legrégibb templom bizony csak *egyhajós* épület volt, egyenes záródású szentélyel, a szentély mellett álló toronnyal. Lehet, hogy ezt a tornyot, illetve a torony nyolcszögű részét egyszer egy Franciaországból jött ciszterciarendű barát építette, aki Toulouse vidékéről jött, mert mint más helyen megírtam (Szegedi Szemle, 1931. 22—24. sz.), a mi tornyunk és a toulouse-vidéki tornyok között feltűnő hasonlóság, sőt részletekig menő egyezés van.

Ilyen egyhajós, négyzetes apsiszal bíró templomok egyébként hazánkban különösen Sáros-, Szepes- és Abauj-megyében épültek nagy számmal.

Ez a legrégibb templomunk mai viszonyaink mértékeivel mérve bizony elég kicsi volt. De ha meggondoljuk, hogy milyen kevés lakosú kis hely lehetett akkor még Szegednek ez a vár alatti városi része, amelynek ez volt a temploma, akkor nem fogunk ezen csodálkozni. A kis templomméret egyáltalán nem meglepő és semmi különös következtetésre nem alkalmas, ha tudjuk, hogy e korbéli templomaink általában igen szerény méretűek voltak. Még a püspöki székesegyházaink hossza is 75 és 39 m között volt, apátsági és plébánia-templomaink még ennél is kisebbek voltak. Ez utóbbiak ritkán voltak 30 m-nél hosszabbak s így nem mondható, hogy a szegedi 37 m hosszú templom nagyon kicsi lett volna.*)

Dr. Cs. Sebestyén Károly.

*) Az természetesen minden történelmi alapot nélkülöző egyszerű kitalálás, hogy a szegediek Szent Demeter a halászok és pásztorok védőszentje tiszteletére először fatemplomot építettek, amely „torony nélkül álló egyszerű bazilika volt, amelynek deszkafalait később téglából építették ujja”. (Szegedi monográfia, 1927. Szeged multja, 3.)

DIE ÄLTESTE KIRCHE ZU SZEGED.

(Hierher gehört die Tafel XXVI.)

Zweimal berichteten wir schon an dieser Stelle über die alte Kirche des Hl. Demetrius, welche in den Jahren 1913—1925. abgerissen wurde. (Vgl. Dolgozatok, 1925, 61. ff. und 1927, 188. ff.) Jetzt kommen wir zum drittenmal mit einem kurzen Bericht über die vor der alten Kirchenfront veranstalteten Ausgrabungen. In den früheren Berichten erwähnte ich, dass es gelungen war fünf verschiedene Bauperioden der Kirche festzustellen. Damals fand ich die vollständigen Grundrisse der beiden letzten Kirchen, aber von den drei ersten konnte ich nur Chor und Apsis feststellen. Jetzt ist es endlich gelungen die zu diesen Apsiden gehörigen Schiffe auszugraben. Die erste Kirche war demzufolge ein kleineres einschiffiges flachgedecktes Gebäude mit viereckigem Chor und gerade geschlossener Apsis, die später eingewölbt wurde. Als man dann beiläufig am Ende des XIV. Jahrhunderts die Schlussmauer des Chores durchbrochen und den Chor um Bedeutendes verlängert hatte, hat man auch das Kirchenschiff durch zwei Seitenschiffe vergrößert, so dass es zu einer dreischiffigen Basilika wurde. Der alte Turm, der unten viereckig, in seinen drei Stockwerken achteckig ist, überlebte alle Bauperioden, und wurde vor dem Abbruch gerettet. Er steht heute zum Kunstdenkmal erklärt und restauriert auf dem neuen repräsentativen Kirchenplatz des neuen grossen Domes, als Zeuge einer längst vergangenen Zeit, und als das einzige und älteste mittelalterliche Baudenkmal des ungarischen Tieflandes.

Dr. Karl Cs. Sebestyén.

SZEGEDI TŰZELŐ- ÉS FŰTŐBERENDEZÉSEK A XVIII. SZÁZADBAN.

(Ide tartozik a XXVII. és XXVIII. tábla.)

A hazánk területén a multban használatban volt *tűzelő- és fűtőberendezésekről* általában keveset tudunk s az a kevés is leginkább csak írásbeli adatokon alapul. Régi konyhák és fűtőberendezések, kemencék, kályhák egészben és a maguk helyén egyáltalán nem maradtak reánk. Ami megmaradt belőlük, az csak egy-egy részlet, esetleg egyes kályhacserepek, legjobb esetben egy-két a helyéről kiszakított díszesebb régi kályha valamelyik múzeumban. De az ilyen megmentett egyes darabok nem adnak teljes felvilágosítást az általános tűzelőberendezés egykori alakjáról és szerkezetéről, sem a házban való elhelyezéséről s különösen nem a füstelvezetés fontos kérdéséről. Ezért rendkívül fontosak az olyan egykorú és hiteles tervrajzok, amelyeknek segítségével sikerül e kérdésekre némi világosságot vetni.

A szegedi városi múzeum gyűjteményében van huszonnégy darab ilyen rajzlap, amelyeken részint a volt szegedi vár falain belül, részint ezeken kívül, a város területén állott egykori épületek tervrajzai láthatók. A legrégebbi lap 1750-ből való, az utolsókát 1776-ban rajzolták. Valamennyi tehát a XVIII. század harmadik negyedéből való, s valamennyin világosan láthatók az akkori konyhák és fűtőberendezések is. Kedvező körülmény még az is, hogy a tervrajzokon ábrázolt épületek között csak négy az egyemeletes, a többi mind földszintes. Azért fontos ez, mert a földszintes házak tervrajzain jobban meg lehet figyelni a füstelvezetés módját és a kémények szerkezetét.

Lássuk először az egyes tervrajzokon előforduló tűzelő- és fűtőberendezéseket egyenként:

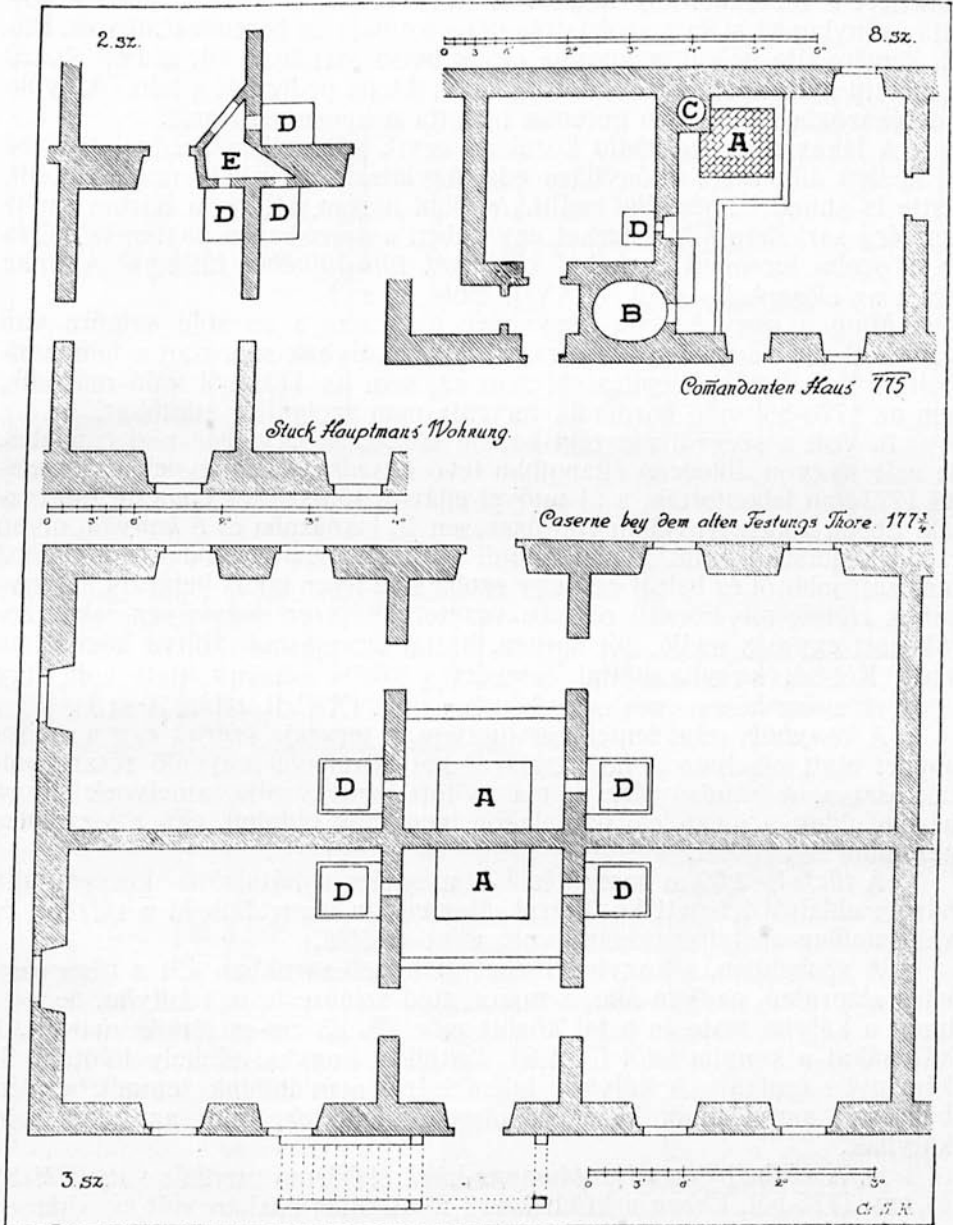
1. Egy 1750-ből való tervrajzon van ábrázolva a *Staabs-Profosen-Wohnung*, amelynek építési idejét a hozzáfűzött magyarázat szerint nem tudják és amely, mint a rajzból látni, két egymás mellé állított földszintes egysoros házból állott. Külön tető alatt volt mindegyik. Az egyik

traktus két részből állt: egy nagyobb szobából, a terv szerint Trink-Stube és emellett egy kisebb helyiségből, a *konyhából*. Ez utóbbi azonban három részre van osztva: a mestergerenda alatt húzódó fal kettőbe osztja, úgyhogy egyik része pitvarnak marad, a másik pedig újra két részre oszlik, a baloldali élelmiszeres kamra, a jobboldali ellenben a tulajdonképpeni konyha, vagyis inkább csak a tűzhely szűk területe a nyitott kémény alatt. Itt áll a hasábalakú, téglából épült és a tetején téglával kirakott asztal magasságú *nyitott tűzhely*. Hossza 1·60 m, szélessége 1·10 m. A tűzhely a helyiség egyik sarkában állt, két szabadon álló oldala mellett alig volt félméternyi férőhely. A konyha külső, pitvarszerű részével széles falnyílás kötötte össze, egészen olyan formán, mint a mai alföldi papszínház konyhájában.

A szomszédos nagy szobában, a konyha felőli fal mellett egy hatalmas négyszög alaprajzú *kályha* volt. Ez három részből állott: alul volt egy kb. 35 cm magas, 1·10 × 1·20 m méretű padka vagy láb, ezen emelkedett a kályha 0·80 m magas kocka-alakú alsó teste, ezen pedig állt a harmadik rész, a szintén kocka-alakú, de az alsónál valamivel keskenyebb teste. A kályha nem állt szorosan a fal mellett, hanem 20—25 cm-nyire ez előtt. A konyha felől volt a szája, ahonnan fűtötték. A ház másik traktusában volt még két, az előbbihez teljesen hasonló és méretű kályha. Az egyiket a konyha pitvarából fűtötték, a másikat a ház előszobájából, de ott a szája előtt *külön kis fülke* volt elébe építve, amelynek ajtaja az előszobába nyílt.

A három *kályha* a rajzon egészen síma, sem párkányuk, sem koronázásuk nincsen, nem is tűnik ki ebből a rajzból, hogy milyen anyagból épültek. A tervrajz magyarázó írása szerint az egyik kályha nagyon rongált és újjal pótolandó. De úgy látszik, nem csak ezt, hanem a másik két kályhát is kicserélték idővel, mert egy másik, 1776-ból származó tervrajzon, amely szerint a ház beosztása nem változott, a kályhák száma és helye is ugyanaz mint volt, azonban most *más* kályhák vannak a régiék helyén. Ezek az újabb kályhák is három tagból állanak, egy fehér színű alacsony lábon vagy padkán, *zöld színűre* festett hasábalak 0·75 m széles és 1·10 m magas (az egyiknek felül profilos párkánya is van), s ezen egy szintén zöld színű, de hengeralakú felső test áll, amelynek átmérője 0·63 m, és 0·95 m a magassága. A párkányos kályha hengertetőjén is van felül csipkés szélű párkány. Még az a változás észlelhető ezen az újabb tervrajzon, hogy a kályhák karcsúbbak és szorosan a falhoz simulnak, de még mindig *kívülről fűtik*. Ennek a fent említett díszesebb kályhának újabb és nagyobb, félig az előszobába, félig a szobába nyúló *fűtő-fülkét* építettek.

2. Volt a szegedi várnak egy különálló igen vastagfalú (1·10 m) egyemeletes épülete, amelynek földszintje egyetlen nagy bolthajtásos, oszlopos terem volt. Ez volt a vár tűzérsegi szertára, az *Artillerie Zeug-Haus*, ahogy azt az 1773-ban készített tervrajz mondja. Harminc ágyút és tizenöt mozsarat tartottak benne, a tervrajz magyarázata szerint. De még az emeletnek is több mint fele ilyen hadi célnak szolgált, mert ott volt a Rüst-

kammer (fegyvertár). Az emelet másik részén volt a *Stuck Hauptmans Quartier*, a tüzérkapitány lakása. A négyszobás, előszobás lakás konyhája aránylag kicsi és a szokástól eltérő formájú és berendezésű volt. Külön kéményalja nélkül, a konyha egyik belső sarkában állt a 1.60×2.20 m méretű nyitott, téglából épített *tűzhely*, felette pedig két a falból kinyúló s derékszögben találkozó gerenda tartotta a kémény sátorát.

A lakás négy *kályhája* közül az egyik a konyhatűzhellyel határos fal mellett állt, ezért fűtőnyílása oda, úgylátszik a tűzhely tetejére nyílt, füstje is annak kéményébe szállt. A többi három kályha a három szoba összeérő sarkában állt s ezeket egy ebben a sarokban a vastag falból és az előszoba lecsapott sarkából kiképzett *fűtő-fülkéből* fűtötték. A fülke ajtaja az előszobába nyílt. (XXVII. tábla, 2. sz.)

Mind a négy kályha négyszögű alaprajzú s ez zöld színűre van festve. Alapja vagy lába nincs rajzolva s a kályhák szorosan a falhoz szilultak. A kályhák felépítéséről sem ez, sem az 1775-ből való második, sem az 1776-ból való harmadik tervrajz nem szolgáltat adatokat.

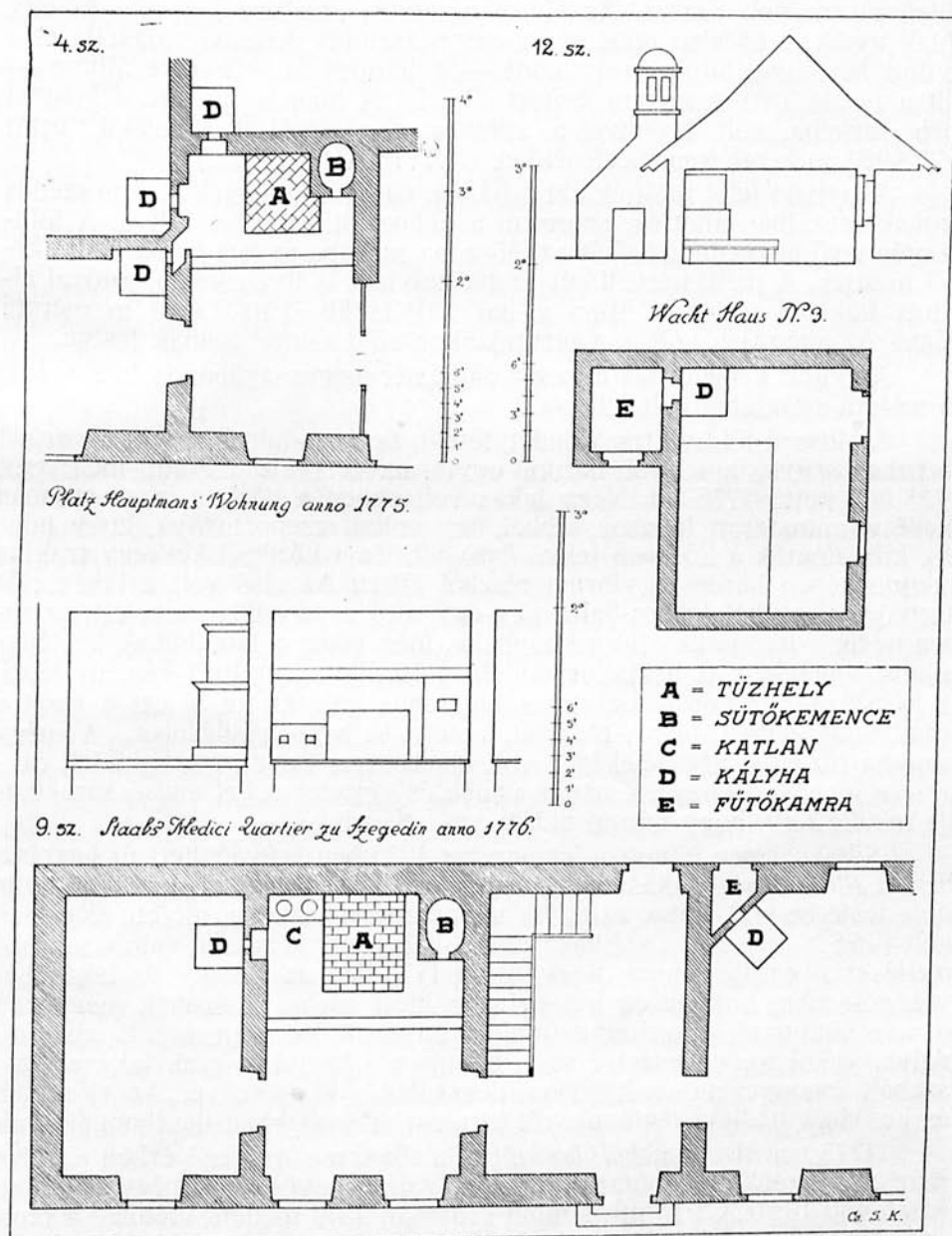
3. Volt a szegedi vár régi kapuja közelében egy igen régi emeletes, de már nagyon dűledező állapotban levő *kaszárnya*, amelynek az emeletét 1773-ban lebontották, s új tetővel ellátva, földszintes épületté tatarozták. Ebben a kaszárnyában volt összesen 16 lakószoba és 8 *konyha*, olyan csoportosításban, mint a mai alföldi parasztházban; minden konyhához tartozott jobbról és balról egy-egy szoba s az ilyen lakás bejárata a konyhának elülső, pitvarszerű részébe vezetett. Kétszer négy ilyen lakás sorakozott egymás mellé, két sorban, háttal egymásnak állítva közös tető alatt. Két-két konyha háttal összeért s közös kémény alatt volt, úgy hogy az egész házon csak négy kémény volt. (XXVII. tábla, 3. sz.)

A *konyhák*, mint fentebb említettem, a tervrajz szerint egy a mennyezet alatt elhelyezett fagerendával két körülbelül egyenlő részre voltak osztva. A hátulsó rész volt a nyitott kémény alja, amelynek sátora három oldalt a megfelelő házfalakon, negyedik oldalon, elől a vízszintes gerendán nyugodott.

A *tűzhely* 2.00 m hosszú és 1.30 m széles, a hátulsó fal közepén állt, három oldalról lehetett körüljárni. Magassága nem tűnik ki a rajzból, de valószínűleg asztalmagasságú volt, mint a többi.

A szobákban, a konyhai tűzhely felé eső sarokban állt a négyszögletes alaprajzú, padkán álló, a rajzon zöld színűre festett *kályha*, de úgy, hogy a kályha teste és a fal között még kb. 25 cm-es térköz maradt. A kályhákat a konyha felől fűtötték, füstjük a konyhai tűzhely fölött nyíló kéménybe szolgált. A kályhák felépítéséről nem tudunk semmit, a rajzból csak annyi tűnik ki, hogy olyanok lehettek, mint az eddig leírt kályhák.

4. A várbeli *Platz Hauptmanns* házáról három tervrajz van 1775-ből és egy 1776-ból. Ebben a kisebbszerű földszintes házban volt egy háromszobás lakás mellékhelyiségekkel, azonkívül volt még két szobája a padlás terében. Mind az öt szobában és a cselédszobában is volt egy-egy kályha.

A ház *konyhája* keskeny, hosszúkas, egy kisebb belső és nagyobb külső részre volt osztva. Az elülső a pitvar, amelybe két ajtó és egy ablak nyílik, a hátulsó részt pedig egy vízszintes gerenda választja el a nyitott kémény-aljától, amely alatt — a hátulsó fal közepére állítva — állt a 1.60×1.90 m méretű *nyitott tűzhely*. A tűzhely mellett, a konyha jobb sarkába volt beépítve a *sütőkemence*, kívül hasábalakú, belül 0.90×0.95 m kerek kemencefenékkal. (XXVIII. tábla, 4. sz.)

A konyha felől fűtötték azt a három *kályhát*, amelyek a szomszédos szobák sarkaiban állottak, szorosan a falhoz, ill. sarokba állítva. A földszintén levő negyedik kályhát az előszoba sarkába épített *külön kis fülkéből* fűtötték. A padlástérbeli két szoba kályháit is ilyen külön, ajtóval el látott fülkéből fűtötték. Mind a hat kályha kb. 1.10×0.80 m méretű négyszög alaprajzú volt, s a tervrajzokon zöld színre vannak festve.

A nyitott kémény sátra még a padlástér magasságában is 1.20×1.60 m méretű s téglából volt falazva.

5. Hosszú földszintes, zsindelytetejű, faváz-as-falú ház volt a *várbeli tisztikaszárnya*, amelyről három egyforma tervrajz maradt meg, egy 1775-ből, kettő 1776-ból. Négy lakás volt ebben a házban, s az egymás mellé sorakoztatott lakások szobái úgy voltak csoportosítva, hogy mindig közrefogták a középén fekvő *konyhát*. Ez a középső keskeny traktus tulajdonképpen három egyforma részből állott. Az első volt a lakás előszobája, amelyből jobbra-balra egy-egy ajtó a szobákba vezetett, szemben pedig a harmadik ajtó a konyhába. Még pedig a konyhának kémény-aljába, amelyben az asztalformájú *tűzhely* állott a nyitott kémény alatt. A kéménysátort hordó vízszintes fagerenda választotta el ezt a részt a konyhának elülső, pitvar-résztől, amely be volt padlásolva. A négy konyha tűzhelye négyféleképpen volt elhelyezve. Egyszer a baloldal, egyszer a jobboldal közepén, aztán a jobb és egyszer a bal elülső sarokban, de mindig úgy, hogy három oldala szabad volt.

Sütőkemence is volt a házban, az 1775-ben hozzáépített új házrészben, a *Platz-Major* lakásában. A kemence szája ugyan a konyhába nyílt, de a teste be volt építve az egyik udvari szoba sarkába, mérete elég kicsi volt (0.95×1.10 m), kívül hasábalakú, belső tere köralakú volt. Csak úgy mellékesen említem meg, hogy Anno 1776-ban az őrnagy úr lakásában volt előszoba, konyha és hat egészen kicsi szoba. A szobák mennyezete u. n. stukaturral volt ellátva (amit a terven külön kiemelnek), tehát nádval, vakolva és meszelve volt. Ellenben a kapitány urak lakásaiban a szobák mennyezete csak nyers deszkából volt készítve. Az előszobák és konyhák padlója téglával volt kirakva, a szobákban deszkapadló volt.

1775-ben tizenhat *kályha* volt a házban, a következő évben azonban már csak tizenkettőt mutat a tervrajz. Valamennyi kályha négyszög alaprajzú volt (0.80×1.10 m), s mind szorosan a fal mellett, illetőleg a szoba sarkában állott. Négy kivételével valamennyit a konyha felől fűtötték. Az épületnek volt két egysoros udvari szárnya is, amelyek közül azonban az

egyiket időközben lebontották, ezeknek a kályháit az udvar felé nyíló külön *fűtőfülkéből* fűtötték.

A *kályhák* alakjáról is tájékoztatnak a tervrajzok. Kb. 2·00 m magasak s alacsony fehér padkán állanak. Az alsó hasábos testet fent profilos párkány szegélyezi, a szintén hasábalakú, de valamivel karcsúbb felső testet is ugyanolyan profilos párkány koronázza, mint az alsót. Az egyes cserélapok ugyan nincsenek kirajzolva rajtuk, de mivel zöld színűre vannak festve, méltán feltehetjük, hogy zöld színű cserepekből voltak összeépítve.

6. Egy 1773—4-ből való tervrajz az ujonnan építendő s egy 1776-ból való terv a már megépített *tiszti kaszárnyát* ábrázolja. A két tervrajz között nincsen különbség, az egyemeletes épület földszintjén volt hat kisebb tiszti lakás, az emeleten négy a kapitányoknak való, valamivel nagyobb lakás. Jellemző, hogy a lakásoknak nem volt előszobájuk s a bejárat a konyhából nyílt, egészen úgy, mint ma a magyar parasztházaknál. A *konyhák* két részre vannak osztva, de csak fent a mennyezet alatt, egy vízszintes gerendával. Az elülső rész a pitvar, amelybe a külső és a lakás belsejébe vezető ajtók nyílnak, s a belső a tulajdonképeni konyha, az asztal formájú nyitott tűzhellyel. A földszinti konyhák füstje az anyafalba helyezett 64×48 cm méretű kéménycsőn, az emeleti konyháké ugyanolyan méretű külön kéményeken távozott.

A házban összesen 28 *kályha* volt, legtöbbje szorosan a falhoz, egy-néhány azonban a szoba sarkában sarokra volt állítva. A rajz szerint kb. 20 cm magas lábon áll a két tagból felépített zöld színű kályha, amelynek alsó hasábalakú része 1·20 m, a felső keskenyebb kockaalakú része 0·60 m magas. Gazdag tagozású párkány szegélyezi az alsó rész felső peremét, valamint a felső részt is ilyen párkány koronázza. Az alsó résznek ezenkívül még erős lábazati párkánya is van. A kályha alul 0·75 m, felül 0·55 m széles. Valamennyi kályha fűtőnyílása a konyhába nyílt. A földszinten két-két, az emeleten négy-négy kályha füstje ment ki egy-egy konyhába, ill. a konyha kéménysátorába.

7. A várbeli *tűzérési korcsma*, három helyiségből álló kis földszintes épület volt. A $7\cdot00 \times 4\cdot20$ m méretű padolatlan *konyhának* az egyik, az ivószoba és a külső házfal felé eső sarkában volt a szokásos formájú, $0\cdot85 \times 1\cdot30$ m méretű *nyitott tűzhely*. E fölött emelkedett a füstfogó sátor, amelyből a tervrajzon csak a vízszintes vetületben mutatkozó két derékszögben összefutó tartógerenda rajza látszik. A füstfogó sátor belső mérete kb. 2·20 m volt. Hogy fölfelé mint folytatódott, nem tűnik ki a rajzból, kéménynek nincsen nyoma a terven. Ellenben van egy keskeny ablaknyílás a falban, közvetlenül a tűzhely mellett, a tűzhely megvilágítására.

Az ivóban, a konyha falához tapadva állott egy nagyobb fajta lábon álló két tagozású, de minden párkány nélkül való zöld *cserépkályha*. Olyan mint a Staabs Profosen Wohnung-ban leírt példány. Szélessége alul 1·05, felül 0·75 m; egész magassága 2·10 m.

8. A szegedi *várparancsnok háza* egyemeletes, erkélyes, díszesebb épület volt. Az 1775-ből való tervrajzból látjuk, hogy még ebben a kétszögkívül legelőkelőbbnek épített házban is a tüzelő- és fűtőberendezés tökéletesen olyan volt, mint a többi eddig felsorolt kevésbé előkelő házban való. A 17 szobás épületben csak egy *konyha volt*, a földszinten. (XXVII. tábla, 8. sz.) A négyszegletes alaprajzú, teglaboritású *nyitott* tűzhely a konyha egyik sarkában állt, de nem érintette a falakat, körül lehetett járni mind a négy oldalról. Csak a legbelső sarkán volt hozzáférhetetlen, mert oda volt helyezve egy külön beépített *katlan*. A konyha egy másik sarkából nyílt a *sütökemence* szája, a kerek belsejű, de kívül szegletes kemencetest a szomszédos szobába, illetve az abból lehasított előtérbe nyúlt ki. Nyitott kéménysátor volt a tűzhely és a sütökemence szája felett, amit a tervrajz világosan mutat.

Tizenkét *kályhát* lehet az épület földszinti és emeleti helyiségeiben összeszámlálni. Négyzetes alaprajzúak, szorosan a fal mellett állanak s olyan jelzésűek, mint a többi tervrajzon jelzett cserépkályhák. Az emeleten volt egy kályha, amely két szobát fűtött, e célból az elválasztó falba volt beépítve s ezért az alakja egy kissé deformálódott, nyilvánvalóan cserépkályha volt ez is.

Valamennyi kályhát kívülről fűtötték. A földszinten hármat az udvar felől külön *fűtőfülkéből*, sőt kettőnek külön kis folyosót is készítettek az egyik szoba egész szélességében. Az emeleten is a kályhák mögött mindenütt külön járható falifülkék voltak képezve (a szomszédos szobából elrekesztve), amelyekből a kályhákat fűtötték. Miután az U-alakú épület csak egysoros volt, tehát nem volt belső anyafala, ezért a *kémények* bizonyára a külső falba voltak elhelyezve, ámbar ennek a tervrajzon nem lehet nyomát találni, mert azon kémények egyáltalán nincsenek megrajzolva.

A tulajdonképeni váron kívül, de még a külső erődítés sáncain belül is volt egynehány katonai rendeltetésű épület.

9. A mai Ártézi-kút terén, a Máv. üzletvezetőségi palotájával szemben állott a *Staabs Medici Quartier*, tehát a vár katonai orvosának, vagy a vezérkar orvosának földszintes külön háza. Ennek az 1776-ból való tervrajzán igen részletesen és az eddigieknél sokkal pontosabban lehet látni a tüzelőberendezést. (XXVIII. tábla, 9. sz.)

A *konyha* 4·00 × 5·40 m méretű s hátulsó része 2·50 m szélességben el van választva az előlétől. Egy a padlótól 1·60 m magasságban keresztülhúzott gerendán fekszik a mennyezetig érő választófal, amely a konyha előtérének felső részét a tűzhely terétől elválasztja. Ez volt a konyhának fűstfogó része, amely alatt a hátulsó fal közepén a szokott formájú, teglaboritású *nyitott tűzhely* állott. Méretei 1·60 × 2·10 m hosszúság és szélesség, 0·96 m magasság. Alakja síma hasáb, nyílás nincs rajta seholsem. Szóval olyan, mint amilyent igen régi parasztházakban itt-ott még ma is lehet találni. A konyha hátulsó jobb sarkában, a tűzhely mellett, de attól elválasztva áll a *sütökemence*. Ez is kívül hasábalakú. Hossza, szélessége

0.95 × 1.26 m, magassága 1.60 m. Ezt a szokatlan magasságot az magyarázza, hogy a belül ellipszis alakú sütő feneke egy magasságban van a tűzhely felső szélével. A konyha bal hátulsó sarkában, a tűzhelytől balra volt egy két üstre való *katlan*. Ez már hozzá volt építve a tűzhely oldalához, de annál valamivel alacsonyabb, 65 cm magas, hossza 1.10 m, szélessége 45 cm volt.

A házban három zöld színű *cserépkályha* volt. Az elsőt a katlan mellett a konyhába nyíló nyílásból fűtötték, a második a ház legnagyobb szobájában sarokra volt állítva, s mögötte a szoba sarka egészen vékony fallal le volt tompítva, hogy mögötte hely legyen a nélkülözhetetlen külön *fűtő-fülke* részére, amelynek az udvarra nyíló ajtaja volt. A harmadik kályha két szomszédos szobát fűtött s ezért be volt építve a két szobát elválasztó falba. Ezt is az udvar felé nyíló külön *fülkéből* fűtötték. A kályhák szorosan a falhoz simulnak. Ezen a tervrajzon most már egészen világosan látszik, hogy *cseréplapokból* voltak megépítve a kályhák, mert a tervrajz egyik keresztmetszetén még az egyes cseréplapok is külön-külön vannak megrajzolva. A kályha 0.30 m magas lábon áll, alsó négyszegletű teste, az alsó és felső párkánnyal együtt 1.05 m és három sor cseréplapból épült. A kályha felső része hengeralakú, szintén három sor cseréplapból, igen erőteljes, felül csinkés párkány koronázza. Az egész kályha magassága két és fél méter volt.

Három *kémény* volt a házban. Az egyik a nyitott konyha fölött állt, ebbe ment az első kályha füstje is, a másik kettő az egysoros ház udvar felőli falán volt elhelyezve. Mióta nem építenek már egysoros városi házakat, azóta a kéménynek ez az elhelyezése nálunk teljesen ismeretlen. Hiszen még az egysoros parasztházban is lehetőleg a fedél gerincén, vagy ahhoz közel bújik ki a kémény a háztetőből s nem az oldalfalon. Olyan országokban ellenben, ahol az ú. n. kandallós fűtés van divatban, nem szokatlan a fent említett kémény elhelyezés.

10. Volt a szegedi vár külső területén, a mai tűzoltólaktanya helyén egy földszintes hosszú ház, amelyben az erődítések építészeti hivatala és három lakás volt. *Fortifications-Bauhof* volt a hivatalos neve. Három darab tervrajz maradt fenn róla 1775 és 1776-ból. A vezető mérnök lakásában volt előszoba, két lakószoba, egy rajzolószoba, cselédszoba, kamra és konyha. Az erődítési építőhivatalnak lakásában volt előszoba, három lakószoba, kamra, két éléskamra, konyha. A mérnök-tiszt lakásában: előszoba, amelyben egy deszkafallal elválasztott kamra volt, a tiszt úr szobája, az egyetlen a házban, amely gerendafödém és stukaturos mennyezettel bírt. konyha és egy padozat nélküli szoba.

Az első két lakás *konyhája* olyan, mint az eddig leírtak: asztalszerű *nyitott tűzhely* a nyitott kémény alatt, a harmadik konyha tulajdonképpen csak az előszobából a deszkafallal elválasztott kamrának kályhafűtő-kamrája volt, amelyben egy *keskeny padka* szolgált *tűzhely* gyanánt.

Ebben a házban is zöld színű *cserépkályhák* voltak, szorosan a falhoz, vagy a szobasarokba állítva. Az első lakás két kályhájának a szája

a konyhába nyílt, a harmadikat az előszobába nyíló ajtón át fűtötték. A két első kályha füstje a konyha kéményébe szállt, a harmadiknak külön kéménye volt. A második lakás két *kályhája* úgy volt felállítva a két szoba sarkába, hogy a fűtő-nyílása a konyhába szolgált. Külön *fűtő-fülkéje* csak a harmadik lakás egyik kályhájának volt s ez az előszoba egyik sarkába volt beépítve. Ebben a külön ajtóval ellátott 1.60×1.60 m alapterületű helyiségben volt még egy keskeny *téglapadka*. A lakás második kályháját, amely az előszobától elválasztott deszkafalú kamrában állott, a mellette levő konyhának jelzett kis helyiségből fűtötték. A három rajz közül csak az egyik mutatja a *kályhák* felépítését is. Négyyszögű alacsony padkán állt a kettős osztású zöld színű *cserépkályha*, mindkét rész felső peremén profilos párkány vonult körül. A kályha a rajz szerint az igen alacsony (2.50 m) szoba mennyezetéig ért.

11. A katonai élelmezési raktárhoz tartozott egy két kis lakásra osztott földszintes lakóház, amely a dátum nélküli, de kétségtelenül 1772—1775 között rajzolt terv szerint a *harmincados hivatal* tisztviselőjének volt bérbe adva.

A két *konyhában* a szokott alakú, fent téglával borított *tűzhely* az egysoros ház udvar felőli fala mellett állott, a nyitott kémény sátora alatt, amely negyedik szabad oldalával itt is, mint az eddigi példákban egy a helyiséget két részre osztó fagerendán nyugodott.

Négy zöld színű *cserépkályha* állott a két lakásban, szorosan a fal mellett s ezeket a konyha felől fűtötték. Két kályha be volt építve a falba úgy, hogy két-két szobát fűtött.

12. A vár kapui mellett, valamint a külső sáncon át vezető bejáratok mellett voltak a XVIII. században apró, egy helyiségből álló *őrházak*. (XXVIII. tábla, 12. sz.) Egy 1776. évi tervrajzon hét darab őrház rajza látható, alaprajzban és metszetben, a hozzávaló pontos leírással. Mind a hétben volt egy-egy zöld színű négyyszögletes, fehér talpon álló, kétrészes *cserépkályha*. Valamennyi *kályhát* kívülről fűtötték, hatnál egy külön célra az őrház oldalához hozzáépített kis házikóból, amelynek felső része a széles, felül befedett kéményben végződött. Ezek a fűtőkamrák különböző méretűek voltak, a legkisebb 2.05×1.58 , a legnagyobb 2.22×2.85 m alapterületű volt. A vár régi kapujánál álló hetedik őrházban az egészen kicsi fűtőfülke csak három oldalról volt körülkerítve, negyedik külső fala nem is volt.

Ha már most a fent felsorolt épületek *tűzelő- és fűtőberendezéseit* csoportosítjuk s egymással összehasonlítjuk, akkor a következő eredményre jutunk:

a) A konyha *tűzhelye*, a szobák *kályhái*, mindkét tűzelő *fűstelvezése* valamennyi házban és minden lakásban, a várparancsnok lakásában csak úgy, mint a katonák korcsmájában és az egyszerű őrházacskákban,

egyforma volt. Legfeljebb a használt építési anyagban s a díszesebb vagy egyszerűbb kivitelben lehetett némi különbség, ez azonban nem volt lényegbevágó.

b) Az 1775—76. év körüli szegedi *városi konyha* alakja és berendezése a következő volt: A konyhának szolgáló, rendesen hosszúkás négyszögű helyiség két részre volt osztva, ez az osztás azonban legtöbbször csak a mennyezeten volt látható, amennyiben azt egy vízszintes vastag gerenda egy elülső, mennyezetes és egy hátulsó nyitott kéményes részre osztotta. (A szeged-vidéki parasztház konyhájában szokásos két oldalsó falrészlet, amely nyilván a vízszintes tartógerenda (mestergerenda) jobb alátámasztására szolgál, a mi tervrajzainkon is előfordul két esetben: 1. és 5. sz.) Az elülső résznek előszoba-pitvar rendeltetése volt, a hátulsó rész pedig a tulajdonképeni konyha volt, felső részében nyitott sátoralakú kémény aljával s ezalatt a tűzhellyel.

c) A konyha *tűzhelye* mindig asztalmagasságú volt, szélessége és hossza is körülbelül egy nagyobb asztal méreteinek felelt meg. Hasábalakú teste a legtöbb esetben valószínűleg téglából épült, de lehet hogy földből és vályogból volt rakva, de a tetejét mindig egy sor téglá borította. Ügynevezett nyitott tűz égett rajta, ami azt jelenti, hogy a főzőedények vagy a tűzhely tetején égő szabad tűz körül állottak vagy a tűz fölött vasból való háromláb tetején, vagy ha lábasok voltak, a saját lábukon. A hússütés nyárson történt, a vasból való nyársakat vasból való állványok, tűzkutyák támasztották.

d) A *konyhák padlóí,* a tervrajzok írásos megjegyzése szerint téglával voltak kirakva.

e) A nyitott tűzhely füstje szabadon emelkedett fel a *nyitott kémény* sátorába. A konyhát két részre osztó vízszintes gerenda s a rajta ülő faldarab arra szolgált, hogy a szabadon terjengő tűzhelyfüst ki ne szálljon a konyha elülső, pitvaros részébe. Ezen a gerendán, illetőleg falrészleten s ezenkívül a konyhai rész másik három falán nyugodott a kémény-sátora. Ez téglából való boltozat volt, amelynek legfelső pontján levő nyílásán ült a kémény. A kéménysátor alakja csonka gúla alakú, vagy dongaboltozatnak megfelelő félhengeres formájú.

f) A *kéménysátor* boltozata nem mindig nyugodott a konyha három falán és a keresztgerendán. Három (úgy látszik kivételes) esetben (2., 7. és 8. sz.) ugyanis a helyiség sarkában állt a tűzhely s felette egy sarkos füstfogó sátor volt elhelyezve, amelynek csak két oldala feküdt fel a konyha

két összetalálkozó falára, a másik két oldala pedig két a konyhafalból kiálló s derékszögben találkozó gerendán nyugodott. Ezen a szabadon álló sarokpontban a gerendák valószínűleg valami vasrúddal fel voltak függesztve s a mennyezet gerendáihoz erősítve.

g) A konyha *kéménye* mindig olyan bő volt belül, hogy azon egy ember (a kéményseprő) kényelmesen végig mászhatott, (kb. 0.80×0.80 m. méretű). Külső alakja mindig négyszegletes, felül néha nyitott volt, vagy pedig boltozatszerűen volt befedve.

h) A leírt 31 lakás közül négyben volt a konyhában külön *sütőkemence* is. Még pedig a Platz-Hauptmann lakásában (4. sz.), a Platz-Major lakásában (5. sz.), a Staabs-Medici Quartierben (9. sz.) és a várparancsnok házában (8. sz.). Ezek nyilván nem kenyérsütőkemencék, hanem pecsenye- és tésztafélék sütésére szolgáltak. Pékmester volt már akkor Szegeden, mint ahogy ezt a XVIII. sz. második feléből való árúcikkek és élelmiszerek hatósági limitációja mutatja, amely első helyen említi a „Pékek avagy Sütő Mester Emberek“ árszabályát. Tehát kenyeret nem kellett ott-hon sütni. Hogy kényelmi, fényűzési célt szolgáltak, azt mutatja az a körülmény is, hogy csak előkelőbb, magasabbrangúak lakásában találunk ilyeneket.

i) A *sütőkemence* alakja mindig négyszegletes és hasábalakú, mérete legfeljebb 0.95×1.25 m, csak a parancsnok házában nagyobb, ahol kb. 2.00×2.20 m a külső mérete. A belső kerek sütőfelület az első háromnál kb. 0.65×0.95 m, a negyediknél 1.40×1.80 m átmérőjű. Az előbbieket kis mérete is mutatja, hogy valószínűleg csak pecsenyesütésre vagy tepsiben való tésztaféle sütésre és nem kenyérsütésre szolgáltak, hiszen csak egy kenyér fért volna el bennük. Az orvos lakásában levő kemencének bizonyára a kényelmes kezelés végett, asztalmagasságú volt a sütőfelülete, tehát nem olyan alacsony, mint akár a pékek, akár a mai parasztház kenyérsütő kemencéi. Úgy lehetne mondani, hogy városi sütőkemence volt. A többi három kemence magasságáról nem tájékoztatnak a tervrajzok, azonban valószínű, hogy azok is olyan magas alakúak voltak, mint emez. Téglából vagy sárból voltak-e építve, az nem tűnik ki a rajzokból.

j) Külön épített *katlan* csak két házból mutatható ki: a várparancsnok és az orvos lakásáról. Ez szerintem azt mutatja, hogy abban az időben ez újítás lehetett, amelyet csak a nagy urak konyhájában alkalmaztak, a többiek még szolgafán vagy láncon lógó üstben főzték azt, amit emezek már a beépített katlanban.

k) Az egyes tervrajzok ismertetéséből kiderült, hogy a *kályhák* valamennyi házban — összesen kilencvenhat kályháról van szó — mind egyformák voltak s méretben is csak kis különbségek voltak közöttük. Valamennyi u. n. *cserépkályha* volt, még pedig valószínűleg valamennyi *zöld* színű, mert amely tervrajzon színesen vannak kifestve, mindig *zöld* színűek. A cserélapok négyszegletesek voltak. Majd minden kályha téglából vagy sárból rakott padkán állott. Megközelítően kockalakú alsó teste egyszerű kivitelben egészen síma, de díszesebbjén felül profilos párkány futott körül. Felső része keskenyebb volt az alsónál, hasábalakú, s felső szélét díszesebb kivitelnél szintén profilos párkány díszítette. Csak két esetben (az 1. és 9. sz. lakásban) mutatható ki az, hogy a kályha felső része nem hasábos, hanem hengeres alakú volt, ezeken a felső párkány csipkézett szélű, tehát díszesebb kivitelű.

l) Valamennyi *kályhát kívülről fűtötték*, még pedig vagy a konyha felől, vagy egy külön a kályha fűtésére szolgáló kis *fülkéből* (a kaminból), amelynek az ajtaja vagy a szabadba (az udvarba) nyílt (5., 8. és 12. sz.), vagy néha egy másik szomszédos szobába (5., 8. és 10. sz.), vagy valami előszobába, lépcsőházba (1., 2. és 4. sz.). A legtöbb kályhát azonban (96-ból 63-at), a konyha felől fűtötték.

m) A *kályha füstje*, abban az esetben, ha a konyha felől fűtötték (valószínűleg kályhacsövön keresztül) a konyha felső részébe, illetve a konyha nyitott kéményének a sátorába jutott s onnan a konyhakéményen keresztül a szabadba. Amint ebből is látszik, az ilyen kályhának igen csekély léghezata lehetett. Ez különben általános hibája a nyitott kéményű tüzelésnek. A külön kaminból fűtött kályhák füstje a kamin fölé épített széles átmérőjű, megmászható kéményen át távozott. Ennek már valamivel jobb huzatja volt.

n) Emeletes házaknál a földszinti kályhának a *kéménye* nem torkolt be az emeleti kályha kéményébe, hanem a két külön kéménycső egymás mellett volt a vastag falba helyezve. Ugyanúgy volt akkor is, ha a földszinten és az emeleten került két konyha egymás fölé (6. sz.). Külön kémény csöve volt mindegyiknek, egymás mellett az épület 95 cm vastag anyafalában.

Ez alkalommal csak az volt a célom, hogy bemutassam és részletesen leírjam a *szegedi XVIII. századbeli tüzelő és fűtőberendezéseket*. E berendezések további történetére most nem akarok kiterjeszkedni. Nem éppen valamennyi épületről, de egynehányról van ugyanis még néhány

tervrajzunk a XIX. század elejéről és közepe tájáról is, amelyekről le lehet olvasni az időközben beállott változásokat. És nem terjeszkedem ki e cikk keretében annak a kérdésnek a részletezésére sem, hogy volt-e ezeknek a városi, úri konyháknak és tüzelőberendezéseknek valamelyes hatásuk a szegedi és a szegedvidéki magyar parasztházra. Mindkét kérdésel más alkalommal kívánok foglalkozni.

Dr. Cs. Sebestyén Károly.

SZEGEDER KÜCHEN UND ÖFEN DES XVIII. JAHRHUNDERTS.

(Hierher gehören die Tafeln XXVII. u. XXVIII.)

In den Sammlungen des Szegeder Städtischen Museums befindet sich eine Anzahl alter Hauspläne aus der Mitte und dem dritten Viertel des XVIII. Jahrhunderts. Aus diesen Zeichnungen kann man ganz genau erkennen, wie die Küchen der Häuser ausgestattet waren und wie und mit welchen Öfen man die Zimmer heizte. Die Küchen waren zweigeteilt; ein vorderer Teil diente stets als Vorraum, Flur oder Vorzimmer der Wohnung, der rückwärtige, unter offenem Rauchfang liegende Teil war die eigentliche Küche. Der Herd bestand aus einem tischhohen Mauerkubus auf dessen Platte das offene Feuer brannte. Backöfen gab es nur in einzelnen vornehmeren Häusern, auch ein kleines gemauertes Kesselhaus war nur in der Küche von zwei Häusern zu finden.

Geheizt wurde in grünen Kachelöfen, die aus einer breiteren unteren und einer schmälern oberen viereckigen Prisma-Form aufgebaut waren. Die Öfen standen auf einem geweissten Mauersockel und wurden ausnahmslos von aussen, aus der anstossenden Küche oder aus einer eigens für diesen Zweck gebauten Nische oder Kammer geheizt. Nur die besser ausgestatteten Öfen hatten an dem oberen Rande ein Kranzgesimse oder einen gezackten, verzierten Rand. Die Schornsteine sämtlicher Feuerstellen waren innen so weit, das der Schornsteinfeger hindurch schlüpfen konnte.

Dr. Karl Cs. Sebestyén.

I. FERDINÁND ISMERETLEN DÉNÁR VÁLTOZATAI.

(Újabb adatok a C. N. H. III. kötetéhez.)

A C. N. H. két kötetének megjelenése után a „Habsburg és Habsburg-lotringeri királyok magyar érmei” rendszerezését tűzték ki a gyűjtők és a szakemberek feladatukul. A Habsburg érmek anyaga képezte a Corpus III. kötetének anyagát.

A megboldogult Harsányi Pál dr. kezdte meg ezen érmekeket és leírásukat összegyűjteni és a rendelkezésére álló anyagot a Numizmatikai Közöny XIII. évfolyamában „Adatok a C. N. H. III. kötetéhez” címmel publikálni. Nagy munkájához a gyűjtők támogatását kérte.

A bpesti m. kir. Főfémjelző és Fémbevaltó hivatalhoz beszolgáltatott leletek közül, a kiválasztás végett intézetünknek is megküldött *ostoros*-i (Borsód megye) leletből kívánjuk I. Ferdinánd eddig ismeretlen dénár változatait az alábbiakban közölni. Adatközlésünkben Harsányi adataira hivatkozunk olyankor, ha a leírandó érem elő-, vagy hátlapja megfelel a Harsányi által leírt dénár típusnak.

I. Körmöcbányai veretek:

1530. 1. Előlap: FERDINAND D·G·R·VNG·1530· (A választójel mindenütt pont, csak a két D között hiányzik)

Hátlap: mint a 170. a. alattié.

Ezüst. 15·6 mm. 0·48 gr.

1531. 1. Előlap: FERDINAND·D·G·R·VNG·1531· (A választójel mindenütt ötágú csillag.)

Hátlap: PATRONA·*·VNGARIE (A választójel két ötágú csillag. A Madonna mellett K—B jel.)

Ezüst. 15·2 mm. 0·43 gr.

2. Az elő- és hátlapja olyan, mint a 171 e. alattié.

Ezüst. 15·3 mm. 0·47 gr.

3. Előlap: mint 171 a.

Hátlapja: PATRONA· VNGARIE (Választójel az V betű előtt hiányzik. A Madonna mellett K—B jegy.)

Ezüst. 15·8 mm. 0·63 gr.

1532. 1. Előlap: FERDINAND·D·G·R·VNG·1532· (Választójel mindenütt pont. A G betű nehezen ismerhető fel, mert hiányzik belőle a keresztvonalból leágazó kis vonalka, amely a C betűtől különbözteti meg.)

Hátlapja, mint 171 *a*.

Ezüst. 15·8 mm. 0·495 gr.

1534. 1. Elő- és hátlapja olyan, mint a 171 *f*. alattié.

Ezüst. 15·5 mm. 0·38 gr.

1536. 1. Előlap: FERDINAND·D·G·R·VNG*1536* (A választójel mindenütt pont, az évszám előtt és után ötágú *csillag*. A címer felett, a belső gyöngykörben háromszögű ponc ▲, amelynek alapja vízszintes a címerpajzs felső szélével.)

Hátlap: PATRONA**VNGARIE (mint 171 *g*. A Madonna mellett K—B jegy.)

Ezüst. 15·6 mm. 0·595 gr.

1537. 1. Előlap: FERDINAND·D·G·R·VNG*1537* (Kiscímerpajzzsal. A választójel mindenütt pont, csak az évszám előtt és után ötlevelű rózsza.)

Hátlapja mint 171 *g*.

Ezüst. 15·9 mm. 0·6 gr.

2. Előlapja olyan, mint a 171 *c*., hátlapja mint 171 *g*. alattié.

Ezüst. Három darab: 15·5, 15·6, 15·7 mm. 0·45, 0·47, 0·6 gr.

1540. 1. Előlap: FERDINAND*D*G*R*VNG*15·40* (Nagyobb címerpajzzsal, mint 171 *l*.)

Hátlap: PATRONA**VNGARIE (A választójel két pont között ötlevelű rózsza, mint 171 *g*. A Madonna mellett K—B jegy.)

Ezüst. 15·2 mm. 0·54 gr.

2. Előlap: FERDINAND*D*G*R*VNG*15·40* (Kis címerpajzzsal. Mint 171 *l*.)

Hátlap, mint 171 *c*.

Ezüst. 16·1 mm. 0·58 gr.

1542. 1. Előlap: FERDINAND*D·G·R·VNG 154Z* (Kis címerpajzzsal. Választójel a két D között és az évszám után ötlevelű rózsza, a G előtt pont, utána kis függőleges vonalka, az VNG előtt pont, az évszám előtt hiányzik.)

Hátlapja: |PATRONA* *VNGARIE* (A körirat elején kis vastag függőleges vonalka, másutt ötlevelű rózsza. A Madonna mellett K—B jegy.)

Ezüst. 15·7 mm. 0·51 gr.

1545. 1. Mindkét lapja olyan, mint a 171 *i*. alattié, kis címerpajzzsal. Az előlapon a címer jobb oldala és a belső gyöngykör között, csúcsával a címerfelé fordított ponc ▼.)

Ezüst. 15·4 mm. 0·54 gr.

1546. 1. Előlap: mint 171 *l*. (A címerpajzs baloldala és a belső gyöngykör között csúcsával ferdén a címerfelé fordított hosszúkás ponc ▼.)

Hátlapja, mint 171 *i*.

Ezüst. 15·2 mm. 0·49 gr.

1551. 1. Előlapja, mint 171 *a*., de az évszám előtt két pont, egymás felett :).

Hátlap, mint 171 *e*.

Ezüst. 15·7 mm. 0·49 gr.

1553. 1. Előlap: mint 171 *a.*, de az évszám előtt a választójel elmaradt.
Hátlapja, mint 171 *g.*
Ezüst. 14 5 mm. 0.48 gr.

II. Nagyszebeni veretek:

1552-es veret, H—P jeggyel (Haller Péter).

1. Előlap: FERDINAN•D•G•RO•VNG•155Z* (mint 190 *f.* alattié, homorú és kis címerpajzzsal.)

Hátlapja: •PATRONA*•VNGARIE* (A választójel a körirat elején betű magasságban álló pont, másutt ötágú csillag. A Madonna mellett H—P jegy.)

Ezüst. 15.6 mm. 0.49 gr.

2. Mind a két lapja olyan, mint a 189 *a.* alattié, azonban *kicsi és homorú* címerpajzzsal. A címer alja a belső gyöngykörig sem ér le.

Ezüst. 14.8 mm. 0.51 gr.

3. Előlap: FERDINAN•D•G•RO•VNG 155Z* (Választójel pont, az évszám előtt elmaradt, utána ötlevelű rózsza.)

Hátlap: •PATRONA*•VNGARIE* (A körirat elején a választójel betűmagasságban pont, másutt ötlevelű rózsza. A Madonna mellett H—P jegy. A H betű nem olvasható világosan, könnyen N-nek lehet nézni.)

Ezüst. 14.3 mm. 0.37 gr.

III. Nagybányai veretek:

1554. 1. Előlap: FERDINAND•D•G R VNG•1554* (A választójel mindenütt ötlevelű rózsza, az R előtt és VNG előtt elmaradt.)

Hátlap: PATRONA*•VNGARIE* (A választójel ötlevelű rózsza. A Madonna mellett N—C jegy.)

Ezüst. 14.8 mm. 0.545 gr.

1555. 1. Előlap: FERDINAND•D•G•R•VNG 1555* (Választójel a második D előtt pont, a G és R előtt kis függőleges vonalka, az VNG előtt pont. Utána a jel elmaradt, az évszámu tán ötlevelű rózsza.)

Hátlapja PATRONA*•VNGARIE• (Választójel két ötlevelű rózsza között pont, a körirat végén ismét pont. A Madonna mellett N—C jegy.)

Ezüst. 14.6 mm. 0.47 gr.

2. Előlapja, mint az előzőé.

Hátlapja: PATRONA***VNGARIE (Választójel két ötlevelű rózsza és kis pont. A Madonna mellett N—C jegy.)

Ezüst. 15.2 mm. 0.485 gr.

3. Előlap: FERDINAND•D•G•R•VNG•1555* (A választójel a két D között kis függőleges vonalka, a G előtt hiányzik, az R előtt és után vastagabb pont, az évszám előtt és után ötágú csillag.)

Hátlap: PATRONA*•VNGARIE (Választójel két kis ötlevelű rózsza között pont. A Madonna mellett N—C jegy.)

Ezüst. 15·4 mm. 0·53 gr.

4. Előlap: FERDINAND·D▼G|R·VNG*1555* (A választójel a két D között pont, a G előtt csúcsával lefelé fordított poncolt háromszög, az R előtt kis függőleges vonalka, az VNG előtt pont, az évszám előtt és után ötágú csillag.)

Hátlap: PATRONA***VNGARIE· (Választójel két ötágú csillag között nagyobb pont, a körírat végén is pont. A Madonna mellett N—C jegy.)

Ezüst. 14·8 mm. 0·54 gr.

5. Előlap: FERDINAND·D|G|R·VNG*1555* (Választójel a második D, továbbá a G és R előtt kis függőleges vonalka, az VNG előtt nagyobb pont, az évszám előtt és után ötágú csillag.)

Hátlap: PATRONA*○*VNGARIE (A választójel két ötágú csillag között *köröcske*. A Madonna mellett N—C jegy.)

Ezüst. 15·5 mm. 0·6 gr.

6. Előlap: FERDINAND D|G·R·VNG 1555• (Választójel a két D között hiányzik, a G előtt kis függőleges vonalka, az R és VNG előtt pont. Az évszám előtti választójel elmosódott, az évszám után nagyobb pont.)

Hátlap: PATRONA***VNGARIE (A választójel három ötágú csillag. A Madonna mellett N—C jegy.)

Ezüst. 13·7 mm. 0·575 gr.

Az ismertetett érmek a szegedi egyetem Archaeologiai Intézetében vannak.

Dr. Bálint Alajos.

DIE UNBEKANNTEN SPIELARTEN DER DENARE FERDINANDS I.

(Neue Angaben zum Bande III. des C. N. H.)

Aus dem Funde in der Gemeinde *Ostoros* (Komitat Borsód) veröffentliche ich als Ergänzung zu den von Dr. P. Harsányi in den Jahrgängen der Numismatischen Zeitschrift publizierten Münzen der Habsburg-Epoche die unbekannten Spielarten der Denare Ferdinands I. Die erwähnte Publikationen sind unter dem Titel: „Angaben zum III. Band des C. N. H.“ vom XIII. Band an serienweise erschienen.

Dr. A. Balint.

MISCELLANEA.

Milyen színű lehetett a hun ember haja?

(Idetartozik a XXV. tábla)

Csallány Gábor, a szentesi múzeum igazgatója ez év tavaszán hajfonathoz hasonló 8—10 cm. hosszú szőrösomót annak eldöntése végett adott át, hogy az a szőrösomó embertől származik-e vagy pedig állati eredetű. Közlése szerint ezt a leletet Szentesen, Lapistón egy hun sírban, a fej közelében, ill. egy koponyacsontra tapadva találta. Az első pillanatban mindjárt látni lehetett, hogy a lelet *szénfekete színű, finom tapintatú* és aránylag könnyen törékeny. A leletből mintegy 20—30 szálát átvéve, azt a szegedi Polgáriiskolai Tanárképző Főiskola növényteni intézetében mikroszkop alatt kezdtem vizsgálni.

Az első felületen vizsgálattal nem lehetett azonnal eldönteni, hogy a kérdéses szörképzet valóban embertől származik-e, mert az emberi haj jellemző sajátságait, különösen a pikkelyek harántvonalait nem lehetett észrevenni. Bár a méretei az emberi haj méreteivel megegyeztek, (44—56 mikron), azonban ebből az egy adatból mégsem lehetett helyesen következtetni.

Először az emberi haját, majd a különböző állati szőrfajtákat tanulmányoztam, de sem a ló, tehén, borjú, kecske, juh, disznó, kutya, macska stb. ismertebb állatok szőrei nem hasonlítottak hozzá. Az anyag csekélyisége miatt a különféle reagenciákkal sem igen lehetett kísérletezni. Végre a tömény ammoniák a dolog nyitjára vezetett. A tömény ammoniák u. i. a sötét fekete hajszálakat kissé elhalványította, de ugyanakkor

nemcsak a belső bél különült el élesebben, hanem a pikkelyek harántvonalai is. Igaz, hogy az ammoniákban a haj erősen, sőt majdnem a háromszorosára megvastagszik és órák múlva feloldódik, de a kezelés első órájában a megduzzadt hajszálakon a jellemző rajzolatok jól láthatók. Ilyen készítményről készültek a mellékelt fényképek is, amelyek az emberi haj rajzolatával megegyeznek.¹⁾

Az 1. sz. rajz a hajszálakat mintegy 100-szoros nagyításban ábrázolja. Az egyiken különösen jól látszik a különböző vastagságú és szakadozott bél, míg a vele párhuzamosan haladó vastagabb szálon a pikkelyek harántvonalai, úgyszintén a nem egyenletes bélrészlet is észrevehető.

A 2. sz. fénykép egy béltartalmú és egy bélnélküli hajszálról készült. A harántvonalak, — melyek a pikkelyek szélei — úgyszintén a bél is jól láthatók, sőt még az egyes hosszanti rostok, valamint az egyes hasítékok is észrevehetők. A béltartalom aprószemcsés. (250-szeres nagyítás.)

A 3. sz. fénykép egy hajszálát még nagyobb (350-szeres) nagyításban ábrázol. A kép közepén húzódó bél szabálytalan határa szintén jól kivehető. A harántvonalak — bár a nagy nagyítás miatt nem egészen élesen — szintén elég jól látszanak.

A fenti képek azonban csak külsőleg ad-

¹⁾ Franz R. v. Höhnelt: Die Mikroskopie der technisch verwendeten Faserstoffe. Wien und Leipzig.

nak némi felvilágosítást, míg a hajnak mellékelt keresztmetszeti (4.) rajza mást is elárul (650-szeres nagyítás). Elárulja elsősorban, hogy ennek a hun hajnak a keresztmetszete nem kerek, mint az európai haj általában lenni szokott, hanem meglehetősen lapított. Bélvastagsága is aránylag keskeny. Már pedig ismeretes tény, hogy pl. a mai ajnók haja szintén lapos és pedig 1:2 arányban akárcsak ez a hun haj.²⁾ Ez a nagy hasonlóság viszont azt a hitet keltheti az emberben, hogy ennek a hun hajnak olyan jellege is van, amelyet ma az ázsiai ajnók haján is megállapíthatunk, így a hunok ázsiai eredetére ezzel közvetve is következtethetünk.

²⁾ Molisch: A felkelő Nap országa. Természettud. Társ.

detére ezzel közvetve is következtethetünk. Ezt természetesen a pontosabb vizsgálatoknak kell eldönteniök.

Összefoglalva a mondottakat, a fenti adatok és az összehasonlító anyag alapján szinte kétségtelennek látszik, hogy abban a hun sírban talált szörképlet emberi hajzat és mivel hun sírban, hun ember koponyáján találták, tehát a kérdéses haj hun ember haja. Minthogy tudtommal, illetőleg Csallány igazgató szerint is, hun sírokból emberi haját eddig még nem találtak, így ez a szerencsés és unikum lelet legalább is sejtetni engedi, hogy a hunok haja aránylag vékony és fénylő-fekete lehetett.

Dr. Greguss Pál.

Was für eine Haarfarbe hatten die Hunnen?

(Hieher gehört die Tafel XXV.)

Gábor Csallány, Museumdirektor von Szentes übergab mir zur Untersuchung ein 8—10 cm langes und kohlschwarzes Haarflächchen, das er vor zwei Jahren in einen Hunnengrab gefunden hat. Nach der mikroskopischen Vergleichung mit verschiedenen Tierhaaren und auch mit Haaren von Menschen kam ich zum Resultat, dass dieses schwarze glatte feine Haarflächchen von einem Menschen stammt. Dies sollen

auch die beigelegten 3 Mikrophotographien und eine Zeichnung beweisen. Nach den Untersuchungsangaben ist es also sehr wahrscheinlich, dass die Hunnen ziemlich feines (44—56 Mikron dickes), glattes und tief-schwarzes Haar gehabt haben. Bisher ist dies der einzige Haar-Befund, der in einem Hunnengrab entdeckt worden ist.

Dr. P. Greguss.

A háziassítás legkezdetlegesebb fokának bizonyítékai a Tisza-parti ásatásokból.

A hódmezővásárhelyi Kőkénydomb neolitikori őstelepe nem csupán régészeti szempontból szolgált a tudománynak érdekes adatokkal,¹⁾ hanem világot vetett az állattenyésztés ősidejének homályába is. Zavaró mellékkörülmények következménye volt,

¹⁾ V. ö. Banner J.: A kőkénydombi neolitikori telep. (Dolgozatok. VI. Szeged, 1930. p. 49—106.)

hogy az ásatásokból előkerült csontanyag vizsgálatának eredményei nem jelenhettek meg az őstelep archeológiai ismertetésének függelékéeké, hanem csak utóbb, önálló értekezés keretében.²⁾ S ez annál sajnálatosabb, mivelhogy ilyenformán a Kő-

²⁾ V. ö. Gaál I.: A hódmezővásárhelyi neolitikori telep gerinces maradványai. (Anal. Mus. Nat. Hung. XXVII. p. 259—277.)

kénydomb régészeti jelentőségének egyik fontos kiegészítő eleme szorult ki a Dolgozatok lapjairól. Ennek a csorbának kiköszörlését célozza tehát főntebb idézett munkám több eredményeinek rövidre fogott ismertetése.

A csontanyag megtartási állapotát illetően csak annyit kell megjegyezni, hogy a fosszilizálódás nagy mértékben előre haladt, s a csontok csiszolatos készítésére nem alkalmasak, morfológiai vizsgálatok céljaira azonban tökéletesen megfelelőek. Hozzáteszem még, hogy az egyes csontok színe elárulja, hogy humuszos rétegből vagy fekete földből kerültek-e elő. Az ásatások során ugyanis ezt a két réteget lehetett külön tartani.

Magának a napfényre került faunának közelebbi ismertetésére térve át, előljáróba megállapítható, hogy az anyagban a házi és vad állatok csontjai körülbelül egyenlő mennyiségben szerepelnek. Az állatfajok számát illetően azonban a vadon élők csaknem kétszeresen fölülmúlják a háziakat.

Ez utóbbiak közül a kutya, tulok és a kecske csontmaradványai kerültek elő.

A kutya-csontok két példányra vallanak. A két példány combcsontjainak méretei alapján azt mondhatjuk, hogy a neolitikumban már az Alföldön is legalább két rasszt tenyésztettek. Természetesen mind a kettő a *Canis familiaris palustris* Rütim. alakjához tartozott.

A tulok csontok a fajta közelebbi meghatározására nem eléggé alkalmasak ugyan, mert hiszen koponyacsontok teljesen hiányoznak, de annyit mégis mondhatunk, hogy a Kékénydomb őslakóinak szarvasmarhái közepes termetűek voltak s így minden valószínűség szerint az akkoriban Európaszerte tenyésztett *Bos taurus brachyceros* Rütim. rasszhoz számítandók.

Az előkerült kecske-csontok három pél-

dánytól származók. Ezek egyike bak, a másik kettő nőstény volt. Különösen a baktól származó szarvcsap-töredék alapján mondhatjuk, hogy semmiesetre sem valamelyik európai vadkecske faj, hanem a bezoár kecske (*Capra aegagrus* Gm.) leszármazottai voltak itt házasítva.

Az ismertetett három házi állatfaj egyúttal azt is megvilágítja, hogy a Kékénydomb őslakói az állattenyésztésnek még csak kezdő fokán állottak. Ennek bizonyítéka legelső sorban a juh, s még inkább a házi sertés hiánya.

Itt azonban ki kell emelnünk, hogy 2 és 4 hónapos malacok csontjainak szereplése feltűnő. S nem is lehet egészen elzárkózunk annak gondolatától, hogy a Tisza mentén a sertés-tenyésztés legalább is megindulóban volt. A csontanyag tanúsága szerint ugyanis a mocsaras erdőségek bővíben voltak a sertés vadnak, amely ott valószínűleg léteoptimumban élt. Az őslakók pedig nagyon rákaptak a vadsertés húására, amit a 4—5 példányra valló, különböző korú állatoktól származó csont-maradványok igazolnak.

Ebben a rövid összefoglalásban is külön ki kell emelnem az előkerült óriási méretű (84 mm körméretű) felső agyart, amelynek alapján magát a vadkant 3 mázsnak kell mondanunk.

Jóllehet semmikép sem mondható meglepőnek, hogy az Alföldön az őstulok (*Bos primigenius* B o j.) akkoriban nagy csordákban legelészett, mégis érdekes, hogy az őslakók ennek házasításával nem bajlódtak. Az a körülmény pedig, hogy a Kékénydombon eddig csak 2 példányra valló csontmaradványokra bukkantak, amellettszól, hogy mint vadász-zsákmány sem volt túlságosan gyakori.

Az emlős-maradványok sorát gímszarvas és őz-csontokkal zárhatjuk le. A gímről megjegyezhetjük, hogy miként a vaddisz-

nóval kapcsolatosan kiemeltük, ennek szintén óriási példányai éltek az Alföld erdőségeiben. Egy levett agancs rózsatövének kiegészített körmérete 247 mm.

A kökénydombi gerinces-maradványok közt is szembevető két halcsont-töredék. Ezek egyike egy óriás tőpontynak (*Cyprinus carpio* L.) bognártüskéje. A háromnegyed hossznyi töredék 77 mm. A másik, az előbbinél is hiányosabb töredék vállövreszt, még nagyobb termetű pontyfélére utal.

A vadon élt gerincesek maradványainak vizsgálatából tehát egyfelől az tűnik ki, hogy az Alföld a neolitikus korban vadban, halban csakugyan bővelkedő Kánaán

volt, s az egyes fajok valósággal létoptimumban élhettek, másfelől viszont feltűnő, hogy az ásatás sem koponyákat és az agyaron kívül még csak fogakat sem eredményezett. Szembeszökő végül vadon élő ragadozók csontjainak hiánya is.

A jövőben eszközözendő ásatások bizonyára feleletet adnak ezekre a fölvetődő kérdésekre.³⁾

Dr. Gaál István.

³⁾ Diese Abhandlung ist in „Annales Musei Nationalis Hungarici XXVII. 1931.“ unter dem Titel „Knochenreste der neolithischen Ansiedelung von Hódmezővásárhely.“ auch deutsch erschienen.

A tetétleni bronzkincs.

Der bronzene Schatz von Tetétlen.

A tetétleni bronzkincs címen Roska Márton dr. tollából közölt értekezés (megjelent a Dolgozatok IV. 1928. 244—250., illetőleg németül a 251—256. ll.) lelőhelye, az eredeti feljegyzések alapján, hibásan volt közölve. A kincs tulajdonosának gróf Teleki Domokosnak megállapítása szerint, a két situla *Marosvécsen* került felszínre s hozzá a Kemény-hagyatékból jutott. Bár ezt a hibáigazítást Roska Márton a borévi bronzlelet-ről írt cikkében, a Kossina-émlékkönyvben már elvégezte, szükségesnek tartjuk, hogy folyóiratunk is tudomást vegyen róla.

Der bronzene Schatz von Tetétlen, welcher durch Márton Roska in Dolgozatok-Arbeiten IV. 1928. S. 251—256. mitgeteilt wurde, stammt nur teilweise von Tetétlen. Die zwei Situlen sind in *Marosvécsen* vorgekommen. Diese Korrektur hat Roska in der Kossina-Festschrift in der Abhandlung: *Der bronzefund von Borév* erledigt, aber wir halten es für nötig, dass es auch in unserer Zeitschrift korrigiert sein soll.

Literatur. — IRODALOM. — Litterature.

O. Menghin: *Weltgeschichte der Steinzeit*. 648. o. 1029 ábra és 7 térkép. Anton Schroll és Tsa. Wien. 1931.

Az ősrégészeti kutatás mindössze egy százados pályafutása alatt kétségtelenül megérett már arra, hogy az alapos és módszeres részletkutatás eredményeit összegyűjtve ökonomikus szintézisben tárja elénk az emberi kultúra e méreteiben leghatalmasabb, de megismeréséhez a legkevesebb eszközt nyújtó korszak történetét. Nézetünk szerint ez a szintézis ma még bizonyos határok közé kényszerül és csak ott alkalmazható, ahol erre a lehetőség szerint minden irányban keresztülvitt részletkutatások szilárd alapja nyújt lehetőséget.

Menghin előttiünk fekvő munkája ezeket a határokat merész lépéssel lépi keresztül és behatol olyan területekre is, ahová őt az óvatos, a kritikával dolgozó és megállapításait elsősorban az *ásató kutatás* kétségtelen eredményeire építő kutató aligha tudja követni. Menghin önmagával szemben fel is vetette a kérdést, hogy vajon elérkezett-e egy ilyen nagyvonalú szintézisnek az ideje? Talán helyes a megítélésünk, amikor úgy látjuk, hogy őt a válasz ily módon való megadására két tényező ösztönözte. Egyrészt hatása alatt állott W. Schmidt és munkatársa W. Koppers ethnographiai, valamint Fritz Kern fajismereti kutatásainak, másrészt azonban kényszerítette őt erre a bécsi iskola tradíciója is. Ettől az iskolától elvitat-

hatatlan egy bizonyos fokú nagyvonalúság, az úttörő munka készséges vállalása és a nem egyszer heterogén elemeknek is anynyira szellemes feltalálása, amely miatt szívesen olvassuk még azokat a részleteket is, amelyek tisztára teoretikusak, és velük szemben támasztott szkepszisünket nem tudják eloszlatni. Ennek az iskolának M. Hoernes volt a legkiválóbb képviselője és úgy látszik, utódja, Menghin szívesen halad a megadott irányban.

Az ő *Weltgeschichtéjének* ugyanezek a jellegzetességei. Ez a munka valóban nagyvonalú, nemcsak a bámulatraméltó szorgalommal összehordott hatalmas anyaga miatt, hanem azért is, mert az őskor számátalan problémájának megoldásához a strati-graphia által nyújtott adatok mellé segítségül hívja az ethnographiát, az anthropológiát, a paleonthologiai, zoologiai és botanikai kutatást, a linguisztikát és a fajismerettant is. Amikor az ásót még keveset, vagy semmit sem látott területek felett borongó homályt is igyekszik eloszlatni, — úttörő munkát végez és ezt még a legszigorúbb kritikának is tisztelettel kell tudomásul vennie. Mindezt pedig szellemesen, élvezetes előadásban, és olyan tudományos apparátussal tárja elénk, amelytől sem csodálatunkat, sem elismerésünket nem tagadhatjuk meg.

Hogy fejtegetéseit mégis itt-ott ellenvetéssel kísérjük, az elismerésünk értékéből nem vonhat le semmit. Hibák, félreis-

merések egy ilyen munkánál elkerülhetetlenek. De kritikánk teljessége kedvéért meg kell mondanunk, hogy ellenvetéseink két lényeges pont közé csoportosulnak. Az egyik az, hogy módszer tekintetében szívesebben követjük a talán kissé szárazabb, lassabban mozgó, de feltétlenül szilárdabb alapokon járó *ásató kutatás* irányítását, mint a teoretikus iskolának azt a gyakorlatát, amikor még az anyagismeret teljességében is egy-egy szellemes megoldás, vagy előre felépített elgondolás kedvéért a részletkutatás eredményeit önkényesen csoportosítja, vagy átsiklik azok felett, amelyek ellentmondani látszanak. Az ily módon létrehozott megoldások természetesen nem lehetnek maradandó értékiek. Vonatkozik ez — eltekintve helyi jelentőségű részletkérdésektől, — Menghinnek ama törekvéseire, amikor ő időben és térben egymástól távol álló kultúrákat igyekszik egy kalap alá venni, de ennek az alapján kultúrafejlődési processzusokat megmagyarázni.

A másik főellenvetésünk a műben megnyilatkozó tendencia ellen irányul. Ez a munka ugyanis nem annyira palaeoarchaeologia, és még kevésbé a címben kifejezésre juttatott „világtörténelem”, mint inkább palaeoethnologia. Az ősrégészeti kutatás aránylag rövid pályafutása alatt nem egy csábításnak volt kitéve. Kezdetben a természettudományok közé akarták sorolni, majd a műtörténeti kutatás módszereinek bilincseiből kellett magát kiszabadítania. Amikor végre egyenesen és törhetetlenül törekszik az egyedül helyes cél: — az őskor történelmének megismerése és interpretálása felé, nem lehet akkor azt az ethnographia mellékvágányára terelni. A néprajz, nép- és fajismeret kialakult módszerekkel dolgozó önálló tudományágak, amelyek az őskori kutatásnak segítségére lehetnek, de nagy hiba volna az élő ethno-

graphiát, vagy a ma élő primitív népek életmódját egy-két hasonló jelenség alapján összefüggésbe hozni az egyes őskori kultúrákkal. Egy fémet is ismerő afrikai néger törzs, vagy a közöttünk élő vándorcigányok kulturája, például intelligencia dolgában mélyen alatta áll az európai bronzkori kultúráknak. Ezzel a módszerrel bajosan találhatnánk meg az egyes ősi kultúrák hordozóit, a népet és ismerhetnénk meg azok történelmét, mert az ilyen határok közé nem szorított analog jelenségek lehetnek véletlen adottságok is. Hasonló szükségletek és hasonló természeti javak egymástól térben és időben függetlenül hasonló kultúrjavakat termelhetnek.

Hogy Menghin az egyes kultúrafokok megjelölésére új terminológiát alkalmazott, — annak a helyességét itt most nem vitatjuk minthogy erre majd a gyakorlat adja meg a választ.

Munkájának felépítésében Menghin a módszerek és a terminológia kérdésének tisztázásából indul ki. Majd az egyes kultúrák abszolút és relatív kronológiáját ismerteti, amelynek megállapításánál nemcsak stratigraphiai, hanem phaseológiai alapra is támaszkodik. Benne is megvan a tendencia, hogy az európai kultúrák abszolút időrendjét meglehetősen lefelé szorítsa. Kiindulási alapul a keletet, illetőleg Babylo niát veszi.

Az őskor (nála protolithikum és mío lithikum) taglalásánál primár stádiumképen feltételez egy faeszköz kultúrát, amely tényleg valószínűnek látszik. A három főkultúra közül a szakócás kultúrát trópusi eredetűnek, a pengés kultúrát pusztai eredetűnek tartja, míg az alpesi csonteszköz kultúrát Észak-szibériából származtatja. Az átmeneti kőkor és a korai neolithikum, — nála protoneolith, — ugyancsak 3 főkultúra körre oszlik: a) disznótenyésztő kultúra (a rúd alakú kőbaltával és a hálós kerámiával),

b) szarvasmarhatenyésztő kultúra (Anau és az egyiptomi Badaria kultúra), c) megülhető állatokat tenyésztő kultúra (Belső Ázsia, Gobi sivatag és a szír-arab vidék).

A virágzó neolitikum — mixoneolitikum — 3 fő-kultúra körébe: a) falusi paraszt, b) városi úri és c) pusztai harcos pásztor kultúrák sorolhatók be. De beilleszthetők szerinte ide a fémet ismerő korszakok kulturái is.

Mindezekben belül nagy irodalmi tájékozottsággal és részben autopsziából nyert ismeretekkel illusztrálja az egyes régiók, — köztük a kutatás által elhanyagolt világ-részek véletlenül, vagy ásatások folytán előkerült kulturanyagát.

Ethnographiai értelemben is feldolgozza mindezeket a kultúrákat és az őskőkor korai kultúráiban pygmeus, tasmanoid, australianoid és eskimoid kultúrákat lát. A miolitikum kultúra hordozóit totemisztikus, ősnövénytermelő, vagy ősananyajogi, ősalattenyésztő, vagy ősnomád népek csoportjaiba sorolja be. Ezeket azonban már korai törzsekben élő kultúráknak tekinti.

A középtörzsi kultúrák, vagyis a proto-neolitikum népei fiatalabb növénytermelő, vagy anyai jogi marhapásztor és lovaspásztor népek nagy csoportjaihoz tartoznak.

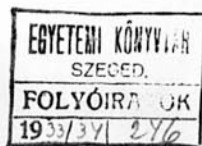
A paraszt, a városi és a harcos pásztor népek pedig a későtörzsi kultúrák főcsoportjaiba oszthatók.

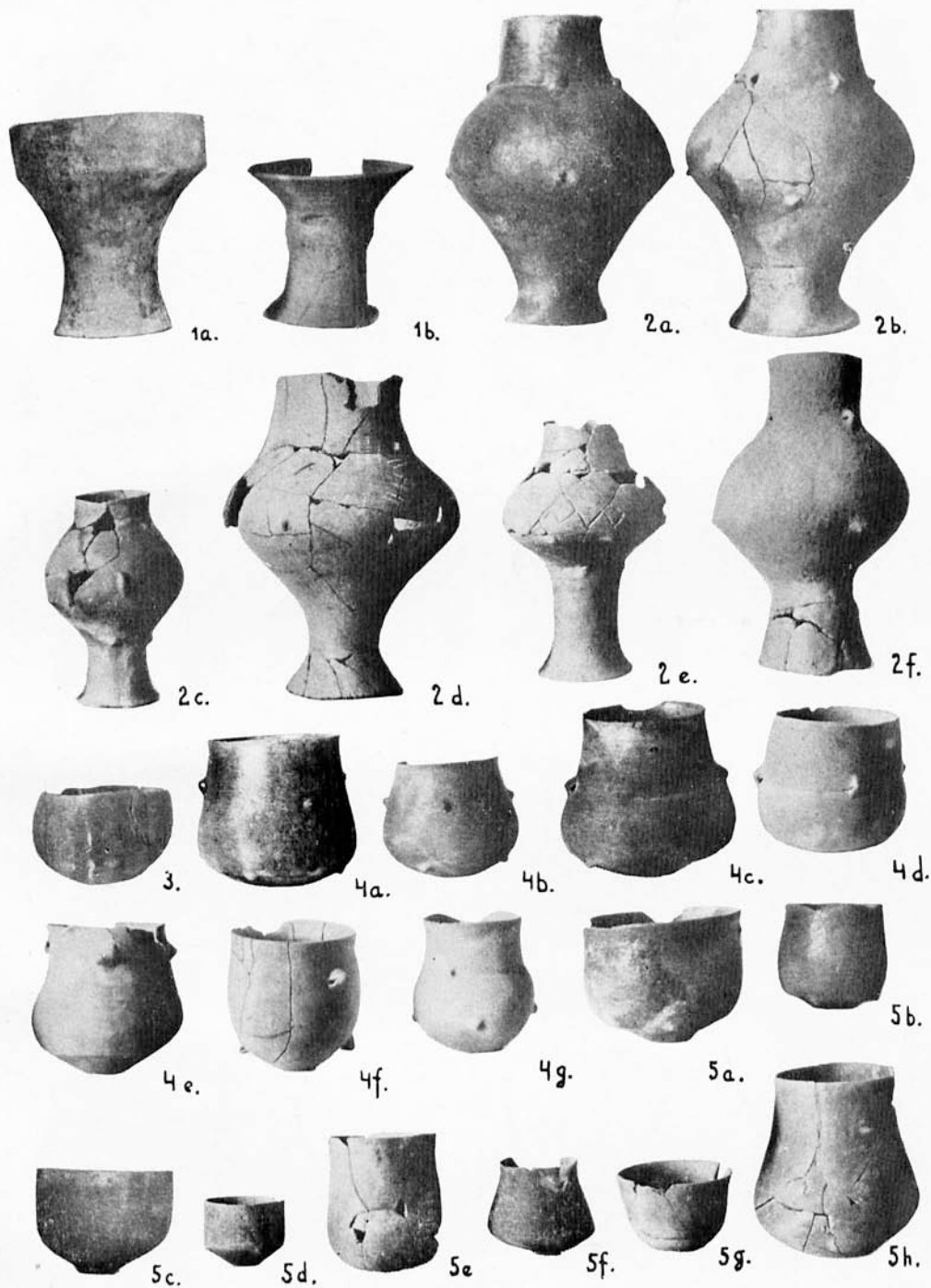
Bő fejtegetésekkel ismerteti meg bennünket a népi és a faji kérdésekben elfoglalt felfogásával. Nyelv tekintetében a kőkorszakok népeit 12 nyelvtörzsre osztja, míg fajilag a mai emberfajták előtt ősembert — Urmensch, — (a heidelbergi ember-től a neandertaliig) és egy ez előtt élő Vormenschet állapít meg, aki (vagy amely?) összekötő láncszem volna az ember és az állat között (pildowni, jávai lelet stb.).

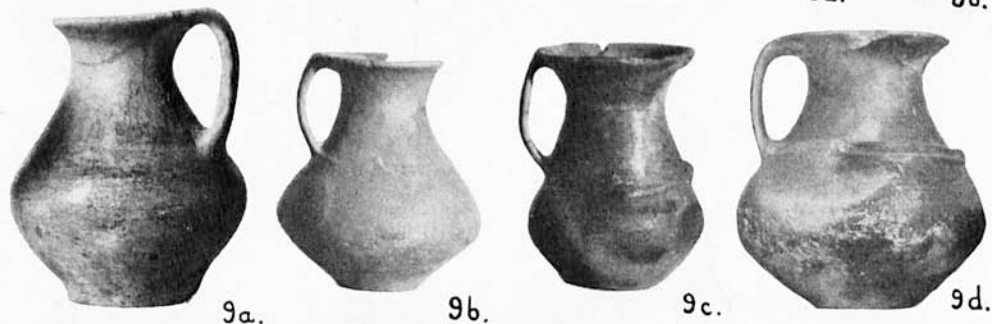
Munkáját történetfilozófiai fejtegetésekkel zárja le.

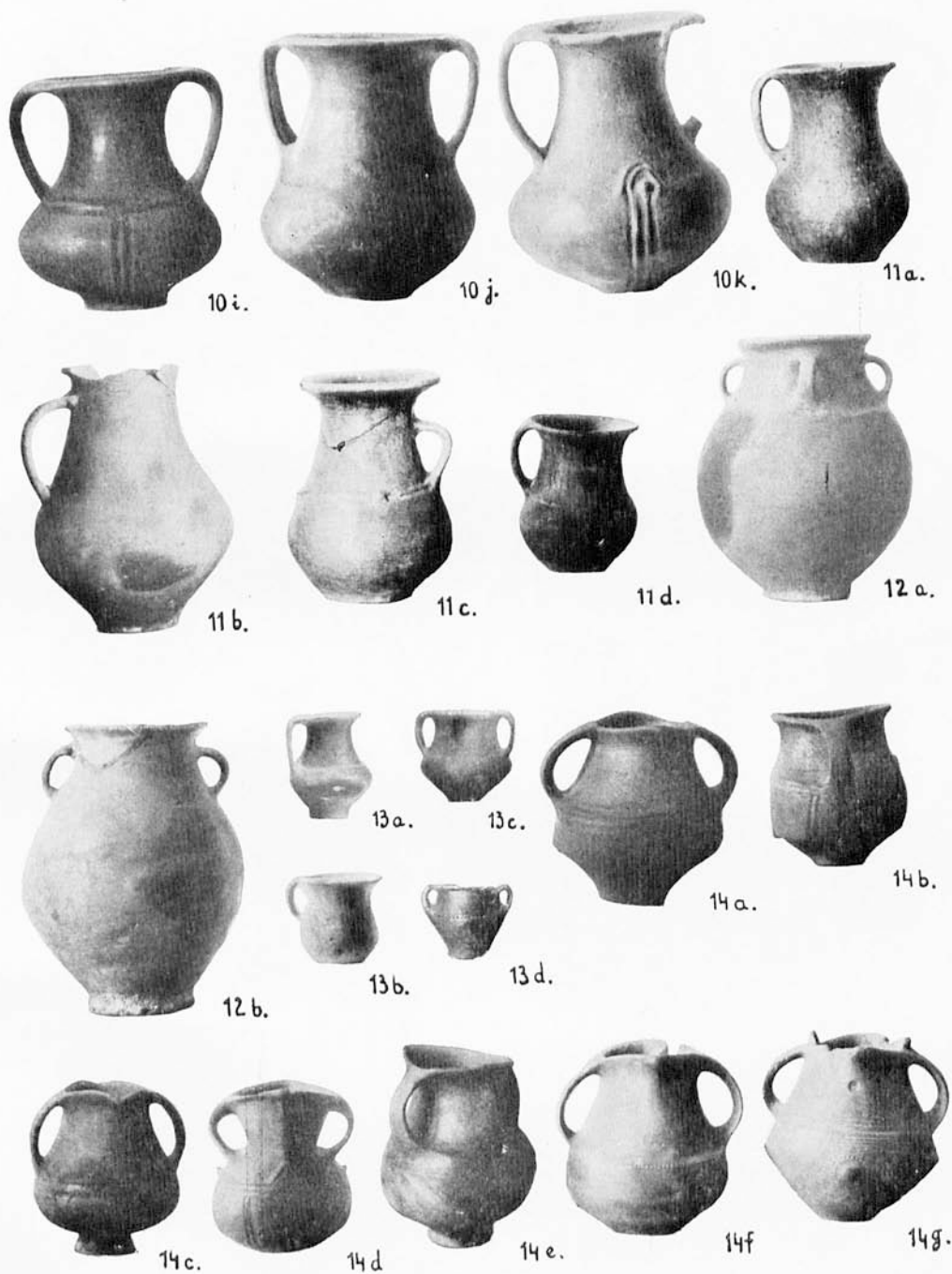
Az itt elmondottakban a szigorúan vett könyvismertetésnek csak vázlatosan tettünk eleget, mert mindezekre még egyszer rá akarunk térni az Archaeologiai Értesítőben is. Ez a munka, amelynek a kiállítása is elsőrangú, a legszélesebb körökben is élénk érdeklődést fog kiváltani, így feltétlenül megérdemli, hogy vele márcsak nagyraértékelésünk jeléül is még egyszer foglalkozzunk.

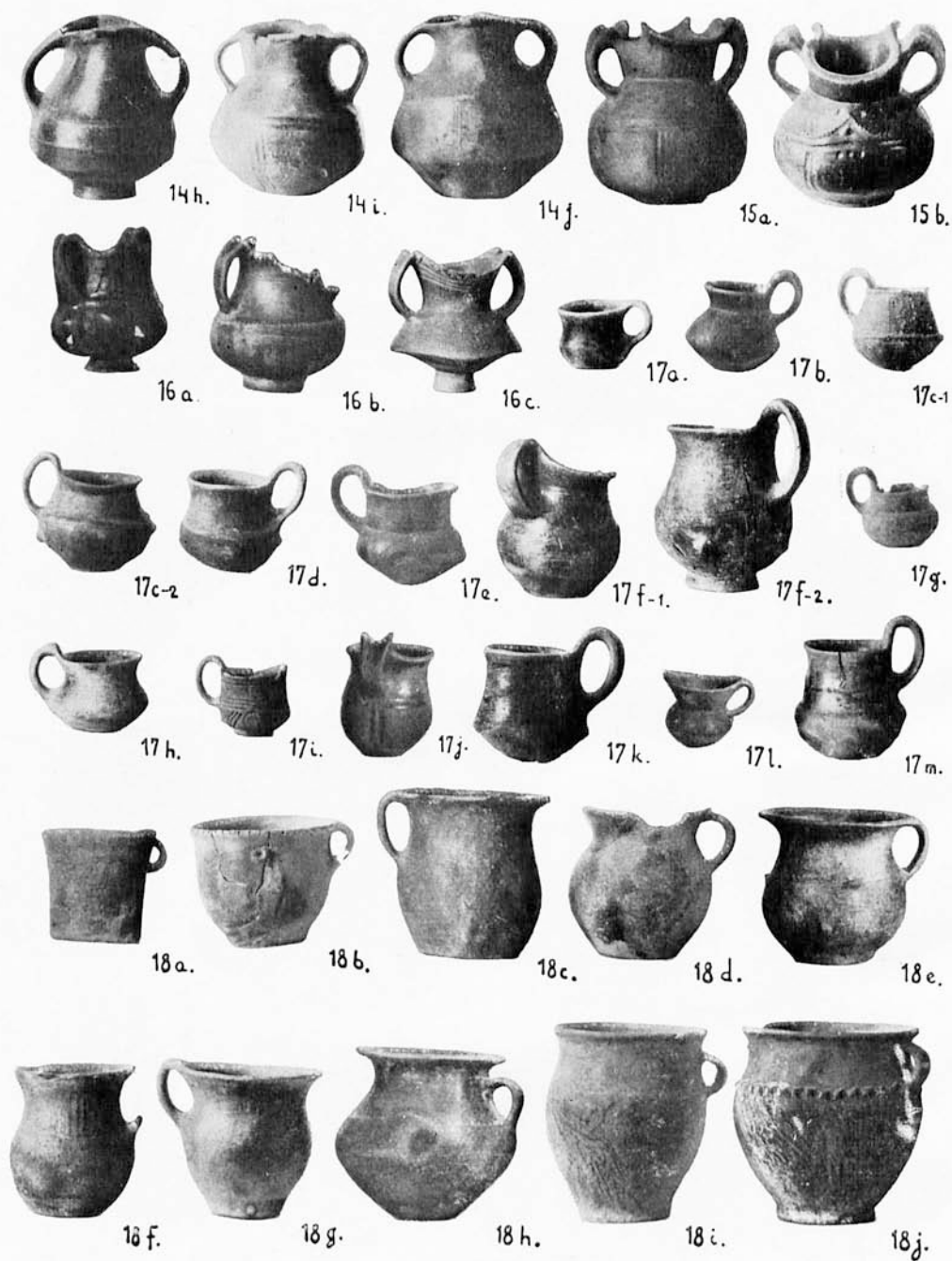
Dr. Tompa Ferenc.

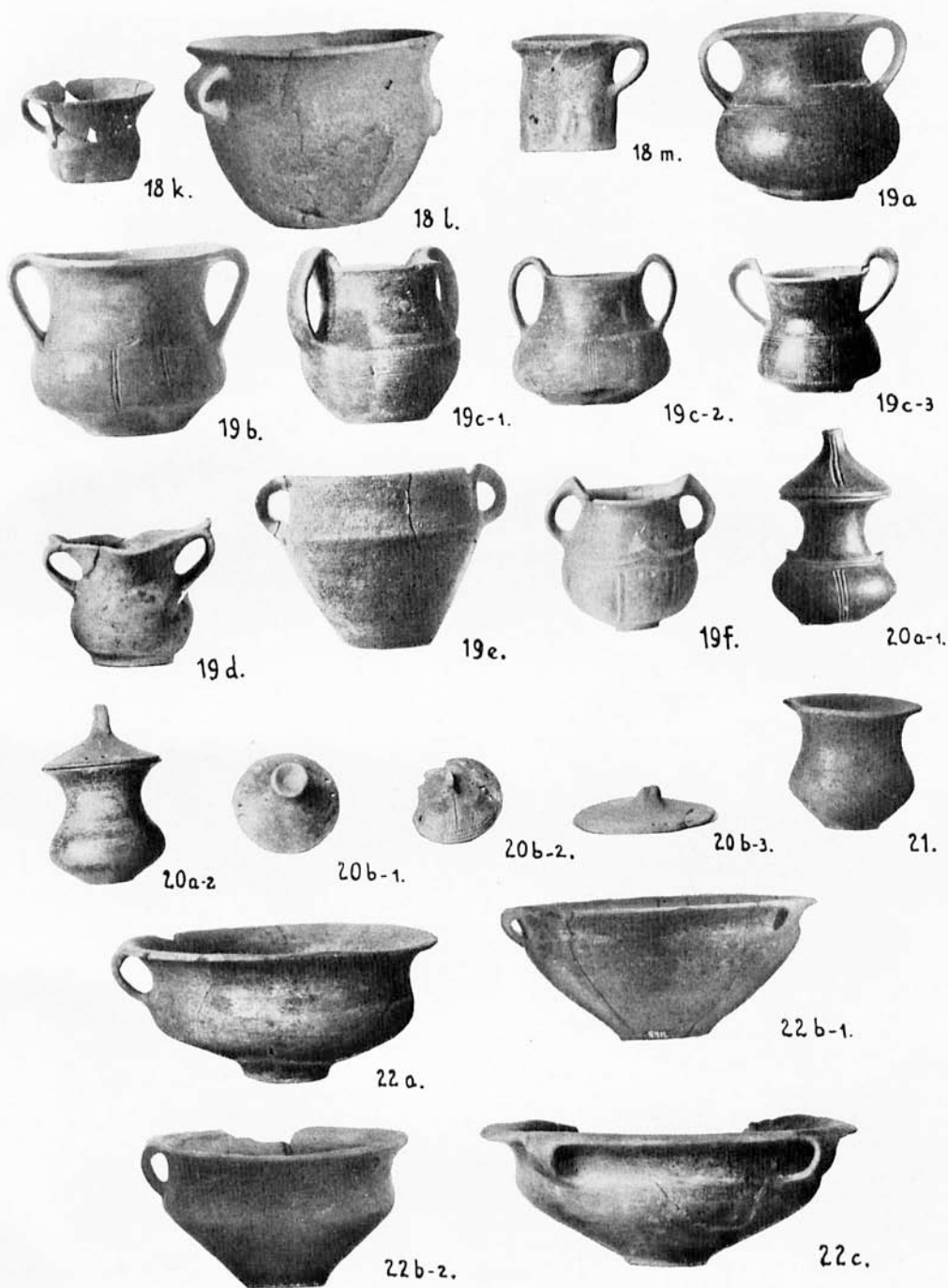

22 d-1.

22 d-2.

22 e-2.

22 e-1.

22 f.

22 g-1.

22 g-2.

22 h.

22 i.

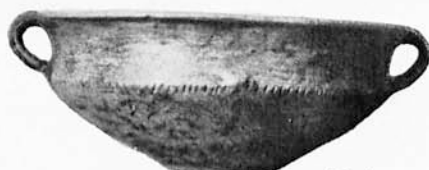
22 j-1.

22 j-2.

22 k.

22 l.

22 m-1.

22 m-2.

22 n-1.

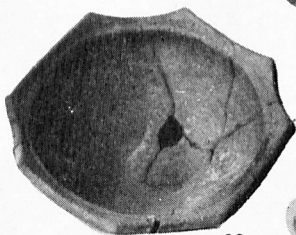
22 n-2.

22 p.

22 o.

23 a.

22 q.

24 a.

23 b.

24 b.

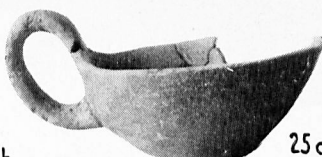
24 c.

25 a.

25 b.

25 c.

26 b.

26 a.

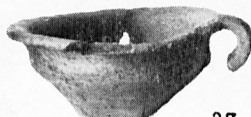
26 c.

26 d.

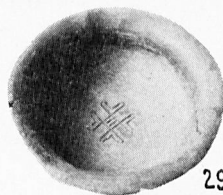
26 e.

27.

28.

29.

30.

31.

32.

33.

34.

35a.

35b.

36.

37.

38.

39.

41b.

40

41c.

43

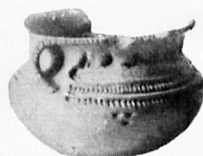
42a.

42b.

42c

42d.

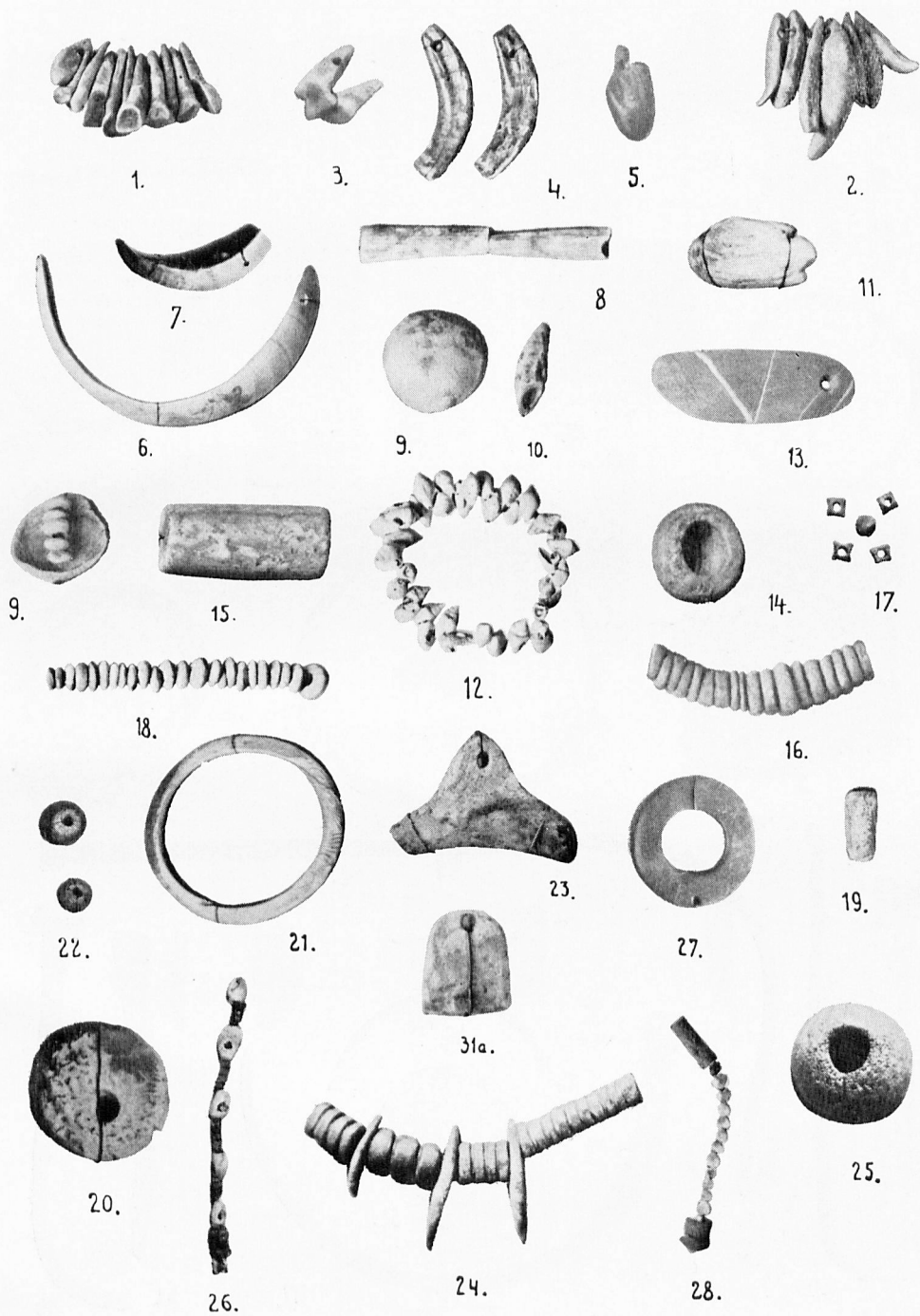
44.

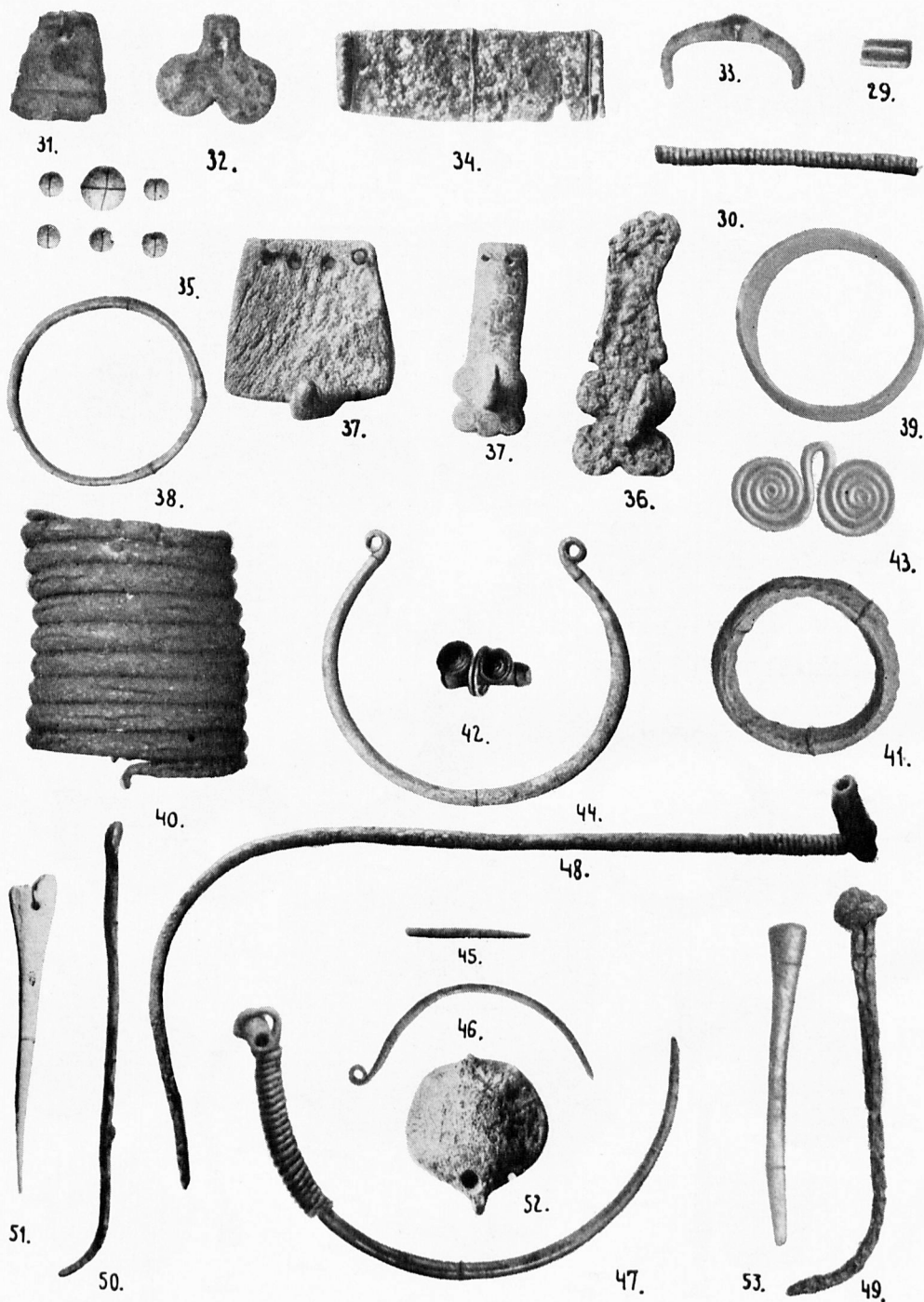

41a.

45.

54a.

54b.

54e.

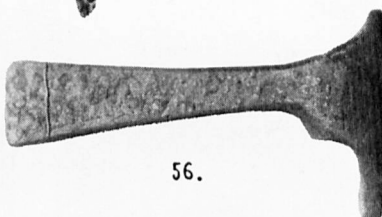
54c.

58.

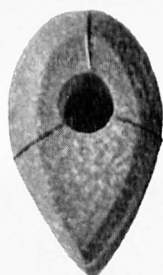
55.

56.

54d.

60.

57.

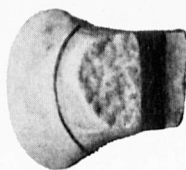
59.

64.

63.

61.

62.

67.

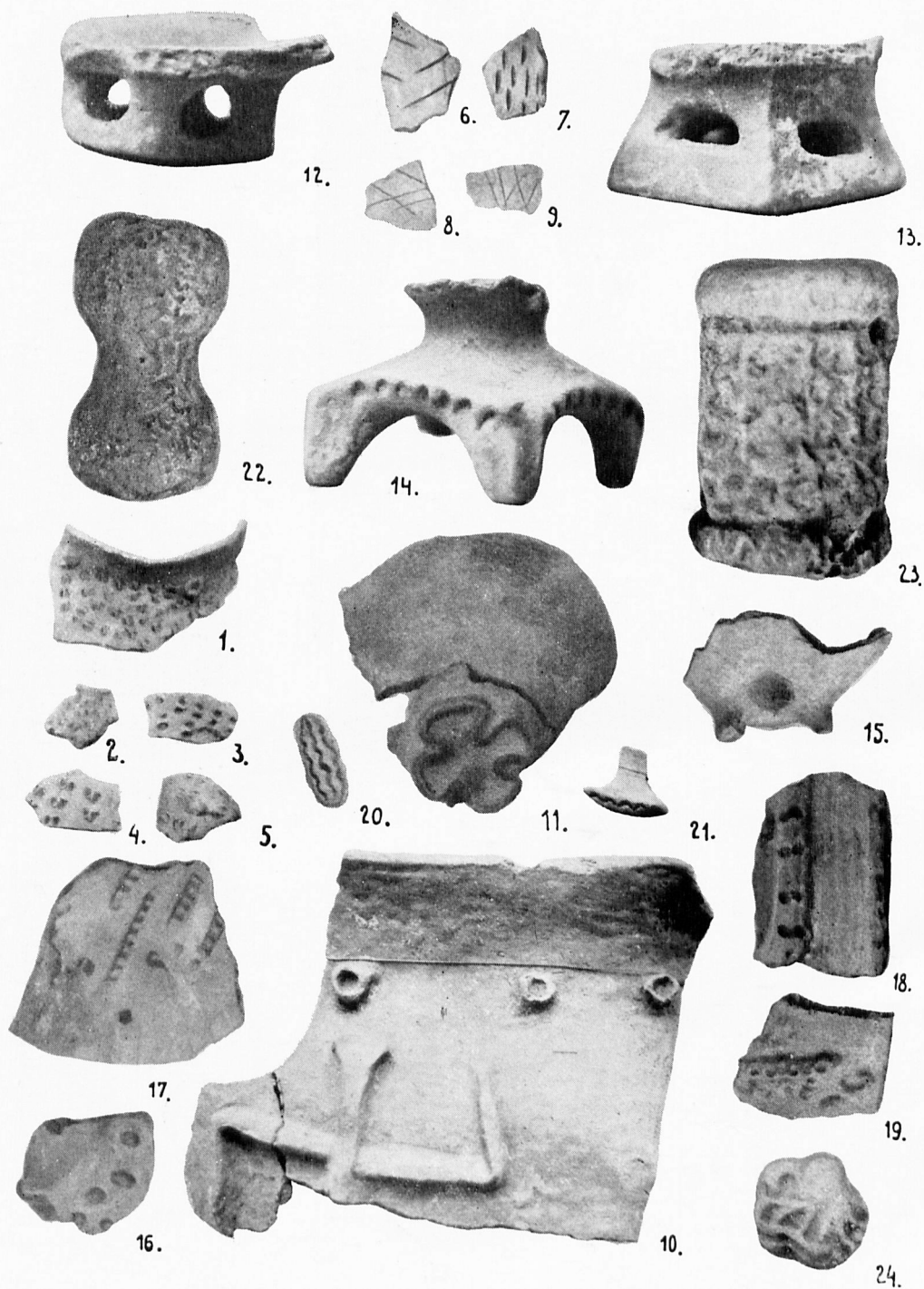
67.

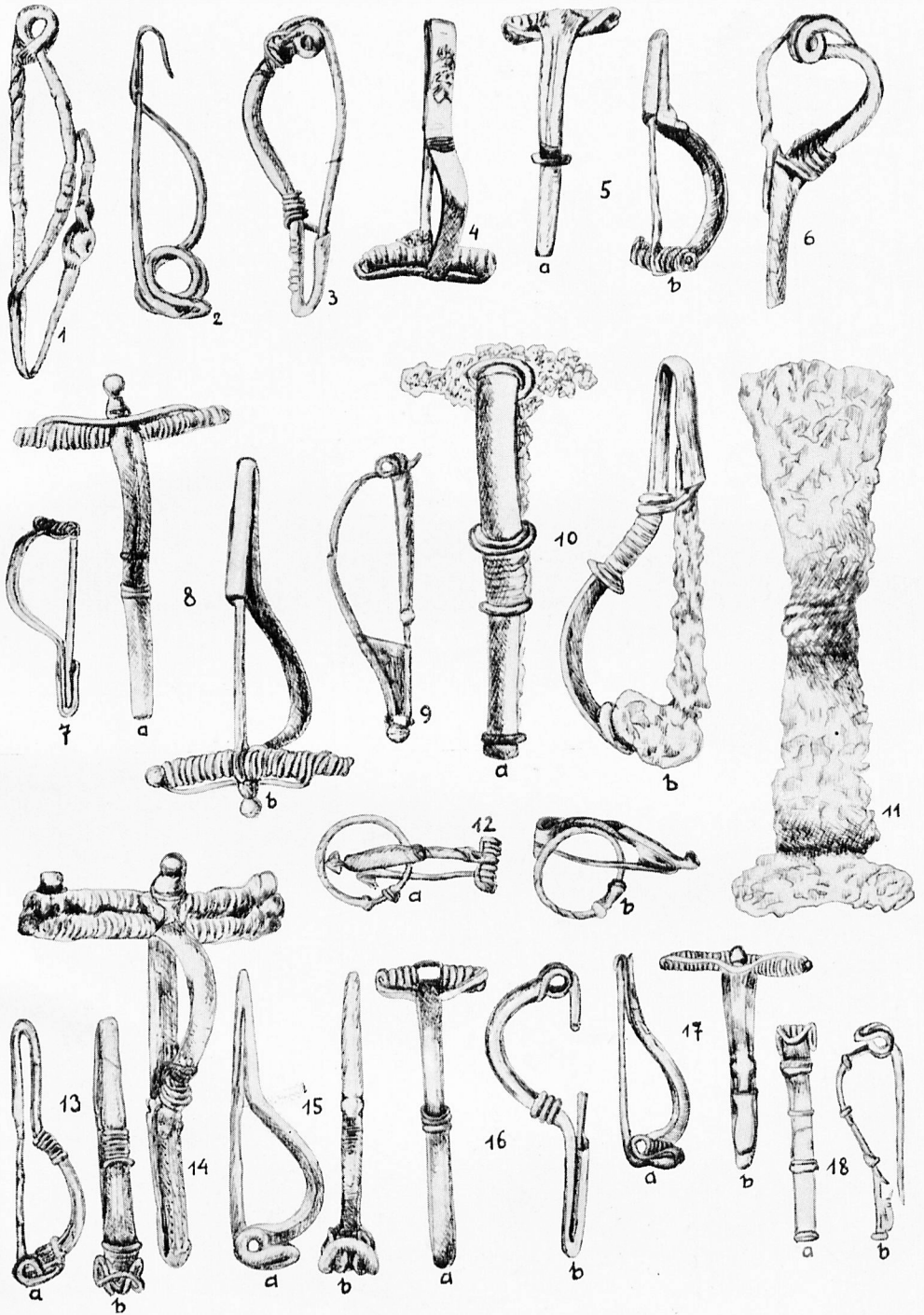

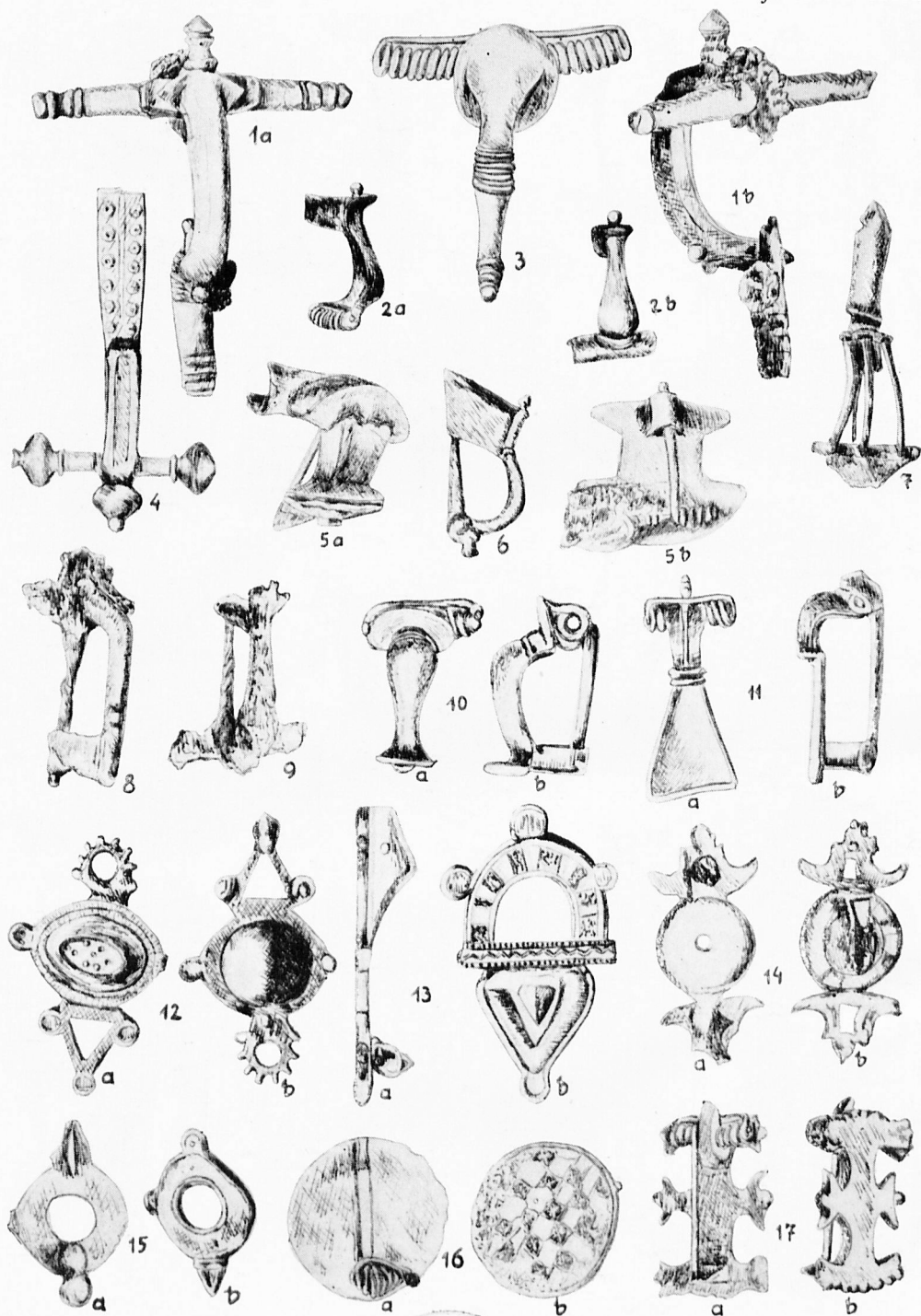
65.

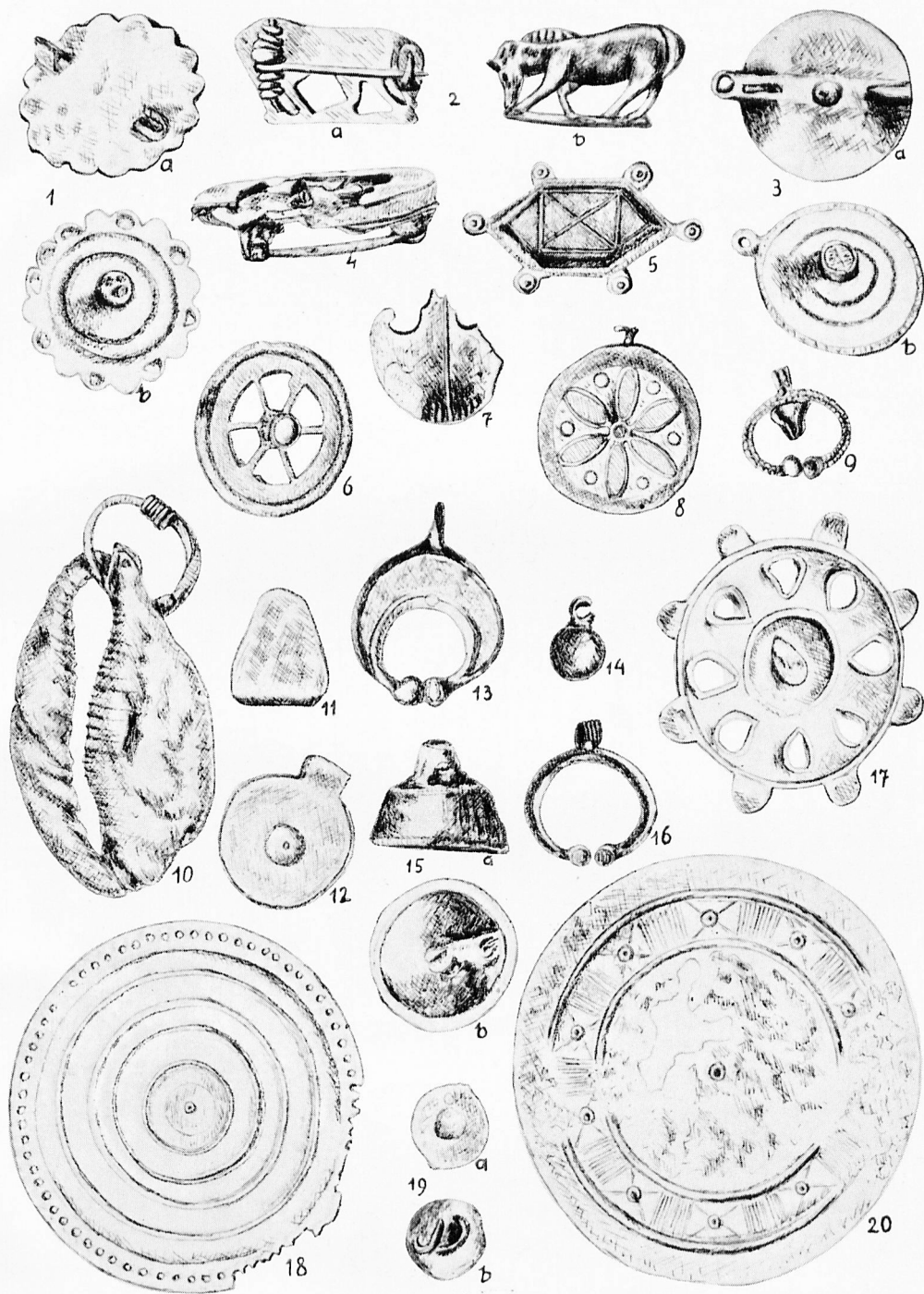

66.

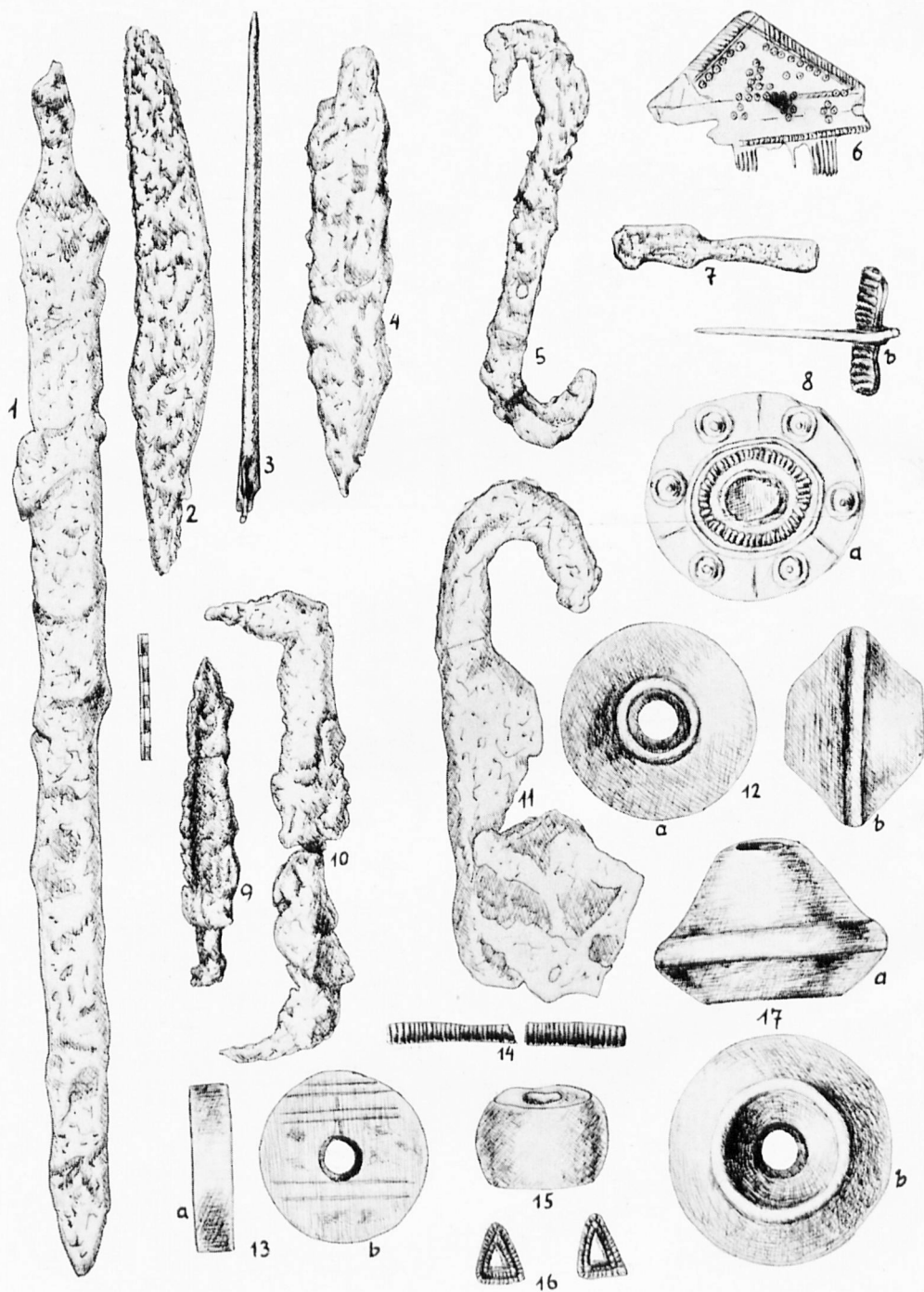

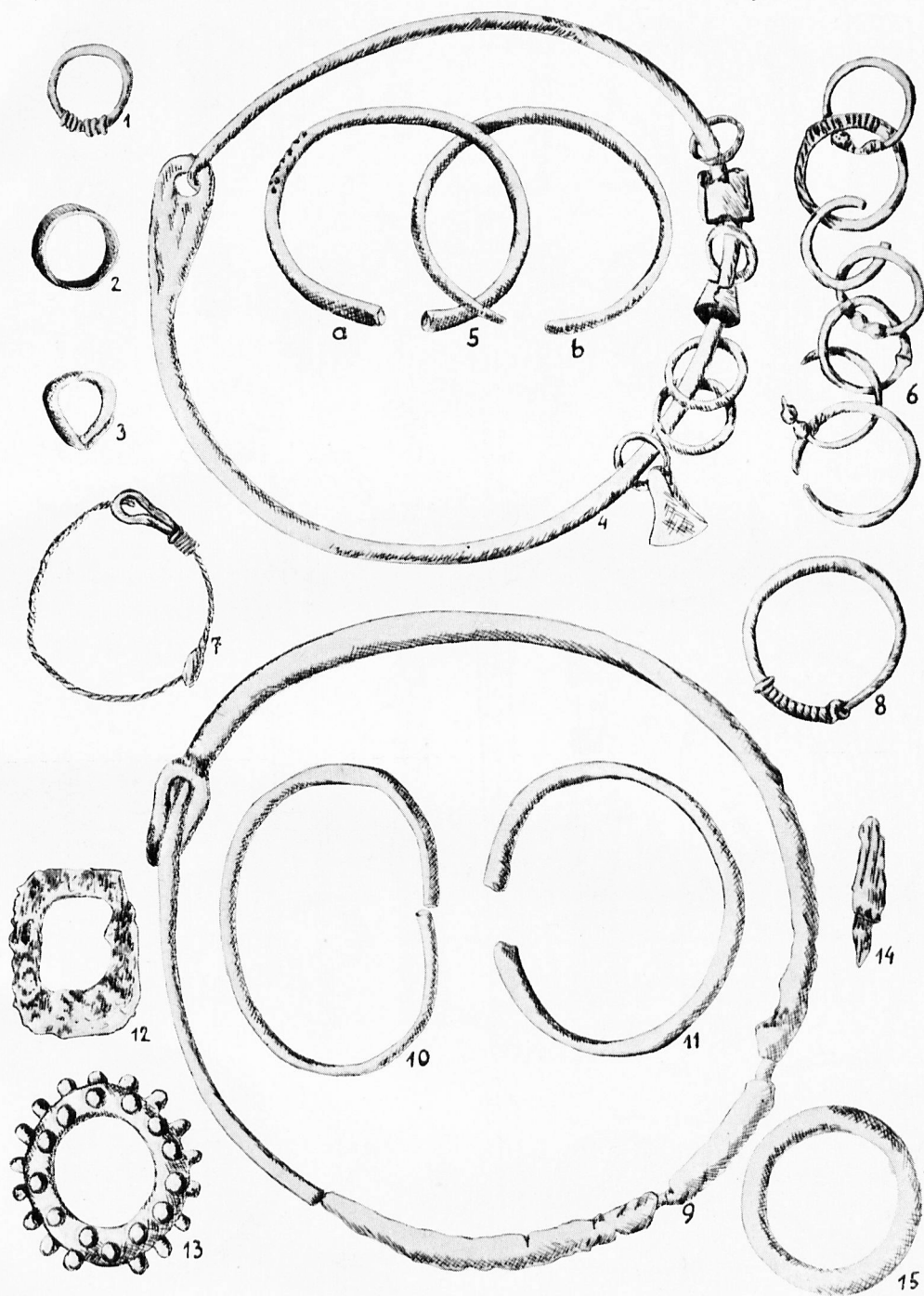

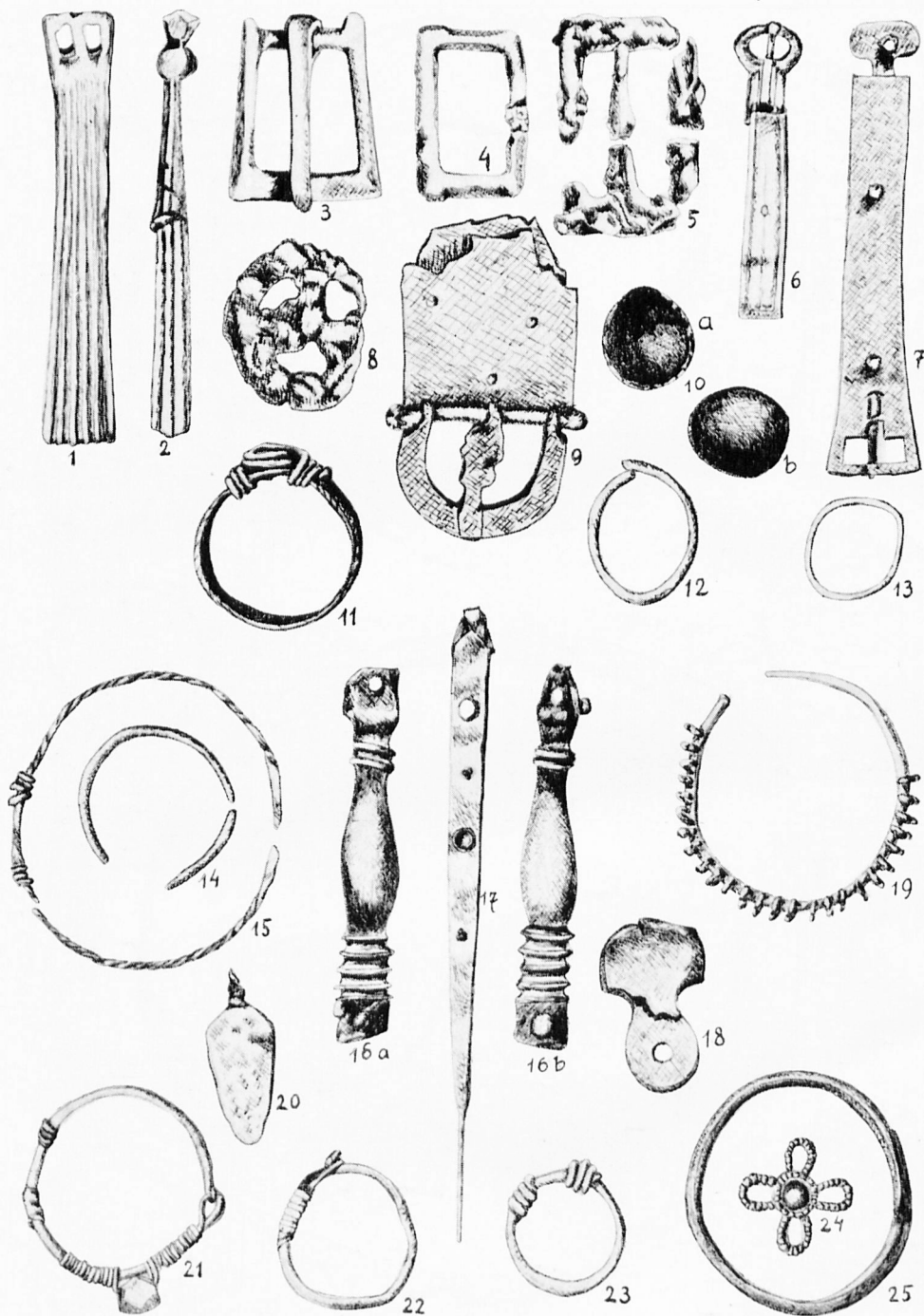

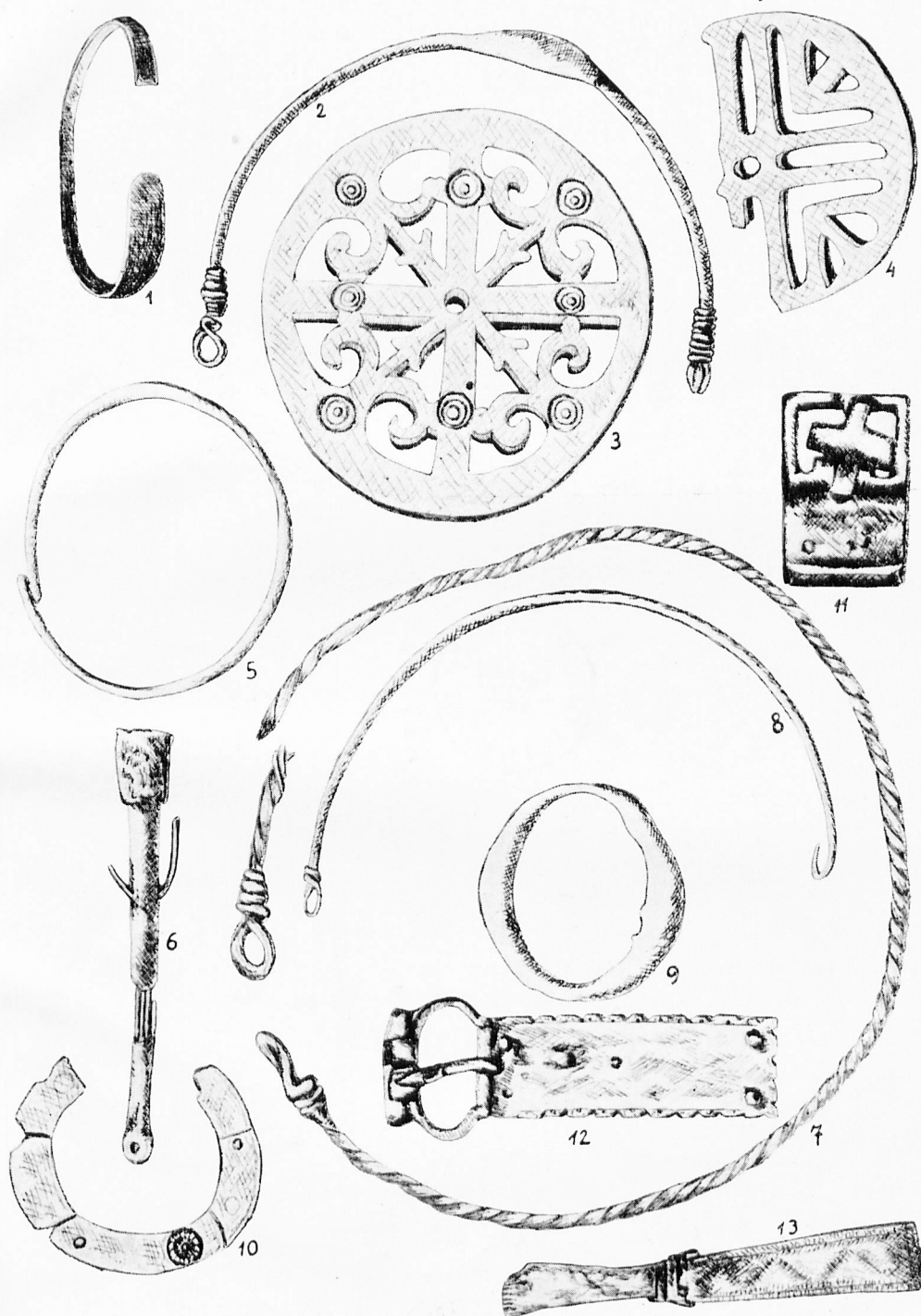

Tafel XVI. tábla.

1

2

3

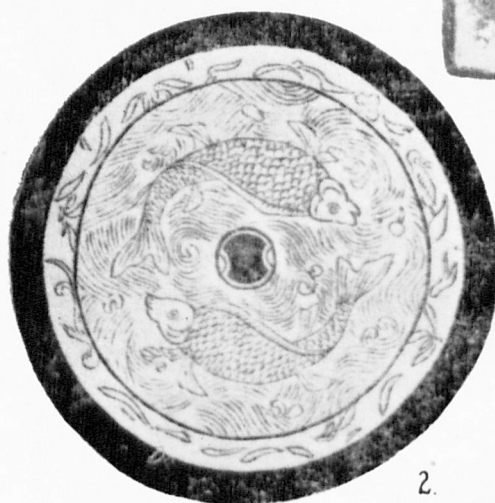
4

5

1.

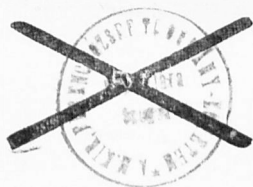
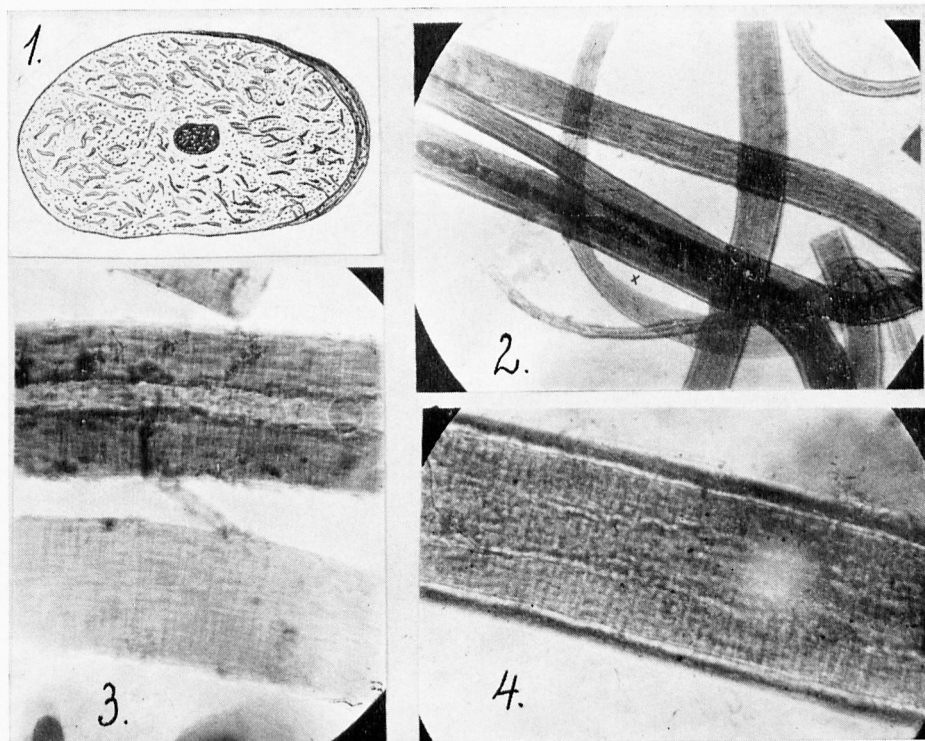
2.

3.

DOLGOZATOK

A M. KIR. FERENCZ JÓZSEF-TUDOMÁNYEGYETEM ARCHAEOLOGIAI INTÉZETÉBŐL

SZERKESZTI BUDAY ÁRPÁD

ARBEITEN

DES ARCHAEOLOGISCHEN INSTITUTS
DER KÖN. UNG. FRANZ-JOSEF UNIVERSITÄT
IN SZEGED (UNGARN)

REDIGIERT VON ÁRPÁD BUDAY

TRAVAUX

DE L'INSTITUT ARCHÉOLOGIQUE
DE L'UNIVERSITÉ FRANÇOIS-JOSEPH
à SZEGED (HONGRIE)

REDIGÉÉS PAR ÁRPÁD BUDAY

VII

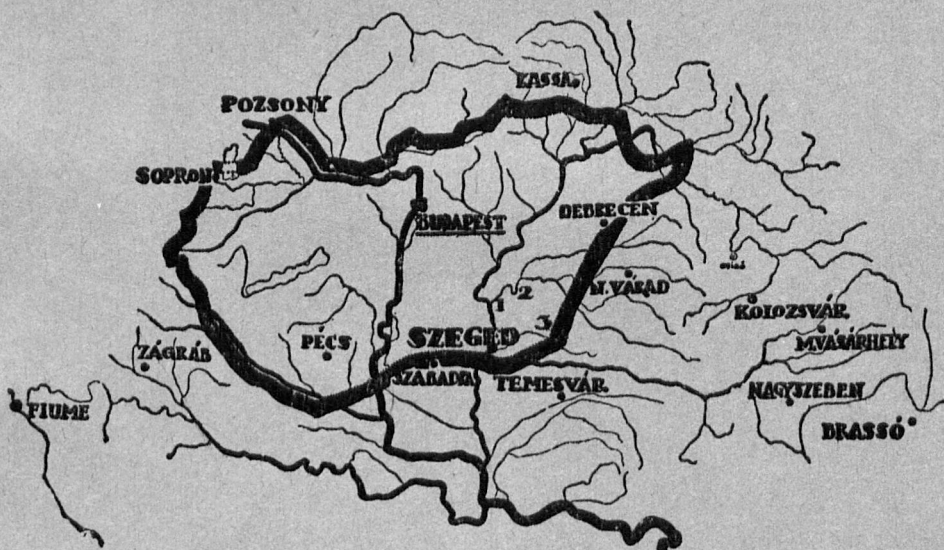
1931

1—2

Karte Ungarns mit den im Hefte vorkommenden Fundorten.

Magyarország térképe az e füzetben említett lelőhelyekkel.

Carte de la Hongrie avec les lieux de trouvailles publiés dans ces numeros.

1 Szentes. 2 Szarvas. 3 Bánkút.

SZEGED 1931.

Verlag des Instituts — AZ INTÉZET KIADÁSA — Edition de l'Institut

PREIS 10 RM — ÁRA 12 PENGŐ — PRIX 12 FRCS SUISSES

